

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет

Ліщинський І. О.

**ПОЛЮСИ ТА ОСІ РОЗВИТКУ
В КОНТЕКСТІ
ГЛОКАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Монографія

Тернопіль
ТНЕУ
2019

УДК 332.1, 339.982
Л67

Рецензенти:

Ю. Г. Козак, д. е. н., професор, академік Академії економічних наук України і Міжнародної академії регіональних наук, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Одеського національного економічного університету;

Ю. В. Макогон, д. е. н., професор, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Маріупольського державного університету, заслужений діяч науки і техніки України;

І. М. Миценко, д. е. н., професор, академік Академії економічних наук України, завідувач кафедрою міжнародних економічних відносин Кіровоградського національного технічного університету.

Рекомендовано до друку вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 5 від 21 грудня 2018 р.)

Ліщинський І. О.

Л67 Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 364 с.
ISBN 978-966-654-5377

У монографії наводиться теоретичний дискурс, емпіричний аналіз та практичні рекомендації щодо формування і розвитку локальних полюсів та осей в умовах глокалізації. Висвітлено теоретико-методологічні засади поляризованого розвитку в контексті глобально-локальної бінарності. Розглянуто особливості трансмісії локального розвитку в глобальний простір. Здійснено оцінку економічної ефективності просторових полюсів та стратегій їх розвитку в Європі. Розглянуто проблеми і протиріччя функціонування полюсів розвитку. У монографії наведено стратегічні аспекти вітчизняного поляризованого розвитку та огляд перспектив інтеграції України до європейської системи територіальних структур.

Розраховано для дослідників, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей. Книга може бути корисною також фахівця-практикам та всім, хто цікавиться проблемами формування полюсів та осей розвитку в умовах глобалізації.

УДК 332.1, 339.982

ISBN 978-966-654-5377

© Ігор Ліщинський, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАТИВНИХ МАТЕРІАЛІВ	5
ПЕРЕЛІК ТАБЛИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ	7
ВСТУП	9
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛЯРИЗОВАНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ.....	17
1.1. Онтологія економічних взаємовідносин крізь призму глобально-локальної бінарності	18
1.2. Гносеологічний мейнстрім просторової організації локального економічного розвитку.....	41
1.3. Еволюція концепції полюса розвитку.....	65
Розділ 2. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОГО ПОШИРЕННЯ ЛОКАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	95
2.1. Теоретичні засади трансмісії локального зростання у просторі	96
2.2. Взаємодія полюсів розвитку з національними та глобальними економічними потокми.....	118
2.3. Сучасні інституційні підходи до імплементації стратегій територіального розвитку. 140	
2.4. Ретроспектива та ревіталізація стратегій полюсів розвитку	151
Розділ 3. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОСТОРОВИХ ПОЛЮСІВ ТА СТРАТЕГІЙ ЇХНЬОГО РОЗВИТКУ В ЄВРОПІ.....	205
3.1. Процеси поляризації в контексті європейського просторового розвитку.....	206
3.2. Параметри регіональної креативності європейських регіонів як передумова формування множини просторових глокальностей	227
3.3. Процеси глокалізації на макро- та мезорівнях в ЄС.....	232
3.4. Баланс національних та пан'європейських інтересів при розробці стратегій формування полюсів розвитку	244
Розділ 4. ПЕРСПЕКТИВИ УЧАСТІ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ МЕРЕЖІ ПОЛЮСІВ РОЗВИТКУ	255
4.1. Стратегічні аспекти формування полюсів розвитку в Східній Європі як орієнтир для вітчизняної регіональної політики.....	256
4.2. Тенденції формування полюсів розвитку в Україні	273
4.3. Глокалізаційні процеси в територіальному розвитку України.....	283
4.4. Механізм інтеграції України у європейську систему регіонального розвитку	298
ВИСНОВКИ	311
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	321
ДОДАТКИ	361

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

В4	– Вишеградська четвірка
ВВП	– валовий внутрішній продукт
ВЕФ	– Всесвітній економічний форум
ГАТТ	– Генеральна угода з тарифів і торгівлі
ЄС	– Європейський Союз
ЄС-15	– держави, що стали членами ЄС до 2004 р.
ЄС-13	– держави, що стали членами ЄС після 2004 р.
ЄПО	– Європейський патентний офіс
ІКТ	– інформаційні і комп'ютерні технології
ІРК	– індекс регіональної конкурентоспроможності
ЛЕР	– локальний економічний розвиток
МБРД	– Міжнародний банк реконструкції та розвитку
МВФ	– Міжнародний валютний фонд
НАН	– Національна академія наук
НБУ	– Національний банк України
НДДКР	– науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
НЕР	– національний економічний розвиток
НЕГ	– «нова економічна географія»
НТП	– науково-технічний прогрес
н.д.	– немає даних, не доступний
ОЕСР	– Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
п. п.	– процентні пункти
ПІ	– прямі іноземні інвестиції
ПРООН	– Програма розвитку ООН
СБ	– Світовий банк
СКС	– стандарт купівельної спроможності Євростату
СОТ	– Світова організація торгівлі
США	– Сполучені Штати Америки
ТНК	– транснаціональна(ні) корпорація(ї)
ФРН	– Федеративна Республіка Німеччина
ФРС	– Федеральна резервна система
ЦРУ	– Центральне розвідувальне управління

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАТИВНИХ МАТЕРІАЛІВ

Рис. 1.1. Глобалізація відповідно до континуумів глокальне / глобальне та «щось» / «ніщо»	25
Рис. 1.2. Концептуальні варіанти стратегій прийняття рішень на глобальних ринках	39
Рис. 1.3. Гносеологічний мейнстрим просторової організації економічного розвитку	44
Рис. 1.4. Типологія полюсів розвитку	74
Рис. 1.5. Теоретична модель полюса розвитку	79
Рис. 1.6. Життєвий цикл полюса розвитку	80
Рис. 1.7. Взаємозв'язок диверсифікації, агломерації та креативності	82
Рис. 1.8. 66-та магістраль як приклад осі розвитку в США	88
Рис. 1.9. Карта доріг періоду найбільшого розквіту Римської імперії (117 рік н. е.), накладена на сучасну карту інтенсивності нічного освітлення	89
Рис. 1.10. Взаємозв'язок між використанням землі та плануванням трафіку	91
Рис. 1.11. Концептуальна логіка зростання «привабливості» вузла – транспортної зупинки	93
Рис. 2.1. Схема дифузії технологій у часі	100
Рис. 2.2. Дифузія виробничих (а) та споживчих (б) технологій в часі	101
Рис. 2.3. Феномен кумулятивної каузатії в кейнсіанській теорії зростання	105
Рис. 2.4. Кумулятивна модель регіонального зростання, що приводить до агломерації	107
Рис. 2.5. Покоління еволюції інноваційних моделей	111
Рис. 2.6. «Благословенна трійця» гетеродоксної парадигми	120
Рис. 2.7. «Благословенна трійця» рефлексивного витка М. Сторпера	121
Рис. 2.8. Можливий «зріз» поєднання елементів «благословенної трійці» регіональної економіки	123
Рис. 2.9. Варіанти поширення глобалізаційних процесів через мережу міст-регіонів	126
Рис. 2.10. Зміна просторової конфігурації під впливом глобалізації та локалізації	133
Рис. 2.11. Різниця щорічних приростів ВВП між найбагатшими та найбіднішими 10% регіонів у 2011-2016 рр. (рівень TL2)	138
Рис. 2.12. Макроекономічні ефекти традиційної регіональної політики	143
Рис. 2.13. Розподіл цілей стратегії полюсів розвитку в залежності від рівня розвитку	167
Рис. 2.14. Ознаки стратегій полюсів зростання	168
Рис. 3.1. Середня густина (діаметр круга) і приріст (заливання круга) населення і приріст зайнятості (заливання регіону) європейських регіонів	181
Рис. 3.2. Динаміка зміни густини населення (а) та чисельності зайнятих (б) в ЄС	182
Рис. 3.3. Структура чисельності зайнятих європейських держав в залежності від рівня урбанізації, 2017 р.	183
Рис. 3.4. Карта регіонів ЄС відповідно до показників ВВП та приросту його подушового вираження	185
Рис. 3.5. Динаміка зміни регіонального загального (а) та подушового (б) ВВП в європейських регіонах рівня NUTS-2, 2006–2016 рр.	186
Рис. 3.6. Полюси приросту зайнятості та подушового ВВП серед європейських регіонів рівня NUTS-2	187
Рис. 3.7. Логіка розрахунку індексу регіональної конкурентоспроможності	188
Рис. 3.8. Карта регіонів за індексом регіональної конкурентоспроможності, 2016 р.	189
Рис. 3.9. Розподіл значень індексу регіональної конкурентоспроможності в ЄС	190
Рис. 3.10. Співвідношення між регіональною конкурентоспроможністю та ВВП	192
Рис. 3.11. Співвідношення між регіональною конкурентоспроможністю та міграцією	193
Рис. 3.12. Етапи дослідження галузевої специфіки агломерації виробництва	194
Рис. 3.13. Співвідношення SP_i / PF_i певної галузі	199
Рис. 3.14. Співвідношення PF_i / SP_i високотехнологічних галузей ЄС	202
Рис. 3.15. Співвідношення PF_i / SP_i галузей ЄС із високим та середнім рівнем технологій	203
Рис. 3.16. Нормалізовані значення національних та регіональних інститутів в ЄС	209

Рис. 3.17. Нормалізовані значення параметра «Інтелігенція» та суб-показників HRST і академічного рейтингу національних університетів в ЄС	212
Рис. 3.18. Нормалізовані значення параметра «Інспірація» із коригуванням на рейтинг «Інтелігенції» і без корекції	215
Рис. 3.19. Нормалізовані значення параметра «Інфраструктура» та суб-показника державних витрат на НДДКР	219
Рис. 3.20. Порівняння рангів регіонів ЄС відповідно до нормалізованих значень показників приватних витрат на НДДКР та кількості патентних заявок у ЄПО.	220
Рис. 3.21. Логіка рекурсивної системи розрахунку рівня впливу факторів моделей 3.7 та 3.8	221
Рис. 3.22. Співвідношення вкладених да залучених обсягів ПІІ в державах ЄС-28	229
Рис. 3.23. Роль підприємств під іноземним контролем в європейській економіці.....	232
Рис. 3.24. Походження підприємств за іноземним контролем в економіці держав ЄС-28.....	233
Рис. 3.25. Матриця розподілу держав ЄС-28 відповідно до ваги іноземноконтрольованих нефінансових підприємств у валовій доданій вартості, 2016 р.	234
Рис. 3.26. Показники субіндексу генерування хвиль глобалізації для регіонів ЄС	239
Рис. 3.27. Показники індексу резистентності хвилям глобалізації для регіонів ЄС	240
Рис. 3.28. Показники індексу трансформації хвиль глобалізації для регіонів ЄС	241
Рис. 3.29. 3D графік залежності між значеннями субіндексів глокалізації (середньозважена відстань скорегована за методом найменших квадратів).....	242
Рис. 3.30. Варіанти візуальної інтерпретації просторових мега-полісів зростання в ЄС	244
Рис. 3.31. Ілюстрації сучасних мега-полісів в Європі	245
Рис. 3.32. Сценарії розвитку просторової структури Європи до 2030 р.....	246
Рис. 3.33. Програми територіального розвитку в ЄС	246
Рис. 3.34. Огляд флагманських ініціатив Стратегії «Європа–2020»	248
Рис. 4.1. Поліси та осі розвитку в країнах В4	257
Рис. 4.2. Порівняння структури полісів та осей розвитку Польщі в 2010 р. із 2030 р.	258
Рис. 4.3. Поліси та осі розвитку в Словаччині	260
Рис. 4.4. Функціональні регіони розвитку Угорщини	263
Рис. 4.5. Поліси та осі розвитку в Чехії	264
Рис. 4.6. Поліси та осі розвитку Болгарії	270
Рис. 4.7. Територіально-урбаністична структура Болгарії	271
Рис. 4.8. Частка міського населення (а) і густота населення (б) в розрізі регіонів України ..	273
Рис. 4.9. Карта найдавніших міст України	276
Рис. 4.10. Динаміка урбогенезу та цикли Кондратьєва-Шумпетера в Україні	278
Рис. 4.11. Нормалізовані значення параметра «Інститути» для областей України, 2017 р....	284
Рис. 4.12. Нормалізовані значення параметра «Інтелігенція» і академічного рейтингу національних університетів в Україні	285
Рис. 4.13. Нормалізовані значення параметра «Інспірація» із коригуванням на рейтинг «Інтелігенції» і без корекції для України.....	286
Рис. 4.14. Нормалізовані значення параметра «Інфраструктура» та субпоказника державних витрат на НДДКР	287
Рис. 4.15. Порівняння областей України відповідно до відносних показників недержавних внутрішніх витрат на НДДКР та кількості заявок на винаходи та корисні моделі	288
Рис. 4.16. Логіка рекурсивної системи розрахунку рівня впливу параметрів креативності ..	289
Рис. 4.17. 3D графік залежності між значеннями субіндексів глокалізації для України	297
Рис. 4.18. Карта покриття ОТГ території України.....	301
Рис. 4.19. Карта мережі транспортних коридорів в Європі	307
Рис. 4.20. Пріоритетні напрями будівництва та ремонту доріг України	308
Рис. 4.21. Розподіл коштів державного бюджету на розвиток транспортної галузі у 2019 р.309	309

ПЕРЕЛІК ТАБЛИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Табл. 1.1. Основні підтипи континууму «щось» / «ніщо»	24
Табл. 1.2. Три виміри трактування категорії «глокальне».....	30
Табл. 1.3. Глобалізація відповідно до соціально-гуманітарних дисциплін.....	35
Табл. 1.4. Типи агломерацій.....	49
Табл. 1.5. Типології просторових структур / організацій відповідно до глобально-локальної взаємодії	85
Табл. 2.1. Особливості неокласичного підходу до регіонального зростання	98
Табл. 2.2. Особливості кейнсіанського підходу щодо регіонального зростання.....	108
Табл. 2.3. Тенденції теорій регіонального зростання/розвитку	109
Табл. 2.4. Порівняння регіональних інноваційних систем із сильним та слабким потенціалами.....	113
Табл. 2.5. Порівняння традиційного і локального / регіонального підходів до розвитку територій	117
Табл. 2.6. Порівняння традиційного та сучасного підходів до регіональної політики.....	148
Табл. 3.1. Статистичні характеристики вибірок густини населення та чисельності зайнятих в європейських регіонах NUTS2 в 2006–2016 рр.....	180
Табл. 3.2. Статистичні характеристики вибірок густоти населення та чисельності зайнятих в європейських регіонах NUTS-2 в 2006–2016 рр.	184
Табл. 3.3. Коефіцієнти кореляції між середніми параметрами населення, зайнятості та валового внутрішнього продукту в європейських регіонах рівня NUTS-2, 2006–2016 рр.....	186
Табл. 3.4. Індекси агломерації промисловості країн ЄС в розрізі галузей.....	197
Табл. 3.5. Розрахунок індексу специфікації для галузей із високим та високим і середнім рівнями технологій регіонів ЄС.....	200
Табл. 3.6. Регіони ЄС із високим рівнем диверсифікації промислової діяльності.....	205
Табл. 3.7. Матриця кореляції між параметрами регіональної креативності та агломерації населення.....	223
Табл. 3.8. Результати регресії залежності параметрів регіональної креативності відповідно до моделей 3.7, 3.8.....	225
Табл. 3.9. Концентрація експорту та імпорту ПП європейських держав-членів ОЕСР, 2016 р.....	230
Табл. 3.10. Структура системи індексів глокалізації.....	238
Табл. 3.11. Матриця коефіцієнтів кореляції (виділено курсивом) та регресійних рівнянь для субіндексів глокалізації	242
Табл. 3.12. Завдання (таргети) Стратегії «Європа–2020» (рівень ЄС).....	247
Табл. 3.13. Таргети Стратегії «Європа–2020» для країн В4	249
Табл. 3.14. Кореспонденція між пріоритетами Стратегії «Європа–2020» і ТА–2020	252
Табл. 4.1. SWOT-аналіз регіонального розвитку Болгарії згідно НСРР 2012–22 рр.	267
Табл. 4.2. Природні полюси зростання в Україні	274
Табл. 4.3. Типізація міст і природних полюсів за динамікою чисельності населення, 2001–2018 рр.....	275
Табл. 4.4. Індекси відносної концентрації (RCi) та коефіцієнти варіації (VCi) для промисловості України.....	279
Табл. 4.5. Індекс концентрації промисловості в залежності від доходу (ICi)	279
Табл. 4.6. Матриця галузевої та територіальної концентрації виробництва.....	280
Табл. 4.7. Індекс диверсифікації DIj промисловості регіонів України.....	281
Табл. 4.8. Матриця кореляції між параметрами регіональної креативності та агломерації населення регіонів України.....	290

Табл. 4.9. Результати регресії залежності параметрів регіональної креативності областей України згідно моделей 3.7, 3.8 в 2017 р.	292
Табл. 4.10. Структура системи індексів глокалізації для регіонів України	294
Табл. 4.11. Значення субіндексів глокалізації для областей України, 2017 р.....	295
Табл. 4.12. Матриця коефіцієнтів кореляції (курсив) та регресійних рівнянь для субіндексів глокалізації для регіонів України	296

ВСТУП

Незважаючи на очікування початку 1990-х рр., глобалізація не зуміла повністю нівелювати географічний «простір місць». Економічні та політичні події останнього десятиліття ознаменували певний реванш дезінтеграційних процесів в глобальному суспільстві та зумовили підвищення актуальності глокалізаційних та фрагмеграційних дискурсів. Повернення до практики торговельного та інвестиційного протекціонізму провідних держав світу, прихід до влади численних ультраправих політичних сил, загострення воєнних конфліктів, сепаратистських рухів, випадків тероризму – ці та інші фактори викликають певний песимізм серед дослідників та посилюють сучасний різновид «агорофобії» та «повернення до історії» серед практиків. Проте глобальний «простір потоків» все ж залишається об'єктивною реальністю, що пронизує локальний «простір місць», трансформуючи його і трансформуючись при цьому сам.

Ключовою рисою глобалізації є здатність регіональних виробничих структур капіталізувати локалізовані ефекти агломерації, стимулюючи появу та довготермінове закріплення специфічних умов, активів та можливостей, на основі яких формується транснаціональний капітал, котрий стає своєрідним «простором» домінуючої акумуляції глобалізованого капіталу. Просторова концентрація виробництва (не залежно від того чи вона сформувалась внаслідок експлуатації певних локальних ресурсів та ринків, чи виникла спонтанно в результаті гравітаційних процесів) може розглядатись як базова прерогатива глокалізації, оскільки в локальних полюсах формується своє унікальне середовище, яке, щоправда, знаходиться під перманентним впливом національних та глобальних потоків. У той же час просторова дисперсія виробництва на сьогодні є все більшим проявом глобалізації, оскільки із розвитком транспорту, технологій передачі даних та управління процесами географічна віддаленість стає все меншим бар'єром, а отже, доцентрові гравітаційні процеси поступово ставатимуть все більш розмитими. Однак, з іншого боку, знову зростає загроза, що надто високі торговельні витрати із просторового виміру перемістяться у міжцивілізаційний чи міжблоковий, тобто дисперсія виробництва всередині мегарегіонів буде відбуватись паралельно із обмеженістю міжрегіональних потоків та створенням нових «буферних зон», «стін» чи «завіс».

Серед науковців, праці які закладали теоретичну та методологічну основу дослідження процесів економічної глокалізації, необхідно виокремити таких: У. Бека, Ф. Гіреса, М. Гугенбума, Дж. Гобо, Д. Еджінтона, М. Кастелса, Ю. Козака, Н. Кравчук, В. Куриляк, І. Лінделла, Д. Лукяненка, Я. Недервеена Пітерса, Дж. Ріцера, Р. Робертсона, Дж. Розенау, В. Роудометофа, Н. Салазара,

С. Сассена, Г. Свенсона, Дж. Сінклера, М. Стегера, С. Талока, Г. Терфорна, Л. Уркіді, А. Філіпенка, С. Хантінгтона, Ф. Хонга, Г. Хондкера, О. Шниркова, Дж. Шорта та ін.

Значний внесок у розробку наукових основ просторової економіки і, зокрема, формування полюсів зростання/розвитку зробили такі дослідники: Ф. Айдало, В. Алонсо, Б. Беррі, Ж. Будвіль, Г. Готелінг, Е. Гувер, Ю. Гуменюк, Д. Дарвен, Р. Діксон, Ж. Дюрантон, П. Кругман, В. Ляшенко, Ф. МакКан, А. Маркусен, А. Маршал, Г. Мюрдаль, П. Ніджкам, М. Фуджіта, Дж. Парр, Д. Пуга, Г. Підгрушний, Є. Савельєв, Ж.-Ф. Тіссе, Ф. Перру, О. Федірко, Р. Флорида, Дж. Фрідман, І. Хаджинов, Н. Хансен, Д. Харві, Дж. Харрісон, Т. Хермансен та ін.

Аспекти імплементації принципів глокалізації і місцевого підходу при формуванні стратегій територіального розвитку досліджували Ф. Барка, А. Берг, Р. Брейл, Р. Болтон, Е. Гарцілазо, Е. Глейзер, А. Граймс, Д. Грехем, Л. Дійкстра, А. Еванс, Е. Глейзер, П. Кольєр, Г. Лоріла, Е. Моретті, Г. Оверман, А. Пайк, Е. Паттачіні, Р. Путнам, Д. Родрік, М. Рут, Д. Сакс, А. Сапір, М. Спенс, Дж. Стігліц, А. Фалуді, Ф. Хаю, Г. Харт, П. Чешір, М. Янсен та ін.

Беручи до уваги вагомий внесок вищезазначених дослідників, слід, однак, констатувати відсутність методології системного емпіричного дослідження процесів економічної глокалізації, а також комплексних практичних рекомендацій для просторового розвитку в умовах глобально-локальної бінарності. Враховуючи кардинальний перегляд системи глобальних студій, який розпочався в науковому середовищі після 2013 р., вважаємо також за доцільне детермінувати концептуально-дефінітивні рамки категорії «глокалізація» як самостійної аналітичної категорії. Аналогічно політична складова функціонування локальних полюсів і депресивних територій все більше потребує врахування принципів глокалізації для успішного розвитку і взаємодії в умовах загострення міжцивілізаційних протистоянь. Важливість зазначених проблем та необхідність їх наукового і практичного вирішення зумовили вибір теми дисертації та постановку завдань для їх вирішення.

Метою монографії є розроблення методології автономного системного дослідження глокалізаційних процесів територіального розвитку та обґрунтування на цій основі стратегії інтеграції України до європейської мережі полюсів та осей розвитку.

Послідовність та логіка думок дозволили виокремити чотири розділи у монографії, які відображають основні результати дослідження.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади поляризованого розвитку в умовах глокалізації» обґрунтовано онтологію економічних взаємовід-

носин крізь призму глобально-локальної бінарності. Зокрема представлено еволюцію категорії «глокалізація» і семантику термінів, близьких за змістом до неї. У праці систематизовано мейнстрим підходів до трактування глокалізаційних процесів, а також пропонується альтернативна авторська концепція глокалізації, згідно якої процес глобально-локальної взаємодії проявляється через три основних вектори впливу: здатності локального послідовно та стабільно генерувати хвилі глобалізації по світовій арені (тобто виконувати роль т. зв. «глобалізуючого якоря»); здатності локального до резистенції небажаним хвилям глобалізації (т. зв. «густина регіону»); здатності локального модифікувати та заломлювати хвилі глобалізації, що проходять крізь нього. Просторова агломерація виробництва розглядатиметься як базова прерогатива глокалізації, оскільки в створених полюсах формується своє унікальне середовище, яке, щоправда, знаходиться під перманентним впливом національних та глобальних потоків. Систематизовано концептуальний апарат, який пояснює просторову концентрацію економічної та соціальної активностей із виділенням трьох груп: теорії та чинники локаційної поведінки окремої фірми (мікро-рівень); обґрунтування просторової концентрації та дисперсії груп економічних, політичних, соціальних агентів та населення; концепції, що пояснюють взаємне розташування сформованих агломерацій. Розглядаючи економічну категорію «полюсу зростання / розвитку», виділено два значення: вузьке – як узагальнення постулатів концепції полюсів зростання, розробленої представниками французької школи просторової економіки у 1950–1970-х рр.; широке – як елемент просторової структури, що, в силу певних своїх характеристик, стає гравітаційним центром для інвестицій чи мобільності населення. Наводиться огляд теорії осей розвитку, яка характеризує поступ територій, по яких здійснюється транспортне сполучення між полюсами і котрі отримують додаткові економічні стимули завдяки зростанню обсягів вантажопотоків, поширенню інновацій, розвитку інфраструктури.

Другий розділ монографії «Концептуалізація та інституціоналізація глобального поширення локального розвитку» висвітлює теоретичні та практичні засади трансмісії локального зростання у просторі. Зокрема виокремлено два напрями традиційних концепцій, котрі пояснюють природу поширення локального зростання із центру у навколишній регіональний та міжрегіональний економічний простір: неокласичний, при якому увага акцентується на питаннях просторової алокації факторів виробництва та взаємозв'язків останньої із технологічними змінами; неокейнсіанський, при якому наголос здійснюється на аспекті міжрегіональних потоків доходів, а регіональне зростання розглядається в рамках структури платіжного балансу. Зазначається, що сучасні теоретичні

моделі регіонального розвитку, окрім параметрів чистого зростання (який типово вимірюється подушовим показником ВВП, а також кількісними параметрами подушового споживання, рівня бідності, безробіття, доступу до суспільних послуг і т. п.), значну увагу приділяють питанням дистрибуції добробуту поміж регіонами чи містами. Так, протягом останніх десятиліть дослідники намагаються додати реалістичності теоретичним моделям з метою отримання можливості їх імплементації при розробці політичних стратегій (акцент на детермінантах ендегенного зростання; ролі комплексної нелінійної та інтерактивної просторової поведінки у моделях зростання; врахуванні умов недосконалості ринку; зростанні як довготерміновому аспекті конкурентоспроможності; технологічному прогресі як ендегенному факторі зростання; причинах успіху та провалу кластерів малих та середніх підприємств, «локальних регіонів», *milieux*; нематеріальних ресурсах як джерелах регіональної конкурентоспроможності; активній ролі створення знань). Крім того спостерігається примат динамічних підходів над статичними (еволюційні траєкторії нелінійних взаємозалежностей комплексних систем; динамічні ефекти агломерації). Відносно коротку історію імплементації стратегій полюсів зростання умовно розділено на 5 етапів: (1) ранні 1960-ті рр. – сформовані основні постулати стратегії та коло проблем, на яке вона повинна спрямовуватись; (2) пізні 1960-ті рр. – активне застосування стратегії для вирішення широкого спектру завдань (цей період ознаменовується розцвітом ери кейнсіанства та, відповідно, значним рівнем державного втручання і загальним оптимізмом щодо системи планування); (3) ранні 1970-ті рр. – прояв численних випадків провалу та відмови від стратегії полюсів зростання, що збіглися в часовому вимірі із фундаментальним переглядом масштабів державного втручання (і планування зокрема); (4) середина 1970-х рр. – 2000-ні рр. – дискредитація та відмова від стратегії полюсів зростання, своєрідні «відголоски» стратегії полюсів зростання знаходять свій вияв у програмах регіонального розвитку на основі технополісів та кластерів; (5) 2010-ті рр. – відновлення інтересу практиків до основних постулатів концепції полюсів зростання та їх трансформація до сучасних реалій. Зазначається, що сучасні стратегії територіального розвитку на основі принципів полюсів та осей розвитку вирізняються комплексним підходом, який виходить далеко за межі промоції концентрації робочої сили чи промислових об'єктів. Традиційна стратегія полюсів розвитку після 2010-х рр. включає планування наступних аспектів: розвиток населених пунктів (детермінації ієрархії міст, міста як регіональні адміністративно-економічні центри і як об'єкти культурної спадщини, розвиток сільських територій та периферії); транспортна мережа та комутація (осі розвитку та їх ієрархія; диверсифікація транспортного сполучення; наземні, водні і

авіаційні хаби; розвиток громадського транспорту; система міжнародних транспортних коридорів); технічна інфраструктура (насамперед забезпечення електроенергією, газом, продуктами переробки нафти, відновлювані джерела енергії); соціально-економічні умови (міжрегіональний баланс демографічних характеристик, приросту виробництва, стану безробіття, витрат на НДДКР, інклюзивний розвиток, культурна ідентичність територій і т. д.); навколишнє середовище (детермінація біогеографічних регіонів, консервація природних умов, ландшафтне форматування, геологічні та кліматичні характеристики, менеджмент водних ресурсів тощо).

У третьому розділі «Аналіз ефективності просторових полюсів та стратегій їх розвитку в Європі» досліджуються особливості поляризованого розвитку регіонів ЄС крізь призму глокалізаційних процесів. Європейські держави суттєво відрізняються за розподілом зайнятості в залежності від рівня урбанізації. Загальноєвропейською тенденцією є скорочення відносної ваги робочої сили великих міст у загальній структурі зайнятості, натомість частки невеликих міст, околиць та сіл в структурі зайнятості стабільно зростає. Неоднорідність регіонів за економічними критеріями також є доволі суттєвою. У динаміці більшість регіонів характеризуються позитивним приростом ВВП протягом останнього десятиліття. Одним із найважливіших факторів, що обумовлює здатність регіону до генерування нових хвиль глобалізації (в першу чергу завдяки дифузії інновацій), а також до резистенції таким хвилям та формування системи глокальності, є аспект регіональної креативності. Для аналізу регіональної креативності використано методологічний підхід, в рамках якого виділяють чотири «і» регіональної креативності (надалі «4-і»): інститути; інтелігенція; інспірація (натхнення); інфраструктура. Здійснено оцінку впливу параметрів креативності та поляризованої агломерації населення на показник частки приватних витрат на НДДКР в структурі регіонального ВВП та показник кількості патентних заявок поданих до Європейського патентного офісу. Для аналізу процесів глокалізації розроблено систему субіндексів глокалізації, які покликані оцінити здатність локації генерувати «хвилю глобалізації», протистояти останній або модифікувати її відповідно до концептуальної метафори рефракції. Субіндекс генерування хвиль глобалізації є композитом нормалізованих (по шкалі від 0 до 1) найбільш проактивних параметрів регіональної креативності та критеріїв домінування у потоках капіталів, товарів та розподілу прав власності. Субіндекс резистенції хвилям глобалізації (т. зв. «густина» регіону) враховує більш пасивні параметрів креативності («Інститутів» та «Інтелігенції»), державної підтримки НДДКР та індикаторів витіснення імпорту іноземних товарів, капіталів та підприємств за іноземним контролем. Субіндекс трансформації хвиль глобалізації є

формальним вираженням здатності регіону видозмінювати властивості вхідних економічних потоків та ставати їх «модифікаторами» чи «підсилювачами».

У четвертому розділі монографії «Перспективи участі України в європейській мережі полюсів розвитку» висвітлено тенденції формування природних та секторальних полюсів розвитку в Україні. Зазначено, що в Україні сформувались 30 природних полюсів зростання, у чотирьох із яких чисельність населення перевищувала 1 млн. осіб. Більшість природних полюсів є обласними центрами своїх регіонів. Серед усіх обласних центрів лише Ужгород не є природним полюсом зростання із населенням понад 115 тис. осіб. Враховуючи загальнонаціональну тенденцію до депопуляції в Україні, більшість сформованих полюсів зростання протягом двох останніх десятиліть характеризуються абсолютним скороченням чисельності населення. Позитивний приріст популяції спостерігається лише в Києві, Чернівцях, Івано-Франківську, Хмельницьку і Луцьку. Якщо ж порівняти відносні показники частки полюсів у загальнонаціональному населенні за 2001 та 2018 рр., то всі перелічені полюси характеризуються позитивною динамікою зростання. Розвиток урбогенезу в Україні, а відтак і формування полюсів зростання, вирізняється в Україні яскравим циклічним характером і обумовлюється насамперед мірою інтенсивності окремих секторів економіки. Так, протягом 1770–1990-х рр. в економіці України спостерігались чотири яскраво виражені цикли Кондратьєва-Шумпетера, які тісно корелюють із хвилями урбогенезу, котрі припадали на фази підйому або піку довготермінових циклів. Результати кореляції параметрів креативності областей України суттєво відрізняються від результатів отриманих для європейських регіонів. Хоча між більшістю параметрів креативності та результуючими змінними спостерігається доволі суттєвий лінійний зв'язок, однак яскраво вираженим є домінування державного сектору в ініціації винаходів та корисних моделей. Аналізуючи результати дослідження, насамперед привертає увагу те, що в Україні відносний обсяг приватних витрат на НДДКР зовсім не впливає на приріст відносної кількості заявок на винаходи та корисні моделі (залежність, навпаки є негативною). Натомість єдиним дійсно ефективним і статистично значущим параметром є «Інтелігенція», а точніше – індикатор якості університетської освіти, що помітно при моделюванні у більш деталізованому вираженні.

Запропоновано модель зростання конкурентоспроможності територіальних структур України, яке повинно відбуватись відповідно до поєднання централізованих та децентралізованих векторів зусиль: принцип місцевого підходу до розвитку територій із акцентом на експлуатацію локальних переваг та врахування реалій глокалізованого світу; централізоване стимулюванням роз-

витку сформованих природних полюсів розвитку та залучення останніх до європейських осей розвитку.

Завершення цієї монографії було б неможливим без підтримки та порад багатьох осіб. Висловлюю щирю подяку за мудре наставництво науковому консультантові, доктору економічних наук, професору *Євгену Васильовичу Савельєву*. Глибока вдячність і шана ректору Тернопільського національного університету, доктору економічних наук, професору *Андрію Ігоровичу Крисоватому* за допомогу у прийнятті ключових рішень та виборі дослідницьких акцентів. Подяка за підтримку колективу кафедри міжнародної економіки та її завідувачу, доктору економічних наук, професору *Віталіні Євгенівні Куриляк*.

Висловлюю щирю подяку рецензентам: доктору економічних наук, професору, завідувачу кафедри міжнародних економічних відносин Одеського національного економічного університету *Юрію Георгійовичу Козаку*; доктору економічних наук, професору кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Маріупольського державного університету *Юрію Володимировичу Макогону*; доктору економічних наук, професору, завідувачу кафедрою міжнародних економічних відносин Кіровоградського національного технічного університету *Івану Михайловичу Миценку*.

Особливу вдячність за щоденну підтримку висловлюю дружині *Марії Лизун* та сину *Олександрю*; сподіваюсь у найближчому майбутньому зможу компенсувати вам дефіцит уваги, що спостерігався під час роботи над монографією.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛЯРИЗОВАНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ

1.1. Онтологія економічних взаємовідносин крізь призму глобально-локальної бінарності

Протягом останніх двох десятиліть у середовищі теоретиків і практиків для характеристики сучасних умов економічних, соціальних та культурних взаємовідносин все частіше використовується неологізм «глокалізація». У цьому підрозділі ми здійснимо спробу систематизувати теоретичні уявлення про глокалізацію та обґрунтувати її аналітичну автономію від пов'язаних категорій.

Семантично термін «глокалізація» (англ. «*glocalization*») є гібридом двох слів: «глобалізація» та «локалізація» і в широкому розумінні позначає «вияв тенденцій до універсалізації та партикуляризації сучасних соціальних, політичних та економічних систем»¹.

Незважаючи на нетривалу історію використання, терміни «глокальний» і «глокалізація» набули поширення у сучасній науковій літературі². Побіжний огляд наукових публікацій дає змогу виділити такі сфери найбільшого їхнього використання: міжнародний маркетинг³, соціальна географія⁴, урбаністичні науки⁵, методи дослідження⁶, споживча культура⁷, популярна музика та музи-

¹ Glocalization. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/glocalization> (Last accessed: 05.08.2018).

² У дослідженні частоти використання термінів «глокальний» і «глокалізація» у наукометричних базах даних, яке провів В. Роудометов, наведено 511 джерел протягом 1996–2003 рр. та понад 3000 джерел протягом 2004–2014 рр. (Roudometof V. The Glocal and Global Studies. *Globalizations*. 2015; No 12(5). DOI:10.1080/14747731.2015.1016293. P. 5).

³ Hoogenboom M., Bannink D., Trommel W. From local to global, and back. *Bus Hist.* 2010. No. 52(6). P. 932-954; Svensson G. “Glocalization” of business activities: a “glocal strategy” approach. *Manag Decis.* 2001. No. 39(1). P. 6-18; Sinclair J., Wilken R. Strategic regionalization in marketing campaigns: Beyond the standardization / Glocalization debate. *Continuum*. 2009. No. 23(2). P. 147-157.

⁴ Soja E. W. *Postmetropolis Critical Studies of Cities and Regions*. Oxford: Basil Blackwell, 2000; Short J. R. *Global Dimensions: Space, Place and the Contemporary World*. Reaktion Books, 2001; Swyngedouw E. Globalisation or ‘Glocalisation’? Networks, territories and rescaling. *Camb Rev Int Aff.* 2004. No. 17(1). P. 25-48.

⁵ Flusty S. *De-Coca-Colonization: Making the Globe from the inside Out*. New York: Routledge, 2004; Lin S., Ke X. Chinese glocalization – a study of intergenerational residence in urban China. *J Consum Mark.* 2010. No. 27(7). P. 638-644; Paganoni M. C. City branding and social inclusion in the glocal city. *Mobilities*. 2012. No. 7(1). P. 13-31; Sassen S. Local Actors in Global Politics. *Curr Sociol.* 2004. No. 52(4). P. 649-670.

⁶ Gobo G. Glocalizing methodology? The encounter between local methodologies. *Int J Soc Res Methodol.* 2011. No. 14(6). P. 417-437; Salazar N. B. From Local to Global (and Back): Towards Glocal Ethnographies of Cultural Tourism. *Cultural Tourism Research Methods*. Wallingford: CABI, 2010. P. 188-199.

чна культура ⁸, освіта ⁹, соціальна робота ¹⁰, лінгвістика та переклад ¹¹, соціологія спорту ¹², культурологічні дослідження гібридизації та креолізації ¹³, соціальні рухи ¹⁴, мистецтво ¹⁵, релігія ¹⁶, масові комунікації ¹⁷, захист навколишнього середовища ¹⁸, громадське здоров'я ¹⁹, кримінологія ²⁰, протидія тероризму ²¹ тощо.

⁷ Lam S. S. Global corporate cultural capital as a drag on glocalization: Disneyland's promotion of the Halloween Festival. *Media Cult Soc.* 2010. No. 32(4). P. 631-648; Matusitz J. Disneyland Paris: a case analysis demonstrating how glocalization works. *J Strateg Mark.* 2010. No. 18(3). P. 223-237; Ritzer G. Rethinking Globalization: Glocalization/Globalization and Something/Nothing. *Sociol Theory.* 2003. No. 21(3). P. 193-209; Smith Maguire J., Hu D. Not a simple coffee shop: local, global and glocal dimensions of the consumption of Starbucks in China. *Soc Identities.* 2013. No. 19(5). P. 670-684.

⁸ Seago A. The "Kraftwerk-Effekt": Transatlantic Circulation, Global Networks and Contemporary Pop Music. *Atl Stud.* 2004. No. 1(1). P. 85-106; Kim P. H., Shin H. The Birth of "Rok": Cultural Imperialism, Nationalism, and the Glocalization of Rock Music in South Korea, 1964-1975. *Positions East Asia Cult Crit.* 2010. No. 18(1). P. 199-230.

⁹ Caena F. Comparative Glocal Perspectives on European Teacher Education. *Eur J Teach Educ.* 2014. No. 37(1). P. 106-122.

¹⁰ Hong P. Y. P., Song I. H. Glocalization of Social Work Practice: Global and Local Responses to Globalization. *Int Soc Work.* 2010. No. 53(5). P. 656-670.

¹¹ Riemenschneider D. Glocality and its (dis) contents: the future of English language literatures studies. *Z Für Angl Am.* 2005. No. 53(4). P. 385-396; Tong H. K., Cheung L. H. Cultural identity and language: A proposed framework for cultural globalisation and glocalisation. *J Multiling Multicult Dev.* 2011. No. 32(1). P. 55-69.

¹² Jijon I. The glocalization of time and space: Soccer and meaning in Chota valley, Ecuador. *Int Sociol.* 2013. No. 28(4). P. 373-390.

¹³ Moore L. Glocal Imaginaries. *Postcolonial Text.* 2011. No. 6(2). URL: <http://postcolonial.org/index.php/pct/issue/view/32/showToc>; Cohen R. Creolization and Cultural Globalization: The Soft Sounds of Fugitive Power. *Globalizations.* 2007. No. 4(3). P. 369-384.

¹⁴ Lindell I. 'Glocal' movements: place struggles and transnational organizing by informal workers. *Geogr Ann.* 2009. No. 91(2). P. 123-136; Urkidi L. A glocal environmental movement against gold mining: Pascua-Lama in Chile. *Ecol Econ.* 2010. No. 70(2). P. 219-227.

¹⁵ De Duve T. The glocal and the singuniversal: Reflections on art and culture in the global world. *Third Text.* 2007. No. 21(6). P. 681-688.

¹⁶ Roudometof V. The glocalizations of Eastern Orthodox Christianity. *Eur J Soc Theory.* 2013. No. 16(2). P. 226-245.

¹⁷ Dowd T. J., Janssen S. Globalization and diversity in cultural fields: Comparative perspectives on television, music, and literature. *Am Behav Sci.* 2011. No. 55(5). P. 519-524.

¹⁸ Gupta J., Van Der Leeuw K., De Moel H. Climate change: a 'glocal' problem requiring 'glocal' action. *Environ Sci.* 2007. No. 4(3). P. 139-148.

¹⁹ Kickbusch I. Global + local = glocal public health. *J Epidemiol Community Health.* 1999. No. 53(8). P. 451.

²⁰ Heeres F. Glocal policing. *Cross-Border Law Enforcement: Regional Law Enforcement Cooperation—European, Australian and Asia-Pacific Perspectives.* Taylor & Francis, 2012. P. 109-124.

²¹ Marret J.-L. Al-Qaeda in Islamic Maghreb: A "Glocal" Organization. *Stud Confl Terror.* 2008. No. 31(6). P. 541-552.

Однією з причин популярності теорії глокалізації є її різкий контраст із теорією модернізації за В. Ростоу²², що протягом десятиліть домінувала у соціальних науках та передбачала неминучість наслідування усіма цивілізаціями етапів поступу, через які пройшла західна цивілізація. Ідея глокалізації заперечувала уявлення про те, що весь світ із плином часу безваріантно стане більш демократичним, більш капіталістичним, більш орієнтованим на споживання і т. ін.

Однак варто зауважити, що етимологію терміна «глокалізація» до кінця не з'ясовано. Згідно з «Оксфордським словником нових слів» від 1991 р. концепція глокалізації походить від японського принципу «дочакука» (япон. «土着化» – «робити щось по-своєму»), що першопочатково використовувався у сільському господарстві для наголошення на необхідності адаптації фермерських технологій до локальних умов^{23 24}. Водночас у самій Японії словосполучення «глобальна локалізація» частіше асоціюється з головним виконавчим директором «Sony Corporation» А. Моріта, який використовував цей вираз у корпоративній рекламній та брендинговій стратегіях протягом 1980-х і 1990-х рр.²⁵.

Пошук у наукометричних базах даних за період 1966–1987 рр., який провів В. Роудометоф, виявив 11 прикладів потенційного вживання слова «глокальний» (із них лише два наведено у наукових журнальних статтях), які, однак, не підтвердились при безпосередньому перегляді джерел²⁶. Відсутність прикладів вживання терміна «глокальний» у літературі 1980-х рр. ставить під сумнів припущення як про японське походження цього поняття, так і про його зародження в бізнес-середовищі для деномінації типу маркетингової стратегії. Ці ж твердження сьогодні вважаються чи не канонічними у більшості дискусій на

²² Rostow W. W. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press, 1990.

²³ Проте В. Роудометоф, який проводив аналіз історії вживання терміну «глокальний», не знайшов випадків асоціації «дочакука» із «глокалізацією» в наукових працях до 1991 р. і робить припущення, що саме С. Таллок укладач «Оксфордського словника нових слів» вперше серед авторитетних джерел провів згадану паралель (Roudometof V. *The Glocal and Global Studies. Globalizations*. 2015. No. 12(5). P. 774-787. DOI:10.1080/14747731.2015.1016293, с. 2).

²⁴ Tullock S., ed. *Glocalization. Oxford Dictionary of New Words*. Oxford: Oxford University Press, 1991. URL: <https://www.britannica.com/topic/glocalization> (Last accessed: 05.08.2018).

²⁵ Edgington D. W., Hayter R. "Glocalization" and regional headquarters: Japanese electronics firms in the ASEAN region. *Ann Assoc Am Geogr*. 2013. No. 103(3). P. 647-668.

²⁶ Roudometof V. *The Glocal and Global Studies. Globalizations*. 2015. No. 12(5). P. 774-787. DOI:10.1080/14747731.2015.1016293, с. 2.

тему глокалізації (для прикладу, саме так зазначено в україномовній «Вікіпедії» за станом на 06.08.2018 р.²⁷).

Вперше достовірно підтверджене використання терміна «глокальний» зафіксовано у промові М. Ланге під час виставки в м. Бонн (Німеччина) у травні 1990 р. для характеристики експоната Г. Бенкінга з назвою «Чорна скринька природи: кубик Рубіка екології»²⁸. Автор експоната ставив за мету продемонструвати необхідність формування зв'язків між мікро-, мезо- й макрорівнями екологічних досліджень та ініціатив – означена багаторівневість власне і була охарактеризована епітетом «глокальний».

Однак у широкий обіг неологізм «глокалізація» ввів Р. Робертсон (праця: «Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність»²⁹) та використав його у дискурсі соціальних наук як засіб усунення розбіжностей між глобальним і локальним вимірами.

Локально-глобальна проблематика добре висвітлена в трилогії М. Кастельса³⁰, присвяченій формуванню «мережевого суспільства» (англ. «*network society*») – сукупності учасників, пов'язаних між собою через засоби інформаційних та комп'ютерних технологій у спільноти, що не потребують фізичної взаємоприсутності. Такі мережі формують т. зв. «простір потоків» (англ. «*space of flows*»), які трансформують урбаністичний контекст земної кулі. Проте «простір потоків» не витісняє традиційний географічний простір, а швидше змінює його функціональну й соціальну динаміку. Незважаючи на те, що «простір потоків» є новою територіальною моделлю світоустрою, учасники суспільства функціонують у географічних локаціях, тобто в місцях конденсації історії, культури та інших сутностей (т. зв. «простір місць» – англ. «*space of places*»), що, на думку М. Кастельса, приводить до різкого протиставлення між глобальним «простором потоків» і локальним «простором місць»³¹.

У розумінні ж Р. Робертсона глокалізація має стати своєрідною єдиною ланкою між «простором потоків» та «простором місць» глобалізації, деномінуючи саме другий географічний вимір. Як доводить Х. Хондкер, у такому

²⁷ Глокалізація. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=Глокалізація> (Last accessed: 06.08.2018).

²⁸ Francois C., ed. *International Encyclopedia of Systems and Cybernetics*. Munchen: K. G. Saur, 1997.

²⁹ Robertson R. *Glocalization: time-space and homogeneity-heterogeneity*. *Global Modernities* / Ed. Robertson R., Featherstone M., Lash S. London: Sage, 1995. P. 25-54.

³⁰ Castells M. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Basil Blackwell, 1996. Vol 3.

³¹ Англомовні терміни «*space of flows*» та «*space of places*» важко повною мірою адаптувати до стилістики української мови.

трактуванні, взагалі кажучи, глокалізація є концептуальноускладненою версією глобалізації^{32; 33}. Аналогічну позицію займає як сам Р. Робертсон³⁴, так і прихильники ідей Б. Тернера щодо «анклавної спільноти» (англ. «*enclave society*»), які припускають, що глобалізація передбачає не тільки виникнення нових моделей чи учасників інтеграції, й систематичну фрагментацію існуючих одиниць, а також формування нових учасників та їхніх об'єднань, для яких наявні можливості для спілкування й забезпечення мобільності в обхід новостворених бар'єрів³⁵. Отже, глобалізація не веде до створення нової сингулярності, а генерує натомість множинну фрагментацію, яка і є глокалізацією³⁶.

Запропонований Р. Робертсоном підхід, який можна охарактеризувати виразом «глобалізація як глокалізація», пропонує центральне метатеоретичне трактування концепції «глокалізації» через постулати монізму – уявлення, згідно з яким різні типи субстанції (у цьому разі – «локальне» і «глокальне») зрештою зводяться до одного джерела (у цьому разі – «глобальне»). Як стверджує Р. Робертсон³⁷, «глобальне» детермінує «локальне» та є конкретною формою вияву останнього, тоді як «локальне» не може існувати у чистому вигляді за межами «глобального»; глобалізація спричиняє партикуляризацію універсалізму й універсалізацію партикуляризму.

Проте С. Радхакрішнан зазначала, що підхід Р. Робертсона має зміст лише у разі, якщо часовий вимір є нескінченним (тобто $t = \infty$, де t – час) чи відсутнім, тоді як у короткотерміновій перспективі чи мезотемпоральному вимірі часових трансформацій від t^1 до t^2 , ідеї монізму не можуть використовуватись повною

³² На думку Х. Хондкера, основними принципами глокалізації є: 1) Багатоманітність – суть соціального життя; 2) Не всі відмінності стираються; 3) Історія і культура діють автономно, генеруючи відчуття унікальності досвіду груп (культури, суспільства, нації); 4) Глокалізація усуває страх, що глобалізація поступово зітре відмінності між означеними групами; 5) Глокалізація не є гарантією світу, вільного від конфліктів, але вона пропонує історично більш обґрунтований та прагматичний світогляд (Khondker H. H. *Globalisation to Glocalisation: A Conceptual Exploration. Intellect Discourse*, 2005. No. 13(2). URL: <http://journals.iium.edu.my/intdiscourse/index.php/islam/article/view/109> (Last accessed: 07.08.2018)., с. 187).

³³ Khondker, 'Globalisation to Glocalisation'.

³⁴ Robertson R. *Situating glocalization: A relatively autobiographical intervention. Global Themes and Local Variations in Organization and Management: Perspectives on Glocalization*. New York: Routledge, 2013. P. 41-52.

³⁵ Turner B. *The enclave society: Towards a sociology of immobility. Eur J Soc Theory*. 2007. No. 10(2). P. 287-304. DOI:10.1177/1368431007077807.

³⁶ Steger M. B. *It's About Globalization, After All: Four Framings of Global Studies. A Response to Jan Nederveen Pieterse's 'What is Global Studies?' Globalizations*. 2013. No. 10(6). с. 775-776.

³⁷ Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage, 1992. Vol 16.

мірою. Інакше кажучи, відсутня відповідь на запитання: як змінюється співвідношення «глобальне» / «локальне» в межах часових інтервалів? ³⁸.

Критики також зауважували, що умовивід Р. Робертсона не дає змоги ефективно репрезентувати роль центрів впливу (тобто одиниць влади), ефект від яких стає чітко відчутним при темпоральній перспективі. Так, «локальне» звичайно розглядається як прерогатива комунальних чи соціальних чинників, тоді як «глобальне» є детермінантом корпоративного чи транснаціонального капіталізму ³⁹. Ультраправі та ультраліві політичні сили часто розглядають локально-глобальні бінарні відносини не як взаємодоповнювальні, а швидше експлуатаційно-резистентні.

На початку 2000-х рр. Дж. Ріцер сформував альтернативний підхід до трактування глокалізації, який суттєво відрізняється від уявлень Р. Робертсона про одночасність виявів гомогенності й гетерогенності процесів глобалізації ⁴⁰. Підходу Дж. Ріцера можна дати назву «глокалізація як глобалізація» (на відміну від «глобалізація як глокалізація» Р. Робертсона), а його основний постулат полягає в тому, що глокалізація – один із двох виявів глобалізації, який розкриває аспект соціальної гетерогенності. Для характеристики ж другого аспекту глобалізації, який виражає тенденцію до гомогенності, цей дослідник пропонує застосовувати термін «гробалізація» (англ. «*grobalization*»), який є гібридом двох слів: «зростати» (англ. «*to grow*») та «глобалізація». Так, Дж. Ріцер стверджує: «... гробалізація робить акцент на імперіалістичних амбіціях деяких держав, корпорацій, організацій і таких інших суб'єктів, а також на їхньому бажанні – а точніше необхідності – втілювати себе [чи нав'язувати свою діяльність] на певній географічній території» ⁴¹.

Якщо застосовувати інструментарій програмування, то підхід Р. Робертсона слугує прикладом логічної кон'юнкції (використовується оператор «AND» або \wedge , який набуває значення «істина», якщо всі операнди мають значення «істина»). Підхід же Дж. Ріцера використовує принцип виняткової диз'юнкції (оператор «XOR» або \oplus , який набуває значення «істина» лише тоді, коли значення «істина» має винятково один з її операндів), що можна відобразити таким чином:

³⁸ Radhakrishnan S. Limiting theory: Rethinking approaches to cultures of globalization. *The Routledge International Handbook of Globalization Studies*. Routledge. 2015. P. 44-60.

³⁹ Korff R. Local Enclosures of Globalization. *The Power of Locality. Dialect Anthropol.* 2003. No. 27(1). P. 1-18. DOI:10.1023/A:1025466127833.

⁴⁰ Ritzer G. Rethinking Globalization: Glocalization / Grobalization and Something / Nothing. *Sociol Theory*. 2003. No. 21(3). P. 193-209.

⁴¹ *Ibid.* с. 194

Підхід Р. Робертсона

$$\text{Глобалізація} \equiv \text{Глокалізація} \ni \text{гомогенне} \wedge \text{гетерогенне} \quad (1.1)$$

Підхід Дж. Ріцера (ранній) (1.2)

$$\text{Глобалізація} \equiv \text{Глокалізація (гетерогенне)} \oplus \text{Гробалізація (гомогенне)}$$

Визначальним інноваційним елементом підходу Дж. Ріцера є введення до методологічного апарату концепції «нічого» (та, відповідно, «чогось»). «Ніщо» (англ. «*nothing*») розглядається як «зазвичай централізовано ініційована і контрольована соціальна форма, яка порівняно позбавлена самобутнього сутнісного контенту»^{42; 43}. Онтологічно «ніщо» містить такі елементи, як «немісце» (англ. «*nonplace*»), «непредмет» (англ. «*nonthing*»), «неособа» (англ. «*nonperson*») та «непослуга» (англ. «*nonservice*»), які у сукупності зі своїми альтернативами (а саме «місцем», «предметом», «особою» і «послугами») належать до підтипів загального континууму «щось» / «ніщо» (приклади кожного з елементів наведено у табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні підтипи континууму «щось» / «ніщо»

«Щось»	«Ніщо»
Місце (місцевий банк)	Немісце (емітент кредитних карток)
Предмет (немасовий товар, персональна позика)	Непредмет (стандартизований масовий товар, позика через кредитку)
Особа (персональний банкір)	Неособа (купівля з допомогою телемаркетингу)
Послуга (індивідуалізована допомога)	Непослуга (автоматизована, комутована допомога)

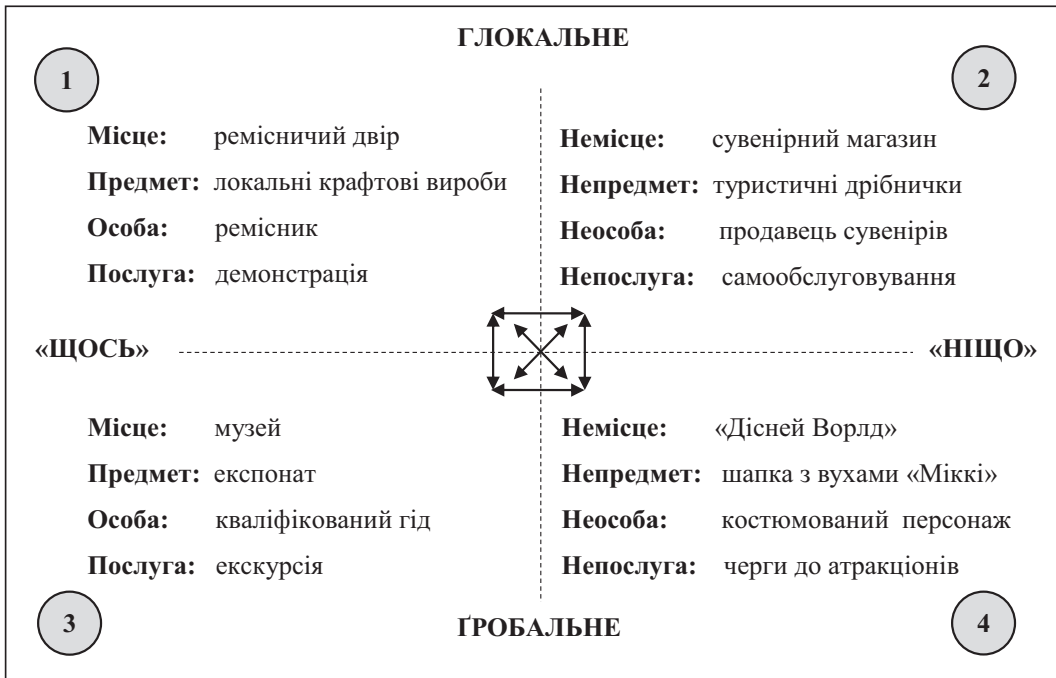
Джерело: за Ritzer G. Rethinking Globalization: Glocalization / Grobalization and Something / Nothing. *Sociol Theory*. 2003. No. 21(3). P. 193-209.

Накладаючи перпендикулярно континууми «глокальне / гробальне» та «щось / ніщо», отримуємо чотири квадранти, які відображають різні спектри вияву (т. зв. «ідеальні типи») сучасних процесів глобалізації (рис. 1.1). Особли-

⁴² Ritzer G. Rethinking Globalization: Glocalization / Grobalization and Something / Nothing. *Sociol Theory*. 2003. No. 21(3). P. 193-209. с. 195.

⁴³ Такий підхід має мало спільного із філософськими ідеями про «ніщо», що висловлювали класики (Парменід, Зенон, Г. Галілей, Б. Паскаль, І Кант, Г. Гегель, М. Гайдеггер та ін.).

вий акцент варто зробити на 1-му і 4-му квадрантах, які є центральними елементами протистояння у глобалізованому світі.

**Рис. 1.1. Глобалізація відповідно до континуумів
глокальне / глобальне та «щось» / «ніщо»**

Джерело: за Ritzer G. Rethinking Globalization: Glocalization / Grobalization and Something / No-thing. *Sociol Theory*. 2003. No. 21(3). P. 193-209. с. 197.

За умов глобалізації «ніщо» знаходить свої вияви у феноменах, які відомі з колоритними назвами: вестернізація, американізація, макдональдизація, діснеїзація, кока-колонізація і т. ін. Однак при цьому «ніщо» може також виражатись за умов глокалізації (наприклад, ребрендинг «Coca-Cola» до умов азійських чи арабських ринків, вишиванки «Made in China» та ін.).

«Щось» зазвичай виявляється у контексті глокалізації (наприклад, послуги кравця, вироби ручної роботи), однак все частіше можна говорити і про його глобалізацію (продукція компаній, які спеціалізуються на їжі для гурманів; світові тури «Rolling Stones»; виставки робіт В. ван Гога; молодіжні субкультури, які виникають як виклик поточному тренду, але з часом вони стають «мейнстримом» і т. ін.).

Аспекту «економічної теорії нічого / чогось» (англ. «*economics of nothing / something*») Дж. Ріцер приділяє дуже мало уваги, розглядаючи переважно контекст рівня доходів. Зокрема, цей дослідник робить п'ять таких висновків:

по-перше, загалом існує обернено пропорційна залежність між рівнем доходів індивіда та часткою «нічого» у структурі його споживання (тільки особи з високим рівнем доходів можуть дозволити собі на регулярній основі користуватись послугами кравця, споживати їжу для гурманів і т. ін.; бідніші ж верстви населення обмежуються їжею із ресторанів фаст-фуд чи напівфабрикатами, одягом масових популярних брендів та т. ін.);

по-друге, існує, однак, певний поріг рівня доходів, тільки вище від якого «ніщо» стає доступним (найбідніші громадяни США не можуть дозволити собі регулярно відвідувати «*McDonald's*» чи купувати традиційні 6 пляшок «*Coca-Cola*», споживаючи їжу власного приготування і купуючи одяг «*second-hand*» у магазинах, що відображає певний реванш «чогось»);

по-третє, суспільство загалом має досягнути певного рівня багатства, щоб дозволити собі «ніщо» (в найбідніших державах дуже мало ресторанів фаст-фуд чи бутіків «*Victoria's Secret*»);

по-четверте, найбагатші прошарки населення доволі часто споживають «ніщо», а багато немісць, непередметів, неосіб та неслуг є дуже дорогими (Дж. Ріцер до «ніщо» зараховує годинники «*Rolex*», кімнату в готелі «*Four Seasons*», послуги офіціанта у стейкхаузі «*Morton's*», які є дуже дорогими);

по-п'яте, багато типів «нічого» практично не залежать від рівня доходів споживачів (користування кредитними картками «*Visa*» чи платіжними терміналами, відвідування ресторанів фаст-фуд підлітками і т. ін.)⁴⁴.

Отже, на відміну від монізму Р. Робертсона, підхід Дж. Ріцера можна назвати дуалізмом. Його базові постулати були більш чітко кристалізовані у пізнішій праці Дж. Ріцера і З. Річера⁴⁵, що стала відповіддю на критику М. Хугенбума та його співавторів⁴⁶, які намагались здійснити емпіричну перевірку концепції чотирьох квадрантів. Основна ідея Дж. Ріцера полягає у такому:

1. Глобалізація за своєю суттю є комплексним процесом, який охоплює низку субпроцесів, що формують континуум, із двома крайніми точками – «глокалізацією» з одного боку і «гробалізацією» з іншого. При цьому гробалізація містить загрозу для глокалізації та поступово її витісняє.

2. Принцип континууму передбачає, що будь-які явища й процеси, які асоціюються з глобалізацією, можна умовно розмістити на відрізку між двома

⁴⁴ Ritzer G. Rethinking Globalization: Glocalization / Grobalization and Something / Nothing. *Sociol Theory*. 2003. No. 21(3). P. 193-209. c. 206-207.

⁴⁵ Ritzer G., Richer Z. Still enamoured of the glocal: A comment on 'From local to grobal, and back.' *Bus Hist*. 2012. No. 54(5). P. 798-804. DOI:10.1080/00076791.2012.692081.

⁴⁶ Hoogenboom M., Bannink D., Trommel W. From local to grobal, and back. *Bus Hist*. 2010. No. 52(6). P. 932-954.

означеними полюсами. Як глокалізація, так і гробалізація є своєрідними еталонними випадками, що навряд чи виявляються у чистому вигляді в реальному світі. Натомість усі вирази глобалізації слід розглядати як поєднання глокального та гробального елементів;

3. Локальне фактично ігнорується у такому формулюванні, оскільки вважається, що воно витіснене (чи витісняється) гробальним. Коли локальне інтегрується чи поглинається глобальним, воно стає глокальним. Однак глокальне не є дійсно локальним – основна суть останнього безповоротно втрачена.

Третій елемент ідеї Дж. Ріцера вважається найбільш контрверсійним, оскільки він передбачає, що у сучасному світі фактично не залишилось аспектів, які підпадають під дефініцію «локальний». При цьому в інтерпретації Дж. Ріцера чітко виявляється аспект темпоральності, тому що соціальні зміни описуються у часових інтервалах від t^1 до t^2 , на відміну від підходу Р. Робертсона, за яким фактор часу відсутній або прямує до нескінченності. Серед обмежень підходу Дж. Ріцера можна виділити те, що позиціонування глокалізації як антиподу гробалізації обмежує можливість мультидисциплінарного застосування терміна «глокалізація»⁴⁷.

Крім розглянутих вище двох підходів до трактування глокалізації, можна виокремити також третій, згідно з яким глокалізація має розглядатись як аналітично автономна концепція. Твердження про аналітичну автономність запозичене із праці Дж. Александера⁴⁸, присвяченої аспектам культурної соціології й соціології науки⁴⁹. Подібним чином пропонується детермінувати чіткі межі аналітичного застосування інструментів глокалізації порівняно з пов'язаними категоріями (локальне, глобальне).

Як уже зазначалося вище, Р. Робертсон підпорядковує глобалізацію глокалізації, тоді як Дж. Ріцер навпаки розглядає глобалізацію як вищий щабель ієрархічної піраміди порівняно з глокалізацією. Обидві інтерпретації ведуть до того, що теоретикам складно забезпечити аналітичну автономію для категорії «глокальне». Щоб вирішити означену дилему, Р. Робертсон і К. Вайт запропонували використовувати концепцію дифузії для пояснення механізму глокалізації. Ці дослідники стверджували, що «...дифузія пояснює яким чином ідеї та практики поширюються (або не поширюються) від однієї локації до іншої» та

⁴⁷ Roudometof V. Theorizing glocalization: Three interpretations. *Eur J Soc Theory*. 2016. No. 19(3). P. 391-408. DOI:10.1177/1368431015605443.

⁴⁸ Alexander J. *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

⁴⁹ Дж. Александер агітував за т. зв. «культурну автономію», тобто відокремлений розгляд ролі культури як фактора, що обумовлює соціальне життя.

загалом «...теорія дифузії... в найбільш важливих аспектах наближається до того, що ми називаємо глокалізацією»⁵⁰. Проте вважаємо, що контрпродуктивно буде обмежувати проблематику глокалізації винятково аспектами міжнародної дифузії культури.

Згідно з теорією світового суспільства, дифузія й інституційний ізоморфізм приводять до глобальної гомогенізації різноманітних культурних аспектів. Однак у такому разі не можливо розробити емпіричний механізм, здатний охопити аспекти вияву глокалізації. Варто зауважити, що прихильники теорії світового суспільства припускають існування культурних зв'язків, через які здійснюється обмін серед учасників (держав, організацій, індивідів), причому цей обмін є не лише функціональним, а й культурним. За постулатами теорії світового суспільства дифузія активізується через феномен т. зв. «теоретизації» (англ. «*theorisation*») залучених учасників, тобто дифузія буде ефективною лише доти, доки учасники тісно асоціюють себе з моделлю, яку вони впроваджують. Якщо ж таке самоусвідомлення відсутнє, то процес поширення інновацій починає маскуватись під суспільну дифузію⁵¹. Концептуальне розмежування суспільної дифузії та дифузії інновацій є дуже важливим, оскільки воно може стати доброю відправною точкою для введення глокалізації у методологічний каркас.

У загальних рисах Дж. Ріцер і Р. Робертсон підтримують використання концептуальної метафори про дифузію, або «плинність», як про спосіб відображення поширення глобалізаційних процесів. Деяко альтернативним варіантом візуалізації можна вважати версію Г. Терборна⁵² про хвилеподібний характер поширення глобалізації, яку ми розглянемо більш детально. Концепцію хвилі доцільно використовувати для аналітичних розвідок типу «глобалізація X», де як X, можуть бути певна галузь, процес, умова й т. ін. (більш детально це висвітлено у праці М. Алброу⁵³). Взв'язавши до уваги цей підхід, можемо зробити два висновки:

1. Глобалізація логічно випереджує глокалізацію.

2. Глобалізація деномінує лише ті випадки, коли локально підбурювана хвиля поширюється по всьому світу або у близьких масштабах, на відміну від

⁵⁰ Robertson R., White K. E. What is globalization? *The Blackwell Companion to Globalization* / Ed. Ritzer G. Oxford: Basil Blackwell, 2007. P. 62.

⁵¹ Strang D., Meyer J. W. Institutional conditions for diffusion. *Theory Soc.* 1993. No. 22(4). P. 487-511.

⁵² Therborn G. Globalizations: dimensions, historical waves, regional effects, normative governance. *Int Sociol.* 2000. No. 15(2). P. 151-179.

⁵³ Albrow M. *Global Age. Wiley-Blackwell Encycl Glob.* 2012, с. 88.

транснаціоналізації, яка характеризує відносно невелику кількість транскордонних зв'язків.

Так, В. Роудометоф оновив концептуальну метафору дифузії, запропонувавши використовувати метафору рефракції (у фізиці рефракцію розуміють як здатність до заломлення чи дисперсії променя світла або зміну напрямку радіохвилі при проходженні середовищ із різною густиною). Символізм рефракції дає змогу краще реінтерпретувати взаємозв'язки між глобалізацією та глокалізацією, зокрема:

а) розглядати глобалізацію як всеохоплюючий процес з точки зору поширення хвиль у просторі;

б) використовувати поняття «заломлення хвиль» як засіб розуміння глобально-локальної бінарності⁵⁴.

Розглядаючи глобалізацію X із перспективи рефракції, можемо вести мову про поширення X локаціями з різною «густиною». Інакше кажучи, при цьому кожна локація має розглядатись окремо, з урахуванням різного ступеня здатності до резистентності щодо хвиль глобалізації. Такий підхід дає змогу виокремити два можливих наслідки процесу глобалізації. По-перше, хвилеподібні властивості можуть посилюватися чи поглинатися локальними, а потім знову відбиватися на світову арену (ми пропонуємо називати цей сценарій відповідно «ефектом дисперсії» й «ефектом згасання»). Означений феномен рефлексії доволі точно описується у концептуальній площині теорії світового суспільства – значною мірою це саме той механізм, за допомогою якого виникає інституційний ізоморфізм. По-друге, хвиля може пройти через локальне середовище і бути заломленою ним («ефект заломлення»). Саме цей сценарій визначає фокус пропонованого дослідження, оскільки такої точки зору глокалізація – це глобалізація, заломлена локальним середовищем. Такий підхід є також третім варіантом інтерпретації глокалізації, що детермінує її аналітичну автономію від процесів глобалізації. Локальне не анігілюється, не абсорбується та не знищується глобалізацією, а швидше, оперуючи у симбіозі з глобальним, формує «телос», тобто кінцевий стан / результат.

Поданий вище підхід дає змогу прояснити концептуальну «зону відповідальності» глобалізації / глокалізації в аспектах гомогенності й гетерогенності. За умов глокалізації глобальне і локальне формують кінцевий стан, результатом якого є гетерогенність. Сукупність кінцевих умов, породжених глокалізацією (а точніше «множинними глокалізаціями») називають глокальністю (а точніше

⁵⁴ Roudometof V. Theorizing glocalization: Three interpretations. *Eur J Soc Theory*. 2016. No. 19(3). P. 391-408. DOI:10.1177/1368431015605443.

«множиною глокальностей»). Добрими прикладами того, як глобальні події сприймаються через локальні «лінзи», можуть бути: трансляція Олімпійських ігор, під час яких телеоператори роблять акцент на виступах національних спортсменів (часто за рахунок менш адекватного висвітлення результатів змагань загалом); різна реакція населення держав світу на терористичні акти у США 9/11 та т. ін.

Загалом у цьому дослідженні ми будемо притримуватись методологічного підходу, який запропонував В. Рудометоф⁵⁵, щодо тристороннього трактування глокального: як процесу (глокалізація), як соціальних умов (глокальність) і як ідеології світогляду чи рекомендацій щодо здійснення практичних дій (глокалізм) (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Три виміри трактування категорії «глокальне»

Категорія	Значення
Глокалізація	- процес глобально-локальної взаємодії
Глокальність	- кінцевий результат (певні соціальні умови), що сформувався внаслідок глокалізації
Глокалізм	- світоглядна ідеологія чи політична стратегія адаптації глобальних впливів та локального середовища

Джерело: складено автором за Roudometof V. *Glocalization: A Critical Introduction*. Routledge, 2016

Розгляд процесів глокалізації крізь метафоричну призму рефракції дає змогу навести теоретичне підґрунтя мезотемпоральних змін (від t^1 до t^2) без обов'язкового припущення про тотальну інтеграцію як остаточний результат (наприклад, той самий «телос», в якому локальне розчиняється повністю). Локальне може змінити кінцевий результат, а отже, стійкість (резистентність) до глокалізації не є теоретично неважливою категорією.

У вищезначеному контексті можна також відобразити співвідношення сил між учасниками та, відповідно, розглядати локально-глобальні відносини з точки зору диференціалів впливу⁵⁶. Відносини впливу не можуть розглядатися як односторонні, тобто як такі, які походять лише від єдиного джерела чи розвиваються винятково в одному напрямку (від глобального до локального), а

⁵⁵ Roudometof V. *Glocalization: A Critical Introduction*. Routledge, 2016.

⁵⁶ В англійській літературі для деномінації відносин перерозподілу впливу використовується термін «*power relations*» (дослівно «відносини влади»).

швидше як ті, які здатні до заломлення або протистояння хвилі глобалізації. Ін-акше кажучи, вплив одночасно як генерується, так і потенційно може спрямовуватися на всіх учасників, котрі беруть участь у глобально-локальних взаємодіях. Теоретичним апріорі є те, що вплив (влада) не обов'язково стосується єдиного носія. Зокрема, враховуючи специфіку цього дослідження, виділимо три основних «вектори» вияву впливу:

1. Здатність локального послідовно і стабільно «запустити хвилю» по світовій арені, а також потенціал певного центру економічного, політичного й культурного впливу до виконання критично важливих ролей у конфігурації учасників. Власне, У. Бек описував такий сценарій як «локальне, що глобалізує себе зсередини»⁵⁷, але це твердження слухне лише тоді, коли не брати до уваги взаємодію з іншими локаціями. У планетарних масштабах Захід протягом багатьох століть виконував роль історичного «глобалізаційного якоря», але ХХІ ст. стало часовою платформою, в якій реконфігурації глобального балансу центрів впливу дедалі більше тяжіють до міжцивілізаційного характеру *a la* С. Хантінгтон⁵⁸ (зі значним посиленням ролей китайської, арабської та православної цивілізацій).

2. Здатність локального до резистенції щодо небажаних⁵⁹ хвиль глобалізації (т. зв. «густина»). На світовій арені екстремальними прикладами такого опору можна назвати Північну Корею, але переважно йдеться не про такі крайні випадки. Важливим аспектом «густини» – економічної, культурної, інституційної чи військової – є те, що локація (у т. ч. нація, релігія і т. ін.) має можливість селективного прийняття глобальних впливів. З огляду на це кінцеві результати глобально-локальної взаємодії можуть бути структурованими також за принципами алломорфізму (але не поліморфізму), а не лише ізоморфізму, як припускали адепти теорії світового суспільства.

3. Здатність локального модифікувати та заломлювати хвилі глобалізації, що проходять крізь нього. Глокальність приводить до створення і поширення гібридності, культурного плюралізму, етнічної й релігійної гетерогенності в повсякденному житті. У постколоніальній теорії та спеціалізованих культурологічних дослідженнях як близький аналог до «глокальності» використовувались терміни: гібридність, креолізація, синкретизм і метисація⁶⁰ (див., наприклад

⁵⁷ Beck U. *What Is Globalization?* London: Polity; 2000

⁵⁸ Huntington S. P. *The clash of civilizations?* *Foreign Aff.* 1993. P. 22-49

⁵⁹ Зазначена «небажаність» може стосуватись як лише локальних владних інститутів, так і всіх учасників локального середовища.

⁶⁰ Іншими варіантами адаптації іспанського терміна «*mestizaje*» до правил української мови є «місгенація» та «міксгенація».

праці М. Крайді, Р. Коена та ін.⁶¹ Не можна заперечити, що ця глокальна гібридність є, мабуть, найважливішим помітним наслідком процесу посилення соціальної рефракції, яка спостерігається у XXI ст.⁶²

Як четвертий сценарій можна виділити ще один новий економічний та культурний феномен, який отримав назву «лобалізація»⁶³ й означає певний тип «реваншу» локального над глобальним. Лобалізацію (англ. «*lobalization*») розглядають як ситуацію, при якій вироблені локально продукти реалізуються в регіоні під виглядом престижних імпорتنих брендів (або у вигляді мімікрії, як знаменитий китайський «абібас», або як банальне копіювання). Важливий аспект такого феномену полягає у тому, що «лобальні» продукти починають реалізовуватись в планетарному масштабі, що може негативно вплинути не лише на глобального виробника оригіналу, а й на локальні креативні сектори.

На нашу думку, доволі близькою до концепції глокалізації є т. зв. «теорія космополітизації» У. Бека (хоча цей дослідник вказує на оригінальність і відмінність його підходу)⁶⁴. Центральним аспектом теорії є розгляд космополітизації суспільства як нелінійного, діалектичного процесу, в якому універсальне та партикулярне, схоже і несхоже, глобальне й локальне розглядаються не як полярні, а як взаємопов'язані та взаємопереплетені принципи. Вважаємо, що таке використання принципів філософії Дао має багато спільного з підходом «глобалізація як глокалізація» Р. Робертсона.

Аспекти глокалізації найчастіше розглядаються у соціологічних чи культурологічних дослідженнях, тоді як її економічна складова переважно перебуває дещо «у тіні». Можна виділити три основних вектори економічних розвідок із глокалізаційним фокусом, серед яких:

1. Геоелектронічна картографія світу (макрорівень).
2. Вивчення просторової організації економічної діяльності (мезорівень).
3. Дослідження корпоративної стратегії ТНК (мікрорівень).

При розгляді глокалізаційних аспектів геоелектроніки науковий інтерес викликають такі сфери:

⁶¹ Kraidy M. M. *Hybridity: or the Cultural Logic of Globalization*. Philadelphia, PA: Temple University Press, 2005; Cohen R. *Creolization and Cultural Globalization: The Soft Sounds of Fugitive Power*. *Globalizations*. 2007. No. 4(3). P. 369-384; Canclini N. G. *Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

⁶² Nederveen Pieterse J. *Globalization and Culture: Global Mélange*. Rowman & Littlefield, 2015.

⁶³ Chew M. M. *Delineating the emergent global cultural dynamic of 'lobalization': The case of pass-off menswear in China*. *Continuum*. 2010. No. 24(4). P. 559-571.

⁶⁴ Beck U. *What is Globalization?* London: Polity; 2000.

- географічний імператив, що виражається через синергійний взаємозв'язок економіки і простору (кліматичних, ландшафтних умов);
- трансформація мапи міжнародних економічних відносин та формування мегарегіонів; інтеграційні й дезінтеграційні відносини у глобалізованому світі;
- політика, стратегія і тактика підвищення конкурентоспроможності держави в умовах глобально-локальної бінарності;
- збереження національної економічної автентичності, резистентність щодо інститутів глобального впливу та т. ін.

Глокалізація як засадничий принцип організації просторової економічної діяльності найчастіше аналізується у контексті:

- функціонування глобальних міст, включаючи фінансові центри і портихаби;
- формування полюсів та осей розвитку як центрів «випромінення» хвиль глобалізації й їхніх каналів;
- когезії децентралізованих і гетерогенних регіонів (досягнення когезії може розглядатись як деякою мірою «відображення» процесу глокалізації, за якої гомогенність має стати похідною від гетерогенності, а не навпаки);
- планування урбанізованих територій;
- впливу потоків мігрантів та формування діаспор на економіку держави-донора.

При розгляді глокалізації як корпоративної комерційної й управлінської стратегії зазвичай акцент робиться на таких аспектах, як:

- гомогенізація (глобальний продукт);
- індігенізація (привнесення іноземних соціокультурних особливостей у національну продукцію: наприклад, продаж товарів у східноазіатській стилістиці західними виробниками для західних споживачів);
- традиційна глокалізація (адаптація товару, бренда чи упаковки до особливостей національних ринків);
- логалізація (принципи збуту глобального продукту через національні платформи е-комерції);
- лобалізація (витіснення глобальних брендів локальними підробками, про що вже йшлося вище).

Вищеподані концептуальні підходи дають змогу охопити основні погляди на взаємодію у каркасі глобально-локальної бінарності. Звичайно, онтологія та теорія глокалізації ще не перебувають на етапі остаточного завершення. Дослідники так і не дійшли до остаточного консенсусу щодо розмежування онтологічних полів термінів у ланцюгу «глобальне» – «глокальне» – «локальне». Проте, мабуть, найбільша проблема міститься в неоднозначному трактуванні кон-

цепту глобального. У 2013 р. із праці Я. Недервеєна Пітерса⁶⁵ розпочалася дискусія, метою якої є радикальний перегляд та «впорядкування» парадигми глобалізації відповідно до сучасних реалій. Вважаємо за доцільне навести чотири виміри досліджень глобального (або т. зв. «глобальних студій» – англ. «*Global Studies; GS*»), які виокремив М. Стегер⁶⁶ у відповідь на «критику Я. Недервеєна Пітерса»:

1. «Вимір глобалізації»⁶⁷. Він відображає фокус тематичних досліджень на поширенні й інтенсифікації соціальних відносин⁶⁸ крізь світо-час і світо-простір. Будучи багатовимірним набором процесів, глобалізація також охоплює зростання суспільного усвідомлення динаміки глобальної взаємозалежності. Аналогічно до «модернізації» та багатьох інших іменників із суфіксами «-ізація», «глобалізація» відповідає ідеї динамічних змін як між, так і всередині національних та локальних кордонів. Такий фокус на глобальних змінах також підтверджує онтологічну роль глобалізації як своєрідної призми в основі глобальних студій, крізь яку досліджуються потоки, вузли, мережі, зміни масштабів з певними мірилами у вигляді статичних об'єктів, фіксованих зв'язків або заморожених соціальних і просторових ієрархій.

2. «Транс- чи мультидисциплінарний вимір». Він є своєрідним викликом «євроцентричній» дисциплінарній структурі національних уявлень XIX–XX ст. При цьому розглянутий вище «вимір глобалізації» вже не може базуватися на доволі обмеженій міждисциплінарності, що охоплює формування зв'язків між двома або трьома дисциплінами. Як вказувала А. В. Рассел, нові способи продукування знань, пов'язаних із процесами глобалізації, потребують диверсифікованих, проблемно-орієнтованих і колаборативних типів досліджень, здатних подолати як методологічний націоналізм, так і дисциплінарні межі, інтегруючи та синтезуючи множинний контент, теорії й методології⁶⁹. У табл. 1.3 подано короткий огляд глобалізаційних студій відповідно до деяких соціально-

⁶⁵ Nederveen Pieterse J. What is Global Studies? *Globalizations*. 2013. No. 10(4). P. 499-514. DOI:10.1080/14747731.2013.806746.

⁶⁶ Steger M. B. It's About Globalization, After All: Four Framings of Global Studies. A Response to Jan Nederveen Pieterse's 'What is Global Studies?' *Globalizations*. 2013. No. 10(6). P. 771-777.

⁶⁷ На думку Я. Недервеєна Пітерса глобальні студії призначені для заміни саме глобалізаційних студій, які були характерні XX ст. – на початку XXI ст.

⁶⁸ У більш пізніх працях М. Стегер разом із П. Джеймсом обґрунтовують доцільність використання у контексті глобалізації терміна «зв'язки» (англ. «*connectivity*») замість терміна «відносини» (англ. «*relation*») (James, P., Steger, M. B. A Genealogy of 'Globalization': The Career of a Concept. *Globalizations*. 2014. Vol. 11, Issue 4. P. 417-434).

⁶⁹ Russell A. W. No academic borders?: Transdisciplinarity in university teaching and research. 2005. P. 35-41.

гуманітарних дисциплін, взаємне поєднання методологічного інструментарію яких має стати фундаментом сучасних глобальних студій ⁷⁰.

Таблиця 1.3

Глобалізація відповідно до соціально-гуманітарних дисциплін

Дисципліна	Період (початок)	Об'єкт досліджень	Ключові теми
Економічна теорія	1970 р.	ТНК, технології, банки, міжнародні фінансові інститути.	Глобальні корпорації, світовий продукт, глобальний капіталізм.
	2000 р.	Хедж-фонди, суверенні фонди капіталу.	Нова економіка, глобальні кризи, національний борг, валюти, кредитно-рейтингові агенції.
	2015 р.	Міжнародні організації.	Неопротекціонізм, «повернення історії», деглобалізація і дезінтеграція, «нова нормальність».
Політологія, міжнародні відносини	1980 р.	«Інтернаціоналізація держави», транскордонні соціальні рухи, міжнародні неурядові організації, інтернаціоналізм.	Світовий порядок, міжнародне право, держави-конкуренти, «постінтернаціональна політика», глобальне громадянське суспільство.
Географія	1980 р.	Простір, місце, глобальні та вузлові міста.	Глокалізація, локально-глобальні взаємодії, міграція.
Культурологія	1970 р.	Репрезентації, стереотипи, реклама, естетика.	Орієнталізм, макдональдизація, «зіткнення цивілізацій», гібридизація.
Медіа студії	1970 р.	Медіа, ІКТ, Інтернет, соціальні засоби комунікацій.	«Глобальне село», CNN-світ, діснефікація.
Філософія	1950 р.	Етика.	Глобальні проблеми, глобальна етика.
Соціологія	1800 р.	Модерність.	Капіталізм, індустріалізація, урбанізм, національні держави
Політична економія	1500 р.	Сучасний капіталізм, сучасна світ-система	Завоювання світового ринку, «довге XVI ст.».
Історія, антропологія	3000 р. до н.е	Рух населення, крос-культурна торгівля, поширення технологій, світові релігії.	Розширення соціальної співпраці, глобальні потоки, «ойкумена».
Біологія, екологія	Завжди	Інтеграція екосистем.	Еволюція, глобальна екологія, Гея.

Джерело: доповнено за Nederveen Pieterse J. What is Global Studies? *Globalizations*. 2013. No. 10(4). P. 499-514. DOI:10.1080/14747731.2013.806746

⁷⁰М. Стегер пропонує доволі колоритні назви ролей, які повинні виконувати дослідники для забезпечення трансдисциплінарності глобальних студій: а) «сектанти чи бездомні» (англ. «*mavericks*»), які відстоюють глобальні студії як окрему дисципліну; б) «бунтівники» (англ. «*insurgents*»), які намагаються глобалізувати існуючі дисципліни зсередини; в) «кочівники» (англ. «*nomads*»), які досліджують аспекти глобалізації з точки зору різних дисциплін (Steger M. B. It's About Globalization, After All: Four Framings of Global Studies. A Response to Jan Nederveen Pieterse's 'What is Global Studies?' *Globalizations*. 2013. No. 10(6)).

3. «Просторово-темпоральний вимір». Такі просторові реконфігурації динамічних процесів, як «детериторіалізація» і «денаціоналізація», були першопричинами виникнення «глобалізації». Тим не менш, потрібно наголосити, що глобальне не слід ототожнювати з ізольованим просторовим виміром, який міститься на вершині скалярної ієрархії від глобального до регіонального, національного та локального. Натомість, дослідники глобальних студій заохочують переосмислити історично контингентні категорії вертикальної просторовості у хронологічному часі з метою врахування дублювальних форм горизонтальної просторовості в реальному часі. Глобалізація полягає не лише у процесах детериторіалізації – виходу за межі традиційних кордонів, а й у процесах ретериторіалізації, тобто глобальних вкраплень на національному і місцевому рівнях. Отже, якщо локальне та глобальне не є взаємовиключними кінцевими точками у фіксованому просторовому масштабі, то глобалізація – це певною мірою «глокалізація» (незалежно від варіанта концептуальної інтерпретації, кожен з яких ми розглядали вище). Таким чином, добрим майданчиком для вивчення глобального буде локальний: глобальні фінансові потоки, що сходяться у м. Токіо або у м. Лондоні; вплив глобалізаційних ідей і дискурсів на локалізовану соціальну боротьбу у м. Сіетлі та у м. Афінах; корейський вияв реп-музики «*Gangnam style*».

4. «Критичний вимір». Він може знаходити вираження різним чином: методологічний скептицизм щодо позитивістських догм і «об'єктивних істин»; перевірка інтерпретацій та трактувань, які пропонують інститути, зокрема корпоративним медіа; прийняття того, що більшість процесів і явищ є соціально зумовленими та служать чийось інтересам; деколонізація (західного) світогляду; розуміння того, що глобальне є мультиполярним динамічним деривативом як глобальної Півночі, так і глобального Півдня ⁷¹.

Паралельно з терміном «глокалізація» в науковій літературі використовується низка інших термінів, які охоплюють свою онтологічну нішу детермінації суміжних (квазі-) полярностей – між глобалізацією та локалізацією, централізацією і децентралізацією, інтеграцією й фрагментацією.

Найбільшого поширення серед дослідників набули такі неологізми-гібриди:

⁷¹ Хоча сьогодні щораз частіше лунають заяви, що глобальний Південь припинив існування з огляду на численні неоліберальні та авторитарні режими, які прийшли до влади в державах Півдня (Papastergiadis N. The end of the Global South and the cultures of the South. Thesis Elev. 2017. No. 142(1). P. 69-90. DOI:10.1177/0725513617712790).

– «хаорд» (англ. «*chaord*») – поєднання термінів «*chaos*» (хаос) та «*order*» (порядок)), який запропонував Д. В. Гок⁷²; для деномінації суперечностей, які одночасно приводять як до узгодженостей, так і до колапсів систем;

– «фрагмеграція» (англ. «*fragmegration*») – поєднання континуумів «фрагментації» та «інтеграції», яке запропонував Дж. Розенау⁷³;

– «регкал» (англ. «*regcal*») – гібрид, який ввели С. Тай і Й. Йонг⁷⁴ для характеристики взаємовідносин у межах «регіональної» та «локальної» бінарності.

У контексті цього дослідження вважаємо за доцільне більш детально розглянути термін «фрагмеграція», оскільки його сутнісна характеристика значною мірою накладається на онтологічне значення терміна «глокалізація». Спочатку Дж. Розенау, вводячи в науковий дискурс концепт «фрагмеграції», намагався уникнути територіального виміру та розширити дослідницький фокус, внісши до об'єкта аспект протиріччя у діяльності організацій і громад. Так, Дж. Розенау виділяв вісім чинників «фрагмеграції», які були актуальними на початку ХХІ ст.⁷⁵:

– «революція вмінь» (англ. «*skill revolution*») – розширення до глобальних масштабів горизонтів можливостей (та загроз) як для індивідів, так і для інститутів, а також усвідомлення релевантності віддалених подій та здатність екстраполювати його на вирішення локальних проблем;

– «криза влад» – витіснення традиційного критерію легітимності критерієм ефективності; обмеженість меж впливу органів вади; здатність громадськості, преси, недержавних і міжнародних організацій паралізувати чи трансформувати політику інститутів впливу;

– «біфуркація глобальних структур» – формування нових та консолідація існуючих сфер впливу в мультицентричному світі;

– «організаційний вибух» – інтенсифікація можливостей впливу опозиційних сил на централізований політичний процес; субгрупування і розкол транснаціональних мереж; сепараційні процеси;

– посилення міграційних процесів, що, з одного боку, формує новий пласт міжкультурних відносин, а з іншого – інтенсифікує міжетнічні конфлікти,

⁷² Hock D. *Birth of the Chaordic Age*. Berrett-Koehler Publishers, 1999.

⁷³ Rosenau J. The governance of fragmegration: Neither a world republic nor a global interstate system. *Stud Dipl.* 2000. No. 53(5). P. 15-40.

⁷⁴ Tai S. H., Wong Y. H. Advertising Decision Making in Asia: "Glocal" versus "Regcal" Approach. *J Manag Issues*. 1998. P. 318-339.

⁷⁵ Rosenau J. The governance of fragmegration: Neither a world republic nor a global interstate system. *Stud Dipl.* 2000. No. 53(5). P. 15-40.

сприяє поширенню злочинності, нелегальної торгівлі й тероризму в державі-дестинації, а також посилює «відчуття аутсайдера» в державі-донорі;

– розвиток ІКТ – прискорення персональних і дипломатичних контактів; наближення до виборців чи учасників процесу впливу; чутливість до дезінформації та можливість неправомірних і прихованих втручань у роботу систем;

– послаблення територіальності, державності й суверенності – втрата лояльності до уряду та суб'єктів впливу; складність досягнення паннаціонального консенсусу; «пористість» національних кордонів; чутливість до «ефекту доміно»;

– глобалізація національних економік – формування культури «споживачтва» («консюмеризму»); проблема безробіття; розвиток бізнес-альянсів (у т. ч. олігархічні змови); неоднозначність взаємодії уряду і ринків; посилення торговельних та інвестиційних конфліктів.

Як бачимо, практично всі чинники наведені для фрагментації, можна також застосувати щодо процесів глокалізації. Інтеграція без яскраво вираженої просторової структури спостерігається переважно лише на мікрорівні (транснаціоналізація). Спроби створення потужних плюрилатеральних⁷⁶ економічних об'єднань із високим рівнем інтеграції (глибше від формату СОТ-плюс чи СОТ-екстра (англ. «WTO+», «WTO-X»)) поки що є не надто вдалим⁷⁷. Водночас проблема «об'ємізації» картографії⁷⁸ простору в глокалізаційному вимірі щораз більшою мірою «розмиває» територіальний аспект досліджень. Обидві означені тенденції приводять до того, що концептуальний каркас «фрагментації» й «глокалізації» поступово починає збігатися.

«Регкальний» вимір, на нашу думку, дещо «недооцінений» серед дослідників з огляду на те, що традиційне «гасло» глокалізації «Мисли глобально, дій локально!» на практиці дедаді частіше трансформується у: «Мисли глобально, дій локально, управляй регіонально!». Особливо актуальне це твердження для азійських ринків, які так і не стали вестернізованими, а швидше є модернізованими. Відповідно, стратегічний менеджмент виробників глобальних продуктів змушений базуватись на принципах регіональної сепарації. Беручи за основу емпіричні дані азійського ринку рекламної продукції, С. Тай та Й. Йонг⁷⁹, за-

⁷⁶ Багатосторонні альянси географічно диверсифікованих держав.

⁷⁷ Яскравим прикладом, який підтверджує цю думку, є складність створення Транстихоокеанського партнерства (ТТП; англ. «*Trans-Pacific Partnership Agreement*», *TPP*).

⁷⁸ Цей вираз запропонував З. Бауман (Бауман З. Глобалізація. Наслідки Для Людини і Суспільства. Київ: видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.).

⁷⁹ Tai S. H., Wong Y. H. Advertising Decision Making in Asia: "Glocal" versus "Regcal" Approach. *J Manag Issues*. 1998. P. 323.

пропонували концептуальну матрицю корпоративного процесу прийняття рішень, модифікацію якої наведено на рис. 1.2. Квадрант, що відповідає за регіональну стратегію, передбачає централізоване встановлення таргетів із локальною тактичною адаптацією на регіональній основі.

Рівень стандартизації продукту	<i>Високий</i>	Глокальний – децентралізований процес; – стандартизований підхід	Глобальний (гробальний) – централізований процес; – стандартизований підхід
	<i>Низький</i>	Локальний – децентралізований процес; – диференційований підхід	Регкальний – централізований процес; – регіональний підхід
		<i>Низький</i>	<i>Високий</i>
Рівень централізації процесу прийняття рішень			

Рис. 1.2. Концептуальні варіанти стратегій прийняття рішень на глобальних ринках

Джерело: модифіковано за Tai S. H., Wong Y. H. Advertising Decision Making in Asia: "Glocal" versus "Regcal" Approach. *J Manag Issues*. 1998. P. 318-339.

Регіональні характеристики глобального світу можуть проявлятися під дією мікро- і макрочинників. Ринковоіндуковані спонтанні процеси концентрації економічних потоків у певному географічному регіоні, а також диверсифікація продукту чи соціуму за регіональним принципом є онтологічним виявом «регіоналізації». Стратегічні ж зусилля інститутів впливу, спрямовані на формування певної регіональної економічної реальності чи регіонального світогляду, уособлюють «регіоналізм». Одночасне поєднання процесів регіоналізації із заходами в структурі регіоналізму ми називатимемо «регіональною економічною інтеграцією». Більш детально методологічну тріаду «регіоналізація – регіоналізм – регіональна економічна інтеграція», а також тріаду «інтернаціоналізація – інтернаціоналізм – інтеграція» розкрито в дослідженні М. Лизун ⁸⁰.

⁸⁰ Лизун М. В. Глобальні виклики регіональної валютної інтеграції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2017. 426 с..

У цій праці ми розглядатимемо категорію «регіон» у контексті традицій «нового / порівняльного регіоналізму»⁸¹, тобто не як певну конкретну географічно окреслену територію (вона може бути територіально фрагментованою), а швидше як якісну динамічну характеристику рівня зв'язків між державами та макрорівні чи між соціальними одиницями і суб'єктами впливу на мікро- й мезорівнях, які характеризуються також усвідомленою самоідентифікацією себе як регіону. В міру зростання рівня «густини» регіону (мабуть, більш доцільно використати в цьому контексті англійський термін «*regionness*») процеси глобалізації будуть більш інтенсивно «заломлюватись» відповідно до регіональних умов, формуючи таким чином глокальний, а точніше регкальний континуум.

Незважаючи на очікування початку 1990-х рр., глобалізація не зуміла повністю нівелювати географічний «простір місць». Економічні й політичні події останнього десятиліття стали підтвердженням певного реваншу дезінтеграційних процесів у глобальному суспільстві та зумовили підвищення актуальності глокалізаційних і фрагмеграційних дискурсів. Повернення до практики торговельного й інвестиційного протекціонізму провідних держав світу, прихід до влади численних ультраправих політичних сил та загострення воєнних конфліктів, сепаратистських рухів і тероризму – ці й інші фактори викликають певний песимізм серед дослідників та посилюють сучасний різновид «агорофобії» та «повернення до історії» серед практиків. Проте глобальний «простір потоків» все ж залишається об'єктивною реальністю, що пронизує локальний «простір місць», трансформуюючи його і трансформуючись при цьому сам.

⁸¹ Типові дослідження в цьому напрямі: Brenner N., Jessop B., Jones M., Macleod G. *State/Space: A Reader*. John Wiley & Sons, 2008; Söderbaum F., Shaw T. M. *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*. Palgrave Macmillan UK, 2003; Keating M. *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change*. E. Elgar Cheltenham, UK, 1998; Borzel T. A., Risse T. *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*. Oxford University Press: 1st ed, 2016; Hettne B. *The New Regionalism Revisited. Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*. International Political Economy Series. Palgrave Macmillan UK, 2003.

1.2. Гносеологічний мейнстрим просторової організації локального економічного розвитку

Незважаючи на неймовірний поступ глобалізації, який спостерігається ще з XVI ст.⁸², усі економічні явища та процеси відбуваються у географічному просторі. Будь-які економічні концепції неминуче охоплюють питання територіальної специфічності певної активності (аспект локалізації) або, навпаки, питання, пов'язані з подоланням просторової⁸³ й географічної відстані (аспект глобалізації). Однак в економічній літературі до початку 1990-х рр. просторовий аспект здебільшого ігнорувався теоретиками і практиками (крім вузькоспеціалізованих досліджень) при розгляді міжнародної економічної системи, а її географічний вимір розглядався винятково крізь призму теорії порівняльних переваг Д. Рікардо. Проте у сучасних умовах стало очевидно, що конкуренція між локаціями (регіонами) є інколи більш важливою та інтенсивною, ніж конкуренція між окремими державами, а отже, забезпечення високого рівня локального економічного розвитку стає одним зі стратегічних пріоритетів для урядів.

Так, на веб-сайті Світового банку зазначено: «Локальний економічний розвиток (ЛЕР) надає локальним урядам, представникам приватного та неприбуткового секторів, а також локальним спільнотам можливість співпраці для покращення локальної економіки. Він спрямований на підвищення конкурентоспроможності, стимулюючи цим стійке зростання, яке є інклюзивним»⁸⁴.

У загальних рисах локальний економічний розвиток можна визначити як «... структурний та динамічний процес, що завдяки ефективному використанню локальних ресурсів приводить до тривалого зростання рівня добробуту населення у місцевості чи регіоні в рамках окремої держави»⁸⁵. З точки зору промислово розвинутих держав ЛЕР традиційно розглядається як зміни, що впливають на здатність місцевого господарства «стимулювати економічне зростання, генерувати робочі місця та створювати нове багатство для локальних резидентів»⁸⁶.

⁸² Більшість дослідників починають відлік процесів глобалізації саме з відкриття Америки Х. Колумбом.

⁸³ Просторо-потоківий та просторо-місцевої.

⁸⁴ Local Economic Development, 2018. World Bank. URL: <http://web.worldbank.org/wbsite/external/topics/exturbandevelopment/extled/0,,menuPK:341145~pagePK:149018~piPK:149093~theSitePK:341139,00.html> (Last accessed: 29.12.2018).

⁸⁵ Tello M. D. From national to local economic development. *Cepal Rev.* 2010.

⁸⁶ Blair J. P. Local Economic Development: Analysis and Practice. *Sage*. Vol 16. 1995.

Процес ЛЕР охоплює три виміри:

– економічний – аспект ефективного використання місцевими фірмами локальних ресурсів, генерування ефекту масштабів, зростання продуктивності і підвищення конкурентоздатності;

– соціокультурний – формування соціальних й економічних мереж на принципах врахування локальних цінностей та інституційної підтримки ЛЕР;

– адміністративний й політичний – місцеві ініціативи, які формують локальне середовище ⁸⁷.

Згідно з Е. Блейклі⁸⁸, концепція ЛЕР базується на чотирьох факторах:

1. Індигенні ресурси та локальний контроль.
2. Формування нового багатства.
3. Створення нових можливостей.
4. Експансія ресурсів.

ЛЕР не можна розглядати у певному «сферичному вакуумі» осторонь від решти економічної системи. Національний економічний розвиток (НЕР) безпосередньо впливає на ЛЕР за посередництвом суспільних благ, фіскального механізму, системи територіальних преференцій та ін. Процеси глобалізації знаходять своє вираження у ЛЕР як з боку пропозиції (локальне розміщення філій ТНК, поширення фінансового капіталу), так і з боку попиту (спричиняючи імпорт товарів / послуг та культури). Сам ЛЕР може розглядатись як у різних географічних зрізах (рівень регіону⁸⁹, міста, іноді цілої держави), так і з точки зору диверсифікованих резидентів (економічні, політичні, соціальні агенти й громадяни),

З огляду на означену багатогранність парадигма локального економічного розвитку «опирається» чи не на весь спектр концептуальних доробків економічної теорії, а також соціології та психології. З метою максимального охоплення концепцій, що пояснюють найважливіші аспекти ЛЕР в умовах глокалізації, ми здійснили суттєву фрагментацію розгляду гносеології просторового розвитку. В цьому підрозділі ми більш детально рушійні сили, які обумовлюють концентрацію економічної й соціальної активності у певних просторових центрах (полюсах). У наступних підрозділах акцент буде зроблено на: характеристиках сформованих полюсів розвитку (п. 1.3); особливостях трансмісії локального

⁸⁷ Tello M. D. From national to local economic development: theoretical issues. *Cepal Rev.* 2010. P. 51.

⁸⁸ Blakely, E. Conceptualizing local economic development: Part 1. *Public Finance and Management*, 2003. No. 3(2). P. 209-216..

⁸⁹ Авторське трактування терміна «регіон», що використовується у цьому дослідженні наведено в підрозділі 1.1.

зростання у навколишній (периферійній) простір (п. 2.1); взаємодії з національними і глобальними економічними потоками (п. 2.2). Основну увагу ми зосередимо на аспектах промислового розміщення відповідно до принципів регіональної та урбаністської економічної теорії в умовах глокалізаційного середовища, але певною мірою розкриємо також пов'язані соціальні, політичні та інші аспекти на рівнях мікро-, мезо-, макро- і мегаекономіки.

Концептуальний апарат, який пояснює просторову концентрацію економічної та соціальної активностей, вирізняється одним із найбільших доробків серед усіх напрямків економічної теорії, що зумовлює значну складність його систематизації. У цьому підрозділі ми дотримуватимемося такої послідовності висвітлення теоретичних моделей:

1. Теорії та чинники локаційної поведінки окремої фірми (мікрорівень).
2. Обґрунтування просторової концентрації та дисперсії груп економічних, політичних, соціальних агентів і населення.
3. Концепції, що пояснюють взаємне розташування сформованих агломерацій.

Більш детально логіка підрозділу 1.2 наведена на рис. 1.3.

Концепції вибору місця розміщення окремою фірмою здійснюють мікроекономічний аналіз відповідно до принципів класичної й неокласичної шкіл та роблять акцент на таких чинниках, як транспортні витрати, локальні ціни на фактори виробництва, структура виробництва («витрати-випуск»), наявність товарів-замінників, ринкова структура і рівень конкуренції. Типові теоретичні моделі у цьому контексті представлено:

– трикутником «розміщення-виробництво» А. Вебера⁹⁰. Згідно з апроксимаціями моделі, для максимізації прибутку фірмі потрібно розміщуватись у центроїді умовного трикутника, одним із кутів якого є локація ринку збуту, а двома іншими – основні постачальники ресурсів;

– моделлю «розміщення-виробництво» Л. Мозеса⁹¹. Вона є продовженням моделі А. Вебера, що враховує можливість взаємозамінності регіонів;

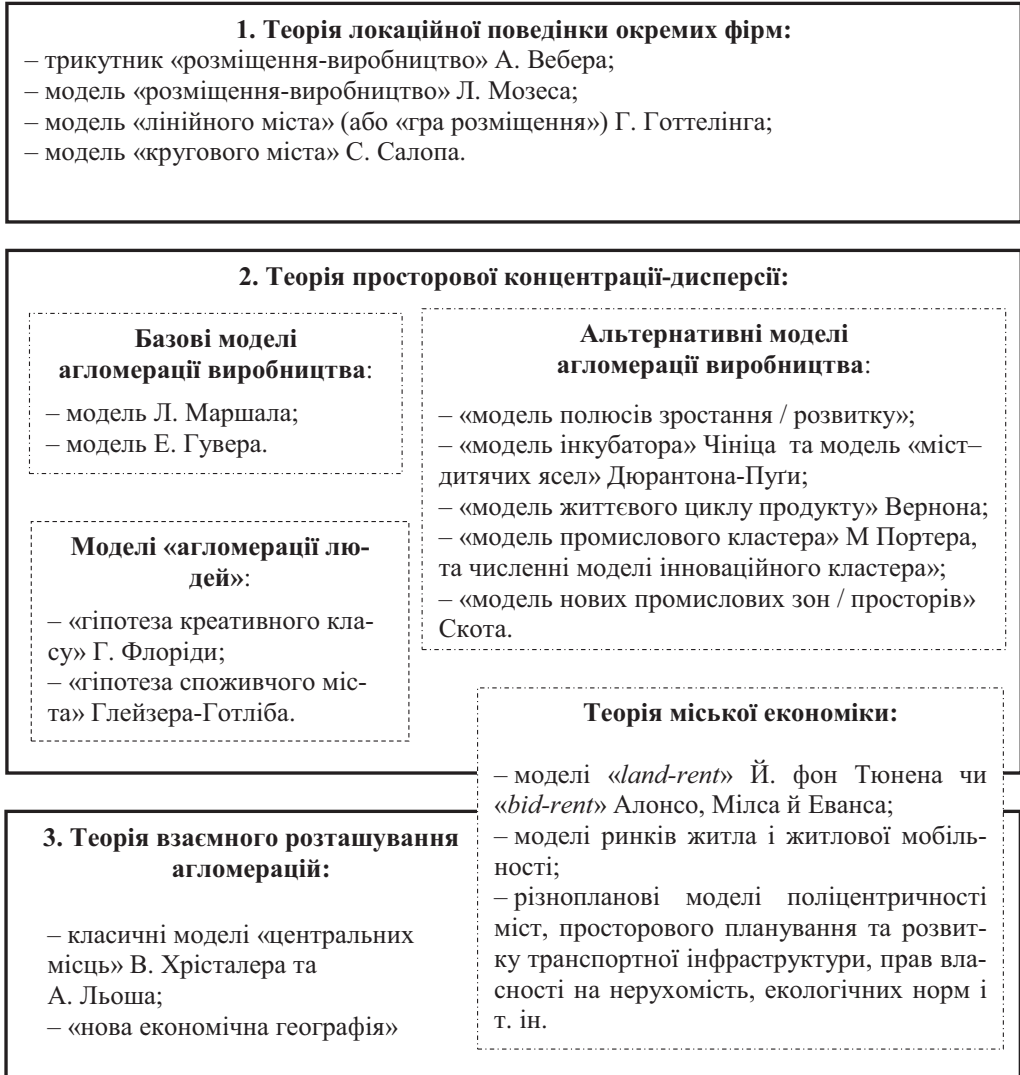
– моделлю «лінійного міста» (або «грою розміщення») Г. Готтелінга⁹². Це модель ігрової двохетапної некооперованої взаємодії учасників з метою визначення розташування своїх торгових точок у лінійному просторі та встановлення ціни на товар, за якої основною передумовою вибору конкретного продавця покупцем є відстань до нього;

⁹⁰ Weber A. Ueber Den Standort der Industrien, 1909. Vol 2.

⁹¹ Moses L. N. Location and the Theory of Production. *Q J Econ.* 1958. No. 72(2).

⁹² Hotelling H. Stability in competition. *Econ J.* 1929. No. (39). P. 41-57.

– моделлю «кругового міста» С. Салопа⁹³. Вона схожа за апроксимацією на попередню модель, але географічний простір у ній розглянуто не в лінійному, а у круговому відображенні.

**Рис. 1.3. Гносеологічний мейнстрим просторової організації
економічного розвитку**

Джерело: систематизував автор.

Проте описані вище моделі, аналізуючи роль окремих факторів для вибору локації фірми, не враховують комплексну природу сукупності їхніх впливів,

⁹³ Salop S. C. Monopolistic competition with outside goods. *Bell J Econ.* 1979. P. 141-156.

що залишає не вирішеною проблему детермінації домінуючих факторів. Крім цього, дослідження з позицій мікроекономіки не дає змоги дійти систематичного висновку щодо пріоритетності варіанта з промисловою концентрацією чи дисперсією для розміщення фірми.

Загалом, розглядаючи загальні риси просторового розміщення виробництва, дослідники виділяють дві особливості⁹⁴. По-перше, більшість промислових і комерційних секторів мають тенденцію до просторової концентрації⁹⁵. По-друге, відбувається просторовий розподіл самих виробничих осередків відповідно до їхнього розміру (так звана «урбанізаційна ієрархія»), що впливає на спектр секторів, які в них розміщуються: типово на території держави чи певного ринкового ареалу формується найбільше місто (часто столиця), в якому концентрується найбільша кількість типів економічної діяльності, а в міру зменшення розміру осередків кількість секторів у них також зменшується.

Питання просторової концентрації спорідненої виробничої діяльності насамперед пов'язане з ефектом масштабу (англ. «*economies of scale*»), а та складова ефекту масштабу, яка безпосередньо генерується просторовою близькістю виробництва, отримала назву «ефект агломерації» (англ. «*agglomeration economies*»). Першим, хто обґрунтував чинники ефекту агломерації, був А. Маршалл⁹⁶, відповідно всі традиційні типи агломерацій, створення та функціонування яких зумовлено експлуатацією ефекту масштабу, традиційно називають «маршаллівськими»⁹⁷ (найбільш характерним прикладом такої агломерації є промисловий район). Так, А. Маршалл зазначав, що позитивний ефект масштабу пояснюється трьома факторами, які іноді інтерпретуються як підвиди ефекту агломерації:

– перелив знань (англ. «*knowledge spillovers*») – просторова концентрація виробничої діяльності споріднених секторів, яка забезпечує легший доступ учасників до т. зв. «замовчуваної інформації» (англ. «*tacit information*»), що отримується як протягом офіційних зустрічей, так і на основі неформальних контактів. Така інформація є частковою й недостовірною, але чим більше учасників обмінюється нею, тим більш когерентним буде уявлення про загальний стан

⁹⁴ McCann P. *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, 2013.

⁹⁵ Класифікацію секторів з урахуванням їхньої схильності до просторової концентрації, дисперсії чи нейтрального розміщення ми розглядали у: Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва. *Журнал Європейської Економіки*. 2009. № 8(3). С. 241–264.

⁹⁶ Marshall A. *Principles of Economics: Unabridged Eighth Edition*. Cosimo, Inc., 2009.

⁹⁷ Самі ж переваги, зумовлені позитивним ефектом масштабу, іноді називають «маршаллівськими».

ринку. Типовим прикладом використання ефекту переливу знань слугує концентрація міжнародних фінансових ринків, на яких ринкова інформація змінюється щохвилини, у вузьких локальних межах *Wall Street, City of London* чи *Marunouchi*;

– локальні неторгові ресурси (англ. «*non-traded local inputs*») – територіальна близькість спеціалізованих обслуговуючих фірм, яким вигідніше розміщуватись поблизу великої кількості виробників у ключових для агломерації секторах. Ресурси такого типу називають «неторговими» з метою відокремлення їх від постачання сировини чи напівфабрикатів, які розглядаються як «споживчі» ресурси (англ. «*consumed inputs*») в моделях А. Вебера⁹⁸ та Л. Мозеса⁹⁹. Прикладом локальних неторгових ресурсів можуть бути послуги фірм, що займаються тестуванням безпеки в автомобілебудівних агломераціях м.м. Штутгарта, Нагої чи Детройта;

– концентрація кваліфікованої робочої сили, що знижує рекрутингові витрати компаній і виявляється в кількісному й якісному аспектах, а саме у: наявності можливості оперативно реагувати на пікове зростання попиту на продукцію компанії; зменшенні тривалості та вартості підготовки і перепідготовки найманих працівників.

Наведені вище три фактори ефекту агломерації влучно визначені Ж. Дюрантоном та Д. Пугою¹⁰⁰ як процес «навчання, обміну та узгодження» (англ. «*learning, sharing and matching*»). Вони дають змогу розглядати агломерацію як динамічний феномен одночасних процесів взаємодій. У своїй сукупності ці фактори детермінують ефект масштабу, який є зовнішнім для кожної окремої фірми, але він є внутрішнім для територіальної концентрації, що зумовлює її конкурентну перевагу перед більш «розрідженими» локаціями.

До певної міри канонічною в економічній літературі вважається також альтернативна класифікація ефектів агломерації, яку вперше запропонував Б. Олін¹⁰¹, а згодом розвинув Е. Гувер¹⁰². Вона відрізняється від маршаллівської перспективою розгляду елементів, а також тим, що до уваги беруться не лише секторальні, а й диверсифіковані агломерації.

⁹⁸ Weber A. Ueber Den Standort Der Industrien, 1909. Vol 2.

⁹⁹ Moses L. N. Location and the Theory of Production. *Q J Econ.* 1958. No. 72(2). P. 259-272. DOI:10.2307/1880599.

¹⁰⁰ Duranton G., Puga D. Micro-foundations of urban agglomeration economies. *Handbook of Regional and Urban Economics*. Elsevier; 2004. Vol 4. P. 2063-2117.

¹⁰¹ Ohlin B. International and interregional trade. *Harv Econ Stud Camb MA.* 1933.

¹⁰² Hoover E. M. Location of Economic Activity. McGraw-Hill Book Company, Inc., New York, 1948; Hoover E. M. Location Theory and the Shoe and Leather Industries. Harvard University Press, Cambridge, 1937.

Згідно із запропонованою класифікацією, виділяють три типи ефектів агломерації:

1. Внутрішній ефект масштабу (англ. «*internal returns to scale*»). Він генерується окремою фірмою при зростанні обсягів виробництва переважно за рахунок поступового зменшення відносної частки постійних витрат і поглиблення розподілу праці. Традиційно вважається, що внутрішній ефект масштабу не є релевантним із маршаллівськими ефектами агломерації, які за своєю природою є зовнішніми для фірми. Однак у розумінні Е. Гувера внутрішній ефект масштабу – це винятково просторовий феномен, оскільки припускається, що він генерується завдяки значному обсягу інвестицій, які спрямовуються в окрему локацію, ігноруючи при цьому інші регіони. Актуальність внутрішнього ефекту масштабу як локомотива ефекту агломерації особливо помітна при розгляді гігантських та містоутворюючих корпорацій, які стають важливими пулами як капіталу, так і робочої сили (наприклад, «*Fiat*» в м. Турині).

2. Ефект локалізації (англ. «*economies of localization*») – підвид ефекту агломерації, що стосується груп фірм одного чи близькоспоріднених секторів, розміщених в одній локації. Типово ефект локалізації виникає в результаті формування відносин «замовник-постачальник» з одночасною експлуатацією всіх трьох маршаллівських факторів ефекту агломерації: переливу знань, концентрації неторговельних послуг та кваліфікованої робочої сили.

3. Ефект урбанізації (англ. «*economies of urbanization*») – підвид ефекту агломерації, який отримують локально концентровані фірми, що належать до неспоріднених секторів. Цей ефект може розглядатись як певна сукупність внутрішніх ефектів масштабів і ефектів локалізації, яка виникає в агломерації з концентрацією виробництва різних секторів, а остання неминуче спостерігатиметься в тій чи іншій мірі навіть для агломерацій, які традиційно вважаються моносекторними). Найважливішим аспектом при цьому є те, що зростання цін факторів виробництва, яке виникає в результаті концентрації, має компенсовуватись зростанням обсягів внутрішніх ринків у агломерації.

Слід вказати, що у сучасній економічній літературі, крім наведених традиційних підвидів ефектів масштабу А. Маршалла та Е. Гувера, подано також низку інших ефектів, які у своїй сукупності формують т. зв. «дюжину ефектів масштабу» (більш детально вони розглядалися у численних дослідженнях ¹⁰³).

¹⁰³ Coulibaly S., Deichmann U. K., Freire M. E, et al. World Development Report 2009 : Reshaping Economic Geography. The World Bank, 2008. P. 1-410; Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва. *Журнал Європейської Економіки*. 2009. № 8(3). С. 241–264.

Серед дослідників на сьогодні не досягнуто консенсусу щодо того, що має більший пріоритет для ефективного локального економічного розвитку: спеціалізація в межах одного сектору (ефект локалізації) чи секторальна диверсифікація (ефект урбанізації). На перший погляд, частка прихильників диверсифікації над спеціалізацією є дещо більшою¹⁰⁴, але результати цих досліджень не можна вважати повністю переконливими¹⁰⁵. Один із найбільш проблемних аспектів таких досліджень полягає у тому, що продукт багатьох інноваційних активностей – це наслідок поєднання результатів численних розрізнених секторів, а отже, класифікувати їхній ефект дуже складно¹⁰⁶.

Відповідно до природи «меж» між фірмами і секторами, можемо виділити три класи агломерацій (табл. 1.4), які також відображають більш фундаментальні зміни характеру зв'язків між фірмами, що часто перебувають у площині відносин власності. Справді, реорганізація структури власності – один із ключових аспектів, що детермінує рівень конкурентних чи коопераційних зв'язків між фірмами¹⁰⁷.

Проблематика обговорення суті й причин агломерації виробництва є доволі складною як в емпіричному, так і у теоретичному аспекті. З емпіричної точки зору важко розрізнити ефекти локалізації і урбанізації, тому що в реальній економіці через процедури злиття та поглинання фірми часто змінюють власників та операційний сектор, а великі міста містять концентрацію як диверсифікованих, так і споріднених секторів.

Наведені у табл. 1.4 агломерації слід розглядати як певні «ідеальні типи», відповідно до яких можна здійснювати емпіричний аналіз та розробляти практичні рекомендації. Звичайно, в реальності описані еталонні варіанти трапляються доволі рідко, але запропоновану класифікацію варто використовувати для детермінації векторів тяжіння агломерації.

¹⁰⁴ Емпірична перевірка впливу спеціалізації та диверсифікації на ВВП регіонів рівня NUTS-2 в ЄС, проведена в кандидатській дисертаційній роботі автора, також показала незначну перевагу диверсифікації (Ліщинський І. О. Агломераційні форми просторової організації виробництва в країнах Європи: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02 / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2011. 247 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/897>).

¹⁰⁵ De Groot H. L., Poot J., Smit M. J. Agglomeration Externalities, Innovation and Regional Growth: Theoretical Perspectives and Meta-Analysis. *Handb Reg Growth Dev Theor.* 2009. P. 256.

¹⁰⁶ Mamelì F., Faggian A., McCann P. Employment growth in Italian local labour systems: Issues of model specification and sectoral aggregation. *Spat Econ Anal.* 2008. No. 3(3). P. 343-360.

¹⁰⁷ Saxenian A. *Regional Advantage.* Harvard University Press, 1996.

Таблиця 1.4

Типи агломерацій

Характеристики	Чиста агломерація	Промисловий комплекс	Соціальна мережа
Розмір фірм	атомістичний	деякі фірми є великими	різний
Тип взаємовідносин	невстановлені або фрагментовані й нестабільні	формалізовані; стабільні; торгові	базується на довірі та лояльності; спільне любіювання; <i>joint ventures</i> ; неопортуністичні відносини
Членство	відкрите	закрите	частково відкрите
Доступ до агломерації	рентні платежі; локація	внутрішні інвестиції; локація	історія; досвід; локація важлива, але не обов'язкова
Просторові наслідки	зростання ренти	відсутній вплив на ренту	часткова капіталізація ренти
Характер простору	міський	локальний, але не міський	локальний, але не міський
Приклад агломерації	конкурентна урбанізаційна економіка	сталеварний або хімічний комплекс	нові промислові зони
Підхід до аналізу	моделі чистої агломерації	теорія «розміщення–виробництво»; аналіз «витрати–випуск»	теорія соціальних мереж

Джерело: McCann P. *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, 2013. P. 60.

Промисловий комплекс характеризується переважно довготерміновими, стабільними й передбачуваними відносинами між фірмами-учасниками. Саме такий тип агломерації традиційно описували класики (А. Вебер¹⁰⁸) і неокласики (Л. Мозес¹⁰⁹) з допомогою поєднання локаційного аналізу та використання матриць «витрати-випуск»¹¹⁰. Для того, щоб стати учасником промислового комплексу, необхідно здійснити значне довготермінове інвестування як у фізичний капітал, так і в нерухомість. Територіальна близькість у таких альянсах необхідна переважно для мінімізації міжфірмових транспортних та трансакційних витрат. Рентна плата при цьому не має тенденції до зростання, оскільки фірми

¹⁰⁸ Weber A. *Ueber den Standort Der Industrien*, 1909. Vol 2.

¹⁰⁹ Moses L. N. *Location and the Theory of Production*. *Q J Econ*. 1958. No. 72(2). P. 259-272. DOI:10.2307/1880599.

¹¹⁰ Isard W., Kuenne R. E. *The impact of steel upon the greater New York-Philadelphia industrial region*. *Rev Econ Stat*. 1953. P. 289-301.

типово купують всю необхідну територію відразу і без мети перепродажу. До того ж такі комплекси часто знаходяться за межами міст.

Третій тип агломерації отримав назву «соціальна мережа» (англ. «*social network*») ¹¹¹. Її асоціюють насамперед із працями М. Грановетера ¹¹², які першопочатково були реакцією на ієрархічну модель О. Вільямсона ¹¹³. Модель соціальної мережі підтверджує, що базовані на довірі відносини між ключовими децизивними агентами різних організацій можуть бути не менш важливими ніж формальні ієрархічні відносини між децизивними агентами однієї організації.

Засновані на довірі взаємовідносини можуть виражатись у таких ініціативах, як спільне лобювання певних інтересів, спільна підприємницька діяльність, створення неформальних альянсів, взаємне узгодження торговельних відносин. Однак основною рисою довіри вважається відсутність опортунізму, тобто відсутність побоювань щодо певних економічних «репресій» у відповідь на будь-яку зміну характеру міжфірмових відносин. Відносини довіри насамперед базуються на тривалому історичному досвіді співпраці агентів, які приймають рішення, та можуть бути географічно дещо розпорощеними.

Проте саме за умов просторової близькості відносини, що базуються на довірі, як правило, значно посилюються, приводячи до формування специфічного локального бізнес-середовища, яке характеризується впевненістю, прийняттям ризиків і співпрацею. Членство у соціальній мережі є частково відкритим, тобто проста сплата локальної ренти не гарантує доступу, але збільшує його шанси. Модель соціальної мережі містить елементи моделей кластера М. Портера та нової промислової зони А. Скота (вони розглядатимуться далі). Як приклад соціальних мереж часто наводять Кремнієву долину ¹¹⁴ чи регіон Емілія-Романья в Італії ¹¹⁵. Як бачимо у цій моделі простір є локальним, але не обов'язково урбаністичним.

При розгляді типології агломераційних альянсів необхідно дослідити аспект ризиків, у пов'язаних із просторовою концентрацією. Чи не найбільшу загрозу для локальної концентрації виробництва становить небажаний витік ін-

¹¹¹ Ця концепція вперше була введена у 1970-х рр., коли сучасне масове трактування терміна «соціальна мережа» як Інтернет-спільноти ще не існувало.

¹¹² Granovetter M. Problems of Explanation in Economic Sociology. *Netw. Organ. Struct. Form Action*. 1992. P. 25-56.

¹¹³ Williamson O. E. *Markets and hierarchies*. NY. 1975. 2630 p.

¹¹⁴ Вона, проте, наводиться як приклад чи не кожної моделі агломерації.

¹¹⁵ Економіка регіону Емілія-Романья значною мірою базується на діяльності десятків тисяч кооперативів, до яких входять 75% населення, з чим часто пов'язують високий рівень життя в цьому регіоні.

формації¹¹⁶, що є зворотним боком ефекту, зумовленого «переливом знань». Особливо актуальною така загроза стає для фірм із високою роллю науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), причому для малих фірм ця загроза може бути більшою через те, що часто вони створюються для комерційної експлуатації єдиного інноваційного продукту, рішення чи активу. Не дивно, що чимало фірм (особливо у фармацевтичній галузі, оборонній індустрії, ІКТ) намагаються знизити рівень офіційних та неофіційних контактів із конкурентами, створюючи просторові «острівці» інновацій або розміщуючись поруч із представниками інших секторів. Якщо ж у моделі соціальної мережі цей ризик може частково нівелюватись через колективні норми і принципи, то в моделі чистої агломерації ризик втрати інформації до її захисту правоохоронними авторськими документами не обмежується нічим. Іншими традиційними відцентровими гравітаційними силами є загрози, пов'язані з надмірною концентрацією населення та подорожчанням землі й частини ресурсів.

Як ми вже зазначали вище, описані три типи агломерацій (у підрозділі 1.3 ми більш детально розглянемо також альтернативні варіанти вияву і класифікації агломерацій) слугують теоретичними еталонами, а реальні просторові альянси будуть поєднанням рис кожного з цих ідеальних типів. Однак викликом для емпіричних досліджень є детермінація пропорцій вияву кожного з названих підвидів. Так, якщо для моделей чистої агломерації основним емпіричним критерієм буде зростання місцевих реальних цін на нерухомість, то у разі промислових комплексів цей критерій може зовсім не виявлятися, а натомість заслуговує на увагу стабільність купівельних та децизивних зв'язків. В емпіричних дослідженнях моделей соціальних мереж на передній план виходить бажання проводити спільні заходи різного рівня формальності.

Дискусійними є також аспекти впливу різних типів агломерацій на темпи локального і національного зростання й розвитку. Очевидно, що інновації та підприємництво загалом концентруються в агломераціях¹¹⁷. Однак інновації практично однаковою мірою можуть детермінувати кожен із трьох типів агломерації з урахуванням різних підходів до генерації, обміну, придбання й експлуатації знань. Різні підходи до емпіричного оцінювання впливу агломерацій розкрито у численних працях¹¹⁸. На основі цього можна зробити висновок, що для отримання адекватних результатів важливо проводити первинні розвідки і

¹¹⁶ Grindley P. C., Teece D. J. Managing intellectual capital: licensing and cross-licensing in semiconductors and electronics. *Calif Manage Rev.* 1997. No. 39(2). P. 8-41.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Acs Z. J. *Innovation and the Growth of Cities*. Edward Elgar Publishing, 2003; McCann P. Transport costs and New Economic Geography. *J Econ Geogr.* 2005. No. 5(3). P. 305-318.

вивчати конкретні «кейси» у стилістиці М. Портера, а не лише здійснювати аналіз вторинних даних.

Крім мейнстримових моделей виробничої агломерації, які базуються на постулатах А. Маршалла¹¹⁹ та Е. Гувера¹²⁰, можна також виділити низку альтернативних моделей, які пояснюють окремі аспекти процесу просторової концентрації виробничих сил. Найбільшого поширення в економічній літературі й політичних стратегіях набули:

– «модель полюсів зростання / розвитку», яка стала лейтмотивом тематики цього дослідження і робить акцент на ролі ключових фірм чи галузей як локомотивів регіонального розвитку, які через певні канали (т. зв. «осі») транслюються на національний та глобальний рівні (більш детально ця концепція розглядатиметься у підрозділі 1.3);

– «модель інкубатора», яка асоціюється з дослідженнями Б. Чініца¹²¹, котрий стверджував, що просторова концентрація секторально диверсифікованих фірм різного розміру може виконувати роль своєрідного «інкубатора» для появи нових фірм, на відміну від промислових комплексів, які складаються з декількох великих фірм, що часто генерують основну масу допоміжних продуктів і сервісів на внутрішніх потужностях та не потребують значної кількості постачальників і посередників. Аргументацію доцільності використання «моделі інкубатора» підсилили Ж. Дюрантон та Д. Пуґа¹²² у своєму дослідженні т. зв. «міст – дитячих ясел» (англ. *nursery cities*);

– «модель життєвого циклу продукту» Р. Вернона¹²³, яка часто застосовується для характеристики якісних аспектів просторової інвестиційної структури. Хоча ця модель найчастіше використовується при аналізі міжнародних інвестиційних потоків¹²⁴, в оригінальній версії¹²⁵ її основу становлять спостереження на рівні агломерацій. Згідно з моделлю життєвого циклу продукту, в периферійних регіонах, які типово характеризуються дешевшою і менш квалі-

¹¹⁹ Marshall A. Principles of Economics: Unabridged Eighth Edition. Cosimo, Inc., 2009.

¹²⁰ Hoover E. M. Location Theory and the Shoe and Leather Industries. Harvard University Press, Cambridge, 1937.

¹²¹ Chinitz B. City and Suburb. Prentice-Hall, 1964.

¹²² Duranton G., Puga D. Nursery cities: Urban diversity, process innovation, and the life cycle of products. *Am Econ Rev.* 2001. No. 91(5). P. 1454-1477.

¹²³ Vernon R. International investment and international trade in the product cycle. International Business. Routledge, 2017. P. 99-116; Vernon R. Metropolis 1985: An Interpretation of the Findings of the New York Metropolitan Region Study. Doubleday, 1963. Vol 9.

¹²⁴ Vernon R. International investment and international trade in the product cycle. International Business. Routledge, 2017. P. 99-116.

¹²⁵ Vernon R. Metropolis 1985: An Interpretation of the Findings of the New York Metropolitan Region Study. Doubleday, 1963. Vol 9.

фікованою робочою силою, концентруватиметься виробництво продукції більш «зрілого» етапу, тоді як у «центральных» агломераціях більш вірогідним є розміщення виробництв на ембріональному етапі (наприклад, відділення, що займаються НДДКР чи стратегічним топ-менеджментом);

– «модель промислового кластера» М. Портера^{126; 127}, згідно з якою просторова близькість виробничих фірм максимізує взаємний трансфер знань, технологій, інформаційних потоків та він стає особливо актуальним для малих фірм, які покладаються переважно на зовнішні джерела інформації й технологій. Як вважає М. Портер, просторова концентрація (насамперед у межах одного сектору) формує т. зв. «взаємну видимість» (англ. «*mutual visibility*») серед фірм, що стимулює конкуренцію, а остання – інновації (не стільки винаходи, скільки нові ідеї, дизайн, маркетингові та комерційні рішення). Інновації ж сприяють конкуренції й економічному зростанню у цілому кластері. Іншим джерелом зростання у кластері є транспарентність відносин фірм із постачальниками і споживачами. Загалом М. Портер вивів на новий рівень концепцію конкурентності, позбавивши її розуміння винятково у контексті прибутковості. Більшість рис удосконаленої концепції було адаптовано до моделі кластера. Пізніше дослідники розвинули концепцію «промислового кластера», ще більше роблячи акцент на інноваційності останнього («модель інноваційного кластера» іноді розглядається як варіант «промислового кластера»)¹²⁸;

– «модель нових промислових зон / просторів», що базується на низці спостережень А. Скотта¹²⁹ у сфері урбаністичного планування та географії, на основі яких деякі дослідники зробили висновок, що агломерації дрібних фірм мають тенденцію до більшої інноваційності, ніж агломерації, що формуються переважно з великих фірм¹³⁰. Як пояснення цього феномену наводилось твердження про те, що означене середовище забезпечує відповідний фон (фр. «*milieux*») для розвитку інновацій на основі вже згадуваних «переливів знань» і взаємної довіри між агентами. Важливо вказати, що емпіричне підтвердження кооперативної форми відносин виявлено для окремих держав

¹²⁶ Porter M. E. *Competing across Locations: Enhancing Competitive Advantage through a Global Strategy*. Harvard Business School Press, 1998.

¹²⁷ Porter M. E. *Competitive Advantage of Nations: Creating and Sustaining Superior Performance*. Simon and Schuster, 2011.

¹²⁸ Gordon I. R., McCann P. Innovation, agglomeration, and regional development. *J Econ Geogr.* 2005. No. 5(5). P. 523-543.

¹²⁹ Scott A. J. *New Industrial Spaces: Flexible Production Organization and Regional Development in North America and Western Europe*. Pion Ltd, 1988. Vol 3.

¹³⁰ Saxenian A. *Regional Advantage*. Harvard University Press, 1996.

Європи¹³¹, але щодо інших регіонів погляди дослідників відрізняються¹³². Означений зв'язок між розмірами фірм, інноваціями та виробничими агломераціями викликав значний інтерес у практиків, ставши підґрунтям для численних стратегій просторового планування з метою стимулювання локального економічного розвитку¹³³.

Крім моделей, які визначають локальну концентрацію виробництва, останнім часом дедалі більший науковий інтерес викликають теоретичні концепції «агломерації людей» з акцентом на соціальних аспектах просторової концентрації. Дві найбільш поширені моделі такого спрямування представлені «гіпотезою креативного класу» Р. Флоріди¹³⁴ і «гіпотезою споживчого міста» Е. Глейзера та Дж. Готліба¹³⁵.

Гіпотеза креативного класу висловлює припущення, що у місцевостях, які є толерантними до культурних відмінностей серед членів спільноти, створюється сприятливе середовище для розвитку нетрадиційних підходів до генерації нових ідей, систем та продуктів. Міжкультурний «сплав» представників різних національностей і соціальних верств, а також концентрація осіб, які характеризуються творчими й артистичними професіями та неортодоксальними поглядами на спосіб життя, Р. Флоріда асоціює з комерційним динамізмом і креативністю локальних спільнот.

Другим важливим аспектом моделі є те, що т. зв. «креативний клас» починає мігрувати до вищезгаданих осередків у пошуках відповідних робочих місць, бізнес-можливостей чи толерантного ставлення, а це посилює диверсифікацію системи та її здатність до продукування інновацій¹³⁶. Структуру креативного класу, складові елементи креативного розвитку регіону (т. зв. «три Т»)

¹³¹ Becattini G., Bellandi M., De Propris L. *A Handbook of Industrial Districts*. Edward Elgar Publishing, 2014.

¹³² Simmie J. Reasons for the development of 'islands of innovation': evidence from Hertfordshire. *Urban Stud.* 1998. No. 35(8). P. 1261-1289; Suarez-Villa L., Walrod W. Operational strategy, R&D and intra-metropolitan clustering in a polycentric structure: the advanced electronics industries of the Los Angeles basin. *Urban Stud.* 1997. No. 34(9). P. 1343-1380.

¹³³ Castells M. *Technopoles of the World: The Making of 21st Century Industrial Complexes*. Routledge, 2014. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9781315832203> (Last accessed: 27.12.2018).

¹³⁴ Florida R. *The Rise of the Creative Class*. Basic books New York, 2002. Vol 9.

¹³⁵ Glaeser E. L., Gottlieb J. D. Urban Resurgence and the Consumer City. *Urban Stud.* 2006. No. 43(8). P. 1275-1299. DOI:10.1080/00420980600775683.

¹³⁶ Дійсною основою для гіпотези Р. Флоріди стали приклади тривалої історії соціальної толерантності та соціальних інновацій у м. Сан-Франциско (США), а також період «золотого віку» Голландії XVII ст., коли флорентійський економічний прорив супроводжувався формуванням толерантного середовища, яке приваблювало євреїв, гугенотів і католиків, котрі зазнавали репресій в інших європейських регіонах.

й дискусійні аспекти гіпотези ми більш детально розглядали у більш ранніх дослідженнях¹³⁷.

Гіпотеза споживчого міста базується на подібному до попереднього аргументі про те, що висококваліфіковане населення з високим рівнем доходів щораз частіше мігруватиме до великих міст, які можуть запропонувати вищий рівень «зручностей» на зразок оперних театрів, музеїв, гастрономічних благ, світських подій і т. ін. За такою логікою сучасне місто розглядається як місце не лише для роботи, а й для відпочинку, яке пропонує для осіб із високим рівнем доходів товари та послуги, що вирізняються значною еластичністю за доходами¹³⁸.

Єднальним аспектом обох гіпотез стає те, що, наприклад, артистична і кулінарна продукція, виготовлення якої здійснюють креативні особи, котрі концентруються у містах (модель Р. Флоріди), є саме тим продуктом для осіб із високим рівнем доходів, що вирізняється високою еластичністю за доходами (модель Е. Глейзера та Дж. Готліба). Проте слід наголосити, що деякі нещодавні дослідження¹³⁹ відмічають те, що середня заробітна плата в артистичних секторах нижча, ніж середній показник оплати праці аналогічного рівня кваліфікації в інших секторах. Це можна пояснити як більш нерівномірним розподілом доходів, що типово для артистичних секторів, так і готовністю віддати частину доходів в обмін на задоволення від роботи. Однак із цього спостереження випливає висновок, що основними бенефіціарами креативного процесу є не стільки креативні працівники, скільки споживачі з високими рівнями доходів. Варто зауважити, що дискусія про основні аспекти обох гіпотез залишається відкритою (підтримку й критику основних постулатів можна знайти у таких працях:¹⁴⁰), однак незаперечним є факт важливості міжперсоналісних та соціальних зв'язків для локального економічного розвитку агломерацій.

¹³⁷ Ліщинський І. О. Інноваційні форми агломерації виробництва: кластери та креативні регіони. Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету. 2010. № 5(1). С. 158-166; Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва. Журнал Європейської Економіки. 2009. № 8(3). С. 241–264.

¹³⁸ Glaeser E. L., Gottlieb J. D. Urban Resurgence and the Consumer City. *Urban Stud.* 2006. No. 43(8). P. 1275-1299. DOI:10.1080/00420980600775683.

¹³⁹ Abreu M., Faggian A., Comunian R., McCann P. “Life is short, art is long”: the persistent wage gap between Bohemian and non-Bohemian graduates. *Ann Reg Sci.* 2012. No. 49(2). P. 305-321. DOI:10.1007/s00168-010-0422-4; Comunian R., Faggian A., Li Q. C. Unrewarded careers in the creative class: The strange case of bohemian graduates. *Pap Reg Sci.* 2010. No. 89(2).

¹⁴⁰ Caves R. E. *Creative Industries: Contracts Between Art and Commerce*. Harvard University Press, 2000; Markusen A. *Urban Development and the Politics of a Creative Class: Evidence from a Study of Artists*. *Environ Plan Econ Space.* 2006. No. 38(10). P. 1921-1940.

Недоліком усіх попередніх моделей, розглянутих у підрозділі 1.2, стало припущення про те, що всі фірми й індивіди діють раціонально при своєму просторовому виборі. Проте можна виділити три суттєвих обмеження такого підходу. По-перше, складається враження, що фірми або індивіди наперед володіють інформацією про те, що їхня діяльність у певному місці буде більш успішною, ніж в іншому (або що ринок швидко виявить такі місця через цінний механізм). По-друге, робиться припущення про обов'язкове використання вищенаведеної інформації фірмами та індивідами з метою максимізації прибутків. По-третє, кумулятивним результатом такого вибору є те, що агломерації виникають природно.

У реальності ж інформація, наявна для фірм й індивідів, є доволі обмеженою і нерівномірно розподіленою між учасниками процесу просторового вибору. Отже, агенти не можуть і не приймають раціональні рішення, які максимізують прибутки, а їхній вибір переслідує паралельно додаткові цілі. Відповідно, доцільно переглянути існуючі моделі як індивідуального, так і колективного просторового розміщення щодо умов невизначеності й обмеженості інформації. Деякі спроби щодо врахування цих зауважень знаходимо у т. зв. «поведінкових теоріях», які прямо не пов'язані з просторовими питаннями. Серед них можна назвати моделі В. Баумоля (припущення про вибір фірмами короткострокових стратегій, спрямованих на максимізацію збуту, а не прибутку)¹⁴¹ і Р. Сьєрта та Дж. Марча (припущення про т. зв. «конфліктні цілі», які ставлять перед собою керівники конкретних відділів і філій фірми, а не єдину чітку корпоративну ціль максимізації прибутку)¹⁴².

Окремо слід також розглянути критику Г. Саймона¹⁴³ щодо «обмеженої раціональності» просторової поведінки фірм, яка насамперед пов'язана з обмеженою інформацією, вищеназваними конфліктними цілями, а також з урахуванням значної вартості зміни місця розміщення, що не відображено в інших моделях. Значні витрати, пов'язані з пошуком нової локації, купівлею земельної ділянки, розмонтуванням-монтажуванням та придбанням нових виробничих будівель і споруд, наймом та тренуванням нового персоналу, роблять малоймовірною зміну місця розміщення у відповідь на незначні зміни ринкової кон'юнктури і коливання співвідношення сукупних витрат та надходжень, на-

¹⁴¹ Baumol W. J. Business behavior, value and growth, 1959. URL: <http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=US201300452899>.

¹⁴² Cyert R., March J. A behavioral theory of the firm. *Organizational Behavior 2: Essential Theories of Process and Structure*. M.E. Sharpe, 2006.

¹⁴³ Simon H. A. A Behavioral Model of Rational Choice. *Q J Econ.* 1955. No. 69(1). P. 99-118. DOI:10.2307/1884852.

віть за умов наявності достовірної інформації. Фірма швидше намагатиметься реорганізувати співвідношення факторів чи структуру діяльності в межах існуючих виробничих комплексів. Відповідно, основним запитанням стає таке: яким чином формується агломерація першопочатково?

Частково цей аспект розкривається в «еволюційному аргументі» А. Алчієна¹⁴⁴, згідно з яким економіка невизначеності характеризується двома не взаємовиключними типами середовищ: адаптивним та адаптивним. За умов адаптивного середовища всі фірми є більш-менш ідентичними щодо отримання часткової чи систематичної інформаційної переваги над конкурентами. Звичайно, фірми у цьому середовищі відрізняються між собою за здатністю до «виживання», але ця здатність не може бути передбаченою *ex ante*. Результати конкурентної боротьби виявляються лише *ex post*, оскільки фірми апіорі не володіють інформацією про те, чи буде їхня стратегія успішною. У термінології статистики цей «дарвіністський» підхід може бути сформований таким чином: у будь-який заданий період часу за умов адаптивного середовища ймовірність того, що стратегія окремої фірми виявиться успішною, є ідентичною для всіх учасників локального ринку.

За умов же адаптивного середовища окремі фірми мають можливість обробляти й аналізувати відносно більшу частину інформації насамперед через власний більший розмір. Інакше кажучи, в реальному світі гетерогенних фірм та недосконалої інформації менші фірми сприймають себе як інформаційнообділені, тому вони намагаються копіювати рішення великих фірм щодо стилів, форматів, протоколів, технологій і т. ін., що робить загальне середовище ще більш обумовленим наявністю великих гравців. Такий принцип слідування за лідером є типовим для олігархічних моделей в умовах невизначеності. Проте така поведінка також має важливе значення при розгляді аспекту вибору локації. Великі фірми володіють достатньою кількістю інформації та ресурсів для того, щоб провести аналіз вибору локації відповідно до класичних моделей А. Вебера¹⁴⁵, Л. Мозеса¹⁴⁶ чи Г. Готеллінга¹⁴⁷ та обрати раціональний варіант. Малі ж фірми, не володіючи таким обсягом ресурсів, віддаватимуть перевагу розміщенню у місцевостях попереднього проживання їхніх засновників. Часто такі невеликі фірми – це старт-апи колишніх працівників великої фірми, при-

¹⁴⁴ Alchian A. A. Uncertainty, Evolution, and Economic Theory. *J Polit Econ*. 1950. No. 58(3). P. 211-221. DOI:10.1086/256940.

¹⁴⁵ Weber A. Ueber den Standort Der Industrien, 1909. Vol 2..

¹⁴⁶ Moses L. N. Location and the Theory of Production. *Q J Econ*. 1958. No. 72(2). P. 259-272. DOI:10.2307/1880599.

¹⁴⁷ Hotelling H. Stability in competition. *Econ J*. 1929. No. (39). P. 41-57.

чому остання може здійснювати закупівлю лівової частки продукції малої фірми. Географічне поширення, як і технологічний профіль таких своєрідних «спін-офів», зазвичай, є відображенням стратегії великої фірми та служить основою для виникнення агломерації й важливим стимулом локального економічного розвитку¹⁴⁸.

Із плином часу зростання конкуренції приводить до того, що питання вибору місця розташування стає актуальним також для колишніх малих фірм у міру їхнього розвитку. Як показує практика, більшість із них віддасть перевагу створенню нових підрозділів поблизу інших великих фірм на інших ринках, посилюючи цим рівень концентрації виробництва¹⁴⁹.

Вищерозглянуті моделі призначені для обґрунтування просторової поведінки окремих фірм та їхніх груп, що часто приводить до просторової концентрації виробництва. Однак самим агломераціям властиві певні закономірності розміщення у просторі. Як і в моделях олігополістичного середовища окремих фірм, цінова конкуренція приводить до того, що міста й промислові агломерації намагаються розміщуватися на певній відстані одини від одних. Водночас певні регіони можуть бути представлені кількома крупними міськими агломераціями, тоді як інші – лише рідконаселеними поселеннями. Проте навіть для пояснення таких контрастних випадків простежується певна «мікроекономічна» логіка, що виявляється у формуванні т. зв. «урбанізаційної ієрархії». Типово в державі «домінують» одне або два ключових міста, що традиційно розміщуються у центрах найбільш населених регіонів. Такі міста є переважно місцями локалізації більшої частини секторів, представлених національною економікою. Осередки інших більш периферійних регіонів менші як за чисельністю населення, так і за виробничою гетерогенністю. Водночас у міру зменшення кількості населення зростає загальна кількість таких міст у країні (т. зв. «правило рангу-розміру» – англ. *«rank-size rule»*). Інакше кажучи, класична урбанізаційна ієрархія – це групування міст різного рангу відповідно до кількості населення (тобто міста 1-го, 2-го і т. д. рангів).

Сучасні ієрархії містять значно більше критеріїв для ранжування, на кшталт рівня концентрації регіонального секторального виробництва, місце в

¹⁴⁸ Frenken K., Oort F. V., Verburg T. Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth. *Reg Stud.* 2007. No. 41(5). P. 685-697. DOI:10.1080/00343400601120296; Arthur W. B. *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. University of Michigan Press, 1994; Boschma R., Martin R. *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Edward Elgar Publishing, 2010. URL: <https://econpapers.repec.org/bookchap/elgeebook/12864.htm>.

¹⁴⁹ Delgado M., Porter M. E., Stern S. Clusters and entrepreneurship. *J Econ Geogr.* 2010. No. 10(4). P. 495-518. DOI:10.1093/jeg/lbq010.

логістичних ланцюгах, значення для соціального й економічного розвитку і т. ін. Концепції, в межах яких здійснюються економічні розвідки урбанізаційної ієрархії, об'єднують у т. зв. теорію «центральных місць» (англ. «*central place theory*»). Ключовими концептуальними моделями в межах теорії центральных місць є класичні підходи В. Хрїсталлера¹⁵⁰ та А. Льоша¹⁵¹ і більш сучасна модель, відома як «нова економічна географія» (серед численних досліджень, що формують її каркас, насамперед варто виділити праці П. Кругмана¹⁵² та М. Фуджіти та їхніх співавторів¹⁵³).

Модель В. Хрїсталлера вирізняється індуктивним підходом, оскільки вона більшою мірою базується на спостереженнях за поширенням міських поселень у південній Німеччині, а не на екстраполяції певних концептуальних принципів. Згідно з підходом цього дослідника, просторова економіка – це сукупність ринків у вигляді шестикутників, які накладаються один на одного, з містами по центру кожного з них¹⁵⁴.

Модель А. Льоша є цілком дедуктивною, тому що вона базується на розрахункових умовиводах, але, як і попередня модель, спонукає дослідників зробити схожий висновок про оптимальність шестикутних схем просторового розміщення. Щоправда, основна ідея обох моделей відрізняється: В. Хрїсталер звертає увагу на максимальне охоплення ринку з однієї виробничої локації, тоді як А. Льош вираховує можливість обслуговування виробництва максимальною кількістю постачальників¹⁵⁵.

Основна ідея моделей у межах «нової економічної географії» (НЕГ) стає продовженням постулатів обох вищезазначених представників німецької школи економічної географії (однак вона розвивалась автономно від них) та полягає в тому, що виробнича концентрація чи урбанізація виникає із локальних особливостей чи унікальності (англ. «*peculiarity and particularity*»). Зародження НЕГ

¹⁵⁰ Christaller W. Die Zentralen Orte in Süddeutschland: Eine Ökonomisch-Geographische Untersuchung Über Die Gesetzmässigkeit Der Verbreitung Und Entwicklung Der Siedlungen Mit Städtischen Funktionen. University Microfilms, 1933.

¹⁵¹ Lösch A. Economics of Location. New York, John Wiley, 1967. URL: <http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=US201300602738>.

¹⁵² Krugman P. Increasing returns and economic geography. *J Polit Econ*. 1991. No. 99(3). P. 483-499; Krugman P. R. Geography and Trade. MIT Press, 1993.

¹⁵³ Fujita M., Krugman P. R., Venables A. J. *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. MIT Press, 2001.

¹⁵⁴ Christaller W. Die Zentralen Orte in Süddeutschland: Eine Ökonomisch-Geographische Untersuchung Über Die Gesetzmässigkeit Der Verbreitung Und Entwicklung Der Siedlungen Mit Städtischen Funktionen. University Microfilms, 1933.

¹⁵⁵ Lösch A. Economics of Location. New York, John Wiley, 1967. URL: <http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=US201300602738>.

закладене у працях П. Кругмана¹⁵⁶, який адаптував до географічного виміру ідеї й методологічний апарат із міжнародної економіки (зокрема т. зв. «нової теорії торгівлі») та низку абсолютно нових аналітичних підходів. За майже три десятиліття існування парадигма НЕГ поповнилася численними теоретичними моделями, які розглядають різні аспекти урбаністичної й регіональної економіки¹⁵⁷. У цій роботі ми оглядово розглянемо лише основні постулати НЕГ; більш детально еволюція парадигми висвітлена у численних дослідженнях¹⁵⁸ (у тому числі авторських¹⁵⁹).

Базова модель НЕГ охоплює декілька складових «блоків», на яких базуються решта подальших розвідок. Перший блок стосується співвідношення між розміром і багатоманітністю. Так, один із принципових аспектів НЕГ – це припущення, що багатоманітність наявних продуктів підвищує добробут індивідів та домогосподарств шляхом розширення можливостей вибору (т. зв. ефект «любові до багатоманітності» (англ. *love of variety*)). Водночас продуктова багатоманітність є платформою для зростання ефективності фірм і збільшує спектр ресурсів на вході, а також кількість ринкових опцій вибору та можливостей. У вимірі НЕГ одночасне поєднання розміру й багатоманітності веде до створення урбаністичної агломерації.

Другий елемент НЕГ – це фактор міграції. Припущення про ступінь між-регіональної мобільності робочої сили відрізняється в окремих моделях парадигми, але канонічним є варіант із високим рівнем мобільності у промислових секторах і нульовим рівнем мобільності серед працівників землеінтенсивного аграрного сектору. У промислових секторах, які використовують людську робочу силу, більш імовірним є вияв позитивного ефекту масштабу, тоді як для аграрного сектору часто характерний постійний чи негативний ефект масштабу. Зро-

¹⁵⁶ Krugman P. Increasing returns and economic geography. *J Polit Econ*. 1991. No. 99(3). P. 483-499; Krugman P. R. *Geography and Trade*. MIT Press, 1993.

¹⁵⁷ Baldwin R., Forslid R., Martin P., Ottaviano G., Robert-Nicoud F. *Economic Geography and Public Policy*. Princeton University Press, 2011; Combes P.-P., Mayer T., Thisse J.-F. *Economic Geography: The Integration of Regions and Nations*. Princeton University Press, 2008; Fujita M., Thisse J.-F. *Economics of agglomeration*. *J Jpn Int Econ*. 1996. No. 10(4). P. 339-378.

¹⁵⁸ Redding S. J. The Empirics of New Economic Geography. *J Reg Sci*. 2010. No. 50(1). P. 297-311. DOI:10.1111/j.1467-9787.2009.00646.x; Fujita M. The Evolution of Spatial Economics: From Thünen to the New Economic Geography. *Jpn Econ Rev*. 2010. No. 61(1). P. 1-32. DOI:10.1111/j.1468-5876.2009.00504.x; Kogler D. *Evolutionary Economic Geography: Theoretical and Empirical Progress*. Routledge, 2017.

¹⁵⁹ Ліщинський І. О. Інноваційні форми агломерації виробництва: кластери та креативні регіони. Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету. 2010. № 5(1). С. 158-166; Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва. Журнал Європейської Економіки. 2009. № 8(3). С. 241–264.

стання локальної кількості працівників промислового сектору зменшує середній рівень заробітної плати у ньому та сприяє підвищенню ефективності фірм. У своїй сукупності вищеназвані фактори впливають таким чином, що у моделі НЕГ місто розглядається як своєрідний «інтерфейс» сукупного вияву ефекту масштабу, добробуту споживачів і ефективності виробництва.

Третім елементом базової парадигми є особливий спосіб врахування витрат, пов'язаних із подоланням географічної відстані, – т. зв. модель «айсберга», згідно з якою із одиниці транспортованої продукції до кінцевого пункту призначення прибуває лише τ продукції ($\tau < 1$). Така модель дає змогу враховувати не лише транспортні витрати, а й митні платежі, місцеві збори і т. ін.

Отже, загальна рівновага в моделі НЕГ – поєднання залежної від масштабів виробничої ефективності, часткової мобільності робочої сили та витрат на подолання географічної віддаленості, які у своїй сукупності генерують доцентрові чи відцентрові гравітаційні сили, що приводять до просторової концентрації або дисперсії відповідно.

Теоретичні моделі в межах каркаса НЕГ можна поділити на дві широкі групи: апросторові й просторові. Апросторові моделі за своєю внутрішньою логікою знаходяться ближче до моделей міжнародної торгівлі, оскільки транспортні та торгові витрати у них розглядаються не точно, а відповідно до поділу на «високі» чи «низькі». У чистих же просторових концептуальних підходах ці витрати точно моделюються за допомогою відстаневих специфікацій «айсберга».

Серед апросторових моделей варто виділити модель П. Кругмана та Е. Венєблса¹⁶⁰. Вона розглядає ситуацію з двома сусідніми економіками, одна з яких є великою і містить велику агломерацію, а друга – є малою та містить невеликі міські зони. В обох регіонах виробляються два типи продукту: промисловий із позитивним ефектом масштабу та аграрний із постійним ефектом масштабу. За умов відсутності торгівлі (через дуже високі торговельні витрати) обидва регіони матимуть ідентичну структуру виробництва. Однак зменшення торговельних витрат приводить до зростання центрально-периферійної дивергенції, оскільки агломераційні переваги великого регіону починають домінувати. Отже, якщо фактори виробництва є мобільними, то капітал і робоча сила мігруватимуть до великого регіону. Основною причиною є значний ефект внутрішнього ринку (англ. «*home-market effect*»), оскільки більший ринок пропонує

¹⁶⁰ Krugman P., Venables A. J. Globalization and the Inequality of Nations. *Q J Econ.* 1995. No. 110(4). P. 857-880. DOI:10.2307/2946642.

платформу для вищого внутрішнього рівня конкуренції, продуктового різноманіття та масштабів.

Проте ефект агломерації домінуватиме до того моменту, поки торгові витрати не почнуть наближатись до нуля. При їхньому наближенні до нуля інвестори втрачають мотивацію для виробничої концентрації, а відповідно, спостерігатиметься просторова дисперсія виробництва. Інакше кажучи, крива залежності виробничої концентрації від рівня торгових витрат матиме вигляд перевернутої U , а це відображає те, що високий рівень просторової дисперсії спостерігається при дуже високих і дуже низьких торговельних витратах, а агломерація супроводжується високими торговельними витратами.

Як типові приклади просторових моделей НЕГ наведемо одновимірні симуляції М. Фуджіти і співавторів ¹⁶¹, які знайшли своє продовження у двовимірних симуляціях Д. Стелдера ¹⁶². Основна мета таких моделей – це обґрунтування кількісних параметрів урбанізаційної ієрархії та «правила рангу-розміру». За логікою цих моделей міста більш імовірно формуватимуться у дискретних пунктах простору серед неурбанізованих зон, а не створюватимуть неперервний континуум урбанізованої зони, що захоплює весь наявний простір (навіть сучасні конурбації на кшталт міської зони штатів Нью-Йорк – Нью-Джерсі – Коннектикут – Пенсильванія чи Великого Токіо історично формувались як дискретні міста, які згодом розширювались до практично повного злиття між собою). Поясненням цього феномену може бути те, що у разі розміщення в умовній околиці великого міста менш ефективним виробникам стає важко вижити на локальному ринку, де домінують виробники з метрополії (т. зв. «ефект перебування у тіні» – англ. «*shadow effect*»). Лише віддаленість і пов'язані з нею торгові витрати можуть стати достатнім «захистом» від місцевих монополій.

Незважаючи на фундаментальність підходу, методологія НЕГ на сьогодні використовується швидше для концептуального, а не емпіричного аналізу. Як типовий «кейс» застосування апарату НЕГ можна виокремити переважно лише вдосконалення емпіричних досліджень ринкових потенціалів *à la* Ч. Харріс ¹⁶³,

¹⁶¹ Fujita M., Krugman P. R., Venables A. J. *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. MIT Press, 2001; Fujita M., Krugman P., Mori T. On the evolution of hierarchical urban systems. *Eur Econ Rev.* 1999. No. 43(2). P. 209-251. DOI:10.1016/S0014-2921(98)00066-X.

¹⁶² Stelder D. Where Do Cities Form? A Geographical Agglomeration Model for Europe. *J Reg Sci.* 2005. No. 45(4). P. 657-679. DOI:10.1111/j.0022-4146.2005.00388.x.

¹⁶³ Harris C. D. The Market as a Factor in the Localization of Industry in the United States. *Ann Assoc Am Geogr.* 1954. No. 44(4). P. 315-348. DOI:10.1080/00045605409352140.

в яких, крім відстані, також враховується вплив конкуренції, багатоманітності та рівня доходів¹⁶⁴. Однак загальна кількість емпіричних розвідок в сфері НЕГ поступово зростає¹⁶⁵, хоча неможливо не вказати на велику чутливість отриманих результатів до використаної специфікації (особливо щодо врахування торговельних витрат).

Загалом, цей підрозділ присвячений спільним аспектам формування як промислової, так і міської агломерації (із більшим акцентом на першій). Проте міські агломерації вирізняються низкою специфічних рис, які часто не відповідають загальному мейнстриму теорій просторового розміщення. Окремі аспекти містоутворення розглянуто у численних теоріях міської (урбаністської) економіки, які у своїй сукупності стали самотньою частиною парадигми просторового розміщення. До найважливіших елементів апарату таких моделей належать:

– аспект ренти нерухомості (земельні ділянки типово дорожчають у міру наближення до центру та, відповідно, їхній розмір у власності окремих фірм чи домогосподарств має тенденцію до зменшення, що відображається у класичних моделях «*land-rent*» Й. фон Тюнена¹⁶⁶ чи «*bid-rent*» В. Алонсо¹⁶⁷, Е. Мілса¹⁶⁸ та А. Еванса¹⁶⁹);

– аспект вибору місця поселення домогосподарствами (численні моделі ринків житла і житлової мобільності¹⁷⁰; особливості вибору місця поселення

¹⁶⁴ Redding S., Venables A. J. Economic geography and international inequality. *J Int Econ*. 2004. No. 62(1). P. 53-82. DOI:10.1016/j.jinteco.2003.07.001.

¹⁶⁵ Brodzicki T. The Role of Openness in Economic Growth of Regions. *The Perspectives of Economic Growth and New Economic Geography Theory and Empirics*. Instytut Rozwoju, Institute for Development, 2018. URL: <https://ideas.repec.org/p/iro/wpaper/1801.html>; Bosker M., Garretsen H. Trade costs in empirical New Economic Geography. *Pap Reg Sci*. 2010. No. 89(3). P. 485-511. DOI: 10.1111/j.1435-5957.2010.00314.x.

¹⁶⁶ Von Thünen J. H. Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. Jena, G. Fischer, 1910. URL: <http://archive.org/details/derisoliertestaa00thuoft> (Last accessed: 24.01.2017).

¹⁶⁷ Alonso W. The economics of urban size. *Pap Reg Sci*. 1971. No. 26(1). P. 67-83.

¹⁶⁸ Mills E. S. Studies in the Structure of the Urban Economy. 1972.

¹⁶⁹ Evans A. W. The Determination of the Price of Land. *Urban Stud*. 1983. No. 20(2). P. 119-129. DOI:10.1080/00420988320080271.

¹⁷⁰ Clark W. A., van Lierop W. F. Residential mobility and household location modelling. *Handbook of Regional and Urban Economics*. Elsevier, 1987. Vol 1. P. 97-132; Bromley R. D., Tallon A. R., Roberts A. J. New populations in the British city centre: Evidence of social change from the census and household surveys. *Geoforum*. 2007. No. 38(1). P. 138-154; Van Lierop W. F., Rima A. Towards an operational disaggregate model of choice for the housing market. *Second Interim Rep Free Univ Amst*. 1982.

залежно від соціальних особливостей: наприклад, віку¹⁷¹, належності до малих чи нетрадиційних домогосподарств (батьки-одинаки, бездітні, ЛГБТ- чи полігамні сім'ї, домогосподарства з однієї особи, спільне проживання без сімейних зв'язків))¹⁷²;

– різнопланові специфічні аспекти, пов'язані з поліцентричністю міст, просторовим плануванням та розвитком транспортної інфраструктури, правами власності на нерухомість і екологічними нормами, що у своїй сукупності зумовлюють виникнення процесів суб-, ре- чи деурбанізації.

Слід зазначити, що розглянуті в цьому підрозділі моделі формують далеко не повний перелік концептуальних уявлень про природу та ефекти просторового розміщення виробництва. У контексті нашого дослідження варто вказати, що просторова концентрація виробництва (незалежно від того чи вона сформувалась внаслідок експлуатації певних локальних ресурсів та ринків, чи виникла спонтанно в результаті гравітаційних процесів) розглядатиметься як базова прерогатива глокалізації, оскільки у сформованих центрах (полюсах) твориться своє унікальне середовище, яке, щоправда, перебуває під перманентним впливом національних і глобальних потоків. Водночас просторова дисперсія виробництва на сьогодні є щораз більшим виявом глобалізації, оскільки із розвитком транспорту, технологій передачі даних та управління процесами географічна віддаленість стає дедалі меншим бар'єром, а отже, доцентрові гравітаційні процеси поступово ставатимуть щораз більш розмитими. Проте, з іншого боку, знову зростає загроза, що надто високі торговельні витрати з просторового виміру перемістяться у міжцивілізаційний чи міжблоковий вимір, тобто дисперсія виробництва всередині мегарегіонів буде відбуватись паралельно з обмеженістю міжрегіональних потоків та створенням нових «буферних зон», «стін» чи «завіс» (тобто виробничий простір буде формуватися за реґкальним стандартом, про який вже йшлося у підрозділі 1.1).

¹⁷¹ Lever W. F. Reurbanisation – the policy implications. *Urban Stud.* 1993. No. 30(2). P. 267-284.

¹⁷² Haase A., Kabisch S., Steinführer A., Bouzarovski S., Hall R., Ogden P. Emergent spaces of reurbanisation: exploring the demographic dimension of inner-city residential change in a European setting. *Popul Space Place.* 2010. No. 16(5). P. 443-463; Ogden P. E., Hall R. Households, reurbanisation and the rise of living alone in the principal French cities, 1975-90. *Urban Stud.* 2000. No. 37(2). P. 367-390.

1.3. Еволюція концепції полюса розвитку

Розглядаючи економічну категорію «полюс зростання / розвитку», можемо виділити два її значення:

– вузьке – як узагальнення постулатів концепції полюсів зростання, яку розробили представники французької школи просторової економіки у 1950–1970-х рр.;

– широке – як елемент просторової структури, що через певні свої характеристики, стає гравітаційним центром для інвестицій чи мобільності населення.

Зазначеними характеристиками елементів можуть бути: висока чисельність чи щільність населення, економічний потенціал, сучасна транспортна і технічна інфраструктура, кваліфікована робоча сила, присутність промислових секторів із високою доданою вартістю, наявність дослідних інститутів та закладів вищої освіти й ін.

Роблячи акцент на основних концептуальних етапах зауважимо, що вперше термін «полюс зростання» вжив французький вчений Ф. Перру у своїй праці «Нотатки про поняття полюсів зростання»^{173; 174}, опублікованій у 1955 р. Хоча деякі дослідники вважають першоджерелом більш ранню працю Ф. Перру, яка надрукована в 1950 р.¹⁷⁵ і присвячена типам економічного простору¹⁷⁶. В цій статті економічний простір розглядається «...як силове поле з центрів (полюсів, осередків, із яких виходять відцентрові сили і куди спрямовані доцентрові сили)»¹⁷⁷. Однак Ф. Перру у своїй статті «Багатонаціональні інвестиції і аналіз полюсів розвитку та полюсів інтеграції» (1968 р.) вказував: «В даний час аналіз полюсів зростання та полюсів розвитку, що сформувався, динамічно структурується та поглиблюється, має великий і зростаючий вплив у континентальній Європі. Зароджений у Франції близько 1947 р., він був асимі-

¹⁷³ Perroux F. Note sur la notion de pôle de croissance. *Econ Appl.* 1955. No. 8.

¹⁷⁴ Праця «Нотатки про поняття полюсів зростання» («Note sur la notion de pôle de croissance») увійшла до більш відомої за межами Франції фундаментальної роботи Ф. Перру «Економіка XX ст.», перше видання якої опубліковане у 1961 р. (Perroux F. *L'économie du XXe. Siècle Paris Press Univ Fr.* 1961)

¹⁷⁵ Perroux F. *L'économie du XXe. Siècle Paris Press Univ Fr.* 1961.

¹⁷⁶ Основою статті була лекція, прочитана в Гарварді та опублікована французькою та англійськими мовами, яка згодом також увійшла до збірника «Економіка XX століття» із заголовком «Полюси зростання» (перший розділ другої частини).

¹⁷⁷ Perroux F. *L'économie du XXe. Siècle Paris Press Univ Fr.* 1961.

льований та збагачений декількома напрямками»¹⁷⁸. Як першооснову Ф. Перру визначив свої перші публікації 1947–1948 рр., присвячені теорії економічного домінування. На підтвердження цього слід зазначити, що багато авторських роз'яснень функціонування полюсів зростання / розвитку мають зв'язок з теорією домінування.

Потрібно визнати, що теорія поляризованого розвитку Ф. Перру характеризується термінологічною перенасиченістю та плутаниною¹⁷⁹, оскільки він використовував у своїх публікаціях широкий спектр термінів, схожих за змістом, а саме: «полюс зростання», «полюс розвитку», «вісь розвитку», «зона розвитку», «полюс інтеграції» та ін. У своїй ранній праці¹⁸⁰ Ф. Перру використовує як інтегруюче поняття термін «точки розвитку» (фр. «*points de développement*»), що об'єднує «...полюси розвитку (прості чи складні одиниці), зони розвитку та осі розвитку»¹⁸¹. Однак у подальших своїх дослідженнях він все ж схиляється до використання поняття «полюс» і при цьому надає перевагу «полюсам розвитку», а не «полюсам зростання». Таким чином, у своїх працях цей вчений робить акцент на «якісних» змінах, а не на «кількісному» зростанні.

Варто зауважити, що у сучасній інтерпретації теорії іноді здійснюється термінологічний розподіл полюсів на дві категорії відповідно до їхнього семантичного розуміння:

– «полюс зростання», який характеризується більш кількісною характеристикою територіальної концентрації економічної активності й вимірюється абсолютними чи відносними параметрами ВВП;

– «полюс розвитку», при якому акцент робиться насамперед на якісних параметрах людського капіталу.

Проте здебільшого у сучасних науково-дослідних працях та стратегічних документах використовується єдиний термін – «полюс розвитку», що поєднує характеристики обох вищеназаних категорій. Такої самої позиції дотримувалася також Ф. Перру, про що свідчать його пізніші роз'яснення¹⁸².

¹⁷⁸ Perroux F. *Multinational Investments and the Analysis of Development and Integration Poles*. Institut de Science économique appliquée, 1973.

¹⁷⁹ Таку термінологічну багатоманітність можна пояснити тим, що сама праця «Економіка ХХ ст.» є збірником статей. Хоча у ній зроблено спробу систематизації авторського бачення щодо поляризованого розвитку, але швидше ця праця відображає еволюцію поглядів Ф. Перру.

¹⁸⁰ Ця стаття вперше опублікована в 1959 р. й до збірки «Економіка ХХ століття» увійшла як розділ «Точки розвитку і осередки прогресу».

¹⁸¹ Perroux F. *L'économie du XXe. Siècle Paris Press Univ Fr*. 1961. с. 206

¹⁸² Perroux F. *The pole of development's new place in a general theory of economic activity. Regional Economic Development*. Routledge, 2017. P. 48-76.

Розвиваючи теоретичні основи теорії поляризованого розвитку, Ф. Перру постійно розширював понятійний апарат. Так, крім полюсів, зон та осей розвитку, він виділяв полюси, зони та осі інтеграції¹⁸³. Таке доповнення понять здійснено за функціональною ознакою та пояснено тим, що «не кожен полюс розвитку є полюсом інтеграції, але будь-який полюс інтеграції є полюсом розвитку». При цьому Ф. Перру описує умови, за яких простір стає «інтеграційним»:

- він утворює між декількома країнами мережу потоків, цін й інформації;
- у ньому відбувається формування спільних інтересів і відкриваються спільні перспективи для громадян цих країн;
- він спонукає інші економічні системи створювати полюси чи простори інтеграції за своїм взірцем¹⁸⁴.

Ф. Перру сформував набір важливих методологічних положень, які мають стати основою економічної політики, що базується на теорії полюсів зростання. Він дотримується думки, що «...зростання не відбувається всюди і відразу, а виявляється в точках або полюсах зростання зі змінною інтенсивністю та поширюється через різні канали з варіюючими ефектами для економічної системи»¹⁸⁵. В результаті країни стають «сузір'ями» полюсів розвитку з ареалами їхнього поширення, що «...утворюють поєднання рушійних і активних одиниць та порівняно пасивних і рухомих систем, вони – структуровані економічні ансамблі, і чим менше у теорії береться до уваги їхня структура, тим більше вони вважаються однаковими та однорідними системами і менше враховуються на практиці ризики та можливості для економічного розвитку країн»¹⁸⁶.

Необхідно наголосити, що така прив'язка до місцевості по-різному впливає на полюси розвитку, оскільки територіальна агломерація додає свої специфічні наслідки. Потужний полюс-агломерація може модифікувати не тільки своє безпосереднє географічне оточення, а й національну економіку і спричинити появу нових «центрів акумуляції та агломерації людських ресурсів і основного капіталу». Різні зміни впливають як негативно, так і позитивно на «територіально агломерований полюс»¹⁸⁷. Таким чином полюс, який був осередком зростання, може центром стагнації. Інакше кажучи, за умови зміни ринкової

¹⁸³ Perroux F. *Multinational Investments and the Analysis of Development and Integration Poles*. Institut de Science économique appliquée, 1973.

¹⁸⁴ Ibid, с. 252.

¹⁸⁵ Perroux F. *L'économie du XXe. Siècle Paris Press Univ Fr*. 1961. с. 143.

¹⁸⁶ Ibid, с. 183.

¹⁸⁷ Ibid, с. 152–153.

кон'юнктури концентрація ресурсів у полюсі інколи не стає перевагою, а завдає втрат.

Формування та функціонування полюсів зростання / розвитку мають яскраво виражену територіальну прив'язку, але існує «конфлікт між економічними просторами великих економічних одиниць (полюсів, галузей, фірм) і політично організованими просторами національних держав»¹⁸⁸. Такі полюси територіально не збігаються з кордонами країн, а їхнє зростання залежить від імпорту, експорту, центрів постачання та ринків, які є зовнішніми щодо національної території.

Виникнення ланцюга «полюс – територія – управління» не випадкове, оскільки «...поняття «полюс розвитку» буде валідним лише у тому разі, коли воно стане інструментом аналізу і засобом політики»¹⁸⁹, а «...зростання та розвиток ансамблю територій і населення ... будуть забезпечуватися тільки управлінням, при якому враховується середовище поширення ефектів полюса розвитку»¹⁹⁰.

У теорії поляризованого розвитку важливий фактор, який забезпечує економічний успіх – це розвиток людського капіталу. Так, Ф. Перру стверджує, що для появи «економічно прогресуючого суспільства» недостатньо посилити технологічний та економічний розвиток територій, а ще потрібно забезпечити «активну трансформацію людей людьми»¹⁹¹.

Не зважаючи на значний науковий доробок, Ф. Перру так і не вдалося сформулювати завершений варіант теорії поляризованого розвитку, хоча основні її аспекти відображено у доволі великій за обсягом та структурованій праці «Багатонаціональні інвестиції й аналіз полюсів розвитку та інтеграційних полюсів» (1968 р.)¹⁹², але і вона не набула узагальнювального характеру. Проте певною мірою сформулювати теорію поляризованого розвитку не вдалося також численним послідовникам Ф. Перру. Зокрема, у другій половині 1960-х рр. вийшла у світ праця Дж. Фрідмана «Загальна теорія поляризованого розвитку», яка навряд чи виправдовує свою амбітну назву, незважаючи на широту охоплених питань¹⁹³. Так, М. Моузлі у своїй монографії, присвяченій дослідженню питань поляризованого розвитку, не ставив завдання щодо узагальнення досвіду попе-

¹⁸⁸ Perroux F. *L'économie du XXe. Siècle Paris Press Univ Fr.* 1961, с. 153

¹⁸⁹ *Ibid*, с. 168

¹⁹⁰ *Ibid*, с. 169

¹⁹¹ *Ibid*, с. 224

¹⁹² Perroux F. *Multinational Investments and the Analysis of Development and Integration Poles.* Institut de Science économique appliquée, 1973.

¹⁹³ Friedmann J. *A General Theory of Polarized Development*, 1967.

редників¹⁹⁴. Провал ранніх спроб втілення стратегій на основі використання принципів полюсів розвитку привів до того, що у більш сучасних дослідженнях дослідники намагались «відсторонитись» від концептуального (а точніше термінологічного) інструментарію теорії поляризованого розвитку. Однак потрібно наголосити, що за своїм ідейним змістом сучасна парадигма регіонального та просторового розвитку (мається на увазі насамперед напрямок, основою якого є розвиток «нової економічної географії») багато у чому схожа на ранні гіпотези Ф. Перру.

У більшості ранніх праць, присвячених полюсам зростання, не наведено чітких відмінностей між полюсами, що є виявом особливостей динамічної просторової економіки (т. зв. «природного» чи «спонтанного» полюса зростання), та полюсом, який слугує ключовим елементом стратегії, спрямованої на покращення функціонування регіональних економічних систем (тобто «планового» чи «індукованого» полюса). Концепцію природного полюса започаткував у своїх працях Ф. Перру, який розглядав зростання в економіці як результат наслідків порушення рівноваги і домінування, які обов'язково відбуваються просторово нерівномірно. Зокрема, набула поширення така думка Ф. Перру: «...Зростання не відбувається повсюдно в одному часовому проміжку; воно здійснюється в певних точках чи полюсах зростання і відбувається з різною інтенсивністю; воно поширюється по різних каналах із відмінним загальним ефектом на всю економіку»¹⁹⁵.

Полюс зростання першопочатково описувався як комплекс секторів, поєднаних між собою відносинами типу «витрати-випуск», в якому спостерігається яскраво виражений домінуючий пропульсивний сектор (фр. «*industrie motrice*»; англ. «*propulsive industry*»), що є локомотивом розвитку всього комплексу через свою здатність до генерування інновацій та стимулювання (одночасно із домінуванням над ними) інших секторів (фр. «*industries mues*»; англ. «*propelled industry*») у складі комплексу. Значною мірою Ф. Перру трактував полюси зростання відносно абстрактного економічного простору, концепцію якого він розробив раніше¹⁹⁶. У межах такого простору поляризація оцінювалась щодо інтенсивності внутрішньофірмових і міжфірмових трансакцій. Однак цей дослідник цілком усвідомлював, що означений економічний простір може існувати також у вигляді територіальної одиниці, тому значну увагу він приді-

¹⁹⁴ Moseley M. J. *Growth Centres in Spatial Planning*: Pergamon Urban and Regional Planning, Elsevier, 2013.

¹⁹⁵ Perroux F. Note sur la notion de pôle de croissance. *Econ Appl.* 1955. No. 8.

¹⁹⁶ Perroux F. *Economic Space: Theory and Applications*. *Q J Econ.* 1950. No. 64(1). P. 89-104. DOI:10.2307/1881960.

ляв аспектам посилення просторової концентрації, ефектам міжрегіональних диспропорцій та впливу полюса зростання на навколишнє середовище¹⁹⁷. Такий акцент робиться як і у ранній праці, присвяченій Рурському регіону¹⁹⁸, так і в пізніших працях цього автора¹⁹⁹.

Концепція полюсів зростання у географічному просторі одержала продовження у працях Н. Гансена²⁰⁰ та Т. Германсена²⁰¹, а також у дослідженнях численних представників французької школи економічної географії, зокрема Ж. Пелінка²⁰², Ф. Айдало²⁰³ і Ж. Будвіля²⁰⁴. Однак їхні висновки не завжди можна сприймати однозначно. Наприклад, у типовому тогочасному визначенні географічний полюс зростання розглядався як:

«... набір секторів, для яких характерне економічне зростання та які розміщуються у міському районі та стимулюють подальший розвиток економічної діяльності в межах зони свого впливу»²⁰⁵.

Таке визначення викликає низку запитань. По-перше, чи справді міські центри, представлені динамічними секторами, не можна трактувати як полюси розвитку, якщо вони не індукують позитивних ефектів у межах зони свого впливу (тобто відсутній т. зв. «спільний вияв» – англ. «*common occurrence*»)? По-друге, у разі позитивної відповіді чи зможуть під це визначення підпадати такі, на перший погляд, типові полюси зростання, як мм. Лондон, Нью-Йорк і Париж у ХІХ ст. чи Атланта, Ліон і Мюнхен у ХХ ст.? Вищенаведене визначення відображає тогочасну тенденцію до трактування полюса зростання у географічному просторі як міського центру, що володіє характеристиками полюса

¹⁹⁷ Perroux F. Note sur la notion de pôle de croissance. *Econ Appl.* 1955. No. 8. pp. 317-318

¹⁹⁸ Perroux F. Matériaux pour une analyse de la croissance économique. *Cah L'ISEA.* 1952. No. D(9). P. 132-143.

¹⁹⁹ Perroux F. La firme motrice dans une region et la region motrice. *Cah ISEA.* 1961; Perroux F. L'économie du XXe. *Siècle Paris Press Univ Fr.* 1961; Perroux F. L'économie du XXe. *Siècle Paris Press Univ Fr.* 1961.

²⁰⁰ Hansen N. M. An evaluation of growth-center theory and practice. *Environ Plan A.* 1975. No. 7(7). P. 821-832; Hansen N. M. Development pole theory in a regional context. *Kyklos.* 1967. No. 20(4). P. 709-727; Hansen N. M. *Growth Centers in Regional Economic Development.* New York: The Free Press, 1972.

²⁰¹ Hermansen T. Development Poles and Related Theories: A Synoptical Review. UN-RISD, 1971.

²⁰² Paelinck J. La théorie du développement régional polarisé. *Cah L'Institut Sci Économique Appliquée.* 1965. No. 15(159). P. 5-47.

²⁰³ Aydalot P. Note sur les économies externes et quelques notions connexes. *Rev Économique.* 1965. No. 16(6). P. 944-973.

²⁰⁴ Boudeville J. R. Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh: Edinburgh UP, 1966.

²⁰⁵ Ibid, p. 11

в абстрактному економічному просторі. Проте такий підхід створює необґрунтоване й аналітично слабо вимірюване обмеження, через що втрачається вся потенційна користь від концепції для регіонального економічного аналізу.

У реальності ж достатньо розглядати полюс зростання як будь-який міський центр (із населенням вище від певного мінімально допустимого порога), який виявляє специфічні риси зростання (в абсолютних і відносних вимірах) без уточнення щодо бази зростання та з наявністю ефектів у зонах впливу²⁰⁶. На відміну від поглядів багатьох дослідників, ми не вважаємо, що між абстрактним економічним простором і географічним простором обов'язково має зберігатись повна відповідність. На нашу думку, певний рівень структури (а отже, й поляризації) економічного простору може поляризуватись у різні структури географічного простору. І навпаки, полюс зростання у географічному просторі є окремою одиницею зі своїми властивостями, що набуває різних форм вияву в економічному просторі.

До середини 1960-х рр. таке бачення полюса зростання у географічному просторі почало набирати нормативного характеру. Основна увага приділялась можливості формування стратегій полюсів зростання, наріжним каменем яких була активація планових (індукованих) полюсів. При цьому слід виділити два основних аспекти.

По-перше, вважалось, що розвиток регіональної чи національної економіки через механізм циклічної каузації пов'язаний із тенденціями до концентрації й поляризації. З цього випливає, що при здійсненні інвестиційної діяльності достатньо зосередитись на невеликій кількості центрів, щоб забезпечити необхідні умови для розвитку. Важливим моментом було визнання того, що розвиток не є незалежним від просторової структури економіки, а для багатьох регіональних економік зростання рівня концентрації виробництва – необхідна умова розвитку²⁰⁷. Таке розуміння не відповідало традиційному тогочасному підходу, спрямованому на стимулювання децентралізації та деконцентрації часто в аспекті депопуляції метрополій та т. зв. річкових басейнів.

По-друге, дотримуючись поглядів Ф. Перру, вчені стверджували, що розміщення виробництва варто планувати в зоні діяльності фірми, яка належить до пропульсивного сектору (тобто динамічного, інноваційного та важливого сектору-«локомотива»), що дасть змогу стимулювати розвиток суміжних секторів і приводитиме до дифузії зростання в межах зони впливу.

²⁰⁶ Parr J. B. Growth poles, regional development, and central place theory. *Pap Reg Sci*. 1973. No. 31(1). P. 173-212.

²⁰⁷ Friedmann J. R. Locational aspects of economic development. *Land Econ*. 1956. P. 227.

Такі ранні стратегії полюсів зростання мають один суттєвий недолік. Беручи за основу припущення про те, що географічний полюс зростання є звичайним підвидом економічного полюса, науковці вважали, що природний географічний полюс зростання з легкістю може бути замінений на плановий полюс, шляхом «імплантації» пропульсивних секторів та розвитку інфраструктури в окремих міських центрах. Таке загалом хибне розуміння призвело до нереалістичного сприйняття суті полюса зростання та його потенційних ефектів. Іноді навіть припускалось, що звичайна активація планового полюса зростання автоматично приведе до вияву більшості (якщо не всіх) характеристик природного географічного полюса – здатності до інновацій, атракції капіталу із інших регіонів, формування сприятливого середовища для підприємців із мисленням, орієнтованим на зростання (т. зв. англ. «*growth-minded*»). Інакше кажучи, явища, які асоціювались із природними полюсами зростання, почали подаватись як аргументи на користь створення планових полюсів. У цьому аспекті варто звернути особливу увагу на питання масштабів: для початку вияву ефектів природного полюса зростання необхідним є досягнення певної «критичної маси» (традиційно вважається, що мінімальна популяція має перевищувати 250 тис. осіб), тоді як стратегії планових полюсів розвитку часто розроблялись для населених пунктів зі значно меншою кількістю населення.

Отже, важливим аспектом у контексті нашого дослідження є виявлення відмінностей між природними й плановими полюсами зростання, які в перші роки розвитку концепції полюсів зростання вживались як тотожні поняття з однаковими принципами функціонування. Ще більше плутанини у цій науковій царині додавала поява численних термінів зі схожим значенням на кшталт: «точка зростання», «центр зростання», «зона зростання», «полюс розвитку», «центр розвитку» тощо. Деякі автори, зокрема Д. Дарвен²⁰⁸ та Б. Хігінс²⁰⁹, пропонували параметри концептуального розмежування цих категорій, але їхні пропозиції не отримали подальшу імплементацію в середовищі науковців. Потрібно також уточнити, що іноді важко провести яскраво виражену межу між плановими та природними полюсами зростання. Наприклад, як об'єкт стратегії планового полюса може бути обраний центр, який вже демонструє певні властивості природного полюса зростання. Відповідно, якщо стратегія виявиться успішною, то плановий полюс може стати ідентичним до природного полюса

²⁰⁸ Darwent D. F. Growth poles and growth centers in regional planning – a review. *Environ Plan A*. 1969. No. 1(1). P. 5-31.

²⁰⁹ Higgins B. Pôles de croissance et pôles de développement comme concepts opérationnels. *Cah Vilfredo Pareto*. 1971. No. 9(24). P. 89-108.

згідно з критеріями темпів приросту сектору, розвитку міжсекторних відносин, притягнення капіталу та робочої сили, спонтанності природи зростання та плановості домінуючої ролі полюса в економічному та соціальному розвитку регіону й ін.

Теоретики полюсів зростання загалом розглядають чотири типи поляризації, що детермінують розвиток як «центру», так і «периферії»:

– технологічна й технічна – базується на концентрації у полюсах нових технологій (як виробничих, так і споживчих);

– за доходами – концентрація та зростання доходів у полюсах на основі експансії послуг та циркулярних залежностей між попитом та прибутковістю;

– психологічна – базується на оптимістичних очікуваннях щодо майбутнього попиту у пропульсивному чи стимульованому регіоні;

– географічна – базується на концентрації економічної активності у географічно детермінованому просторі ²¹⁰.

Підсумовуючи короткий теоретичний огляд категорії полюсів зростання, наведемо їхню типологію, котра розкриває основні аспекти становлення цих полюсів, їхнього вияву, впливу на навколишнє середовище та ін. (рис. 1.4).

Важливим аспектом стратегій полюсів зростання, щодо якого дослідниками не досягли консенсусу, є потенційний ефект полюсів зростання на іншу частину території регіону. Вивчення впливу полюсів розвитку на навколишнє середовище здійснено більш детально у наступному розділі. Однак вважаємо за доцільне виокремити категорію «антиполюси» (англ. «*anti-growth poles*»), серед яких іноді можуть розглядатися полюси, що негативно впливають на свої околиці. Проте частіше «антиполюси» детермінуються як сукупність процесів локальної депопуляції і деконцентрації (або суттєвого скорочення економічної ефективності чи соціальної відповідальності територіальних структур) під впливом певних ринкових обставин або владних інтервенцій (наприклад, створення локальних спеціальних економічних зон) ²¹¹.

Загалом науковці у більшості ранніх праць схиляються до припущення, що вплив полюсів на іншу частину території буде позитивним ²¹². Зрештою, сама ідея полюсів зростання базується на уявленні, що потужний центр має при-

²¹⁰ Adamčík J. Growth poles, 2002. URL: https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/zobraz_cast.pl?cast=62146.

²¹¹ Godlewska-Majkowska H., Komor A., Typa M. Special Economic Zones as Growth and Anti-Growth Poles as Exemplified by Polish Regions. *Entrep Bus Econ Rev.* 2016. No. 4(4). P. 189.

²¹² Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 2. Implementation and Outcome. *Urban Stud.* 1999. No. 36(8). P. 1254. DOI:10.1080/0042098992971.

носити вигоду для навколишніх територій. Однак, проблема полягає в тому, що на практиці планові полюси часто не підтверджували таке твердження. Принаймні частина непорозумінь в цьому аспекті походить від не цілком коректної інтерпретації основоположної праці Ф. Перру. Стверджуючи, що зростання поширюється з полюса по навколишній економічній системі, він насамперед мав на увазі міжсекторні та внутрішньогалузеві потоки, а не просторовий вимір. Територіальний аспект стає більш яскраво вираженим вже у пізніших працях цього дослідника. Історичний досвід підтверджує, що вплив полюса може бути також як нейтральний, так і негативний.

Рис. 1.4. Типологія полюсів розвитку

Джерело: сформував автор.

Розглядаючи позитивні ефекти переливу планових полюсів, вкажемо на наявність багатьох спільних рис із класичними «ефектами поширення» (англ. «*spread effects*») Г. Мюрдала²¹³ та «ефектами просочування» («*trickling-down*

²¹³ Уявлення про поширення розвитку з центру до прилеглих територій (Myrdal G. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Gerald Duckworth, 1957).

effects») А. Хіршмана²¹⁴. Надалі ми розглянемо аспекти впливу виробництва дешевшої продукції у плановому полюсі (як результат більш ефективної системи виробництва, частина якої може характеризувати сприяння субституції імпорту) і кращого забезпечення його суспільними та приватними благами. Обидва типи ефектів можуть розглядатись як такі, що приводять до зростання доходів домогосподарств околиці, та як такі, що зменшують витрати підприємств околиці. Подальший сприятливий вплив великою мірою пояснюється дією ефекту мультиплікатора зростання у полюсі, що проектується на околицю і виявляється у, наприклад, у зростанні закупівлі сировини з околиці та збільшенні попиту домогосподарств на продукти харчування з неї. Отже, у цьому разі ефект мультиплікатора породжується зростанням доходів, що асоціюється зі зростанням активності околиці й збільшенням локальних витрат у межах околиці.

Інші потенційні ефекти поширення пов'язані з механізмом узгодження факторів виробництва в регіоні. Серед них можна виокремити зростання можливостей комутації з плановим полюсом на більшій відстані (нехай навіть у потижевому, а не щоденному розкладі). Знову ж таки на середній відстані виникає розглянутий вище ефект мультиплікатора через збільшення доходів і витрат домогосподарств, члени яких беруть участь у комутації з полюсом. Проте після досягнення певної критичної віддаленості від полюса комутація перестає бути потрібною опцією, натомість активується варіант із міграцією до полюса. У таких випадках околиця все-таки може отримати вигоди у вигляді грошових переказів від мігрантів чи зростання доходу на душу населення через депопуляцію перенаселених сільських локацій. Із точки зору центру з'являється можливість інвестування на території своєї локації заощаджень околиці, що стимулюватиме збереження капіталу в регіоні. Хоч це не приносить вигоду околиці безпосередньо, але знову ж активує вищерозглянутий ефект мультиплікатора. У довготерміновій перспективі (можливо, навіть за межами типових горизонтів планування) околиця може отримувати вигоду вже з відпливу капіталу із полюсів, що стає можливим у разі успішності функціонування планового полюса та суттєвого зростання розміру ренти і цін на фактори виробництва.

Звичайно, немає впевненості в тому, що вищеназвані переваги політики полюсів зростання матеріалізуються на практиці. Можливими є варіанти, за яких активація планових полюсів швидше впливатиме на ринки інших регіонів, залучаючи їхній капітал та робочу силу (особливо навички спеціалістів) і / або

²¹⁴ Уявлення, згідно з яким найбідніші члени спільноти, зрештою, виграють від зростання добробуту її найбагатших членів (Hirschman A. O. *The Strategy of Economic Development*, 1958).

орієнтовуючись на зовнішні ринки збуту. За таких умов полюс можна оцінювати як успішний щодо інвестиційних критеріїв, але його вплив на околицю буде мінімальним чи нульовим. Полюси з такими властивостями називають «анклавами»²¹⁵, «острівцями розвитку»²¹⁶ чи «соборами у пустелі»²¹⁷, а їхнє створення не можна розглядати як приклад успіху стратегії, якщо вона була орієнтована саме на регіональну дисперсію зростання.

Більш важливе значення має розгляд негативних ефектів переливів планових полюсів, які охоплюють насамперед класичні «ефекти відпливу» (англ. «*backwash effects*») Г. Мюрдала²¹⁸ й «ефекти поляризації» (англ. «*polarisation effects*») А. Хіршмана²¹⁹. Розвиток великомасштабних і низькозатратних фірм у планових полюсах, що орієнтуються переважно на зовнішні ринки, може витіснити бізнес менш ефективних дрібних фірм околиці, які раніше забезпечували регіональний ринок. До того ж продовження концентрації промисловості у полюсі сприяє переорієнтації виробництва в ньому (що раніше базувалось на використанні сировини й напівфабрикатів периферійних фірм) на консолідовану чи вертикально інтегровану систему лише в межах полюса, що призведе до зменшення імпорту з периферії та, відповідно, зниження можливостей працевлаштування. Аналогічно зростання попиту в плановому полюсі у поєднанні з удосконаленням регіонального транспорту зумовлює надмірну концентрацію у «центрі» інститутів суспільних і приватних послуг, що може стати недоліком для частини периферійних фірм та домогосподарств. Ці ефекти посилюються зміною структури міжрегіональних торговельних потоків, що потенційно приводить до переорієнтації фірм полюсів на зовнішньорегіональні ресурси, а споживачі з полюсів завдяки зростанню власних доходів часто віддають перевагу імпортним товарам (в обох випадках йдеться про т. зв. «проникнення імпорту»). Крім цього, міграція робочої сили з околиці у плановий полюс через свій селективний характер спричиняє відплив найбільш підприємливих і продуктивних членів суспільства, погіршуючи конкурентну позицію периферії. Тотожна ситуація спостерігається з відпливом у центр капіталів, що призводить до зме-

²¹⁵ Conroy M. E. Rejection of growth center strategy in Latin American regional development planning. *Land Econ.* 1973. No. 49(4). P. 371-380.

²¹⁶ Fair T. J. D. A regional approach to economic development in Kenya. *South Afr Geogr J.* 1963. No. 45(1). P. 55-77.

²¹⁷ Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy. *Urban Stud.* 1999. No. 36(7). P. 1195-1215. DOI:10.1080/0042098993187.

²¹⁸ Myrdal G. *Economic Theory and Underdeveloped Regions.* Gerald Duckworth, 1957.

²¹⁹ Hirschman A. O. *The Strategy of Economic Development,* 1958.

нення інвестиційних можливостей та руйнування існуючої економічної активності у регіоні.

Так, Ф. Перру у своїх дослідженнях також наводив систематизацію ефектів полюсів. Він зазначав, що «...зростання та розвиток ... виявляються у визначених точках, звідки можуть поширюватися «ефекти запуску» (фр. «*effets d'entraînement*») чи «ефекти гальмування» (фр. «*effets de freinage*»)»²²⁰.

Підсумовуючи вищесказане, можемо припустити, що одночасно спостерігаються як позитивні, так і негативні ефекти впливу полюсів зростання на навколишній регіон²²¹. При цьому конфігурація й інтенсивність їхнього взаємного впливу варіюють з плином часу та детермінуються такими факторами, як загальний рівень розвитку регіону, природа існуючої секторальної структури, міра мобільності факторів виробництва і форма регіональної просторової структури з урахуванням міжрегіональних зв'язків. Не зважаючи на це, певне узагальнення впливу планового полюса все ж можливе. По-перше, багато типів ефектів поширення є екстрарегіональними за характером, тоді як більшість ефектів відпливу можна детермінувати як міжрегіональні. По-друге, протягом певного періоду часу ефекти поширення та відпливу планових полюсів мають тенденцію до одночасного виявлення, а отже, можна зробити висновок про наявність певного загального чистого впливу, який може бути сприятливим, нейтральним чи позитивним. По-третє, може виявлятися систематична часова варіація чистого впливу планового полюса на околицю. По-четверте, впродовж раннього періоду активації вплив планового полюса на загальну ефективність регіону має позитивну тенденцію, але водночас вплив полюса на околицю буває негативним.

Отже, формування полюсів розвитку – процес достатньо комплексний та неоднорідний, тому окремі аспекти їх становлення можуть бути пояснені різноманітними, часто навіть протилежними, теоретичними концепціями. В даній роботі ми виділимо сім елементів, які в тій чи іншій мірі притаманні більшості із них (ідейним натхненням для автора стала праця О. Сьолвела²²²):

1. Життєвий цикл полюса розвитку (в ретроспективі якого буде розглянута модель).

2. Географічна концентрація.

3. Соціальний капітал.

²²⁰ Perroux F. *L'économie du XXe. Siècle Paris Press Univ Fr.* 1961. p. 167

²²¹ Gaile G. L. The spread-backwash concept. *Reg Stud.* 1980. No. 14(1). P. 15-25.

²²² Sölvell Ö. Clusters – Balancing Evolutionary and Constructive Forces. Ödeshög: Danagårds Graiska, 2009. 140 P. URL: http://www.europe-innova.eu/c/document_library/get_file?folderId=148900&name=DLFE-6110.pdf

4. Спеціалізація.
5. Диверсифікованість учасників.
6. Конкуренція і координація.
7. Інноваційність.

Всі ці елементи були об'єднані в комплексну теоретичну модель, яка відображає чинники, що впливають на формування нових полюсів та стимулюють розвиток вже існуючих. В залежності від організаційної складності полюсу та його етапу життєвого циклу, кожен із зазначених структурних елементів відіграє різну за значенням роль.

Так, на етапі становлення найважливішими чинниками є параметри географічної близькості. Тоді як при формуванні більш складніших структур (які можуть мати організаційну форму промислового кластеру чи креативного регіону), вирішальними є інноваційна направленість та конкурентно-коопераційні відносини між учасниками полюсу. Запропонована нами функціональна модель представлена на рис 1.5.

Перший структурний елемент моделі полюсів розвитку характеризує спосіб їх організації в довготерміновій перспективі. Загалом полюсам притаманний загальний тренд поступу в поєднанні із внутрішньою стабільністю, що проявляється в наявності декількох етапів (рис. 1.6):

1. Агломерація – сконцентрована в регіоні група фірм та інших суб'єктів господарювання;

2. Налагодження контактів (ембріональний полюс) – частина учасників починає кооперуватися навколо центральних видів діяльності та використовувати переваги від взаємних зв'язків.

3. Становлення полюсу зростання – нові учасники, що займаються аналогічним чи суміжним видом діяльності з'являються в регіоні, формуються нові взаємозв'язки. Часто в регіоні створюються формальні чи неформальні координаційні центри; полюс позиціонує себе як єдиний бренд.

4. Стадія зрілості (полюс розвитку) – полюс сягає своєї критичної маси. Встановлюються взаємовідносини з іншими регіонами, галузями. Продовжується динаміка створення нових фірм в межах полюсу за рахунок філій великих корпорацій, венчурного бізнесу.

5. Трансформація – з плином часу змінюються структура ринків, технології, виробничий процес, змінюється і сам полюс. Для забезпечення стійкості та уникнення стагнації полюсу необхідно адаптуватись до нових умов середовища. Пристосування може мати форму трансформації у декілька нових кластерів, або просто зміну способу виробництва товару чи надання послуг.

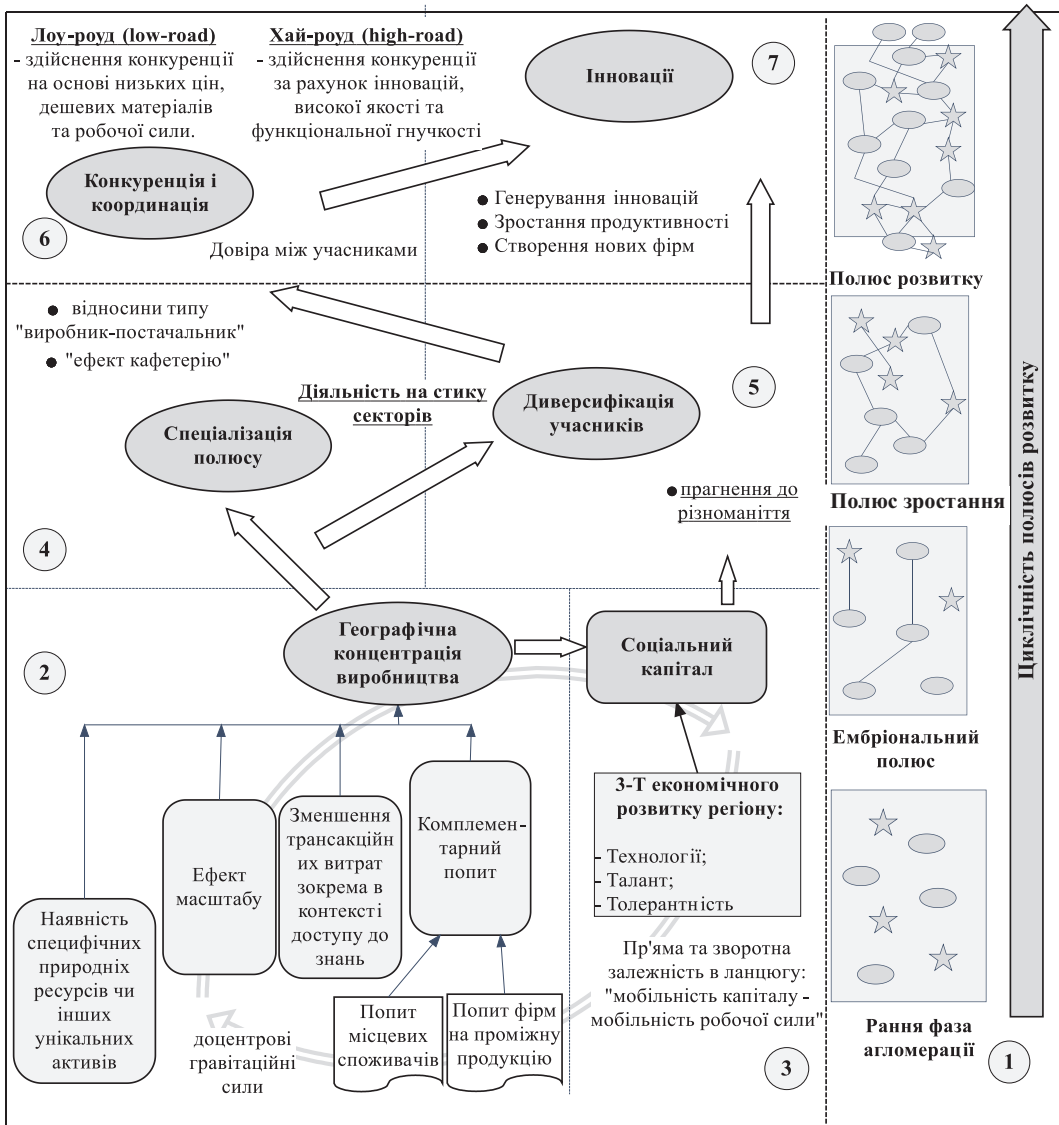

Рис. 1.5. Теоретична модель полюса розвитку

Джерело: сформував автор.

Географічна концентрація є фундаментальним елементом моделі полюсів розвитку. Основні чинники територіальної близькості розташування виробничих потужностей:

- наявність специфічних природних ресурсів чи інших унікальних активів;
- зменшення транзакційних витрат зокрема в контексті доступу та трансферту знань;

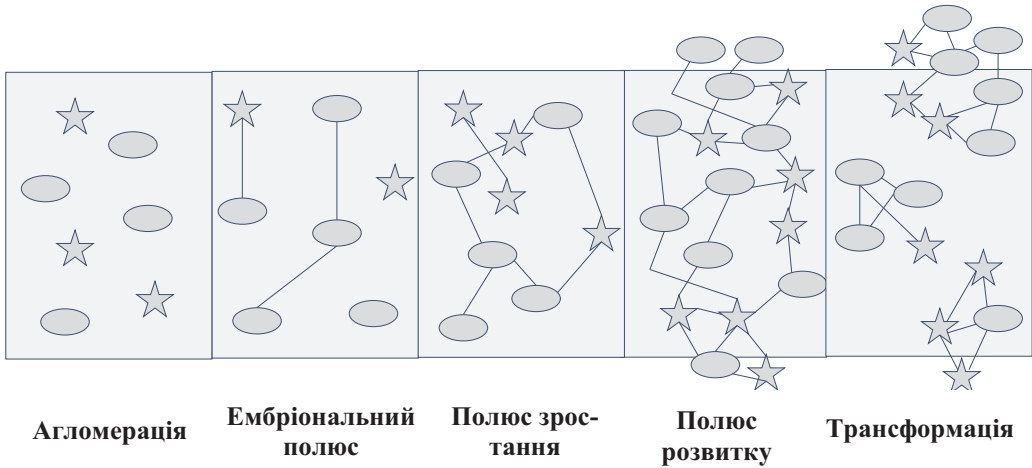

Рис. 1.6. Життєвий цикл полюса розвитку

Джерело: сформував автор

- наявність позитивного ефекту масштабу;
- взаємодія з місцевими споживачами, що може дати поштовх розвитку навчального процесу та сформувати більш комплементарний попит.

Географічна концентрація тісно пов'язана із формуванням соціального капіталу, який є важливим фактором становлення і успішного розвитку полюсів.

Нова економічна географія та інші економічні і соціальні теорії приділяють багато уваги питанням просторового розміщення фірм, проте вони практично ігнорують проблематику вибору місця проживання людиною. Ось чому протягом останнього десятиліття активно обговорюється нова парадигма виникнення та розвитку агломерацій, згідно якої власне людська природа є тією рушійною силою, що стоїть за регіональним зростанням. Прихильники теорії людського капіталу стверджують, що джерелом успіху полюсів розвитку є не стільки зменшення питомих витрат виробництва, як залучення освічених та високопродуктивних осіб.

Нобелівський лауреат Р. Лукас показав, що саме ефект від кластеризації людського капіталу є вирішальним фактором регіонального економічного розвитку (так звані екстерналії Дж. Якобз)²²³. На вибір місця проживання індивіда впливають не тільки і не стільки економічні чинники, а й набір різноманітних

²²³ Lucas R. E. On the mechanics of economic development. J Monet Econ. 1988. No. 22(1). P. 3-42.

побутових, соціальних обставин. Людина не буде бездумно слідувати за робочим місцем, як це описує традиційна теорія.

Головним ідеологом концепції креативного капіталу вважають Р. Флориду²²⁴. Згідно його постулатів, які викликали резонанс та неоднозначне сприйняття в науковому світі, креативні центри можуть стати платформою для успішного розвитку агломерації. Ключем для розуміння нової економічної географії креативності є положення «3-х Т» економічного розвитку: технології, таланту і толерантності. При цьому технології розглядаються як функція інновацій та концентрації високотехнологічного виробництва в регіоні; талант – кількість осіб із науковим ступенем бакалавр і вище; толерантність – відкритість, прийняття різноманітних способів життя, рас, національностей тощо. Кожен із перелічених факторів є важливим але не самодостатнім для формування креативного регіону.

Четвертим елементом моделі полюсу розвитку є спеціалізація виробництва, так як учасників полюсу росту часто поєднує певна галузева спрямованість. Слід відмітити, що кількість трансакцій між фірмами, які входять до однієї агломерації переважно доволі обмежена і ці відносини мають характер типу покупець-постачальник. Однак значно більшу роль відіграє феномен «переливу знань». Персонал, що зайнятий в одному секторі обмінюється досвідом як і завдяки професійним контактам, так і через неформальні зв'язки – так званий «ефект кафетерію».

Необхідно зазначити, що сучасні потужні полюси розвитку не обмежуються лише одним сектором чи одним виробничим ланцюгом. Вони працюють на стику секторів, формуючи тісні синергічні взаємозв'язки між галузями, причому кожен учасник має свою певну вузьку спеціалізацію.

Тобто можна говорити про спеціалізацію учасників полюсу розвитку при загальній диверсифікації усієї системи (п'ятий структурний елемент запропонованої нами моделі). На рис. 1.7 графічно представлений схематичний взаємозв'язок між диверсифікацією, інноваціями та агломерацією виробництва.

Концентрація виробництва створює передумови для подальшої диверсифікації за рахунок ефекту масштабу. Великі метрополії часто виконують роль своєрідних буферних зон, які запобігають асиміляції. У менш заселених територіях переважно існує тісніший взаємозв'язок між соціальними та економічними елементами, що приводить до значної гомогенності системи. І, навпаки, ефект прагнення до різноманіття (*love of variety*) постійно приваблює нових виробників та споживачів розширюючи цим межі агломерації. Крім підприємств,

²²⁴ Florida R. *The Rise of the Creative Class*. Basic books New York, 2002. Vol 9.

учасниками полюсу розвитку можуть бути різноманітні науково-дослідні інститути, фінансові структури, органи влади, громадські організації тощо.

Рис. 1.7. Взаємозв'язок диверсифікації, агломерації та креативності

Джерело: сформував автор

Протягом останніх десятиліть особливого значення при формуванні полюсів набувають так звані інститути співпраці (фасилітатори) – офіційні чи неофіційні структури, які сприяють поширенню інтересів структури серед інших суб'єктів господарювання. Такі інститути можуть включати в себе торгово-промислові палати, асоціації виробників, профспілки, асоціації випускників вузів, центри по трансферту технологій та інші структури. Крім того в багатьох країнах центральні та регіональні органи влади проявляють все більшу зацікавленість у формуванні полюсів розвитку. Тобто все більшу роль відіграють елементи неоінституційної парадигми.

Шостий елемент моделі, який пояснює взаємозв'язки між учасниками і динаміку полюсу, представлений діалектичною єдністю двох типів ринкових відносин – конкуренції та кооперації. В процесі конкуренції між собою підприємства намагаються зменшити виробничі витрати, покращити якість продукції, завоювати нових клієнтів чи вийти на новий ринок збуту. Обмеження конкуренції не вигідне для суспільства, особливо в довготривалій перспективі. Проте для вже функціонуючих тривалий час полюсів, часто притаманна проблема ви-

сокого вхідного бар'єру для нових компаній, що обмежує конкурентну боротьбу.

В контексті конкуренції існують два спрощені підходи до динаміки розвитку полюсу:

1. Хай-роуд (*high-road*²²⁵) – перемога в конкурентній боротьбі досягається за рахунок інновацій, високої якості, функціональної гнучкості і сприятливих умов праці;

2. Лоу-роуд (*low-road*) – здійснення конкуренції на основі низьких цін, дешевих матеріалів та робочої сили²²⁶.

З іншого боку, в процесі кооперації учасники полюсів можуть об'єднувати ресурси і ризики досягаючи при цьому економії за рахунок ефекту масштабу. Ключовим моментом для налагодження тісної співпраці та трансферу знань між суб'єктами господарювання є фактор довіри, чому сприяє перебування в рамках структури полюсу. Географічна близькість, наявність спільної мети альянсу і взаємозалежність учасників ведуть до орієнтації на довготривалі стосунки, а отже, і до встановлення атмосфери довіри між партнерами.

Відрізняються полюси і за рівнем залучених знань, що відображає останній елемент запропонованої нами моделі – інновації. Полюси розвитку зазвичай формуються завдяки трьом чинникам, що визначають їх внутрішню динаміку²²⁷.

1. Технологічна диверсифікація та створення нових фірм. Інновації, що генеруються існуючими фірмами часто не пов'язані з їх основним напрямом діяльності, що веде до створення нових технологічних відділень чи навіть фірм. Новостворені фірми можуть мати форму спільних підприємств і підпорядковуватись материнській компанії, проте часто стають самостійними учасниками ринкового механізму, виступаючи конкурентами ініціатора.

2. Створення мережі серед учасників. Даний чинник пов'язаний з процесом дифузії інновацій як всередині мережі так і з їх імпортом ззовні. Міжнародні фінансові організації, університети, технологічні центри, недержавні організації відіграють ключову роль в цьому процесі.

3. Формування кластеру. Успіх кластеру в аспекті інновацій критично залежить від ефективності залучених ресурсів. Так, згідно С. Розенфельдта²²⁸

²²⁵ Дослівно перекладається на українську мову як «шоше»

²²⁶ Industrial districts and local economic regeneration /edited by F. Pyke and W. Sengenberger. Geneva: International Institute for Labour Studies, 1992.

²²⁷ Ibid.

²²⁸ Rosenfeld S. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development. European Planning Studies. 1997. No. 5(1). P. 3-23.

спеціалізована робоча сила із високим рівнем навиків та знань є ключовим джерелом процвітання багатьох кластерів. Оскільки з часом фірми розпадаються, знання отримані їх робітниками можуть знайти своє втілення в інших компаніях. Сьогодні дослідники наголошують, що принцип полюсів зростання / розвитку не варто вважати універсальною схемою економічного поступу, а наявність полюса зростання не є обов'язковою умовою економічного зростання²²⁹. На підтвердження останнього твердження Я. Адамчик наводить приклади Швейцарії (у ній туристичний сектор не концентрується у полюсах, а доволі рівномірно поширений по всій території) й Данії (її процвітання не пов'язане з діяльністю крупних пропульсивних компаній)²³⁰.

Проте вищесказане не заперечує загальні принципи постулатів теорії полюсів розвитку, а швидше свідчить про можливість винятків. Незважаючи на певні обмеження теорії, необхідно визнати важливість її внеску в економічний доробок. Зокрема, це стосується таких аспектів:

– розкриття нерівномірності розвитку економіки країни (регіону) і акцент на «пропульсивних» та «стимульованих» структурних територіальних одиницях;

– динамічне бачення економіки країни (регіону), що базується на загальній тенденції до просторової концентрації промисловості на міжрегіональному рівні;

– теорія стала основою для детальних стратегій розвитку децентралізації шляхом підтримки створення нових полюсів розвитку (т. зв. «цілеспрямована децентралізація» або «децентралізована спрямованість»)²³¹.

Варто відмітити, що категорію полюсів розвитку часто ототожнюють з іншими формами агломерації, наприклад, кластерами, креативними регіонами, локальними виробничими системами і т. ін. У науковій літературі подано велику кількість їхніх класифікацій (короткий огляд цього питання ми зробили у одній із більш ранніх праць²³²). Дослідники не дійшли консенсусу щодо того, чи потрібно вважати відносно невеликі альянси кластерного типу полюсами розвитку. В нашому дослідженні ми менше зробили акцент на структурі агло-

²²⁹ Vystoupil J. Prognózy a Modely v Regionálním Rozvoji. Pracovní texty. Brno: ESF MU, 2003.

²³⁰ Adamčík J. Growth poles, 2002. URL: https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/zobraz_cast.pl?cast=62146.

²³¹ Vystoupil J. Prognózy a Modely v Regionálním Rozvoji. Pracovní texty. Brno: ESF MU, 2003.

²³² Ліщинський І. О. Інноваційні форми агломерації виробництва: кластери та креативні регіони. *Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету*. 2010. № 5(1). С. 158-166.

мерації (вона емпірично є слабо вимірюваною), а більшу увагу приділили аспекту розміру агломерації безвідносно до її типу.

Однак, враховуючи глокалізаційний вектор дослідження процесів поляризації, вважаємо за доцільне розглянути типи агломерацій відповідно до локальних та глобальних взаємозв'язків у межах просторових структур / організацій і міри їхньої формальності (табл. 1.5). Згідно з даними, наведеними у цій таблиці, відповідність окремого альянсу категорії полюсів розвитку характеризується низхідним трендом від правого нижнього кута (міста- чи підприємства-території) в напрямі до лівого верхнього кута («атомізовані» виробники).

Таблиця 1.5

Типології просторових структур / організацій відповідно до глобально-локальної взаємодії

		Локальні взаємозв'язки всередині виробничої системи		
		обмежені	широкі	
			неієрархізовані	ієрархізовані
Глобальні взаємозв'язки (входження у глобальні ланцюги цінності)	обмежені	«Атомізовані» виробники	Локалізовані виробничі системи:	
			<ul style="list-style-type: none"> • промислові райони; • інноваційні середовища; • технополіси 	• технологічні округи
	широкі	неієрархізовані	Технологічні парки; системи малих і середніх підприємств	Кластери
	ієрархізовані	Системи-сателіти («спутники»)	Міста-території, Підприємства-території	

Джерело: за Український В. Н. Современная французская пространственная экономика: теория близости и типологизация локализованных экономических систем. *Пространственная Экономика*. 2011. №2.

Теорія полюсів зростання / розвитку нерозривно пов'язана з теорією осей розвитку (англ. «*development axes / axis*»), про які побіжно вів мову ще

Ф. Перру²³³. Більш ґрунтовну та автономну концепцію осей (коридорів) розвитку запропонував П. Потье²³⁴, який зауважував, що території, які розміщені між полюсами розвитку і пропонують транспортне сполучення між ними, отримують додаткові стимули для розвитку в результаті збільшення вантажопотоків, поширення інновацій та розвитку інфраструктури. У своїй сукупності полюси та осі розвитку формують просторовий каркас регіону.

Однак праці Ф. Перру і П. Потье стали відомими здебільшого лише у франкомовній академічній спільноті 1960-х рр. Серед більш широкого загалу науковців концепція осей розвитку набула поширення після публікації праці Дж. Гілгорста у 1972 р.²³⁵, який погоджувався з П. Потье, що основними компонентами транспортної мережі мають бути:

- 1) маршрут;
- 2) інфраструктура;
- 3) потік трафіку.

Проте, на його думку, для отримання статусу повноцінної осі необхідно, щоб ці складові характеризувались більше ніж регіональними вимірами. Так, в аспекті маршруту вісь має поєднувати різні регіони або частини континентів (у другому випадку така вісь складатиметься з більше, ніж однієї магістралі та поєднувати центри з ключовими видами активностей). Інфраструктура вздовж осей характеризується поєднанням різних типів транспортних сполучень та їхніх вузлів, заправок, сервісних і ремонтних служб, готелів, мотелів тощо. Потік трафіку має охоплювати також мобільність населення та потоки товарів. Потоки населення генеруватимуть потенційний попит в усіх вузлах (вони не обов'язково стануть повноцінними полюсами розвитку) вздовж осі та ініціюватимуть нові активності для задоволення цього попиту. Потоки товарів стимулюватимуть виробництво в допоміжних та обслуговуючих секторах із нижчою собівартістю. Маршрут вздовж осі, зрештою, стає територією з відносно нижчими транспортними витратами.

Як стверджує Г. Річардсон²³⁶, вздовж осі посилюється економічна агломерація, мінімізуються цінові розриви, зменшуються транспортні витрати та поширюється ефект масштабу для активностей. Наявність осі піднімає на новий

²³³ Perroux F. *L'économie du XXe. Siècle Paris Press Univ Fr.* 1961.

²³⁴ Pottier P. *Axes de communication et développement économique. Rev Économique.* 1963. No. 14(1). P. 58-132.

²³⁵ Hillhorst J. G. M. *Development Axes and The Diffusion of Innovation, inaugural paper. Inst Soc Stud Hague.* 1972.

²³⁶ Richardson H. W. *Growth centers, rural development and national urban policy: a defense. Int Reg Sci Rev.* 1978. No. 3(2). P. 133-152.

рівень ефективності місць / вузлів / міст, крізь які проходить вісь, особливо це стосується кожної із її крайніх точок. У пізнішій праці Г. Річардсон²³⁷ уточнює, що спочатку посилюються порівняльні переваги принаймні «вихідної точки», після чого спостерігається зростання у кожній з крайніх точок осі. Наступним етапом буде суттєве економічне зростання приблизно посередині відрізка осі, а вже після цього зростання відбуватиметься у локаціях по всій довжині осі.

Водночас канонічна теорія осей розвитку не до кінця може пояснити механізм зростання окремих вузлів вздовж осі, а особливо те, що в реальності економічне зростання в усіх вузлах відбувається по різному, незважаючи на відносно рівний трафік населення та економічних потоків вздовж осі. Принцип другого етапу розвитку процесів зростання вузлів осі (тобто поступове формування третього полюса зростання посередині відрізка між двома крайніми полюсами), який запропонував Г. Річардсон, далеко не завжди відповідає дійсності. Особливо це чітко простежується на прикладі США, де часто вузли / полюси розвиваються за схемою «крайніх міст» (англ. «*edge cities*»)²³⁸, «безкрайніх міст» (англ. «*edgeless cities*»)²³⁹ та «регіональних міст» (англ. «*regional cities*»)²⁴⁰ без особливої прив'язки до місця розміщення на осі розвитку. Хоча слід уточнити, що у США функціонують також типові осі розвитку. Найкращим прикладом, мабуть, є знаменита 66-та магістраль (англ. «*Route 66*»; т. зв. «Головна вулиця Америки») між м. Чикаго та м. Лос-Анджелесом, будівництво якої на початку ХХ ст. стимулювало активну трансформацію її вузлів у повноцінні полюси розвитку (рис. 1.8), в тому числі і м. Лас-Вегаса, що знаходиться дещо осторонь від магістралі. Аналогічна за властивостями вісь простягається вздовж східного узбережжя США.

Можна також навести чимало інших емпіричних підтверджень явищ та процесів, описаних теорією осей розвитку. Мабуть, більш очевидні приклади типових «коридорів» спостерігаються в Західній Європі, а їхнє зародження відбулося ще в епоху Стародавнього Риму. У цьому контексті варто відмітити теперішнє дослідження К.-Й. Далгаарда та його співавторів²⁴¹, яке продемонструвало наявність позитивної кореляції між густотою давньоримських доріг,

²³⁷ Richardson H. W. National urban development strategies in developing countries. *Urban Stud.* 1981. No. 18(3). P. 267-283.

²³⁸ Garreau J. Edge city: life on the new frontier. *Am Demogr.* 1991. No. 13(9). P. 24-31.

²³⁹ Lang R. E., LeFurgy J. Edgeless cities: Examining the Noncentered metropolis. *Hous Policy Debate.* 2003. No. 14(3). P. 427-460. DOI:10.1080/10511482.2003.9521482.

²⁴⁰ Calrthorpe PDWF. *The Regional City.* Island Press, Washington-Covelo-London, 2001.

²⁴¹ Dalgaard C.-J., Kaarsen N., Olsson O., Selaya P. Roman roads to prosperity: Persistence and non-persistence of public goods provision, 2018.

побудованих майже 2 тис. років тому, та сучасними полюсами та осями розвитку (їх оцінено на основі параметрів густоти сучасної транспортної інфраструктури, щільності населення та інтенсивності освітлення в нічний час (Рис. 1.9)). Особливо наочно така залежність виявляється для регіонів Франції.

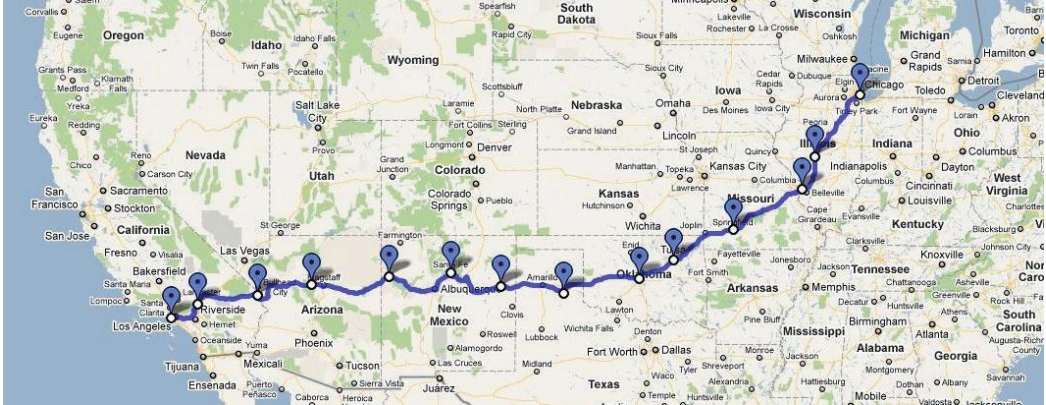

Рис. 1.8. 66-та магістраль як приклад осі розвитку в США

Джерело: сформував автор з допомогою інструментарію *Google Maps*.

При цьому дослідники зауважували, що дороги в Римській імперії служили не стільки для здійснення сполучення між існуючими населеними пунктами, скільки для логістичного забезпечення пересування обозу тогочасної армії. Інакше кажучи, часто населені пункти виникали постфактум у місцях високої інтенсивності трафіку та на перетині транспортних шляхів. Потрібно наголосити, що кореляційний зв'язок між історичною інфраструктурою та процвітанням локацій зменшується до статистично незначного у регіонах, в яких після розпаду Римської імперії не домінував колісний транспорт на тягловій силі волів чи коней. Так, у Північній Африці та на Близькому Сході, де торговельні та міграційні потоки здійснювались переважно з допомогою верблужих караванів, роль давньоримських доріг не є особливо помітною.

Вищерозглянуте дослідження К.-Й. Далгаарда і його співавторів слугує доброю ілюстрацією не лише важливості розвитку транспортної інфраструктури для локального розвитку, а й того, наскільки довговічними можуть бути сформовані полюси розвитку. Підтвердження неймовірної стійкості економічних та людських агломерацій також подано у працях О. Олссона і Д. Гіббса²⁴², В. Малоні і Ф. Валенсії²⁴³, які емпірично показують, що локації, які були успі-

²⁴² Olsson O., Hibbs D. A. Biogeography and long-run economic development. *Eur Econ Rev.* 2005. No. 49(4). P. 909-938. DOI:10.1016/j.eurocorev.2003.08.010.

²⁴³ Maloney W. F., Valencia Caicedo F. The Persistence of (Subnational) Fortune. *Econ J.* 2016. No. 126(598). P. 2363-2401. DOI:10.1111/econj.12276.

шні в доіндустріальний період, типово характеризуються відносно більшим добробутом і сьогодні.

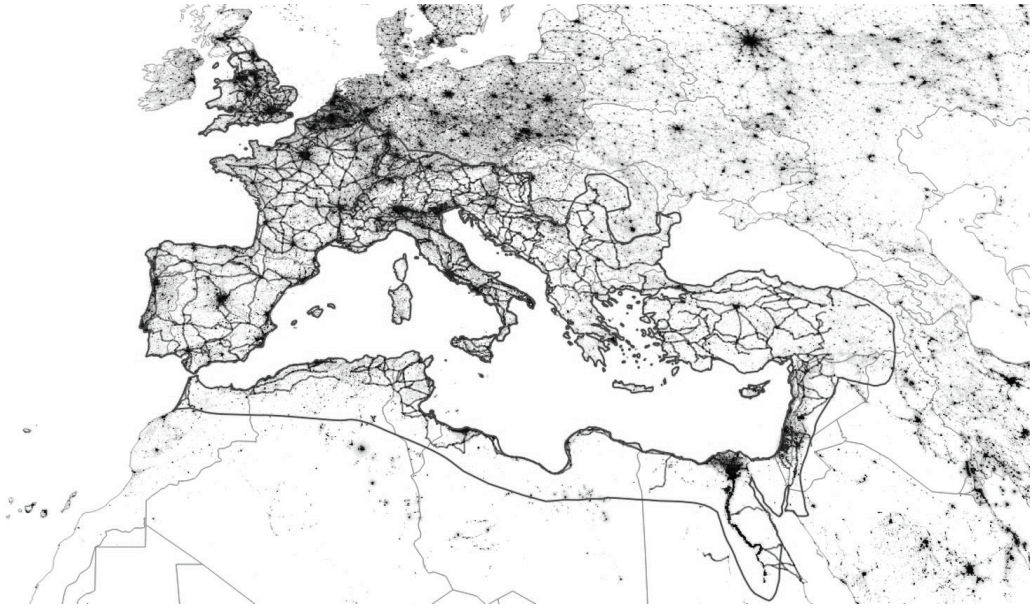

Рис. 1.9. Карта доріг періоду найбільшого розквіту Римської імперії (117 рік н. е.), накладена на сучасну карту інтенсивності нічного освітлення

Джерело: інверсія візуалізації «*Washington Post*»²⁴⁴ огляду дослідження К.-Й. Далгаарда і його співавторів²⁴⁵.

У більш сучасний період теорія осей розвитку здебільшого не розвивалась як окрема автономна парадигма, а пояснення явищ та процесів з її концептуального поля фрагментарно здійснювалось цілою низкою суміжних теоретичних моделей. За станом на кінець другої декади XXI ст. можна стверджувати, що дослідники не запропонували адекватного теоретичного обґрунтування закономірностей поступу транспортних вузлів вздовж осей розвитку та їхньої трансформації у повноцінні агломерації та, зрештою, у полюси розвитку. Особливо це стосується зростання транспортних вузлів, у яких відсутні сектори чи фірми, орієнтовані на експорт. Серед близьких теоретичних концепцій можна виділити:

– концентричну теорію Р. Парка і Е. Бургесса²⁴⁶;

²⁴⁴ Ingraham C. How 2,000-year-old roads predict modern-day prosperity. *Washington Post*, August 7, 2018. URL: <https://www.washingtonpost.com/business/2018/08/06/how-year-old-roads-predict-modern-day-prosperity/>.

²⁴⁵ Dalgaard C.-J., Kaarsen N., Olsson O., Selaya P. Roman roads to prosperity: Persistence and non-persistence of public goods provision, 2018.

²⁴⁶ Park R. E., Burgess E. W. *The City*. University of Chicago Press, 2019.

- секторальну теорію Г. Хойта ²⁴⁷;
- поліцентричну теорію Ч. Харріса та Е. Ульмана ²⁴⁸;
- теорію коридорів Ч. Вебела ²⁴⁹;
- модель «центр-периферія» Дж. Фрідмана ²⁵⁰;
- модель стадій та структури коридору Е. Таафе ²⁵¹;
- теорію економічної бази Г. Річардсона ²⁵²;
- модель «кумулятивної каузації» Г. Мюрдаля ²⁵³ та її модифікації.

Кожна з розглянутих моделей розкриває деякі аспекти формування осей розвитку, але жодна з них не дає пояснення принципу розвитку «вузла – транспортної зупинки» (англ. «*transport-stop node*») у повноцінний населений пункт. Ми здійснимо спробу обґрунтувати засади такої трансформації, скориставшись підходом, використаним у моделях циклічної та кумулятивної каузації. Якщо у традиційній моделі кумулятивної каузації тригером розвитку локації є зміна розміщення фірми чи сектору (особливо експортно орієнтованих), то у моделі, яку ми пропонуємо, стимулом кумулятивного розвитку вузла – транспортної зупинки може бути ініціація нової транспортної послуги у локації вздовж осі розвитку.

Розвиток транспортного вузла може базуватись на декількох передумовах, серед яких:

1. Наявність у локальному вузлі значних запасів природних ресурсів, здатних вплинути на його розвиток.
2. Локальний вузол є точкою артикуляції (зчленування) або перевантаження.
3. Локальний вузол належить сектору або фірмі, орієнтованій на експорт (зростання вузла пояснюється постулатами «кумулятивної каузації»).
4. Локальний вузол ініціюється на основі функціонування транспортної інфраструктури вздовж осі розвитку, але до початку вияву передумов, описаних у пунктах 1, 2 та 3.

²⁴⁷ Hoyt H. The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities. 1939. URL: <https://trid.trb.org/view/131170>.

²⁴⁸ Harris C. D., Ullman E. L. The Nature of Cities. *Ann Am Acad Pol Soc Sci*. 1945. No. 242(1). P. 7-17. DOI:10.1177/000271624524200103.

²⁴⁹ Whebell C. F. J. Corridors: A Theory of Urban Systems. *Ann Assoc Am Geogr*. 1969. No. 59(1). P. 1-26. DOI:10.1111/j.1467-8306.1969.tb00655.x.

²⁵⁰ Friedmann J. Regional development in post-industrial society. *J Am Inst Plann*. 1964. No. 30(2). P. 84-90.

²⁵¹ Taaffe E. J. *Geography of Transportation*. Morton O'Kelly, 1996.

²⁵² Richardson H. W. *Regional and Urban Economics*. Penguin Books, Limited, 1978.

²⁵³ Myrdal G. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Gerald Duckworth, 1957.

Якщо перші три передумови розвитку транспортних вузлів детально розкрито в науковій літературі, то виникає запитання: чи може вузол зростати до вищих щаблів населених пунктів без їхнього виконання? Для відповіді на це запитання ми висунули гіпотезу, що щодо вузла має зростати умовний параметр «привабливість», який першопочатково генерується наявністю транспортної доступності. Поступове підвищення привабливості вузла як динамічного, креативного, інноваційного центру приводить до його фізичного розширення і, відповідно, досягнення етапу сталого розвитку. Загальна закономірність зростання первинної привабливості транспортного вузла близька до основної логіки численних моделей «використання землі – транспортної взаємодії», візуалізацію якої здійснено на Рис. 1.10.

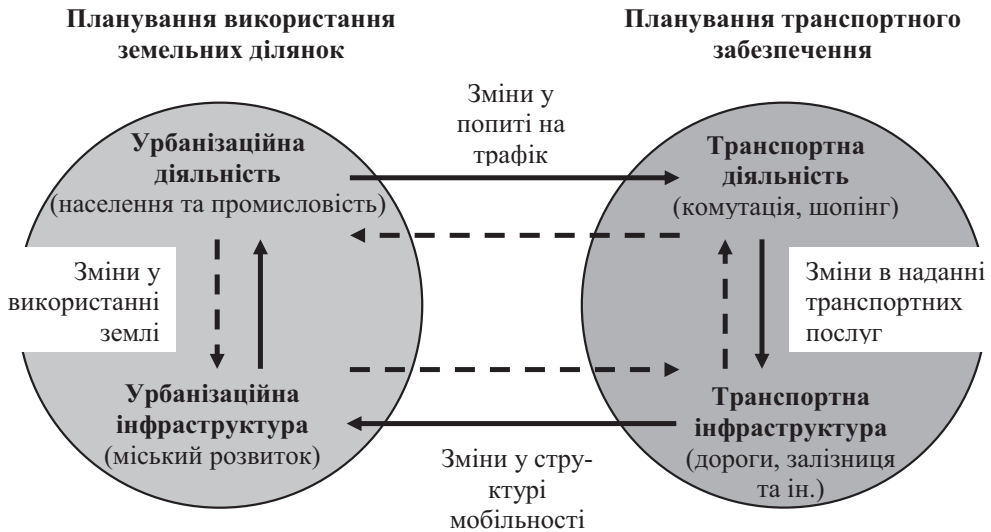

Рис. 1.10. Взаємозв'язок між використанням землі та плануванням трафіку

Джерело: Morimoto A. Transportation and land use. Traffic Saf Sci Interdiscip Wisdom IATSS, 2015. P. 22-30.

Параметр «привабливість» може формуватися з двох категорій: «реальної привабливості» й «когнітивної привабливості». «Реальна привабливість» є композитною категорією, що характеризується динамічною, інноваційною та креативною природою і породжується резидентами (учасниками) транспортного вузла як реакція на нові транспортні об'єкти / послуги у локації, що розглядаються як імпульс розвитку. «Реальна привабливість» транспортного вузла з часом трансформується у «когнітивну привабливість» у свідомості суб'єктів, які переміщуються вздовж осі (т. зв. «мандрівники»). У результаті зіставлення «когнітивних привабливостей» низки локацій «мандрівник» з часом приймає рі-

шення про осідання (т. зв. «зупинка») у певному вузлі, стимулюючи своїм рішенням черговий виток циклічно-кумулятивної каузації.

Категорія «реальної привабливості» більше робить акцент на динамічно-інноваційно-креативних аспектах транспортного вузла, хоча вона може породжуватись також т. зв. «природною» привабливістю, яка залежить від наявних ресурсів (у т. ч. ландшафтних) та за своєю суттю є типово нединамічною, неінноваційною й некреативною. Фактори «привабливості» в різних термінологічно-концептуальних виглядах розглядаються у численних дослідженнях і часто є взаємовиключними²⁵⁴. Виділимо низку основних факторів «реальної привабливості»:

- загальна диверсифікація об'єктів інфраструктури та сервісу;
- якість інфраструктури й сервісу;
- ландшафт та архітектурна (естетична) привабливість;
- наявність доступного паркінгу;
- розмітка та знаки дорожнього руху, наявність у навігаційних сервісах;
- функціональний зв'язок із крайніми пунктами і проміжними полюсами

вздовж осі;

- рівень агломерації;
- безпека;
- комфорт;
- наявність потенційних ресурсів;
- ціна й стан кон'юнктури на ринку нерухомості.

Поєднання принципів моделей кумулятивної каузації та «використання землі – транспортної взаємодії» дало змогу пояснити логіку трансформації вузла – транспортної зупинки у повноцінний населений пункт Рис. 1.11.

Ми свідомо не робили особливий акцент на аспектах ціни земельних ділянок і співвідношення попиту та пропозиції на нерухомість, щоб уникнути надмірної перевантаженості схеми. Зазначимо, що в міру зростання транспортного вузла починають діяти закони моделей «*land-rent*» і «*bid-rent*», про які ми згадували у попередньому підрозділі. Інакше кажучи, починають виявлятися відцентрові гравітаційні сили (дорожча нерухомість, перенаселеність тощо), що стримують зростання вузла й накладають додаткові вимоги на інтенсивність впливу атракційних факторів.

²⁵⁴ Purboyo H., Santoso E. B., Sawitri D. The Development of Local Nodes along Transportation Corridors: A Review of Development Axes Theory. *IRSA Intl Conference - Natural Resources, Environment and People's Welfare in Decentralized Indonesia*. 2012. DOI: 10.13140/rg.2.2.24163.14889.

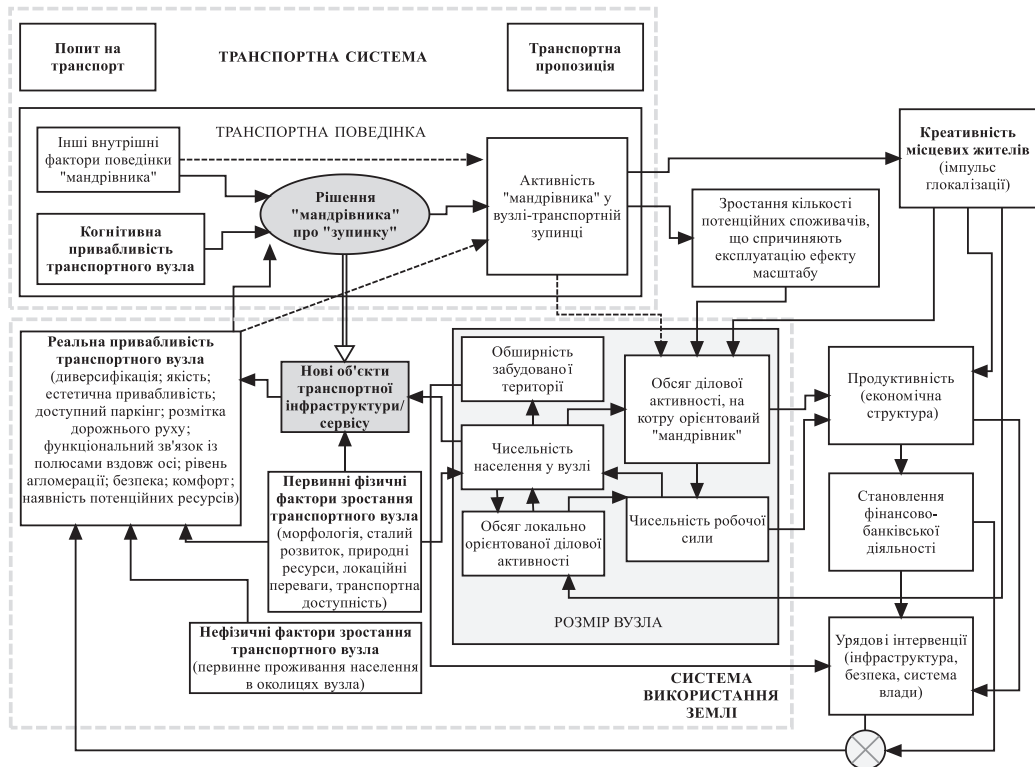

Рис. 1.11. Концептуальна логіка зростання «привабливості» вузла – транспортної зупинки на осі розвитку

Джерело: сформував автор.

Отже, концептуальний апарат як теорії полюсів зростання / розвитку, так і осей розвитку вирізняється комплексністю та неоднорідністю. Дослідники не досягли консенсусу, що саме вважати полюсом розвитку, а між практиками тривають суперечки про валідність стратегічного підходу, спрямованого на стимулювання окремих територій і коридорів. Зрештою, теорія полярного розвитку сьогодні практично не розвивається у чистому вигляді, а продовжує виявлятися в окремих положеннях більш сучасних моделей територіальної економічної теорії. На нашу думку, деяке «побоювання» сучасних дослідників щодо використання дефінітивно-категорійного апарату моделей полюсів та осей розвитку пов'язане з не зовсім вдалою імплементацією стратегій на їхній основі у 60–70-х рр. XX ст. Проте незаперечною перевагою теорій полюсів і осей розвитку є те, що в їхніх межах було досягнуто значного поступу до формування комплексного напрямку дослідження на регіональному рівні (тобто синтезу теорії розміщення та власне регіонального виміру). Ці теорії застосовують систе-

мний метод аналізу (поряд із більш традиційними методами теорії розміщення), який намагається вирішити проблеми співвідношення між ефективністю і вирівнюванням, між загальнодержавними цілями та завданнями регіонального розвитку. Звичайно, теорія полюсів і осей розвитку мають певні недоліки: відсутній єдиний підхід до питання про оптимальну чисельність населення у полюсі; незрозумілим є питання щодо ієрархії центрів зростання, у тому числі функціонального; не має чіткого розробленого механізму визначення пріоритету вибору спрямованої капіталізації й асигнування на розвиток того чи іншого району.

РОЗДІЛ 2.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОГО ПОШИРЕННЯ ЛОКАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Теоретичні засади трансмісії локального зростання у просторі

Об'єктом дослідження в цьому підрозділі є природа поширення локального зростання з центру в навколишній регіональний та міжрегіональний²⁵⁵ економічний простір, яке у своїй сукупності формує загальну картину регіонального (а при вищому рівні агрегації – і національного) зростання. Проте насамперед варто зауважити, що економічне зростання є комплексним процесом, а тому (як і у випадках аналізу ринків робочої сили та впливу мультиплікаторів) принципи дослідження феномену на регіональному рівні суттєво відрізняються від тих, що застосовуються на національному рівні. У попередніх підрозділах ми вже частково розглядали деякі аспекти причин і наслідків регіонального зростання, зокрема вказувалося, що:

– зростання може породжуватись локаційною поведінкою фірм, оскільки імміграція останніх у регіон приводить до зростання регіонального обсягу капіталу та зайнятості;

– взаємні розміщення і переміщення секторів впливають на виникнення ефектів агломерації, які дають поштовх для економічного зростання в окремо взятій локації – т. зв. полюсі (інакше кажучи, зростання є локаційно обумовленим);

– в міру інтенсифікації економічного зростання, зумовленого концентрацією економічної діяльності у певній локації, підвищуються також локальні ціни на землю й нерухомість;

– інтенсивність локального економічного зростання варіює залежно від сектору, який генерує його, та від інтенсивності зв'язків між кожним локальним сектором.

Беручи до уваги наведені висновки у своїй сукупності, можемо припустити, що різноманітні фактори, які впливають на регіональне зростання, залежать як від секторальної, так і від просторової структури економіки.

З одного боку, специфічні локальні ефекти є відносно неважливими, оскільки національна й міжнародна економічні системи отримують вигоди від локального зростання через приватний канал торговельних відносин та через державний канал бюджетного механізму. З іншого боку, характер впливу локального зростання на окремих регіон може бути дуже різним, насамперед залеж-

²⁵⁵ Міжрегіональний та глобальний аспекти регіонального зростання глибше досліджуватимуться у наступному підрозділі.

но від часу, необхідного локальному зростанню на трансмісію до решти території. Ми також зазначали, що відмінності у схильності до міграції між особами, які характеризуються різним рівнем розвитку людського капіталу, також не сприяють рівномірності та високій швидкості поширення переваг від зростання по всіх регіонах через механізм корекції ринку робочої сили. Більш того, ефективність міграції робочої сили в якості рівноважного механізму сама по собі залежить від сили національної економіки. Аналогічно у періоди рецесії негативні ефекти, пов'язані із амортизацією фіксованого капіталу у відсталих регіонах, також не сприятимуть рівномірності та високій швидкості поширення переваг через механізм корекції ринку капіталу. Отже, просторове поширення благ локалізованого зростання (як і міжрегіональні відмінності у секторальній та просторовій промисловій структурах) може залежати від міри успішності всієї економіки.

Для більш повного висвітлення аспектів, пов'язаних із локальним і регіональним зростанням, ми будемо притримуватися двох широких аналітичних перспектив, які формують концептуальний мейнстрим регіонального зростання. Згідно з першою перспективою, яка є більш неокласичною за своєю суттю, увага звертається на питання просторової алокації факторів виробництва та взаємозв'язків останньої з технологічними змінами. Такий підхід найчастіше застосовується при дослідженні регіонального зростання. Друга перспектива є більш кейнсіанською за своєю природою; в її межах наголос робиться на аспекті міжрегіональних потоків доходів, а регіональне зростання розглядається в рамках структури платіжного балансу. Обидва означені підходи суттєво відрізняються між собою в концептуальному вимірі та дають підстави зробити відмінні висновки щодо природи, причин та наслідків регіонального зростання. Згодом ми перейдемо до розгляду альтернативних концепцій регіонального зростання та розвитку, які формують сучасну багатоманітність теоретичного апарату в цій науковій площині.

Неокласичний підхід до регіонального зростання виник із адаптації до мезорівня ідей Р. Солоу²⁵⁶ та Т. Свона²⁵⁷ щодо макроекономічного зростання. Незважаючи на різноманіття моделей у цьому напрямку, можна виділити дві основні компоненти. У межах першої компоненти акцент робиться на питаннях регіональної алокації та міграції виробничих факторів (насамперед це т. зв.

²⁵⁶ Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Q J Econ.* 1956. No. 70(1). P. 65-94.

²⁵⁷ Swan T. W. Economic Growth and Capital Accumulation. *Econ Rec.* 1956. No. 32(2). P. 334-361.

«односекторна» і «двосекторні» моделі розміщення факторів виробництва). Друга компонента досліджує взаємозв'язок між структурою факторів виробництва та технологічним прогресом (переважно із використанням інструментарію побудови виробничих функцій).

У загальних рисах механізм коригування у неокласичній теорії регіонального зростання виглядає таким чином (перша компонента): фірми мігрують до локацій, що сприятимуть отриманню максимального прибутку; робоча сила мігрує до локацій із найвищими рівнями заробітної плати; регіони з відносним надлишком капіталу порівняно з робочою силою характеризуються високим рівнем заробітних плат, але низьким доходом від капіталу, а отже, в них спостерігаються відплив капіталу та приплив робочої сили; дзеркальна ситуація простежуються у регіонах з відносним дефіцитом капіталу порівняно з робочою силою; у довготерміновій перспективі механізм саморегулювання приводить до подолання регіональних відмінностей та досягнення рівноважного стану, а відповідно, регіональне зростання в одному регіоні чи «полюсі» з часом буде згладжене. Головні риси неокласичної школи регіонального зростання та стратегій на основі її постулатів відображено у табл. 2.1

Таблиця 2.1

Особливості неокласичного підходу до регіонального зростання

Критерій	Характеристика
Причини (між-)регіональних економічних диспропорцій	«Провали ринку», регіональна неефективність через ригідність ринку робочої сили, брак культури підприємництва, надмірне державне втручання
Політичні ідеології	Неолібералізм, популярний капіталізм, дерегуляція, лібералізація, приватизація, культивування підприємництва
Підходи до ревіталізації периферійних регіонів	Корекція «провалів ринку», дерегуляція регіональних ринків праці, податкові стимули для підвищення ефективності
Регіональна політика	Мінімальні витрати, селективна допомога

Джерело: складено автором.

Процес поширення зростання від більш розвинутих до менш розвинутих регіонів за традицією неокласичної школи відображається через механізм регіональної конвергенції, який може мати такі типи:

1. Абсолютна (безумовна) конвергенція – поступове досягнення гомогенності усіх регіонів (насамперед щодо співвідношення капіталу і робочої сили, продуктивності праці):

– σ -конвергенція – скорочення в часовому вимірі дисперсії доходів на душу населення між регіонами;

– β -конвергенція – обернено пропорційна залежність між темпом зростання та початковим рівнем доходів на душу населення (тобто бідніші регіони зростають швидше).

2. Умовна конвергенція – гомогенність регіонів досягається лише при схожості їхніх економічних і соціальних структур (наприклад, подібності частки заощаджень, приросту населення, рівня освіти й т. ін.), тобто в межах однієї траєкторії зростання;

3. Клубна конвергенція – гомогенність досягається лише між регіонами із однаковими першопочатковими рівнями розвитку, незалежно від того, чи вони характеризуються однаковою траєкторією зростання (як у разі умовної конвергенції), чи різною²⁵⁸. На відміну від перших двох типів конвергенції, вона більше відповідає кейнсіанському підходу до зростання.

У більш ранній версії неокласичної теорії (т. зв. екзогенна теорія зростання) регіональне зростання в довготерміновому періоді було можливим лише завдяки технологічним змінам. Відповідно відмінності між рівнями регіонального зростання пояснювались різними темпами технологічного прогресу, а також різною інтенсивністю нарощування капіталу (або т. зв. «поглибленням капіталу»). Проте останній фактор з часом нівелюється через припущення про зменшення граничних доходів (дія закону спадної віддачі). Такий неокласичний висновок частково суперечить ефекту агломерації, який ми розглядали у підрозділі 1.2, згідно якого концентрація виробництва є довготерміновою через локалізацію технологічних переваг та людського капіталу.

У неокласичній екзогенній версії теорії зростання припускається, що в умовах досконалої конкуренції та руху факторів виробництва технологічний прогрес майже миттєво поширюється по всіх секторах і регіонах (крива *OX* на рис. 2.1).

У реальності ж крива дифузії виробничих технологій є більш пологою (див. рис. 2.2а) і швидше нагадує *OZ* із вищеподаного графіка (хоча дифузія споживчих технологій протягом останніх 2-3 десятиліть справді відбувається дуже різко, що показано на рис. 2.2б)²⁵⁹. Отже, систематична відмінність у технологічному забезпеченні регіонів та, відповідно, у темпах їхнього зростання стає можливою.

²⁵⁸ Відмінність між умовною та клубною конвергенцією є особливо актуальною, оскільки в першому випадку припускається, що акцент необхідно робити лише на структурній розбудові території, тоді як у другому випадку вказується також важливість прямого трансферу доходів.

²⁵⁹ Ускорение диффузии технологий и последствия. URL: <https://habr.com/post/373271/> (Дата звернення: 06.12. 2018).

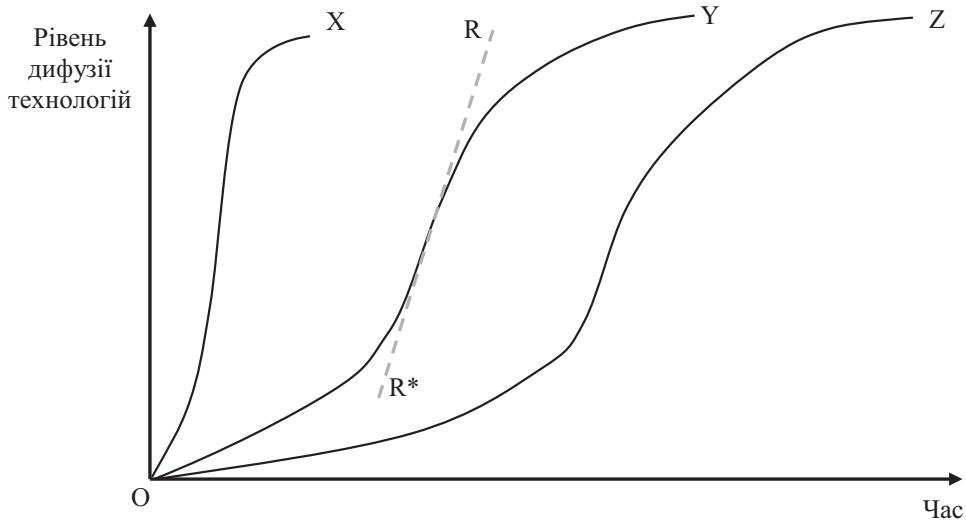

Рис. 2.1. Схема дифузії технологій у часі

Примітка: типово рівень дифузії технологій спочатку незначний, згодом він сягає максимуму (нахил RR^*) і після цього знову сповільнюється.

Джерело: за McCann P. *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, 2013. Р. 250. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018).

З метою подолання вищеописаної суперечності дослідники почали робити спроби включити аспект науково-технічного прогресу у виробничу функцію Кобба-Дугласа, в результаті чого сформувався новий підхід у межах неокласичної школи – т. зв. «теорія ендогенного зростання», або «нова теорія зростання». Серед численних досліджень у цьому напрямі ключовими є моделі:

– П. Ромера²⁶⁰, який стверджував, що економічне зростання зумовлюється не стільки банальним збільшенням обсягу капіталу в регіоні, скільки підвищенням багатоманітності спеціалізованих капітальних товарів і асоційованим із ними зростанням бази знань, що приводить до т. зв. «інформаційних переливів»;

– Р. Лукаса²⁶¹, який пов'язував зростання зі збільшенням приватних інвестицій у людський капітал, переваги якого також «переливаються» в навколишній простір;

²⁶⁰Romer P. M. Increasing returns and long-run growth. *J Polit Econ*. 1986. No. 94(5). P. 1002-1037.

²⁶¹Lucas R. E. On the mechanics of economic development. *J Monet Econ*. 1988. No. 22(1). P. 3-42.

– Дж. МакКомбі та А. Сервола ²⁶², які довели, що просте збільшення кількості робочої сили в регіоні потенційно приводить до аналогічного ефекту, що й зростання рівня регіонального людського капіталу в стилістиці Р. Лукаса.

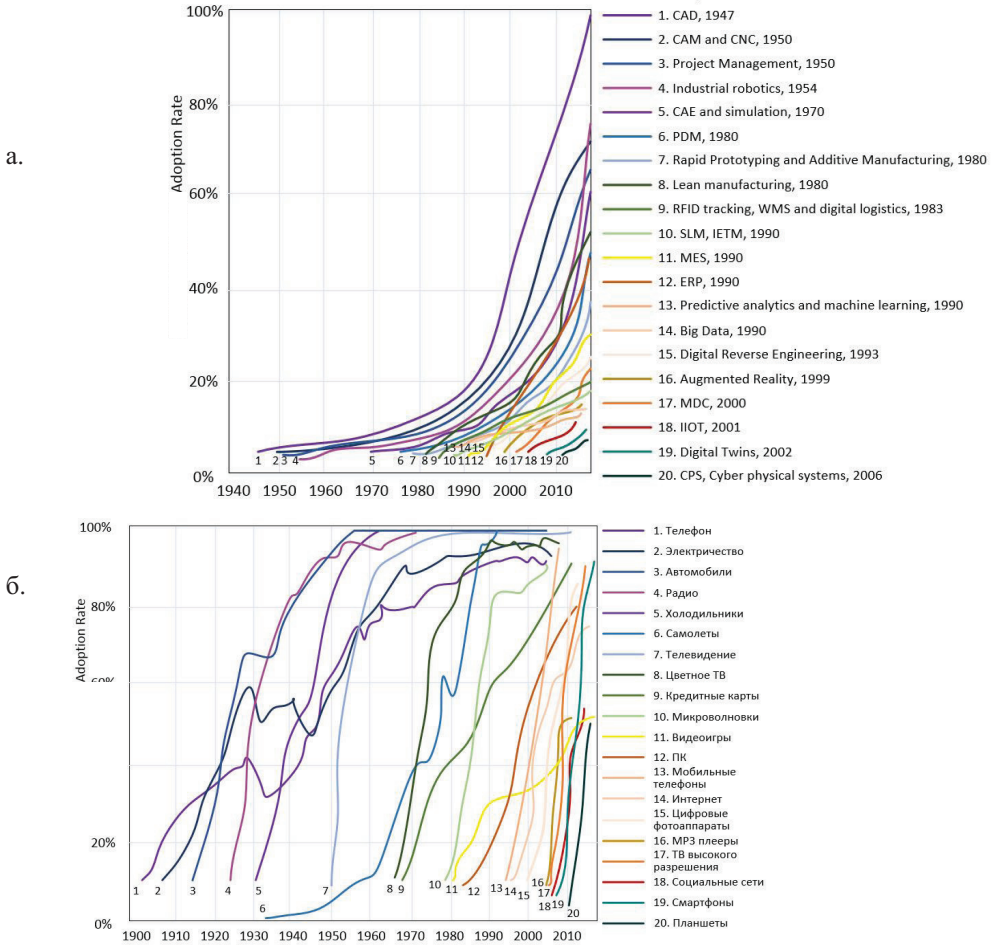

Рис. 2.2. Дифузія виробничих (а) та споживчих (б) технологій в часі

Джерело: Ускорение диффузии технологий и последствия. URL: <https://habr.com/post/373271/> (Дата звернення: 06.12. 2018).

Незважаючи на те, що розглянуті моделі ендogenous зростання є апросторовими в своїх оригінальних версіях, їх можна легко адаптувати для детермінації джерел локального кумулятивного зростання (що ми здійснили у вищена-

²⁶² McCombie J., Thirlwall A. P. Economic Growth and the Balance-of-Payments Constraint. Springer, 2016.

веденому тексті і підтверджується численними емпіричними перевірками ²⁶³). Недолік означених підходів до ендogenous зростання, порівняно із екзогенним, полягає у тому, що без врахування ефекту спадної віддачі у процесі акумуляції фізичного чи людського капіталу неминучим результатом моделювання буде ситуація, за якої зростання стане вибухоподібним, а все виробництво концентруватиметься в одній локації ²⁶⁴.

З іншого боку, теорія ендogenous зростання дуже добре описує реальну тенденцію до генерування інновацій (особливо ключових) одними і тими самими локаціями, навіть з урахуванням конкурентного навколишнього середовища (в цьому аспекті моделі ендogenous зростання мають багато схожого із «моделлю життєвого циклу», яку ми розглядали у підрозділі 1.2). Важливим моментом при цьому буде перманентна нерівновага номінальної віддачі від факторів виробництва, при якій інноваційні полюси завжди функціонують за умов вищих номінальних цін на фактори виробництва. Периферійні регіони при цьому характеризуватимуться номінально нижчими, але реально більш симетричними рівнями номінальної віддачі від факторів виробництва. Таке розуміння інноваційних полюсів узгоджується із нашим припущенням про хвилеподібну резистентну природу глокалізаційних процесів, які ми розглядали у підрозділі 1.1.

Альтернативний неокласичному підхід до регіонального зростання робить акцент на ролі міжрегіональних потоків доходів із перспектив кейнсіанської школи. Основним концептуальним інструментом при цьому є регіональний мультиплікатор, що показує взаємозалежність між локальними витратами на інвестування та локальним рівнем доходів. Слід зауважити, що регіональний мультиплікатор за своєю природою суттєво відрізняється від кейнсіанського мультиплікатора на національному рівні, насамперед через те, що регіональні урядові витрати показують тенденцію до виникнення оберненої залежності від рівня регіональних доходів, тоді як щодо регіональних приватних інвестицій ця залежність є прямо пропорційною і не особливо залежить від національних економічних кондицій.

²⁶³ Acs Z. J., Anselin L., Varga A. Patents and innovation counts as measures of regional production of new knowledge. *Res Policy*. 2002. No. 31(7). P. 1069-1085; Cantwell J., Iammarino S. Multinational corporations and the location of technological innovation in the UK regions. *Reg Stud*. 2000. No. 34(4). P. 317-332; Jaffe A. B., Trajtenberg M., Henderson R. Geographic localization of knowledge spillovers as evidenced by patent citations. *Q J Econ*. 1993. No. 108(3). P. 577-598.

²⁶⁴ McCann P. *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, 2013. p. 253. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018).

Припускається, що потоки приватних інвестицій перевищують державні, тобто обсяг наявних фондів для поточного інвестування прямо залежить від величини регіонального доходу. Важливість такого спостереження полягає у тому, що вищий рівень поточних витрат на інвестиції передбачає можливість більш ефективного розширення регіонального обсягу капіталу. При розгляді неокласичного підходу ми вже зазначали, що якість локальних ресурсів в загальних рисах є функцією обсягу локального капіталу. Більш того, беручи до уваги постулати теорії ендогенного зростання про ключову роль якості людського капіталу та обсягу спеціалізованого капіталу, робимо припущення, що майбутнє зростання – це функція поточного рівня локальних доходів.

Водночас поточний рівень доходів-витрат обмежується рівнем попиту на локальний продукт, а в разі регіональної перспективи можна припустити, що більша частина регіонального виробництва споживається за межами регіону. Продовжуючи думку за аналогічною логікою, припустимо, що локальні регіональні витрати обмежуються рівнем доходів від регіонального експорту. Отже, основу кейнсіанського бачення становить те, що регіональне зростання обмежується кількісними межами регіонального платіжного балансу. Хоча деякі дослідники піддають сумніву валідність такого підходу (наприклад, Г. Річардсон²⁶⁵), незаперечним залишається те, що обговорення структури між-регіональної торгівлі повинно враховувати аспекти релевантних потоків капіталу і доходів²⁶⁶. Ще одним важливим обґрунтуванням кейнсіанського аналітичного підходу є те, що потоки доходів можуть самі по собі приводити до побічних монетарних наслідків, які можуть виявлятися паралельно з будь-якими ефектами зміни реальних доходів, що асоціюються з процесами просторової корекції факторів виробництва.

Наведений аргумент про додаткові монетарні ефекти міжрегіональних потоків доходів можна виразно простежити на прикладі різних наслідків для держав-членів Європейського економічного та валютного союзу глобальної фінансової кризи 2008 р. Ті держави, які були раніше платоспроможні і характеризувались або низькими рівнями державного боргу та дефіциту (як Іспанія), або високою динамікою та значними темпами зростання (як Ірландія), потрапили у низхідну спіраль впливу капіталу та збільшення процентних ставок. Криза виникла спочатку як реакція на надмірне кредитування сектору нерухомості

²⁶⁵ Richardson H. W. *Regional and Urban Economics*. Penguin Books, Limited, 1978.

²⁶⁶ Crocco M., Santos F., Amaral P. V. The spatial structure of financial development in Brazil. *Spat Econ Anal*. 2010. No. 5(2). P. 181-203; Ramos P. N. Does the trade balance really matter for regions? *Ann Reg Sci*. 2007. No. 41(1). P. 229-243; Hess G. D., van Wincoop E. *Intranational Macroeconomics*. Cambridge University Press, 2000.

для девелоперів в успішних і зростаючих регіонах, для яких цінові очікування були перебільшені. Результатом стало те, що раніше прибутковий бізнес у динамічних регіонах, а також фірми з інших регіонів та держав почали відчувати надто суворі кредитні обмеження, які, власне кажучи, не були пов'язані із діяльністю індивідуальних фірм. Розпродаж нерухомих активів, який виявився необхідним для багатьох інвесторів з метою виплати позик, мав подальший негативний ефект на спроможність до займу капіталу інших фірм на територіях концентрації продажів. Просторове коригування факторів, як бачимо, слугує далеко не єдиним фактором регіональної діяльності. Монетарні потоки також мають важливе значення.

Ядром просторового аспекту кейнсіанських теорій регіонального зростання є припущення про існування феномену «кумулятивної каузації» (англ. *«cumulative causation»*). Регіональне зростання у подушовому вимірі залежить від здатності регіону до спеціалізації й експлуатації ефектів масштабу – наявність зростаючої віддачі на масштабах (у неокласичному ж підході ми вели мову про спадну віддачу) є першопричиною кумулятивного зростання. Сам виробничий процес (особливо продуктів із високою доданою вартістю) стає «маховиком зростання», здатним стимулювати інновації, генерувати переваги продуктивності та ініціювати подальше зростання. Принципову логіку механізму кумулятивної каузації розкрито на рис. 2.3.

Феномен кумулятивної каузації формується під впливом взаємодії різнонаправлених гравітаційних сил, для деномінації яких в економічній літературі використовується низка термінів. Відмінність між ними доволі розмита і стосується незначних відтінків використання. Зокрема, найбільшого поширення серед них набули:

1. «Ефекти поширення / розповсюдження» (англ. *«spread effects»*) та протилежні до них «ефекти вимивання/відтоку» (англ. *«backwash effects»*) Г. Мюрдала²⁶⁷, які описують тенденцію центру як до стимулювання розвитку периферії (стаючи для останньої замовником та ринком збуту), так і до її занепаду (через «викачування» капіталу та робочої сили).

2. «Ефекти просочування» (*«trickling-down effects»*) та зворотні до них «ефекти поляризації» (англ. *«polarisation effects»*) А. Хіршмана²⁶⁸, які в загальних рисах схожі на попередні, але використовуються з акцентом на соціально-культурних «мікрокаузаціях» (ефект просочування виявляється у тому, що най-

²⁶⁷ Myrdal G. Economic Theory and Underdeveloped Regions. Gerald Duckworth, 1957.

²⁶⁸ Hirschman A. O. The Strategy of Economic Development, 1958.

бідніші члени суспільства виграють від зростання добробуту найбагатших, тоді як ефект поляризації підкреслює розрив у рівнях добробуту).

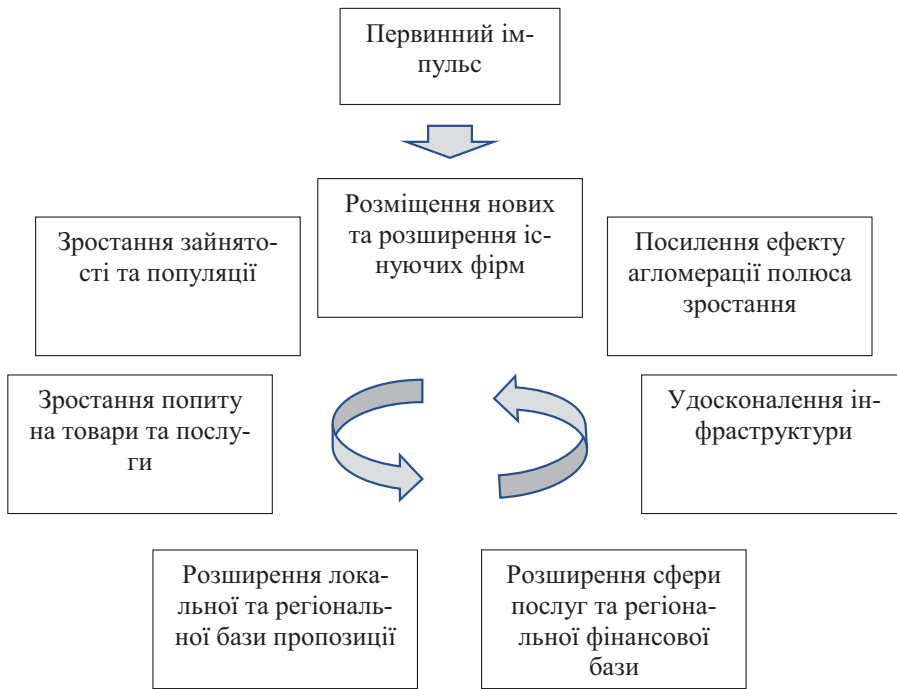

Рис. 2.3. Феномен кумулятивної каузації в кейнсіанській теорії зростання

3. Ефекти переливу в межах моделей «центру-периферії» Р. Пребіша²⁶⁹ та Дж. Фрідмана²⁷⁰, серед яких виділяють окремо домінаційні, інформаційні, психологічні, виробничі, комунікаційні та інші субефекти.

4. Ефекти доцентрових і відцентрових гравітаційних сил П. Кругмана²⁷¹, які є формалізованим виразом вищеназваних ефектів у моделі «нової економічної географії».

5. Ефект «реверсу поляризації» Г. Річардсона²⁷² у спробі синтезу неокласичного та кейнсіанського підходів, згідно з яким поляризація відбувається до

²⁶⁹ Prebisch R. Commercial policy in the underdeveloped countries. *Am Econ Rev.* 1959. No. 49(2). P. 251-273.

²⁷⁰ Friedmann J. The future of urbanization in Latin America: some observations on the role of the periphery. *Pap Reg Sci.* 1969. No. 23(1). P. 161-176.

²⁷¹ Krugman P. Increasing returns and economic geography. *J Polit Econ.* 1991. No. 99(3). P. 483-499.

²⁷² Richardson H. W. Polarization reversal in developing countries. *Pap Reg Sci.* 1980. No. 45(1). P. 67-85.

певного критичного моменту, після чого ініціюватиметься зворотний конвергентний процес.

6. Ефект «абсорбції надлишку капіталу» у сучасних адаптаціях ідей марксизму Д. Харві²⁷³.

Важливим принципом кейнсіанського підходу є також те, що величина номінальної заробітної плати може суттєво відрізнятись від ефективної заробітної плати (співвідношення грошової винагороди та продуктивності праці). За умов однакового рівня номінальної заробітної плати у різних регіонах ефективна заробітна плата буде нижчою у «центрі» (завдяки ефекту масштабу), що стимулюватиме цим подальше зростання та ще більше зниження ефективних заробітних плат.

Власне сама теорія полюсів зростання бере свої витоки із кейнсіанського напрямку. Більш сучасна версія теорії полюсів зростання ґрунтується на трьох концептуальних «опорах»:

– закон П. Дж. Вердоорна²⁷⁴, згідно з яким у довготерміновій перспективі продуктивність праці зростає прямо пропорційно до квадратного кореня від обсягу випуску²⁷⁵;

– модель Р. Діксона й А. Сервола²⁷⁶, за якою існує залежність між регіональним зростанням і конкурентоспроможністю експортного сектору та подальшими ланцюговими ефектами на обсяг випуску, продуктивність та конкурентоспроможність експортних секторів;

– потенційна залежність між діяльністю пропульсивних фірм, здатних генерувати індуковане зростання через міжгалузеві зв'язки, та локалізованим промисловим зростанням (ефект агломерації).

Самопідсилювальний варіант каузації, який становить основу т. зв. калдоріанської моделі зростання, а також теорії полюсів зростання, наведено на рис. 2.4.

²⁷³ Harvey D. The right to the city: From capital surplus to accumulation by dispossession. *Accumul Dispossession*. 2010. P. 17-32.

²⁷⁴ Verdoorn P. J. Fattori che Regolano lo Sviluppo Della Produttività del Lavoro. Ed. L'industria, 1949.

²⁷⁵ Варто визнати, що серед дослідників не досягнуто консенсусу щодо емпіричної валідності закону. Нещодавні дослідження як підтверджують Ederer S., Schiman S. Output and Productivity. Estimates of the Kaldor-Verdoorn Effect in Austrian and EU Industrial Production. *WIFO Monatsberichte Mon Rep*. 2018. No. 91(1). P. 53-61., так і спростовують List L. Does Output Influence Productivity? A Meta-Regression Analysis. 2018 залежність між продуктивністю та випуском.

²⁷⁶ Dixon R., Thirlwall A. P. A model of regional growth-rate differences on Kaldorian lines. *Oxf Econ Pap*. 1975. No. 27(2). P. 201-214.

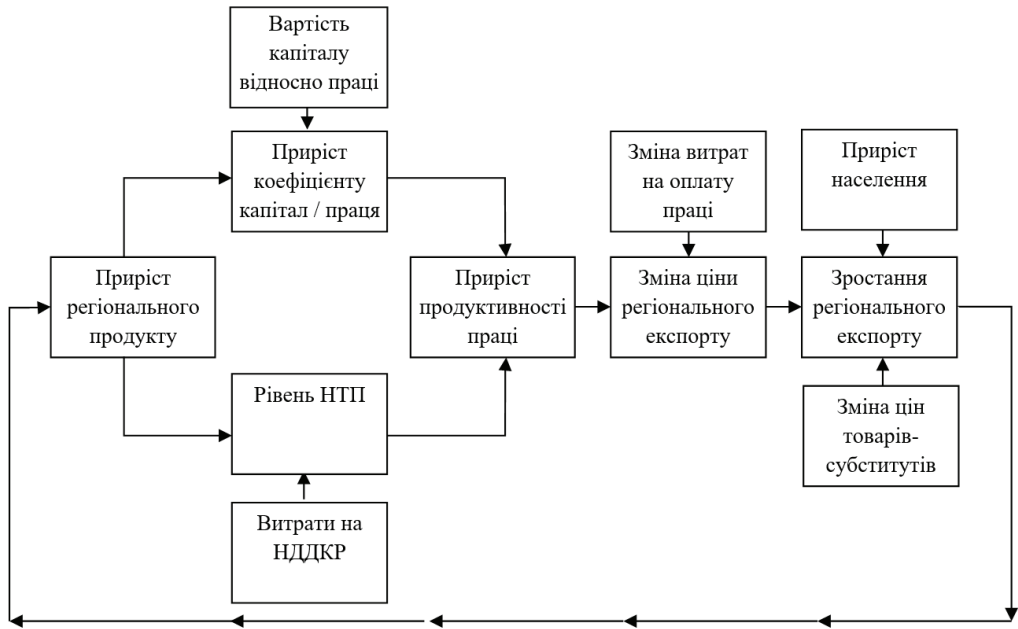

Рис. 2.4. Кумулятивна модель регіонального зростання, що приводить до агломерації в теорії полюсів зростання

Джерело: за Федірком О. А.²⁷⁷

Основні риси кейнсіанської школи регіонального зростання та стратегій на основі її постулатів відображено у табл. 2.2. Недоліком кейнсіанського підходу (зокрема калдоріанської моделі, названої на честь Н. Калдора²⁷⁸) є те, що його важко перевірити емпірично через відсутність статистичних даних по міжрегіональні торгівлі, а відповідно дослідники переважно обмежуються тестуванням закону Вердоорна²⁷⁹.

Розглянуті вище «історичні» концепції регіонального зростання формують каркас, на якому будуються (чи який критикують) більш сучасні теоретичні моделі. Варто насамперед вказати, що сьогодні, крім параметрів чистого зростання (який типово вимірюється подушовим показником ВВП), дослідників та практиків цікавить більш ширше питання дистрибуції добробуту поміж регіонами чи містами. Відповідно виникає комплекс моделей, об'єднаних загальною назвою «теорія регіонального розвитку», у якій чільне місце займають не лише кількісні параметри подушового споживання, рівня бідності, безробіття, досту-

²⁷⁷ Федірко О. А. Парадигма локального інноваційного розвитку в економіці ЄС. 2017.

²⁷⁸ Kaldor N. Economic Growth and the Verdoorn Law – a comment on Mr Rowthorn's Article. *Econ J.* 1975. No. 85(340). P. 891-896.

²⁷⁹ Verdoorn P. J. Fattori che Regolano lo Sviluppo Della Produttività del Lavoro. Ed. L'industria, 1949

пу до суспільних послуг і т. п, але й якісні елементи регіонального поступу (хоча, звичайно, важко провести чітку межу між аспектами зростання та розвитку).

Таблиця 2.2

Особливості кейнсіанського підходу щодо регіонального зростання
(«інтервенціоністський» підхід)

Критерій	Характеристика
Причини (між-)регіональних економічних диспропорцій	Дерегуляція та лібералізація ринків, структурна слабкість, низький рівень інвестицій, вплив капіталу до розвинутих регіонів, невідповідна та недостатня участь уряду у вирішенні питань регіонального розвитку
Політичні ідеології	Соціал-демократична, державні інтервенції, національна територіальна когезія та солідарність
Підходи до ревіталізації периферійних регіонів	Проактивна політика на локальному та регіональному рівнях, державні інвестиції в інфраструктуру
Регіональна політика	Екстенсивна регіональна допомога, автоматична допомога, децентралізація владних повноважень

Джерело: складено автором.

Великий доробок відносно нових поглядів на аспекти регіонального зростання / розвитку, накопичений протягом останніх трьох десятиліть, неможливо детально розкрити у межах підрозділу дисертації. У таблиці описано основні тренди, які характеризують як концепції як регіонального зростання, так і регіонального розвитку.

Так, протягом останніх десятиліть дослідники намагаються додати реалістичності теоретичним моделям з метою отримання можливості їхньої імплементації при розробці політичних стратегій. Зокрема, чи не центральним дискусійним питанням є те, чи регіон може зростати переважно за рахунок комбінації ендогенних факторів, таких як: промислова спеціалізація, розвиток інфраструктури, центральне розміщення, приплив факторів виробництва, ефекти агломерації та ін.

Одним із найважливіших кроків у цьому напрямку був акцент на ефекті масштабу виробництва, який разом із нелінійними транспортними витратами був внесений до кількісної моделі міжрегіонального зростання, яка отримала назву «нова економічна географія». Ефекти агломерації (у формі зростаючої віддачі на масштабах) починають враховувати навіть у макроекономічних моделях для аналізу якісної поведінки нелінійних динамічних систем (теорії біфуркації, катастрофи й хаосу).

Таблиця 2.3

Тенденції теорій регіонального зростання / розвитку

Тенденції	Теорія регіонального зростання	Теорія регіонального розвитку
Більше реалізму	<ul style="list-style-type: none"> – Детермінанти ендогенного зростання; – Роль комплексної нелінійної та інтерактивної просторової поведінки у моделях зростання; – Врахування умов недосконалості ринку; – Зростання як довготерміновий аспект конкурентоспроможності; – Технологічний прогрес як ендогенний фактор зростання 	<ul style="list-style-type: none"> – Причини успіху та провалу кластерів малих та середніх підприємств, «локальних регіонів», <i>milieux</i>; – Нематеріальні ресурси як джерела регіональної конкурентоспроможності; – Активна роль створення знань
Примат динамічних підходів над статичними	– Еволюційні траєкторії нелінійних взаємозалежностей комплексних систем	– Динамічні ефекти агломерації

Джерело: за Capello R., Nijkamp P. *Regional Growth and Development Theories Revisited. Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar Publishing, 2011.

Схожим за важливістю є визнання знань як центрального ендогенного драйвера регіонального зростання. Ми вже розглядали вище моделі П. Ромера²⁸⁰ та Р. Лукаса²⁸¹, в яких знання (та, відповідно, технологічний прогрес) – це характеристика параметра людського капіталу. В новіших теоріях ендогенного зростання технологічний прогрес розглядається як ендогенна реакція економічних суб'єктів у конкурентному середовищі. Точніше, зростаюча віддача у продуктивності факторів ґрунтується на таких ендогенних факторах, як інновації, ефект масштабу та навчальний процес, які включені у неокласичну виробничу функцію та компенсують ефект граничної продуктивності факторів виробництва (яка у традиційному неокласичному підході вважається спадною). У моделях ендогенного зростання, котрі домінують у сучасному концептуальному мейнстрімі регіонального зростання із 1990-х рр., чільне місце відводиться індивідуальній усвідомленій економічній поведінці фірм та політич-

²⁸⁰ Romer P. M. Increasing returns and long-run growth. *J Polit Econ*. 1986. No. 94(5). P. 1002-1037.

²⁸¹ Lucas R. E. On the mechanics of economic development. *J Monet Econ*. 1988. No. 22(1). P. 3-42.

них інститутів²⁸². Такі припущення слугують основою не лише аналітичних розвідок, а й нових далекосяжних політичних програм.

Стратегічна важливість просторового поширення знань для стимулювання інновацій, підприємництва та загального розвитку регіону стала чи не аксіомою сучасних концепцій регіонального зростання / розвитку. Відповідно, «політика знань» («знання» розуміють як: освіту, навчання, виховання, креативність та НДДКР), яка, все ж часто зводиться лише до стимулювання ІКТ, вважається ключовим фактором генерації регіонального добробуту²⁸³.

Важливо наголосити, що ідентифікація ендегенних факторів зростання стала важливим науковим фундаментом для формування теорій регіонального розвитку. Розвиток за своїм визначенням повинен бути ендегенним. Він критично залежить від концентрації організацій на обмеженій території та втілений у соціально-економічній та культурній системах, компоненти яких детермінують успіх локальної економіки: підприємницькі здібності, локальні фактори виробництва, навички взаємовідносин місцевих суб'єктів. Усі вищеназвані особливості генерують процес придбання знань і, що важливіше, розвивають здатність до прийняття рішень місцевих економічних та соціальних суб'єктів в умовах існування множини глокальностей. Мікро-поведінкова природа таких підходів дає змогу глибше зрозуміти джерела територіальних екстерналій та збільшити віддачу агломераційних ефектів від формування промислових кластерних (у широкому розумінні) структур²⁸⁴.

Динамічні ефекти агломерації типово визначаються як територіальні переваги, що виникають через здатність фірм чи регіонів до генерування інновацій. Означені ефекти дали стимул для формування неошумпетерівських підходів до регіонального розвитку, які сприяють більшому реалізму досліджень успіхів та провалів локальних виробничих систем. Ключовим питанням при цьому є ідентифікація ролі простору в інноваційному процесі.

Розвиток у певному розумінні можна розглядати як здатність регіону до генерації, абсорбції та використання інновацій та знань у межах навчальних процесів. На зміну лінійним моделям інновацій (вони за своєю природою при-

²⁸² Barro R. J., Sala-i-Martin X. *Technological Diffusion, Convergence, and Growth*. National Bureau of Economic Research, 1995.

²⁸³ Acs Z. J., Anselin L., Varga A. Patents and innovation counts as measures of regional production of new knowledge. *Res Policy*. 2002. No. 31(7). P. 1069-1085; Döring T., Schnellenbach J. What do we know about geographical knowledge spillovers and regional growth?: A survey of the literature. *Reg Stud*. 2006. No. 40(03). P. 375-395.

²⁸⁴ De Groot H. L., Nijkamp P., Stough R. *Entrepreneurship and Regional Economic Development: A Spatial Perspective*. Edward Elgar Publishing, 2004.

водять до формування спеціалізованих ієрархій простору) приходять інтерактивна, мережева і відкрита інноваційна моделі (рис. 2.5), що сприяють формуванню інтегрованих, але глокалізованих просторових структур.

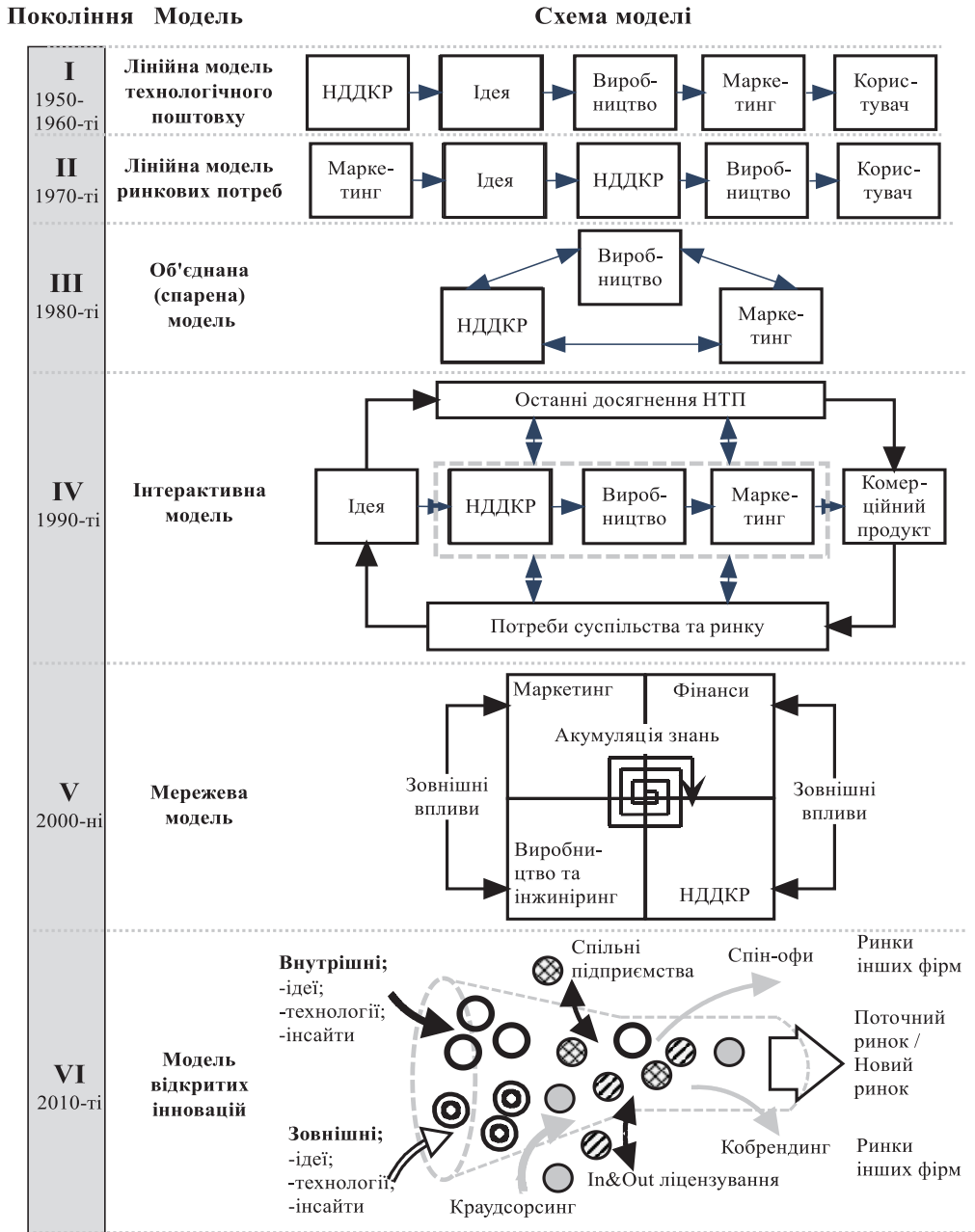

Рис. 2.5. Покоління еволюції інноваційних моделей

Джерело: за Nascimbeni F., Burgos D., Aceto S., Kamtsiou V. Supporting innovation in technology-enhanced learning: a stakeholder-based open approach. *Int J Innov Learn.* 2017. No. 22(2). P. 233-253.

Обширний масив наукової літератури у цьому напрямі²⁸⁵ визначає в якості ендогенної детермінанти інновацій зростаючу віддачу у формі динамічних локаційних переваг, зумовлених:

– просторовою (географічною) близькістю фірм, що сприяє обміну т. зв. «неявними» чи «прихованими знаннями» (англ. «*tacit knowledge*»), тобто тими знаннями, які не зафіксовані в письмовій формі, одержуються на основі досвіду та легко втрачаються;

– реляційною близькістю фірм, що виявляється через сукупність контактів та співпраці між локальними агентами та стає джерелом колективних навчальних процесів та соціалізації в аспекті інноваційних ризиків;

– інституційною близькістю, яка виражається через систему правил, кодексів та норм поведінки, що сприяють кооперації між суб'єктами і, відповідно, соціалізації знань, а також розвитку організаційних форм, спрямованих на підтримку інтерактивного навчального процесу.

Зазначений аспект акцентується у більш системних підходах, які робили спробу пояснити еволюцію комплексних систем (таких як інноваційна система, в тому числі й регіональна) у складі глобальної конкурентної мережі. У табл. 2.4 наведено порівняння регіональних інноваційних систем із сильним та слабким потенціалами.

²⁸⁵ Дослідження просторових переливів представлено працями:

Anselin L., Varga A., Acs Z. J. Geographic and sectoral characteristics of academic knowledge externalities. *Pap Reg Sci.* 2000. No. 79(4). P. 435-443; Aydalot P. Groupe de recherche européen sur les milieux innovateurs Colloque. Paris: Milieux Innovateurs En Europe. Gremi, 1986; Feldman M. P., Audretsch D. B. Innovation in cities: Science-based diversity, specialization and localized competition. *Eur Econ Rev.* 1999. No. 43(2). P. 409-429; Maier G., Sedlacek S. Spillovers and innovation, environment and space: an introduction. *Spillovers Innov.* 2005. P. 1-18; Groot H. L. de, Nijkamp P., Acs Z. Knowledge spill-overs, innovation and regional development. *Pap Reg Sci.* 2001. No. 80(3). P. 249-253;

Колективне навчання:

Capello R. Urban innovation and collective learning: theory and evidence from five metropolitan cities in Europe. *Knowledge, Complexity and Innovation Systems.* Springer, 2001. P. 181-208; Camagni R. Les Milieux Urbains: Innovation, Systèmes de Production et Ancrage. EDES, 2000; Ratti R., Bramanti A., Gordon R. The Dynamics of Innovative Regions: The GREMI Approach. Ashgate, London, 1997;

Навчальні регіони:

Lundvall B-åke, Johnson B. The learning economy. *J Ind Stud.* 1994. No. 1(2). P. 23-42; Maskell P., Malmberg A. Localised learning and industrial competitiveness. *Camb J Econ.* 1999. No. 23(2). P. 167-185;

Регіони, що базуються на знаннях:

Lundvall B-åke, Johnson B. The learning economy. *J Ind Stud.* 1994. No. 1(2). P. 23-42; Maskell P., Malmberg A. Localised learning and industrial competitiveness. *Camb J Econ.* 1999. No. 23(2). P. 167-185.

Таблиця 2.4

**Порівняння регіональних інноваційних систем із сильним та
слабким потенціалами**

Потенціал регіональної системи інновацій	Інститути	Фірми	Політика
Сильний	Кооперативна культура; Схильність до асоціативного навчання; Орієнтація на зміни; Державно-приватний консенсус	Довірчі трудові відносини; Співпраця на робочому місці; Орієнтир на добробут працівників; Наставництво; Екстерналізм; Інноваційність	Інклюзивність; Моніторинг; Делегування; Консультування; Нетворкінг
Слабкий	Конкурентна культура; Індивідуалістичність, консервативність; «Не винайдено тут»; Державно-приватна розбіжність	Антагоністичні трудові відносини; Поділ на робочому місці; Орієнтир на інтенсивність праці; «Тони чи пливи»; Інтернаціоналізація; Адаптація	Ексклюзивність; Реагування; Централізація; Авторитарність; Відособленість

Джерело: за Korompai A. The Impact of Regional Development Paradigms on Small and Medium Sized Cities, 2016. URL: http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2016/szekcio/attila_korompai.pdf.

Дифузія знань насамперед здійснюється через канали соціальних контактів, а отже, соціальні мережі починають відігравати вирішальну роль. Згідно з поглядами Р. Путнама²⁸⁶, означена тенденція приводить до формування т. зв. «соціального капіталу», який базується на відносинах довіри і взаємності при користуванні спільними знаннями, збільшує інтенсивність потоків знань та стимулює ефект «локалізованого переливу знань»²⁸⁷. Акцент при цьому робиться на «неторгових взаємозалежностях»²⁸⁸ між економічними агентами, включаючи фірми, які можуть бути «глибокі» («масивні») в одних регіонах та

²⁸⁶ Putnam R. Bowling alone: The collapse and revival of American community. 2000.

²⁸⁷ Feldman M. P. The new economics of innovation, spillovers and agglomeration: A review of empirical studies. *Econ Innov New Technol*. 1999. No. 8(1-2). P. 5-25.

²⁸⁸ Storper M. The Regional World: Territorial Development in a Global Economy. Guilford press, 1997.

«мілкі» («тонкі») в інших²⁸⁹. Р. Путнам зазначав, що високий рівень довіри приватних суб'єктів до місцевих правових та владних інститутів виявляється у зростанні мотивації до інвестування та ведення комерційної діяльності²⁹⁰. Рівень соціальної довіри проявляється через готовність індивідів брати участь у волонтерських та соціальних заходах і характеризується високою кореляцією з рівнем діяльності, спрямованої на отримання прибутку²⁹¹. Таким чином довготерміновий розвиток регіонів нерозривно пов'язаний із інституційною історією регіону, але інституції в цьому аспекті розглядаються не лише як офіційні чи правові суб'єкти, а й як неформальний вираз соціальних норм, цінностей та правил.

У контексті розгляду глокалізації варто зауважити, що важливий аспект моделі соціального капіталу полягає у тому, що соціальний капітал у місцевих спільнотах та наслідки його накопичення виявляються по-різному. Загалом можна виділити два типи соціального капіталу:

– зв'язувальний капітал (англ. *«bonding capital»*), який є своєрідним «клеєм», що скріплює локальну спільноту та допомагає їй зберегти власну ідентичність;

– об'єднувальний капітал (англ. *«bridging capital»*), що сприяє налагодженню контактів між різними спільнотами, багато з яких соціально, культурно чи етнічно відмінні між собою.

Невеликі ізольовані місцеві спільноти мають тенденцію бути доволі гомогенними щодо етнічності, цінностей та ідентичності, що дає їм змогу долати різноманітні регіональні кризові явища. Тоді як великі космополітичні метрополії, університетські й портові міста характеризуються низьким рівнем зв'язувального капіталу та високим рівнем об'єднувального, що сприяє інституційній адаптивності до нових економічних можливостей та здатності до навчання в інших регіонів.

Варто також вказати, що деякі нещодавні дослідження аспектів соціального капіталу й інституціоналізації²⁹² показали наявність обернено пропорційного зв'язку між довготерміновим регіональним зростанням і нерівністю. Здат-

²⁸⁹Lawson C. Towards a competence theory of the region. *Camb J Econ*. 1999. No. 23(2). P. 151-166.

²⁹⁰Дослідження ґрунтувалось на основі емпіричного порівняння регіонального розвитку в Північній та Південній Італії Putnam R. D., Leonardi R., Nanetti R. Y. *Making Democracy Work: Civic Institutions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, 1993.

²⁹¹Ibid.

²⁹²Ostry J., Berg A. Inequality and unsustainable growth. *Inequal Unsustainable Growth Two Sides Same Coin*. 2011. No. 11(08). P. 1-20; Ostry M. J. D., Berg M. A., Tsangarides M. C. G. *Redistribution, Inequality, and Growth*. International Monetary Fund, 2014.

ність до економічного зростання також залежить від того, наскільки основна маса спільноти отримує вигоду від можливостей зростання²⁹³. Не можна в цьому контексті не згадати також гіпотезу креативного капіталу, яку ми розглядали в рідрозділі 1.2.

Другим мегатрендом сучасних концептуальних розробок, який став характерним саме для моделей регіонального зростання / розвитку, є спроба перейти до динамічних підходів. Часовий вимір поступово стає не менш важливим, ніж просторовий у сфері регіональної науки. Спроби інкапсулювати час у просторовий аналіз робляться з допомогою двох різних способів, відповідно до двох відмінних трактувань категорії часу: традиційного хронологічного часу; часу як ритму інноваційних явищ, які відбуваються на території, що застосовується в регіональних моделях зростання у всьому світі.

Запровадження хронологічного часу у просторовий аналіз є досить непростим завданням, оскільки лише нещодавно почав з'являтися математичний та методологічний апарат, який дає змогу провести зазначену адаптацію. Серед теорій нелінійної регіональної динаміки можна назвати синергетичну модель у межах теорії хаосу (чи т. зв. «аналіз хижак-жертва») ²⁹⁴. Донедавна в моделі зростання в своїй емпіричній візуалізації були представлені винятково лінійними параметрами зростання, а, отже, процес зростання розглядався як регулярний. Такі моделі можуть бути наближеними репліками коротко- та середньострокових змін, але вони не здатні врахувати довгостроковий розвиток, який характеризується структурними змінами нерегулярної природи. Таке обмеження поступово долається запровадженням нелінійних моделей, які допускають зміну динаміки системи, зумовлену навіть незначними пертурбаціями структурних форм. Структурна нестабільність передбачає можливість появи суттєвих якісних змін у поведінці системи, що тісно пов'язано із явищами біфуркації та катастрофи, які виникають у випадку зміни параметральних величин (тобто контрольних змінних) ²⁹⁵. Застосування синтезу нелінійних моделей із неокласичними чи кейнсіанськими моделями показало, що визначальні та унікальні результати динамічних лінійних моделей не завжди виявляються: міжрегіональна конвергенція доходів неокласичної школи нівелюється, а натомість з'являється

²⁹³ McCann P. *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, 2013. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018).

²⁹⁴ Reggiani A., Nijkamp P. *The Economics of Complex Spatial Systems*. Elsevier, 1998.

²⁹⁵ Fujita M., Thisse J.-F. *Economics of agglomeration*. *J Jpn Int Econ*. 1996. No. 10(4). P. 339-378; Fujita M., Thisse J.-F. *Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location and Regional Growth*. Cambridge University Press, 2002; Fujita M., Thisse J.-F. *Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location, and Globalization*. Cambridge university press, 2013.

можливість появи альтернативних траєкторій та рівноважних рішень; нелінійні калдоріанські кейнсіанські моделі перманентного зростання чи спаду замінюються новими та протилежними траєкторіями після виникнення явищ катастроф²⁹⁶.

Зазначені методологічні вдосконалення також були корисні для досягнення більшого реалізму теоретичних моделей, які тепер можуть охоплювати динамічні взаємодії між компонентами просторової системи, представлені у вигляді т. зв. «мережевого сузір'я» (англ. «*network constellation*»). Нещодавні мережеві підходи функціонально визначаються взаємозалежністю між поведінкою суб'єктів та відстаневими розбіжностями (англ. «*distance frictions*»). Такі просторові взаємодії можуть бути стабільними за своєю природою (тобто функціонувати за фіксованих зовнішніх умов) або піддаватися змінам у результаті дисипативних еволюційних процесів у зовнішньому світі. В останньому випадку параметри моделі стають залежними від часу, а отже, потенційно виникають нелінійні складні динаміки²⁹⁷.

Серед моделей регіонального розвитку набула поширення альтернативна концепція часу: згідно з підходом Г. Бергсона–М. Хайдегера, час інтерпретується як тривалий процес створення, що характеризується безперервністю, незворотністю, послідовністю і кумулятивністю. Отже, час визнається важливою складовою регіональних студій як поступу у процесі навчання, інновацій та креативності. Локальні кластери чи промислові райони є за своєю природою тими місцями, де відбувається процес навчання (у т. ч. кумулятивного); а ідентифікація джерел та ендегенних детермінант таких процесів, крім простої територіальної близькості, стала важливим завданням для дослідників-регіоналістів. Переливи знань, колективне навчання, навчальні регіони²⁹⁸ (чи навчальний простір) та регіони, що базуються на знаннях²⁹⁹, є тими концептуальними категоріями, які визначають риси сучасної просторової економіки. У таких теоретичних підходах інновації стають ключовим фактором виживання у конкурентному просторі-економіці, які визначають напрям і темп регіонального розвитку³⁰⁰.

²⁹⁶ Miyao T. Urban growth and dynamics. *Urban Dynamics and Urban Externalities*. Regional and Urban Economics Section, Harwood Academic Publishers New York, 1987. Vol 11.

²⁹⁷ Puu T. Nonlinear economic dynamics. *Nonlinear Economic Dynamics*. Springer, 1991. P. 1-7; Nijkamp P. Ceteris paribus, spatial complexity and spatial equilibrium: An interpretative perspective. *Reg Sci Urban Econ*. 2007. No. 37(4). P. 509-516.

²⁹⁸ Англ. «*learning regions*».

²⁹⁹ Англ. «*knowledge-based regions*».

³⁰⁰ Nijkamp P., Abreu M. A. *Regional Development Theory*. Vrije Universiteit, Faculty of Economics and Business Administration, 2009.

Підсумовуючи, вкажемо, що впровадження мікрорівневих компонентів ендogenous зростання привело до збагачення теорій регіонального зростання / розвитку, в яких роль державної політики вже не зводиться до низхідного підходу «контролюй та командуй», а розглядається швидше як партнерська модель, за якої стратегії повинні розроблятися у співпраці з усіма місцевими суб'єктами. Відмінності між низхідним та висхідним підходами до розвитку територій наведено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Порівняння традиційного і локального / регіонального підходів до розвитку територій

Традиційна політика розвитку	Локальний та регіональний розвиток
Низхідний підхід: рішення приймаються в центрі	Ініціатива промоції розвитку часто надходить знизу
Управління здійснюється центральними адміністраціями	Децентралізація, вертикальна співпраця із різними урядовими структурами та горизонтальна співпраця між суспільними та приватними інститутами
Секторальний підхід до розвитку	Територіальний підхід до розвитку
Розробка крупних промислових проєктів, котрі стимулюватимуть інші види діяльності	Використання потенціалу розвитку кожної території з метою стимулювання прогресивної адаптації локальної економічної системи до мінливого економічного середовища
Фінансова підтримка, дотації та субсидії як основний фактор приваблення економічної діяльності	Забезпечення ключових умов розвитку економічної діяльності

Джерело: за Korompai A. The Impact of Regional Development Paradigms on Small and Medium Sized Cities, 2016. URL: http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2016/szekcio/attila_korompai.pdf.

Як бачимо, концептуальний апарат регіонального зростання та розвитку характеризується значною багатоманітністю. Неокласичний напрям робить акцент на довготермінових аспектах міжрегіональної мобільності факторів виробництва. Моделі в кейнсіанському векторі більшою мірою досліджують аспекти кумулятивного розвитку, пов'язані з ефектом масштабу. Більш сучасні моделі є спробами залучення до теорії зростання / розвитку технологічних, інституційних і соціальних аргументів та їхнього синтезу. За станом на сьогодні можна стверджувати, що регіональний поступ – це комбінація численних ендogenous й екзогенних факторів, тобто він залежить як від спектра локальної активності, так і від міжрегіональної, національної та глобальної системи.

2.2. Взаємодія полюсів розвитку з національними та глобальними економічними потоками

У попередніх частинах роботи ми розглядали процеси виробничої концентрації та трансмісії зростання / розвитку на їхній основі у певному абстрактному просторі без особливої прив'язки до інституційної складової сформованих полюсів, національного середовища їхнього функціонування та трансформації глобальної кон'юнктури. У цьому підрозділі ми дещо змістимо акцент розгляду, намагаючись охопити синергійні процеси взаємодії регіональних (локальних) та глобальних вимірів економіки, що знову повертає нас до концептуальних феноменів глокалізації, які розглянуто у підрозділі 1.1.

Ключовою рисою глобалізації є здатність регіональних виробничих структур капіталізувати локалізовані ефекти агломерації, стимулюючи появу і довготермінове закріплення специфічних умов, активів та можливостей, на основі яких формується транснаціональний капітал, що стає своєрідним «простором» домінуючої акумуляції глобалізованого капіталу. В сучасному взаємозалежному глобалізованому світі регіони стали драйверами національної й міжнародної конкурентоспроможності, а з прогресивним територіальним плануванням пов'язують чималі сподівання щодо досягнення достатку, подолання закоренілих просторових дисбалансів, а також поступове поширення демократичних прав³⁰¹. У сучасному академічному та політичному дискурсі регіонально-національно-глобальні взаємодії розглядаються в межах підходу, який отримав назву «новий регіоналізм»^{302; 303}. І хоча в більшості таких публікацій фокус наводиться на аспекти макрорегіоналізму (тобто гео економічного та геополітичного позиціонування окремих держав та їхніх інтеграційних об'єднань, формування світового порядку і т. ін.), однак процеси становлення мезорегіонів та

³⁰¹ Scott A. J., Agnew J., Soja E. W., Storper M. *Global City-Regions*. Oxford University Press Oxford, 2001.

³⁰² Brenner N., Jessop B., Jones M., Macleod G. *State/Space: A Reader*. John Wiley & Sons, 2008; Söderbaum F., Shaw T. M. *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*. *Palgrave Macmillan UK*, 2003. URL: <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=379a5f1daa1917187f15bd2601445b9b> (Last accessed: 07.07.2017); Keating M. *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change*. E. Elgar Cheltenham, UK, 1998.

³⁰³ Т. Борзел та Т. Ріссе стверджують, що після глобальної фінансової кризи варто вести мову про наступний етап еволюції «нового регіоналізму» – «порівняльний регіоналізм» (Borzelt T. A., Risse T. *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*. Oxford University Press: 1st ed, 2016. URL: <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=86bd9468e1f84b31ff824fe8dac0d0d8>).

міст-регіонів формують окремий територіальний напрям «нового регіоналізму». Варто зазначити, що регіональний аспект в останньому напрямку традиційно висвітлюється з двох основних перспектив:

– зміцнення ролі держави як локомотива добробуту в регіональних економіках, як це здійснюється у визначальній праці К. Омає ³⁰⁴;

– становлення «регіонального світу» *à la* М. Сторпер ³⁰⁵, при якому фундаментальними одиницями економічного, соціального і політичного життя вважаються регіони, а не держави.

Поєднання дослідницьких ракурсів регіоналістів та міжнародних економістів почало спостерігатись у 1970-х рр. при здійсненні спроб щодо обґрунтування процесів деіндустріалізації старих промислових регіонів ³⁰⁶; взаємний інтерес посилювався у 1980–90-х рр. при дослідженні аспектів появи високотехнологічних секторів і територій, виникнення феномену «азійських тигрів» та процесів глобалізації загалом. Протягом цього періоду формується т. зв. «гетеродоксна парадигма», яка розглядає специфіку регіонального поступу з перспектив, відмінних від неокласичного чи кейнсіанського мейнстріму, які ми розглядали у підрозділі 2.1.

У межах гетеродоксної парадигми проблематика економічного розвитку регіонів, держав і глобалізованого світу розбивається на декілька багатозарових емпіричних та теоретичних сфер взаємодії, об'єднаних каркасом т. зв. «благословенної трійці» (англ. *«holy trinity»*) регіональної економіки: технології – організація – території (рис. 2.6).

Так, технології (а точніше технологічні зміни) стали розглядатись як основні двигуни структурних трансформацій територіального економічного розвитку; поява і зникнення нових продуктів та виробничих технологій відбувається в межах конкретних територій і великою мірою залежать від їхньої здатності генерувати специфічні інновації. Технологічні зміни, відповідно, видозмінюють співвідношення собівартість-ціна виробничого процесу, включаючи його локаційну структуру. Організації, насамперед фірми та їхньої мережі, поєднуючись між собою у виробничі системи, не лише стають залежними від територіального контексту матеріальних чи нематеріальних ресурсів, а й характеризуються більшою чи меншою мірою реляційної близькості між собою (фірми

³⁰⁴Ohmae K. The end of the nation state: the rise of regional economies. Simon and Schuster, 1995.

³⁰⁵Storper M. The Regional World: Territorial Development in a Global Economy. Guilford press, 1997.

³⁰⁶Norton R. D., Rees J. The product cycle and the spatial decentralization of American manufacturing. *Reg Stud J Reg Stud Assoc.* 1979. No. 13(2). P. 141-151.

часто характеризуються транзакційними структурами з розмитими межами³⁰⁷; складними системами власності та відповідності активів; поведінкою спрямованою на максимізацію зростання)³⁰⁸.

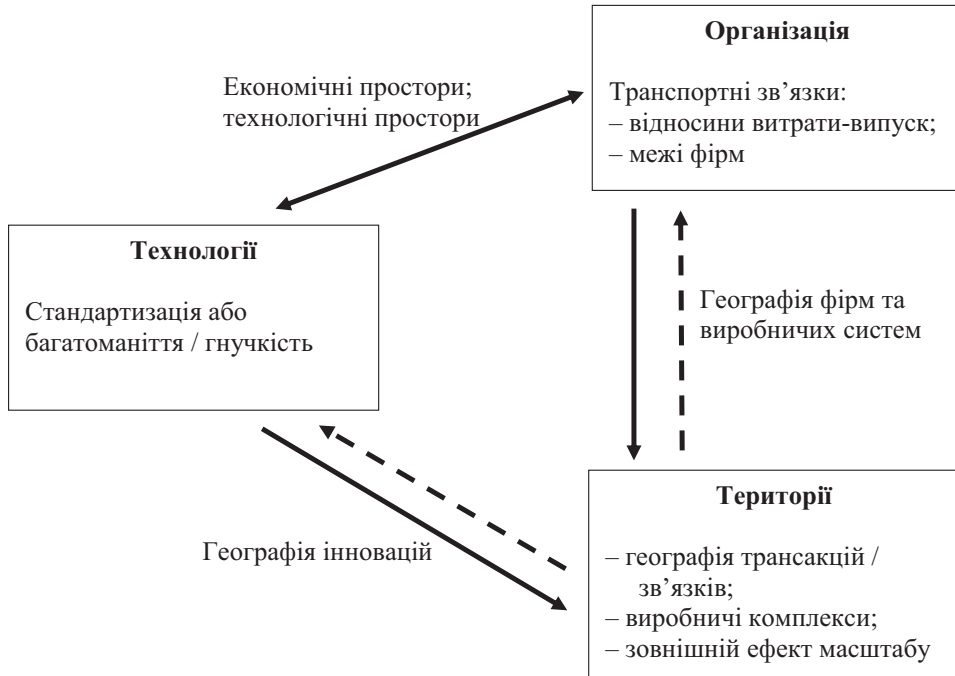

Рис. 2.6. «Благословенна трійця» гетеродоксної парадигми

Джерело: за Storper M. *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*. Guilford press, 1997.

Території, незалежно від того, чи мова йде про «полюси», чи про периферійні регіони (а також сектори), можуть детерминуватись міцними або слабкими локальними взаємодіями й ефектами переливів між факторами, організаціями чи технологіями.

Однак, як зауважував М. Сторпер³⁰⁹, гетеродоксна регіональна економічна теорія у своєму чистому вигляді була надто механістичною з жорсткою фізикою і геометрією входів та виходів системи. Натомість дослідник пропонує доповнити її фокусом на реляційні, а не матеріальні активи, які є обмеженими

³⁰⁷ Див. також модель відкритих інновацій на рис. 2.5.

³⁰⁸ Кут «організації» в «благословенній трійці» за своєю суттю є відображенням ідей ранньої моделі полюсів зростання Ф. Перу у поєднанні із більш сучасними постулатами моделі «витрати-випуск».

³⁰⁹ Storper M. *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*. Guilford press, 1997. с. 28

та складними в отриманні та імітації. Цей підхід отримав назву рефлексивного чи реляційного витка / повороту (англ. «*reflexive / relational turn*»). Така зміна концептуальної метафори відобразилась у кожному з елементів «благословенної трійці» регіональної економіки (рис. 2.7):

– «технології» починають деномінувати не лише протистояння між масштабом і багатоманітністю, а й суперечності кодифікованих та некодифікованих знань; основні властивості технологій, окрім дифузії та застосування, починають передбачати також навчання та ініціювання;

– «організації», крім інституційного переплетення, розмитості меж, відносин витрати–випуск, характеризуються також неторговими взаємозалежностями;

– ефекти «території» не лише генеруються у масштабах глобальної економіки та пов'язані з відносинами витрати-випуск, а й формуються під впливом близькості неторгових відносин у межах сфер «технології» та «організації».

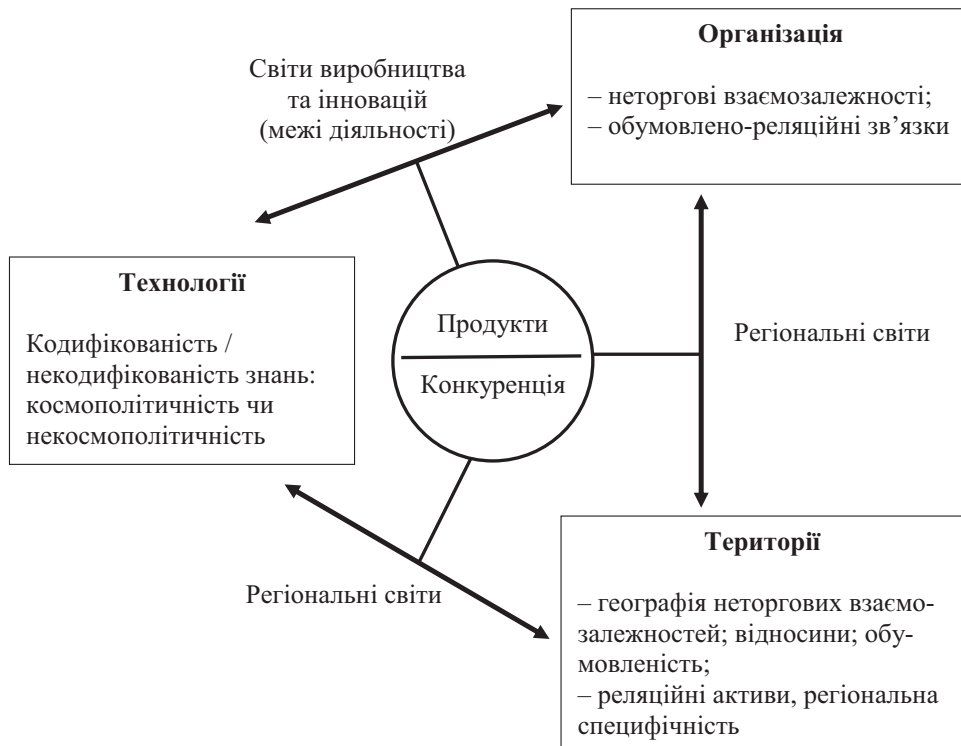

Рис. 2.7. «Благословенна трійця» рефлексивного витка М. Сторпера

Джерело: Storper M. The Regional World: Territorial Development in a Global Economy. Guilford press, 1997. P. 42.

На думку М. Сторпера, сучасна економіка є комплексним організаційним пазлом, що складається із множини «світів», які взаємно накладаються один на

одного (можливий «зріз» регіонального аналізу наведено на рис. 2.8). Так, поєднання характеристик «технологій» і «організацій» формує, з одного боку, «світ виробництва», результатом якого є продукт як результат конвенційно-реляційних діяльностей; а з іншого боку – «світ інновацій», що розвивається в межах фізично-інтелектуальних можливостей існуючої інноваційної системи. «Організації», відповідно, «формують» регіони через свою локаційну поведінку та одночасно є продуктами інституційного середовища своїх локацій (це твердження справджується також для мультилокаційних фірм).

Таким чином формуються «регіональні світи виробництва» (типові приклади: Голлівуд, виноробні регіони в багатьох державах Європи, спеціалізовані райони легкої промисловості в Італії і т. ін.). Розвиток «технологій» у територіальному вимірі залежить від співвідношення між кодифікацією й економічною дифузією, а також між інноваціями та неявними знаннями (вони отримуються за рахунок навчання через практику). Домінування перших чинників із обох означених пар сприяють територіальному поширенню технологій, тоді як другі чинники характеризуються стримуючим впливом, а в своїй сукупності ці чинники приводять до формування «регіональних світів інновацій». Варто вказати, що в моделі «благословенної трійці» регіональної економіки (на відміну від моделі «благословенної трійці» Манделла–Флемінга³¹⁰ у грошово-кредитній сфері) можливі ситуації одночасного поєднання всіх трьох характеристик.

Модель «світів регіонів» і «регіонального світу» М. Сторпера символізувала зеніт ортодоксального «нового регіоналізму» та домінувала в академічних і політичних дискурсах наприкінці ХХ ст. Проте вже в 2000-х рр. підхід зазнав значної критики³¹¹ насамперед за надмірну автономізацію регіонів та применшення ролі урядів.

У відповідь на критичні зауваження сформувався оновлене бачення постулатів нового регіоналізму, згідно з яким основними каталізаторами постфордистської динаміки зростання, а також первинними суспільними та політично-економічними утвореннями світового рівня є не стільки регіони, скільки окре-

³¹⁰ Mundell R. A. Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates. *Can J Econ Polit Sci.* 1963. No. 29(4). P. 475-485. DOI:10.2307/139336.; Fleming J. M. Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates. *IMF Staff Pap.* 1962. No. 9(3). P. 369-380.

³¹¹ MacLeod G. New regionalism reconsidered: globalization and the remaking of political economic space. *Int J Urban Reg Res.* 2001. No. 25(4). P. 804-829; Hadjimichalis C. Non-economic factors in economic geography and in 'new regionalism': a sympathetic critique. *Int J Urban Reg Res.* 2006. No. 30(3). P. 690-704; Harrison J. Re-reading the new regionalism: a sympathetic critique. *Space Polity.* 2006. No. 10(1). P. 21-46.

мий їхній тип – т. зв. «глобальні міські регіони» (англ. «*global city regions*») чи, по-іншому, «глобальні міста-регіони» (англ. «*global city-regions*») ³¹².

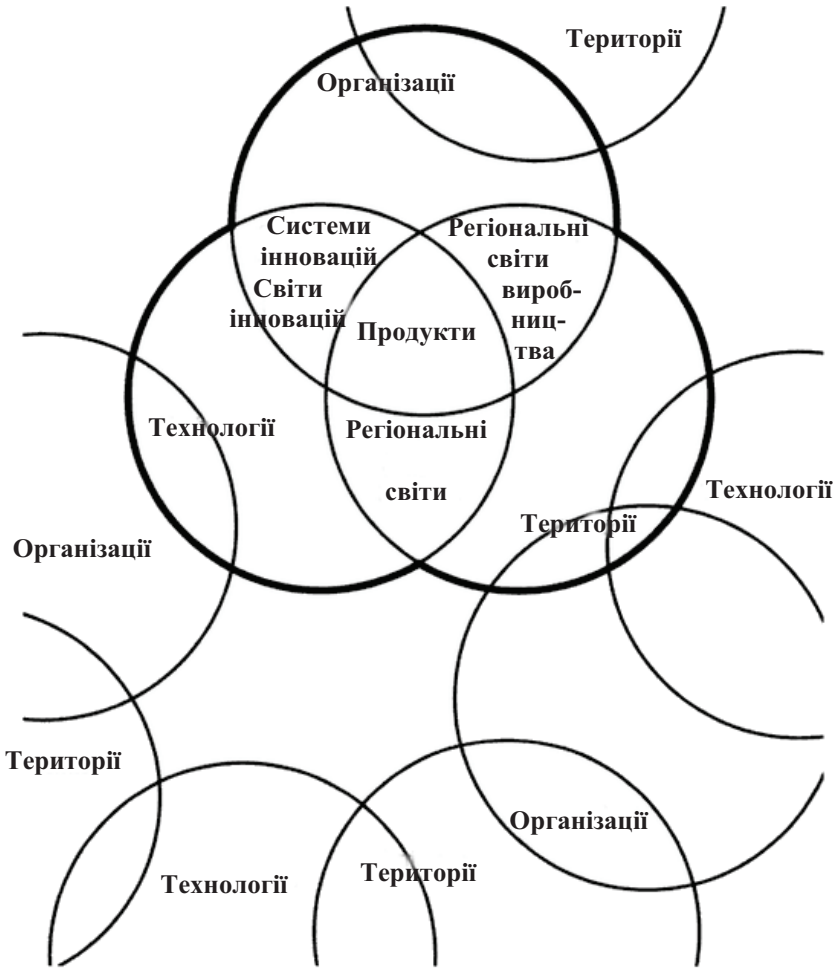

Рис. 2.8. Можливий «зріз» поєднання елементів «благословенної трійці» регіональної економіки

Джерело: Storper M. *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*. Guilford Press, 1997. P. 49.

Відновлення регіональних акцентів в умовах глобалізації часто пов'язують із переходом від досліджень територіально «вмонтованих» політико-адміністративних регіонів «старого» світу до «нового» світу більш мереже-

³¹² Scott A. J., Agnew J., Soja E. Вю, Storper M. *Global City-Regions*. Oxford University Press Oxford, 2001.

вих (міських) регіонів. В академічній літературі така зміна виявилась дуже помітною й колоритною. Дослідники називали цей перехід так:

– від «нового регіоналізму» до «незвичного регіоналізму»³¹³ або до «нового регіоналізму версії 2.0»³¹⁴;

– від формальних регіональних планових просторів до нових «м'яких» планових просторів³¹⁵;

– від «регіонального світу» до «нового регіонального світу»³¹⁶ або «регіональних світів»³¹⁷;

– від «просторів місць» до «просторів потоків»³¹⁸;

– від «територіально вмонтованої» до «реляційної та вільної від зобов'язань» (англ. «*unbound*») концепції регіонів³¹⁹.

Перехід стає особливо помітним у працях одних і тих самих дослідників на часовому відрізку в декілька років. Так, провідний адвокат постулатів нового регіоналізму А. Скотт відмовився від ідеї «глобальної мозаїки регіональної економіки»³²⁰, на користь «мозаїки великих міст-регіонів», яка виникає в міру поступу глобалізації³²¹. На думку А. Скотта та його послідовників, неминучість становлення міст-регіонів пов'язана із схильністю транснаціональної економічної діяльності кристалізуватись у територіально специфічних виробничих комплексах. Починаючи із 1970-х рр. основні урбаністичні регіональні виробничі комплекси (тобто метропольні кластери економічної, соціальної та політичної діяльності) домінують в управлінні та контролі глобального кругообігу акумуляції капіталу, стаючи осередками як геоекономічної влади, так і генерації ба-

³¹³ Deas L., Lord A. From a new regionalism to an unusual regionalism? The emergence of non-standard regional spaces and lessons for the territorial reorganisation of the state. *Urban Stud.* 2006. No. 43(10). P. 1847-1877.

³¹⁴ Harrison J., Growe A. From places to flows? Planning for the new 'regional world' in Germany. *Eur Urban Reg Stud.* 2014. No. 21(1). P. 21-41.

³¹⁵ Allmendinger P., Haughton G. Soft spaces, fuzzy boundaries, and metagovernance: the new spatial planning in the Thames Gateway. *Environ Plan A.* 2009. No. 41(3). P. 617-633.

³¹⁶ Harrison, 'Configuring the New "Regional World": On Being Caught between Territory and Networks'.

³¹⁷ Jones M., Paasi A. *Regional Worlds: Advancing the Geography of Regions.* Routledge, 2017.

³¹⁸ Castells M. *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society, and Culture. Volume I (Information Age Series).* London: Blackwell, 1996.

³¹⁹ Amin A. Regions unbound: towards a new politics of place. *Geogr Ann Ser B Hum Geogr.* 2004. No. 86(1). P. 33-44.

³²⁰ Scott A. J. *Regions and the World Economy.* Oxford: Oxford University Press, 1998. с. 47

³²¹ Scott A. J. Globalization and the rise of city-regions. *Eur Plan Stud.* 2001. No. 9(7). P. 813-826.

гатства. Відповідно, становлення глобалізованих міст як драйверів національної та міжнародної конкурентоспроможності та асоційованого з нею достатку привело до експансії провідних міст у великі глобальні міста-регіони, які складаються із множини функціонально пов'язаних традиційних міст. Зокрема Дж. Гаррісон³²² вказує, що бурхливий розвиток великих міських регіонів у Китаї став акселератором глобальної економічної інтеграції, яка виявляється в тому, що мережа суспільних відносин вийшла далеко за межі їхньої традиційної скалярної організації за посередництвом урядів³²³, а швидка урбанізація привела до розширення метропольних ландшафтів далеко за межі традиційних міських меж, що в сукупності формує нову просторову географію міст та регіонів на початку ХХІ ст.

Дослідники виділяють кілька типів зв'язків між містами-регіонами й глобальними містами, які в результаті приводять до глобалізації економічних відносин. Так, на Рис. 2.9а показано перший тип зв'язків у стилістиці розробників «мережі глобальних та світових міст» (англ. «*Global and World Cities (GaWC) network*»)^{324 325}, згідно з яким основним чинником глобалізації є міжміські зв'язки між фірмами, що надають передові послуги виробничого призначення (англ. «*Advanced Producer Services (APS) firms*»). Наприклад, шлях м. Лондона до статусу глобального міста ґрунтується, насамперед, на численних взаємозв'язках лондонських штаб-квартир великих ТНК зі своїми філіями й партнерами по всьому світу.

На Рис. 2.9б наведено схему другого типу зв'язків, основними вузлами якого є не міста, а міста-регіони відповідно до їхніх політичних і функціональних меж. Так, зв'язки фірм та філій як з м. Лондона, так і з інших територій Південно-Східної Англії із контрагентами з інших світових міст-регіонів суттєво вплинули на становлення самого м. Лондона як глобального центру.

Третій гібридний тип зв'язків проілюстровано на Рис. 2.9в. Він охоплює одночасну інтеграцію між глобальними містами, містами-регіонами та «хаба-

³²² Harrison J. Towards the new 'regional world.' *Polyzentrale Stadtregionen—Die Reg Als Plan Handl Arbeitsberichte ARL*. 2012. No. 3. P. 10-21.

³²³ Що стосується Китаю, то вона починає звужуватись протягом останніх років, враховуючи реванш протекціоністських настроїв у світі.

³²⁴ Аналітичний центр, що базується на кафедрі географії Університету Лафборо в м. Лестерширі (Велика Британія). *GaWC* була заснована П. Тейлором у 1998 році та здійснює класифікацію світових міст на категорії «альфа», «бета», «гамма» і досліджує їхні міжнародні зв'язки.

³²⁵ Taylor P. J., Derudder B. *World City Network: A Global Urban Analysis*. Routledge, 2015.

ми» міст-регіонів. Такий варіант поширення глобалізації є характерним для регіону Північно-Східного ЄС³²⁶ і Китаю³²⁷.

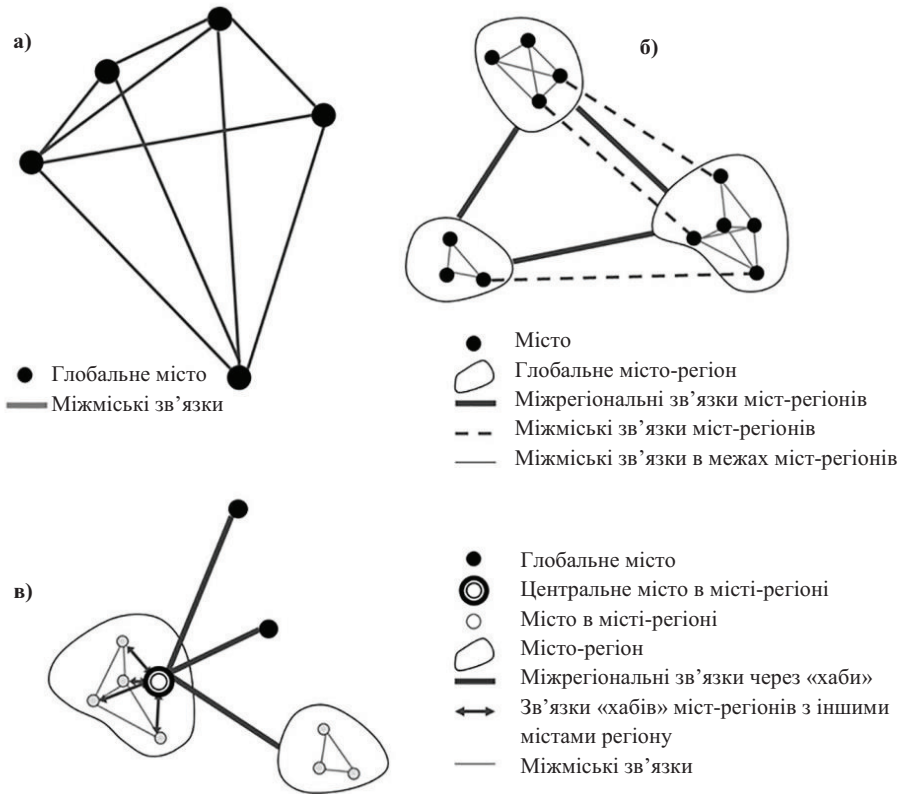

Рис. 2.9. Варіанти поширення глобалізаційних процесів через мережу міст-регіонів

Джерело: авторська модифікація за Cheng Y., LeGates R. China's hybrid global city region pathway: Evidence from the Yangtze River Delta. *Cities*. 2018. No. 77. P. 90.

Слід вказати, що, незважаючи на потужні взаємні зв'язки між собою, кожне окремо взяте глобальне місто чи місто-регіон характеризується певною внутрішньою унікальністю та специфікою навколишнього середовища, яка формує своєрідну глокалізаційну картину світу.

Серед концепцій нового міського регіоналізму доволі часто панівним стає уявлення про т. зв. постнаціональний капіталістичний розвиток території, який

³²⁶ Hall P. G., Pain K. *The Polycentric Metropolis: Learning from Mega-City Regions in Europe*. Routledge, 2006.

³²⁷ Cheng Y., LeGates R. China's hybrid global city region pathway: Evidence from the Yangtze River Delta. *Cities*. 2018. No. 77. P. 81-91.

виявляється у двох уявленнях: про економічний «детонатор» (англ. «*economic boosterism*»), за яким міста-регіони за замовчуванням є конкурентними територіями, та про політичну автономію міст-регіонів як незалежних політичних агентів глобальної економіки, а тому менш піддатливих до центрального контролю з боку урядів.

Проте багато дослідників вважають ці твердження дещо перебільшеними³²⁸. І якщо ефект «детонатора» часто збігається у територіальному аспекті із розміщенням міст-регіонів, то реальне зменшення ролі держави спостерігається лише в дуже незначних випадках посправжньому «глобальних» міст³²⁹. Навпаки, «... держава залишається головним «оркестратором» більшості моментів того, що вважається новим міським регіоналізмом»³³⁰.

Критики зазначають, що ентузіазм локальних політичних еліт в напрямку функціональної автономізації та звільнення від регулятивного контролю з боку центрального уряду де-факто породжується насамперед переглядом просторової стратегії, ініційованої урядом³³¹. Насправді ми бачимо, що центральні уряди безпосередньо реагують на новий консенсус регіоналістів щодо важливості позиціонування головних міських районів у межах національних та міжнародних схем накопичення капіталу, здійснюючи необхідні інтервенції: по-перше, з метою створення необхідних умов для акумуляції капіталу і, по-друге, з метою забезпечення більшої привабливості основних національних урбанізованих регіонів для транснаціонального капіталу порівняно із міжнародними конкурентами.

Однак водночас ми спостерігаємо формування своєрідних глокальних брендів міського регіоналізму, які сформувались під впливом національного середовища. Наприклад, у Німеччині бренд міського регіоналізму почав формуватися близько 20 років тому і характеризується більш «горизонтальною» міською системою, на відміну від Франції та Великої Британії, столиці яких входять до п'ятірки найбільш глобально пов'язаних міст (при цьому Німеччина

³²⁸ Ward K., Jonas A. E. G. Competitive City-Regionalism as a Politics of Space: A Critical Reinterpretation of the New Regionalism. *Environ Plan Econ Space*. 2004. No. 36(12). P. 2119-2139. DOI:10.1068/a36223.

³²⁹ Jonas A. E. G., Ward K. Introduction to a Debate on City-Regions: New Geographies of Governance, Democracy and Social Reproduction. *Int J Urban Reg Res*. 2007. No. 31(1). P. 169-178. DOI:10.1111/j.1468-2427.2007.00711.x.

³³⁰ Harrison J. Configuring the new 'regional world': on being caught between territory and networks. *Reg Stud*. 2013. No. 47(1). P. 55-74.

³³¹ Harrison J. From competitive regions to competitive city-regions: a new orthodoxy, but some old mistakes. *J Econ Geogr*. 2007. No. 7(3). P. 311-332. DOI:10.1093/jeg/lbm005.

представлена шістьма містами в топ-100, тоді як Франція та Велика Британія мають лише по одному представнику)³³².

У 2007 р. частка світового населення, що проживає в містах, вперше перевищила 50%. За прогнозами ООН, до 2050 р. співвідношення міського населення перевищить 70% від планетарної популяції в 9 млрд. осіб³³³. Регіоналісти передбачають, що ХХІ ст. стане посправжньому «урбанізованим століттям», що виявлятиметься на двох рівнях:

– розширення глобальних міст до глобальних міст-регіонів, поєднаних між собою у взаємопов’язану міську мережу із розмитими межами міських ландшафтів;

– вищезазначений процес може стати каталізатором появи ще більш масштабних урбаністичних конфігурацій у сподіванні на те, що «... більші і конкурентоздатніші економічні одиниці ... [стануть] реальними двигунами глобальної економіки»³³⁴; відкритим при цьому залишається питання про максимально можливий рівень, до якого може розширитись міський простір.

В історичній ретроспективі можна виділити шість особливостей, характерних для процесів глобалізації, урбанізації та індустріалізації:

– існує яскраво виражена довготермінова залежність між зростанням урбанізації, індустріалізації та глобалізації, яка спостерігається з початку ХVІ ст.; хоча ця залежність перестала виявлятися у багатьох розвинутих державах на початку ХХ ст.;

– довготермінова залежність між глобалізацією та урбанізацією відновила серед держав із розвинутими економіками у пізніших десятиліттях ХХ ст. після тривалої перерви;

– відновлення урбанізації в «багатих» державах асоціюється із реінтеграцією глобальної економіки після десятиліть антиглобалізаційних процесів;

– інтенсифікація урбанізаційних процесів та зростання мега-міст у країнах, що розвиваються, є визначальною характеристикою другого етапу глобальної урбанізації, який розпочався після завершення Другої світової війни та триває по сьогодні;

³³² Hoyler M. External Relations of German Cities Through Intra-firm Networks – A Global Perspective. *Raumforsch Raumordn.* 2011. No. 69(3). P. 147-159. DOI:10.1007/s13147-011-0100-8; Taylor P. J., Ni P., Derudder B., Hoyler M., Huang J., Witlox F. *Global Urban Analysis: A Survey of Cities in Globalization.* Routledge, 2012.

³³³ United Nations Human Settlements Programme. *State of the World's Cities 2010/2011: Bridging the Urban Divide.* Earthscan, 2010.

³³⁴ Florida R. *Who's Your City?: How the Creative Economy Is Making Where to Live the Most Important Decision of Your Life.* Vintage Canada, 2010.

– сучасна ера глобалізації асоціюється із процесами інтеграції регіонального типу між групами сусідніх держав, приводячи швидше до глобальної регіоналізації, аніж до чистого прояву глобалізації;

– осердями нових «супер-регіонів» є глобальні міста – це міста, торговельні зв'язки яких втілюються через посередництво транснаціональних корпорацій³³⁵.

Наведені шість особливостей демонструють чому розуміння економічної ролі міст та регіонів стає критично важливим при дослідженні економічного зростання та торгівлі. Однак необхідно ставитись із обережністю до проведення простих історичних паралелей. Наприклад, сучасні процеси глобалізації багато в чому схожі на ті, що відбувались наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст., коли вперше особливої важливості починають набувати міста та агломерації. Проте ці процеси суттєво відрізняються як за виявом, так і за роллю міст та регіонів для національної та міжнародної економік в довготерміновій перспективі.

Ключем для розуміння зміни ролі глобальних міст та міст-регіонів протягом останнього етапу розвитку глобалізації, що починає відлік із кінця 1980-х рр., є насамперед зниження просторових трансакційних витрат (англ. *«spatial transaction costs»*), тобто витрат на впровадження та координування певних видів діяльності в умовах географічної віддаленості.

Окремим типом просторових трансакційних витрат є ті витрати, які безпосередньо пов'язані із переміщенням товарів та інформації на певну відстань. Вони залежать від рівня розвитку транспортних та комунікаційних технологій та можуть бути об'єднані в одну групу – просторові трансмісійні витрати (англ. *«spatial transmission costs»*). Трансмісійні витрати географічно обумовлені й типом прямо пропорційні до відстані між учасниками чи об'єктами трансакцій.

Другий тип просторових трансакційних витрат охоплює витрати, що асоціюються із перетином державних кордонів (наприклад, сплата мита) і за своєю природою є більше інституційними. Починаючи із 1980-х рр. загалом спостерігається тенденція до зниження цього типу витрат (незважаючи на те, що протягом останніх декількох років протекціонізм суттєво посилюється), що виявляється у створенні численних інтеграційних угруповань між державами та зростанні можливостей для торгівлі, аутсорсингу, офшорингу й транснаціоналізму.

Проте другий тип «тарифних» витрат, на відміну від трансмісійних витрат, не явно обумовлений у географічному вимірі. Інакше кажучи, не існує прямої залежності між їхньою величиною і відстанню між учасниками трансак-

³³⁵ McCann P. *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, 2013. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018).

цій до досягнення певного інституційного кордону. Із перспектив міської чи регіональної економіки ми можемо розглядати витрати на перетин кордону як фундаментально апросторові за своєю суттю, однак як експліцитно географічні в аспекті їхньої імплементації. Результатом таких відмінностей є те, що падіння транскордонних торговельних тарифів не надто пов'язане причинно-наслідковими зв'язками з нерівномірністю глобальної просторової економіки, на відміну від першого типу трансакційних витрат на транспортне переміщення товарів та передачу інформації.

Надалі в роботі ми притримуватимемось припущення, що тарифні витрати на перетин кордонів у глобальному масштабі загалом знижуються (чи принаймні не підвищуються суттєво). Також спостерігається значне зниження просторових трансмісійних витрат (більш детально ми розглядатимемо це нижче). Однак зазначені два твердження не передбачають автоматичного скорочення загальних трансакційних витрат. Навпаки, незважаючи на деяку, на перший погляд, алогічність такого твердження, існують чимало підтверджень того, що значна частина просторових трансакційних витрат характеризується тенденцією до підвищення ³³⁶.

Розглянемо більш детально причини зниження та підвищення трансакційних витрат. Протягом останніх десятиліть суттєво покращилась можливість суб'єктів економічних та політичних відносин координувати діяльність через географічний простір. Насамперед такий прогрес пов'язаний із розвитком ІКТ (цифрові, супутникові та фіброволоконні технології), що дало змогу індивідуальним фірмам покращити можливості як доступу до ринку, так і управління трансакціями в диверсифікованих локаціях.

Для секторів, які конкурують за доступ до знань (фінансова, рекламна, маркетингова й туристична галузі), сучасні інформаційні технології створили безпрецедентні можливості надання послуг у глобальному ринковому просторі. У результаті географічної концентрації таких секторів почали формуватися міста та регіони, які стали «хабами знань» ³³⁷. Розвиток технологічних можливостей координації діяльності привів зростання офшорингу й аутсорсингу багатьох видів діяльності як в сфері промислового виробництва, так і надання послуг. Вдалими прикладами можуть бути сектори міжнародного обліку (численні банки із м. Лондона та м. Нью-Йорка довіряють ведення бухгалтерського обліку

³³⁶ McCann P. *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, 2013. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018).

³³⁷ OECD Regions and Cities at a Glance, 2018. *OECD*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-regions-and-cities-at-a-glance-2018_reg_cit_glance-2018-en (Last accessed: 30.12.2018).

фірмам із Ірландії чи Індії) й розробки програмного забезпечення (виконання замовлень Кремнієвої долини підрядниками з Бангалору).

У традиційних промислових секторах розвиток технологій ведення комунікацій та контролю привів до вдосконалення систем менеджменту ланцюгів постачання, покращення логістики та дистрибуції, розвитку підходу «якраз вчасно» (англ. «*Just-in-Time*») у складуванні, що особливо важливо для географічно й секторально диверсифікованих ТНК. Вдосконалились також власне транспортні технології: використання ролкерів замість кранових завантажень, контейнеровозів, підходів швидкої доставки, систем глобального позиціонування, а також зростання ефективності та середньої швидкості всіх типів повітряних перевезень.

Розглянуте скорочення трансмісійних витрат у поєднанні із поширенням практик аутсорсингу й офшорингу сприяють просторово дизагредованому поширенню виробничих систем та корпоративних організаційних мереж поміж регіонами та державами, що приводить, за висловом Т. Фрідмана, до більш «плоскої» структури планетарної просторової економіки³³⁸.

Теоретичним обґрунтуванням феномену зростання просторових трансакційних витрат при зменшенні просторових трансмісійних витрат є те, що вдосконалення інформаційних технологій само по собі збільшує кількість, багатоманітність і складність застосовуваних знань та генерованої інформації, що, відповідно, збільшує витрати на придбання і передачу знань в просторі. Основною причиною цього зростання вважається те, що лівова частка інформації походить від знань, які характеризуються нестандартизованою неявною природою, та потребує вищої інтенсивності прямих контактів для підтримки взаємної довіри й розуміння³³⁹.

При певній апроксимації можна припустити, що фірми розвинутих держав конкурують між собою в умовах високого рівня контенту знань, вищої доданої вартості та коротших життєвих циклів, а, отже, представляють сектори і види діяльності, які уникають конкуренції з боку менш розвинутих держав. Зростаюча важливість коротшого життєвого циклу також асоціюється із підвищеною необхідністю частіших прямих контактів, кількість яких суттєво збіль-

³³⁸Friedman T. L. *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*. Macmillan, 2005.

³³⁹Gaspar J., Glaeser E. L. Information Technology and the Future of Cities. *J Urban Econ*. 1998. No. 43(1). P. 136-156. DOI:10.1006/juec.1996.2031; Storper M., Venables A. J. Buzz: face-to-face contact and the urban economy. *J Econ Geogr*. 2004. No. 4(4). P. 351-370. DOI:10.1093/jnlecg/lbh027.

шилась в останні роки³⁴⁰. У результаті просторові трансакційні витрати зростають для будь-якої окремо взятої відстані, на якій здійснюються комунікації та взаємозв'язки. Особливості таких взаємозв'язків зумовлюють природне сортування фірм відповідно до типів обмінюваних знань та генерованих інновацій³⁴¹.

Аналогічно зниження транспортних витрат з часом приводить до переорієнтації фірм на виробництво індивідуалізованих товарів вищої якості³⁴², для яких вищі не лише витрати на здійснення сервісного обслуговування, але й загальна «чутливість» до географічної віддаленості, ніж у стандартизованих товарів³⁴³. Щоправда, відкритим залишається питання, чому фірми починають використовувати саме таку стратегію. Одним із аргументів на її користь може бути закріплення статусу локальної монополії в стилістиці Г. Готеллінга³⁴⁴, для уникнення конкуренції з боку виробників дешевшої більш стандартизованої продукції з менш розвинутих держав. Однак до цього твердження існує контраргумент, згідно з яким раціональна фірма повинна експлуатувати скорочення інформаційних трансмісійних витрат з метою максимізації глобального ефекту масштабу, як роблять чимало високо-технологічних ТНК.

Поєднання протилежних тенденцій до зменшення трансмісійних витрат при одночасному зростанні трансакційних витрат генерує просторову нерівність, представлену т. зв. географічними «піками» (англ. «*spikes*») чи технологічними «опуклостями» (англ. «*convexities*»), які візуально відображено на Рис. 2.10. На рисунку подано одновимірну модель економіки, представлені трьома містами X , Y , Z (причому Y менше, ніж X та Z), що розміщені на відрізку AB і виробляють два типи продуктів: товари й послуги H з високою вартістю та L з низькою вартістю. Виробництво продуктів представлене в стилістиці моделі ренти нерухомості *bid-rent* В. Алонсо³⁴⁵, про яку ми згадували в розділі 1.

³⁴⁰ McCann P. *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, 2013. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018); Storper M., Venables A. J. Buzz: face-to-face contact and the urban economy. *J Econ Geogr.* 2004. No. 4(4). P. 351-370. DOI:10.1093/jnlcgl/bh027.

³⁴¹ Doloreux D., Shearmur R. Collaboration, information and the geography of innovation in knowledge intensive business services. *J Econ Geogr.* 2012. No. 12(1). P. 79-105. DOI:10.1093/jeg/lbr003.

³⁴² Duranton G., Storper M. Agglomeration and growth: a dialogue between economists and geographers. *J Econ Geogr.* 2006. No. 6(1). P. 1-7. DOI:10.1093/jeg/lbi012.

³⁴³ Duranton G., Storper M. Rising trade costs? Agglomeration and trade with endogenous transaction costs. *Can J Econ Can Déconomique.* 2008. No. 41(1). P. 292-319. DOI:10.1111/j.1365-2966.2008.00464.x.

³⁴⁴ Hotelling H. Stability in competition. *Econ J.* 1929. No. (39). P. 41-57.

³⁴⁵ Alonso W. Urban and regional imbalances in economic development. *Econ Dev Cult Change.* 1968. No. 17(1). P. 1-14.

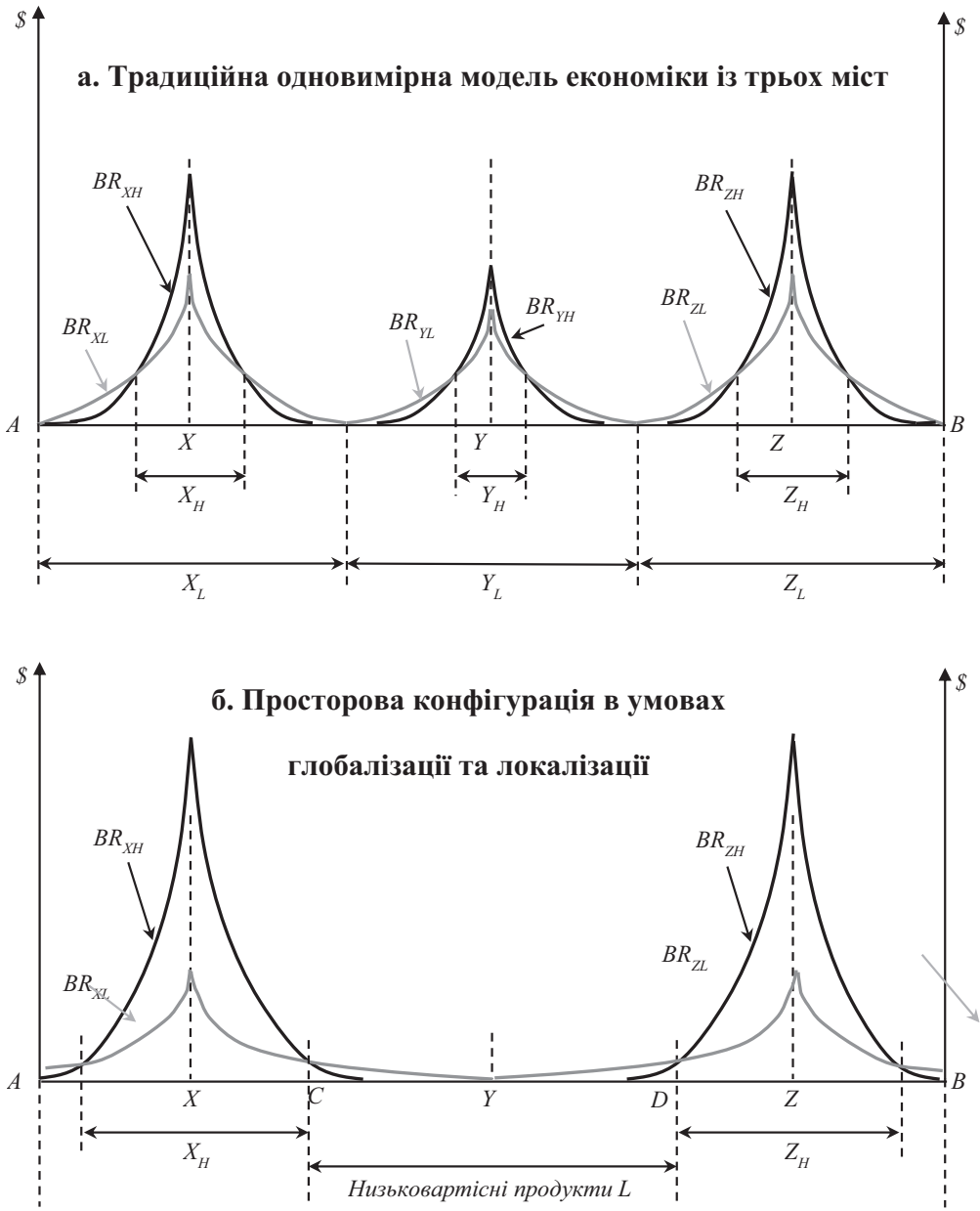

Рис. 2.10. Зміна просторової конфігурації під впливом глобалізації та локалізації (на основі моделі ренти В. Алонсо)

Джерело: за McCann P. *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, 2013. P. 311–312. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html>.

Через те, що міста X і Z є більшими, тобто представлені більшими розмірами ринків та вищою конкуренцією як для високовартісних, так і для низько-

вартісних продуктів, їхні відповідні криві ренти BR простягаються далі і є вищими, ніж для міста Y .

На Рис. 2.7б показано зміну ситуації під впливом розглянутих глобалізаційних та локалізаційних тенденцій. Падіння просторових трансмісійних витрат виражається переважно лише для ринку низьковартісних продуктів L , які є більш стандартизованими та характеризуються довшим життєвим циклом. На графіку це відображено через трансформацію кривої BR_L , яка стала більш пологою, що на практиці означає можливість ведення прибуткової діяльності в секторі L з будь-якої локації. Однак ситуація є кардинально відмінною для виробництва високовартісної нестандартизованої продукції H , яке значно більшою мірою залежить від експлуатації локаційно специфічного ефекту масштабу. Ефект масштабу у поєднанні зі зростаючими трансакційними витратами приводить до того, що міста X та Z розширюються, виробництво високовартісного продукту H починає концентруватись лише в двох локаціях, а крива ренти для нього стає більш крутою. Локація Y перестає існувати як незалежний виробничий центр, натомість весь регіон на відрізку CD починає функціонувати як місце виробництва низьковартісного продукту L .

Регіон CD , за висловом Е. Лімера, є «плоскою територією» (англ. «*flat terrain*») глобальної економіки³⁴⁶, тоді як регіони X та Z – її «пагорбами й горами» (і, при певній апроксимації, «полюсами» в контексті нашого дослідження). М. Фуджита і співавтори продемонстрували³⁴⁷, що поєднання агломераційного ефекту та спадних просторових трансмісійних витрат може привести до ситуацій, за яких проміжні виробничі локації типу Y зникнуть водночас, оскільки подолання географічної відстані вже не служить достатнім захистом від великих урбанізованих центрів.

Рівноважні ціни на землю в кожній локації глобальної економіки AB представлені як «обгортка» рентних кривих (максимально віддалена від осі x верхня межа площини, яку розмічають усі рентні криві), що стає більш опуклою в графіку на Рис. 2.7б. Припускаючи, що ціни на землю тісно корелюють із ціною робочої сили (через потребу підтримки локальних реальних заробітних плат на конкурентному рівні), можемо вести мову про те, що «обгортка» рентних кривих є також наближеною ілюстрацією просторової варіації як рівнів локальних доходів, так і рівнів локальної продуктивності.

³⁴⁶ Leamer E. E. A Flat World, a Level Playing Field, a Small World After All, or None of the Above? A Review of Thomas L. Friedman's. *The World is Flat. J Econ Lit.* 2007. No. 45(1). P. 83-126. DOI:10.1257/jel.45.1.83.

³⁴⁷ Fujita M., Krugman P., Mori T. On the evolution of hierarchical urban systems. *Eur Econ Rev.* 1999. No. 43(2). P. 209-251. DOI:10.1016/S0014-2921(98)00066-X.

Розглянута модель передбачає, що відмінності між метрополіями та відносно меншими центрами продовжуватимуть збільшуватись, оскільки заробітні плати та ціни на нерухомість надалі зростатимуть у ключових містах-регіонах. Однак це не означає, що усі великі міські центри продовжуватимуть зростати, оскільки процес значною мірою залежить від життєвого циклу технологій та секторів, які розвиваються в конкретних містах. Проте основним аргументом, на якому робиться наголос, є те, що сучасні глобалізаційні процеси приводять до зростання відмінностей між регіонами та містами навіть в межах однієї держави.

Додатково варто зазначити, що у межах деяких моделей нової економічної географії³⁴⁸ продемонстровано виникнення аналогічного результату в результаті впливу ефекту агломерації у випадках скасування чи суттєвого зменшення митних тарифів між державами різного розміру, навіть якщо до цього міждержавний рух факторів виробництва був мінімальним або відсутнім. Тенденція до просторової нерівності та рельєфності посилюється тим, що суттєве зменшення трансмісійних витрат збіглося в часі зі зменшення торговельних бар'єрів в результаті інституційних реформ, пов'язаних із створенням інтеграційних угруповань і трансформацією систем оподаткування та інвестицій.

Можна навести чимало емпіричних підтверджень того, що міста та густонаселені регіони є локаціями з вищими рівнями продуктивності³⁴⁹, інноваційності та підприємництва³⁵⁰, креативності³⁵¹, розвитку людського капіталу³⁵² та основними центрами навчання та досліджень³⁵³. Однак наведені спостереження не можуть інтерпретуватись як автоматичні свідчення того, що економічне зростання обмежується винятково міськими територіями. Це також не означає, що приріст продуктивності – неодмінна ознака великих міст, які продовжують зро-

³⁴⁸ Fujita M., Krugman P., Mori T. On the evolution of hierarchical urban systems. *Eur Econ Rev.* 1999. No. 43(2). P. 209-251. DOI:10.1016/S0014-2921(98)00066-X.; Krugman P., Venables A. J. Globalization and the Inequality of Nations. *Q J Econ.* 1995. No. 110(4). P. 857-880. DOI:10.2307/2946642.

³⁴⁹ Glaeser E. L., Gottlieb J. D. The Wealth of Cities: Agglomeration Economies and Spatial Equilibrium in the United States. *J Econ Lit.* 2009. No. 47(4). P. 983-1028. DOI:10.1257/jel.47.4.983.

³⁵⁰ Acs Z. J. *Innovation and the Growth of Cities*. Edward Elgar Publishing, 2003; Van Oort F. G. *Urban Growth and Innovation: Spatially Bounded Externalities in the Netherlands*. Routledge, 2017. DOI:10.4324/9781351143646.

³⁵¹ Florida R. *The Rise of the Creative Class*. Basic books New York, 2002. Vol 9.

³⁵² Berry C. R., Glaeser E. L. The divergence of human capital levels across cities. *Pap Reg Sci.* 2005. No. 84(3). P. 407-444. DOI:10.1111/j.1435-5957.2005.00047.x.

³⁵³ Anselin L., Varga A., Acs Z. Local geographic spillovers between university research and high technology innovations. *J Urban Econ.* 1997. No. 42(3). P. 422-448.

статі. Ситуація є більш комплексною та залежить від великих потоків капіталу та діяльності нецентрального регіонів, в тому числі тих, які першопочатково не особливо урбанізовані.

У реальності «... нові раунди нерівностей накладаються на попередньо успадковані просторові структури»³⁵⁴. Такий історичний «спадок» локального та регіонального економічного розвитку відображається також на процесах глобалізації. Накладання різних ефектів може приводити як до посилення між-регіональної конвергенції, так і до дивергенції, залежно від того, які нові галузі розвиваються та які регіони оберуть фірми для здійснення нових інвестицій. Інакше кажучи, кінцеві результати змін в окремо взятих регіонах чи країнах залежать від секторальної та просторової структур та їх історії, досвіду сусідніх регіонів і країн, а також від фактичного масштабу локальних технологічних змін. Кінцеве сальдо балансу факторів просторової конвергенції та дивергенції, зрештою, підтверджується в емпіричній площині і важко прогнозується із достатнім рівнем достовірності в теоретичних моделях.

Як зазначав М. Портер, не регіони конкурують між собою, а фірми, що розміщені в цих регіонах³⁵⁵. Ключем до розуміння того, чому окремі міста вирізняються високою продуктивністю, є тип фірм, які в них локалізуються, та діяльність цих фірм у відповідь на зміну глобальних ринків. Сучасний період глобалізації став етапом якісної трансформації ролі міст як конкурентних осередків знань. Однак фірми, експлуатуючи локальні активи, орієнтуються на ринки, які виходять далеко за межі національних кордонів. Не дивно, що існує яскраво виражена кореляція між рівнем глобальної пов'язаності міста через мережу ТНК та його ВВП на душу населення і продуктивністю³⁵⁶. Можна навести чимало емпіричних підтверджень того, що важливість основних міських вузлів у межах мережі глобальних міст посилюється локальною присутністю хабів глобальних систем повітряного, залізничного й морського транспорту (особливо актуальною для розміщення штаб-квартир ТНК є наявність доступу до системи прямих авіаперельотів)³⁵⁷.

³⁵⁴ Warf B. Telecommunications and the Changing Geographies of Knowledge Transmission in the Late 20th Century. *Urban Stud.* 1995. No. 32(2). P. 361-378. DOI:10.1080/00420989550013130.

³⁵⁵ Porter M. E. *Competitive Advantage of Nations: Creating and Sustaining Superior Performance*. Simon and Schuster, 2011.

³⁵⁶ McCann P., Acs Z. J. Globalization: Countries, Cities and Multinationals. *Reg Stud.* 2011. No. 45(1). P. 17-32. DOI:10.1080/00343404.2010.505915.

³⁵⁷ Limtanakool N., Dijst M., Schwanen T. The influence of socioeconomic characteristics, land use and travel time considerations on mode choice for medium- and longer-distance trips. *J Transp Geogr.* 2006. No. 14(5). P. 327-341. DOI:10.1016/j.jtrangeo.2005.06.004; Capineri C.,

Однак роль малих та середніх компаній для економічного зростання не можна також применшувати, оскільки дрібні стартапи мають ключове значення для забезпечення приросту інновацій. В умовах глобалізації дрібні компанії можуть досягати успіху, передусім експлуатуючи потенційні переливи від близькості із глобально орієнтованими ТНК. Емпіричне підтвердження цього факту знаходимо у деяких дослідженнях ³⁵⁸.

Важливо виділити те, що глобальні міста, будучи основними хабами знань, типово не є, проте, основними джерелами економічного зростання. Якщо розглядати процентне співвідношення, то основна маса валового продукту зазвичай генерується не глобальними містами, які є швидше винятками, а регіонами інших типів, які різняться між собою характеристиками масштабу, секторальної багатоманітності, продуктивності, пов'язаності, інноваційності, структури міграції і т. п.

У цьому контексті доцільно навести закономірності, виявлені в межах численних досліджень Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР):

- в аспекті продуктивності регіональна економіка практично всіх держав світу характеризується нерівністю та «піковістю» за типом, наведеним на рис. 2.10;

- розподіл зростання між регіонами в межах держави та у міждержавному вимірі характеризується регулярною структурою;

- частка національного та міжнародного економічного зростання, за яке «відповідають» великі хаби знань чи т. зв. «міста-регіони», коливається в межах 20–30%, залежно від масштабів просторової дисагрегації. При цьому така частка є доволі стабільною як з перспектив держав, так і в темпоральному вимірі. А отже, частка інших регіонів в економічному зростанні є домінуючою та коливається у проміжку 70–80%;

- сьогодні найбільш динамічно «зростаючими» регіонами у більшості держав стають не великі міські хаби і навіть не міські регіони загалом, а інші типи регіонів, частина із яких є відстаючими ³⁵⁹.

Leinbach T. R, Gips D. Freight Transport, Seamlessness, and Competitive Advantage in the Global Economy. *Eur J Transp Infrastruct Res.* 2006. P. 17.

³⁵⁸ Andersson M., Löf H., Johansson S. Productivity and International Trade: Firm Level Evidence from a Small Open Economy. *Rev World Econ.* 2008. No. 144(4) .P. 774-801. DOI:10.1007/s10290-008-0169-5.

³⁵⁹ OECD Regions and Cities at a Glance, 2018. *OECD.* URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-regions-and-cities-at-a-glance-2018_reg_cit_glance-2018-en (Last accessed: 30.12.2018).

Потрібно наголосити, що останнє спостереження ОЕСР є справедливим лише для останнього десятиліття. Ще в 1990-х рр. міські регіони характеризувались вищими темпами економічного зростання, ніж сільські та проміжні регіони. Вперше зміна структури регіонального зростання на користь неключових регіонів простежується у дослідженні Л. Броєрса та Ж. ван Дійка³⁶⁰. Сьогодні багато регіонів із нижчим рівнем абсолютної продуктивності характеризуються відносно вищими рівнями зростання продуктивності та випуску. Так, у 15-ти із 30-ти держав-членів ОЕСР темпи приросту ВВП на душу населення в 10% найбідніших регіонів (за показником подушового ВВП) були вищими, ніж у 10% найбагатших регіонів протягом 2011–2016 рр. (рис. 2.11). Довготерміновість ефекту такої трансформації залишається дискусійним питанням, особливо щодо країн, що розвиваються.

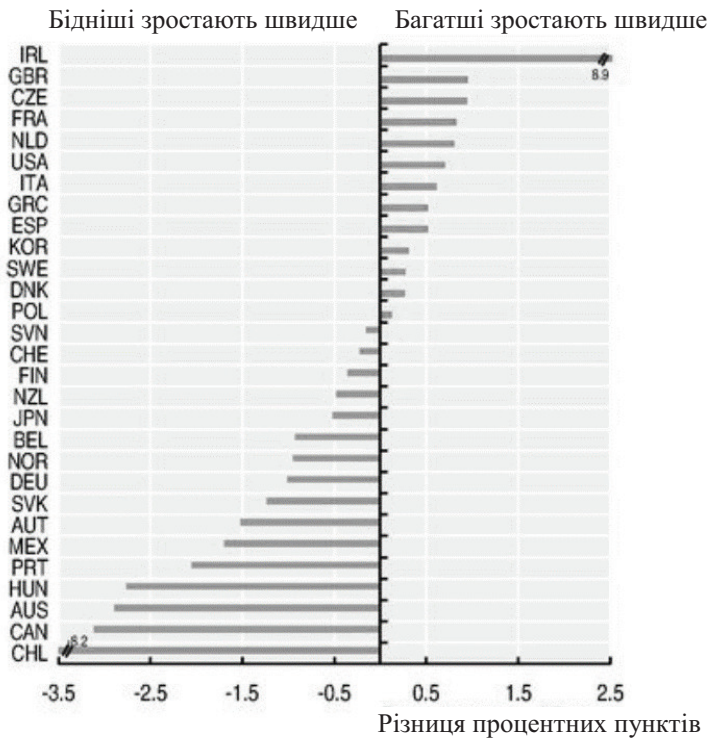

Рис. 2.11. Різниця щорічних приростів ВВП між найбагатшими та найбіднішими 10% регіонів у 2011-2016 рр. (рівень TL2)

Джерело: OECD Regions and Cities at a Glance, 2018. *OECD*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-regions-and-cities-at-a-glance-2018_reg_cit_glance-2018-en (Last accessed: 30.12.2018).

³⁶⁰ Broersma L., Van Dijk J. The effect of congestion and agglomeration on multifactor productivity growth in Dutch regions. *J Econ Geogr.* 2007. No. 8(2). P. 181-209.

Отже, сучасний період глобалізації характеризується комплексною картиною економічної географії, а ролі міст та регіонів еволюціонували в різних напрямках. З одного боку, мережі глобальних місць зберігають свою актуальність як центри концентрації знань, що особливо актуально для сфери послуг, яка значною мірою залежить від експлуатації відносин довіри. Проте, незважаючи на збереження міжрегіональних внутрішньодержавних дивергенцій (при тенденції до міждержавної конвергенції, принаймні серед розвинутих держав), у багатьох державах аграрні, проміжні та нецентральні міські регіони стають драйверами економічного зростання протягом останніх років. Однак, у менш розвинутих державах роль центральних метрополій для зростання залишається ключовою, що підтверджується стрімким підвищенням міжнародного значення таких міст, як: Шанхай, Мумбай, Йоганнесбург, Джакарта, Сан-Паулу й ін.

2.3. Сучасні інституційні підходи до імплементації стратегій територіального розвитку

Стратегія формування полюсів зростання / розвитку належить до підтипу програм територіального (включаючи регіонального та міського) розвитку. Варто відмітити, що протягом останніх десятиліть відбувається кардинальне переосмислення ролі, характеру та завдань територіальної економічної політики. Така зміна уявлень суб'єктів регіональної і місцевої політик відбулась насамперед через суттєві структурні зрушення світової економічної системи викликані процесами глобалізації, що привело до переоцінки постулатів традиційної територіальної політики.

Економічна політика втілена як на регіональному, так і на місцевому рівнях доволі часто ставить перед собою ключову мету – покращення привабливості окремих територій в якості локацій для інвестиційних процесів, зокрема зазначене стосується менш розвинутих регіонів/районів. Проте ключовою відмінністю між політикою регіонального розвитку і політикою регенерації міст є те, що сектори промисловості, на які орієнтується політика регіонального розвитку суттєво відрізняються від тих, на які націлена міська політика. Ті сектори, які найбільш чутливі до ефекту масштабу та впливу цінових коливань, переважно некритично пов'язані із типовими ринками нерухомості і сектором землеустрою, а радше належать до сфер виробництва і розподілу, або ж відносяться до сфери комерційних послуг, основою яких є здійснення багаточисельних стандартизованих рутинних операцій.

Традиційна політика територіального розвитку для досягнення вищезначеної мети ініціює пом'якшення або зміну інституційного і законодавчого середовища у цільовій локації. Однак вплив такої політики буде неоднозначним як на функціонування різнотипних секторів, так і на ефективність регіонів із різним рівнем розвитку. Слід враховувати, що локально-орієнтована політика частково або повністю імплемтується за рахунок коштів державних фондів і зазвичай спрямовується на допомогу відстаючим регіонам. При цьому особливо важливим є аспект соціальних граничних витрат і вигод, тобто критичним є врахування позицій тих локацій, котрі не отримують зазначене державне фінансування.

Найбільш звичним типом регіональної політики є політика регулювання пропозиції (англ. «*supply-side policy*»), в рамках котрої здійснюється вдосконалення середовища для локальних інвестицій за рахунок підвищення якості залучених факторів виробництва. У контексті глокалізаційного фокусу нашого

дослідження варто відмітити, що особливий акцент у політиці регулювання пропозиції робиться на локаційно специфічних факторах виробництва. В умовах глобалізації міжрегіональних потоків, при якій левова частка капіталу та робочої сили є мобільними, по справжньому специфічними локальними факторами можуть вважатись лише природні ресурси, земля, інфраструктура на місцях і вузький немобільний сегмент ринку праці. Враховуючи, що за допомогою інтервенцій уряду зазвичай неможливо вплинути на розміщення природних ресурсів, прерогативою регіональної політики переважно є покращення якості і різноманіття локальної інфраструктури та субсидування ринку праці з метою підвищення кваліфікації чи перекваліфікація місцевих робітників. Розглянуті фактори загалом непрямо впливають на зменшення витрат на залучення локальних ресурсів. Існують також альтернативні варіанти прямого зменшення витрат на залучення ресурсів. Наприклад, поєднання прямих та непрямих підходів стимулювання імпорту інвестицій часто здійснюється при створенні різного роду «підприємницьких зон», у межах яких імплементуються рентні субсидії, локальні податкові знижки, субсидування земельних зборів, меліорації і конвєрсії земельних ділянок або інфраструктурне забезпечення території³⁶¹. Сьогодні такі інструменти територіальної політики часто комбінуються із різними фінансовими інструментами, які дозволяють регіональним та місцевим владним структурам отримати доступ до джерел капіталу для компенсації недоотриманого податкового доходу із «підприємницьких зон» – т. зв. податкові інкрементальні фінансові схеми (англ. «TIF»). Хороший огляд світового досвіду застосування систем та підходів до регіонального планування наводиться в дослідженнях А. Фалуді³⁶², Е. Зельцера і А. Карбонелла³⁶³, Ж.–Ж. Кнаапа і співавторів³⁶⁴.

Концептуальна схема макроекономічного ефекту традиційної регіональної політики наведена на Рис. 2.12, на якому моделюється ситуація у регіонах *A* і *B*, перший з яких є успішним та характеризується повною зайнятістю, тоді як другий – депресивний із високим рівнем недобровільного безробіття. Верхні чотири графіки на рисунку візуалізують ситуацію для прогресивного регіону *A*:

³⁶¹ Swales K. A. Cost-Benefit Approach to Regional Policy. *Technological Change and Mature Industrial Regions: Firms, Knowledge, and Policy* / Ed. Farshchi M., Janne O. E. M., McCann P. Cheltenham, Edward Elgar, 2009.

³⁶² Faludi A. *European Spatial Research and Planning*. Lincoln Institute of Land Policy Cambridge, MA. 2008.

³⁶³ Seltzer E., Carbonell A. *Regional Planning in America: Practice and Prospect*. Lincoln Institute of Land Policy, 2011.

³⁶⁴ Knaap G.-J., Nedovic-Budic Z., Carbonell A. *Planning for States and Nation States*. Lincoln Institute of Land Policy, 2015.

при регіональному доході Y_{A1} формується такий рівень сукупного попиту, що повна зайнятість в регіоні досягається за умов залучення робочої сили L_{AF} . При певному рівні процента i^* (який просто гарантує, що рівень цін залишатиметься на постійному рівні P^*) для забезпечення повної зайнятості і формування сукупного попиту Y_{A1} необхідно виконати інвестиційну програму IS_{A1} . Іншими словами, в успішному регіоні повна зайнятість досягається без стимулювання локальної інфляції. Разом із тим у депресивному регіоні B за рівня процента i^* інвестиційна програма IS_{B1} є недостатньою для підтримки сукупного попиту Y_{B3} (підтримується лише на рівні Y_{B1}) та повної зайнятості L_{BF} (підтримується лише L_{B1}). При умові, що міжрегіональні міграційні потоки є не настільки інтенсивними, щоб оперативно врівноважити регіональні ринки робочої сили, а рівень процента не може бути меншим i^* , ситуація залишатиметься невизначеною.

У контексті вищезазначеного варто пояснити чому процент підтримується на рівні i^* . Однією із особливостей взаємопов'язаних міжрегіональних економік є те, що зростання цін в одному (типово більш динамічному) регіоні може дуже швидко транслюватись на інші регіони. А отже, національний монетарний суб'єкт не допускати зниження облікової ставки заради недопущення надмірної інфляції в сфері нерухомості та на ринку праці в успішному регіоні (хоча депресивний регіон значно виграв би від такого зниження). Тобто успішний регіон стає обмежувачем розвитку (т. зв. «*bottleneck region*») для депресивного.

Однак регіональна політика може виправити зазначену ситуацію переспрямувавши частину попиту із успішного району у депресивний шляхом застосування вищезгаданих субсидій в останньому або певних обмежень в першому (наприклад, через планування використання земельних ділянок). Переспрямування попиту проявляється у більш інтенсивних інвестиційних потоках та міграції фірм із регіону A у регіон B – графічно цей процес візуалізується через зміщення кривих IS_{A1} до IS_{A2} для регіону A та IS_{B1} до IS_{B2} для регіону B . Зменшення інвестиційних потоків приводить до скорочення доходу (Y_{A2}) і сукупного попиту (AD_{A2}), а також до появи безробіття (L_{A2}) у регіоні A . Відповідно у регіоні B завдяки зміщенню кривих IS_{B1} до IS_{B2} спостерігатиметься зростання доходу (Y_{B2}), сукупного попиту (AD_{B2}) і рівня зайнятості (L_{B2}). Скорочення кількості зайнятих в регіоні A ($L_{AF}-L_{A2}$) ідентичне приросту зайнятої робочої сили в регіоні B ($L_{BF}-L_{B2}$), через що рівень локальних цін в регіоні A не підпадає під вплив процесів зміни інвестицій в обох регіонах. Більш того сукупний попит в обох регіонах тепер може розширяться (до AD_{A1} та AD_{B3} відповідно) не провокуючи інфляцію в регіоні A .

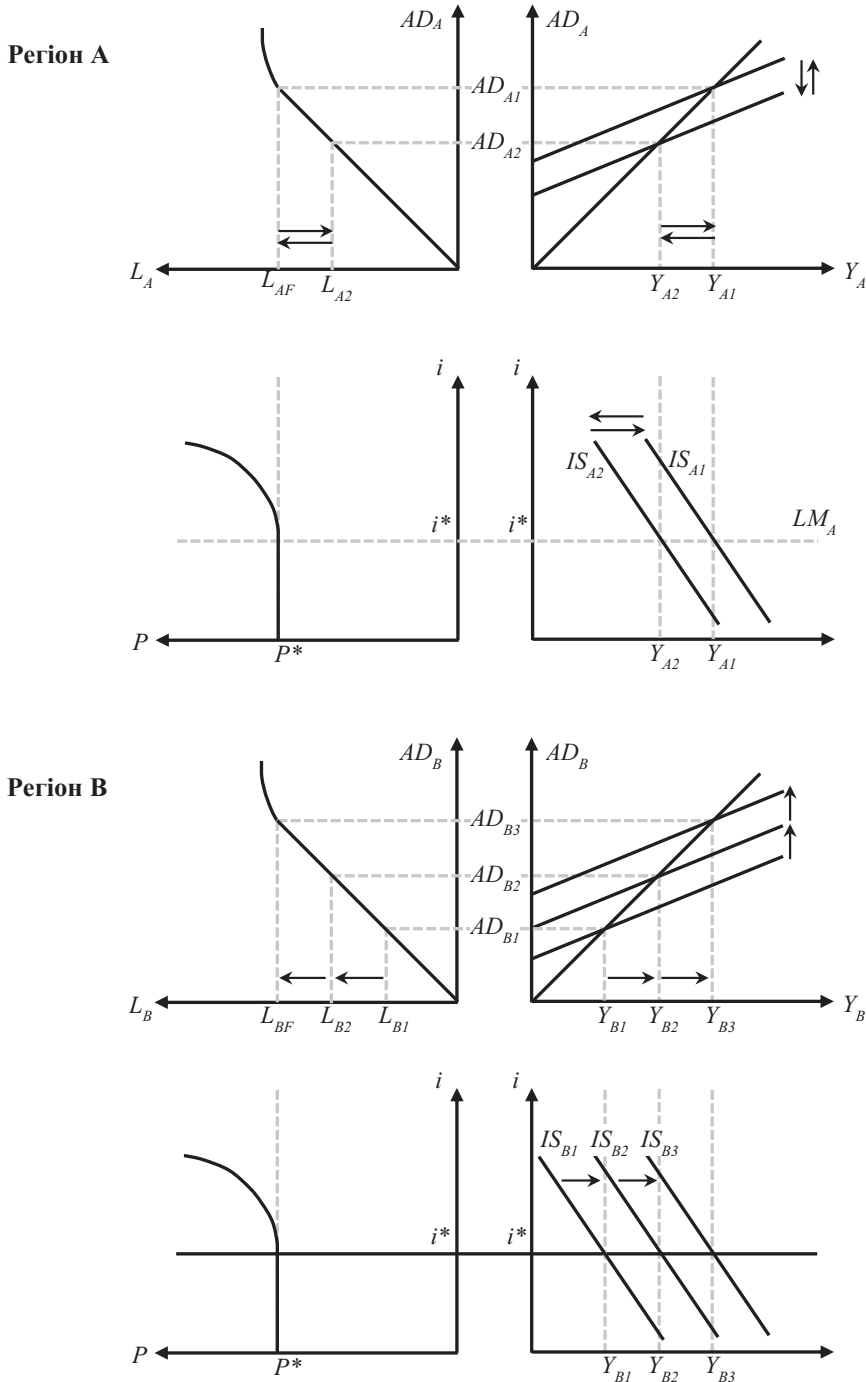

Рис. 2.12. Макроекономічні ефекти традиційної регіональної політики

Джерело: McCann P. Modern Urban and Regional Economics. Oxford University Press, 2013. P. 352. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018).

Тобто переспрямування інвестицій з одного регіону в інший дозволило досягнути рівня сукупного попиту, який відповідав би повній зайнятості, не стимулюючи інфляцію в домінуючому регіоні-обмежувачі. А отже, завданням регіональної політики повинно бути уникнення проблем численних регіонів-обмежувачів викликаних різними рівнями притоку інвестицій у ситуаціях, в яких спільна міжрегіональна ставка процента задана наперед відповідно до умов попиту у прогресивному регіоні. Тому, якщо регіональна політика впроваджується успішно, її чистим результатом повинен бути прояв ефекту переспрямування у супроводі із ефектом макроекономічної експансії в усіх регіонах при збереженні стабільного монетарного режиму. При забезпеченні цих трьох результатів регіональна політика не приводить до ефекту витіснення (англ. «*crowding out*»).

У попередніх частинах роботи ми розглядали наскільки динамічним та різновекторним став розвиток теорії територіального розвитку протягом останніх десятиліть. Однак практика територіальної (і особливо регіональної) політики залишається доволі консервативною. Особливо це стосується менш розвинутих держав, у яких інтервенції уряду на національному та регіональному рівнях зводяться переважно до стимулювання класичних полюсів зростання в стилістиці уявлень економічних шкіл 1950–60-х рр. Відповідно практика політики територіального розвитку у менш розвинутих державах здійснюється переважно в рамках традиційної школи і направлена майже виключно на будівництво доріг та забезпечення інших типів інфраструктури. При цьому практично не беруться до уваги соціальні та середовищні наслідки впровадження таких інструментів, ігнорується площина комплексної взаємодії між економічною географією і переливом знань, а також проблеми інституційного втілення зазначених аспектів.

Заради справедливості варто відмітити, що в розвинутих державах до 2008 р. регіональна політика також не вирізнялась особливою різноманітністю. Типово така політика організовувалась за низхідним ієрархічним принципом та розроблялась на національному рівні. Основною метою політики було стимулювання фірм до розміщення у більш відсталих регіонах через механізми субсидування та податкових канікул. Причому політика розвитку територій здебільшого вирізнялась секторальним характером, тобто здійснювалось стимулювання релокації у тих галузях, які вважались найбільш придатними для ініціації розвитку в окремих регіонах. Що стосується політики міського розвитку, то в розвинутих державах акцент здебільшого робився на процесах соціального облагородження (т. зв. «джентрифікації»), районного зонування та заборон на експлуатацію землі. Проте аспект дистрибуції при цьому практично повністю

ігнорувався, незначна увага приділялась лише питанням впливу зміни локальних інститутів / владних структур на соціальну когезію / сегрегацію при проведенні політики міської ревіталізації.

Такий стан речей у реальній політиці залишався незмінним протягом трьох десятиліть, незважаючи на суттєвий прогрес теоретичної та аналітичної складової в царині територіальної економіки. Однак протягом останніх років почали спостерігатись суттєві зрушення, які викликані насамперед двома групами чинників:

1. Глобальна фінансова криза 2008-го р. та викликані нею економічні турбуленції, котрі стали проявом слабкості економічного регулювання, координації і управління численних тогочасних економічних систем, а також свідченням того, що переваги політики в стилі «Вашингтоського консенсусу» (насамперед ринкова дерегуляція та чітка детермінація прав власності) можуть бути нівельовані для окремої держави через трансмісію шоків у глобалізованій економіці;

2. Публікація протягом 2009–2010-х рр. п'яти фундаментальних звітів, які аналізували роль, характер і доцільність різних типів регіональної політики розвитку:

- «Звіт по світовому розвитку» Світового банку ³⁶⁵;
- Звіт комісара ЄС Ф. Барки «Порядок денний реформованої політики когезії» ³⁶⁶;
- Звіт ОЕСР «Як зростають регіони» ³⁶⁷;
- Звіт ОЕСР «Регіони мають значення» ³⁶⁸;
- Звіт локального розвитку Андської корпорації розвитку ³⁶⁹.

Усі зазначені п'ять звітів аналізують приблизно однакові аспекти, однак приходять до кардинально відмінних практичних рекомендацій. Після публікації звітів практики регіональної економіки розділились на два табори відповідно до своїх поглядів:

³⁶⁵World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography. *The World Bank*. URL: <https://ictlogy.net/bibliography/reports/projects.php?idp=1211> (Last accessed: 12.12.2018).

³⁶⁶Barca F. Agenda for a Reformed Cohesion Policy. European Communities, 2009.

³⁶⁷How Regions Grow: Trends and Analysis, 2009. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/howregionsgrowtrendsandanalysis.htm>.

³⁶⁸Regions Matter: Economic Recovery, Innovation and Sustainable Growth, 2009. *OECD*. URL: <http://www.oecd.org/cfe/regional-policy/regionsmattereconomicrecoveryinnovationandsustainablegrowth.htm>.

³⁶⁹CAF. *Desarrollo Local: Hacia un Nuevo Protagonismo de las Ciudades y Regiones*, 2010. URL: <https://www.caf.com/es/actualidad/noticias/2010/06/desarrollo-local-hacia-un-nuevo-protagonismo-de-las-ciudades-y-regiones/> (Last accessed: 29.10.2018).

1. Прихильники т. зв. «просторово сліпого» підходу (англ. «*space-blind approach*»), який був рекомендований у звіті Світового банку³⁷⁰;

2. Прихильники «місцевого підходу» (англ. «*place-based approach*»), за який ратували решта чотири звіти.

Основна ідея сучасного просторово сліпого підходу полягає в тому, що агломерація приводить до зростання продуктивності, а отже, лейтмотивом оптимальної політики розвитку повинно бути стимулювання міграції факторів виробництва до більших та густо заселених регіонів. Разом із цим фахівці Світового банку відмічають існування дихотомічного конфлікту між «процвітанням місць» і «процвітанням людей». Відповідно, політика із акцентом на всебічний розвиток окремих регіонів автоматично приводить до стримування процесів міграції факторів, працюючи цим самим проти інтересів суспільства в цілому.

За своєю суттю просторово сліпий (або просторово нейтральний) підхід є продовженням неокласичного підходу до регіональної політики, за якого урядові інтервенції повинні мінімалізуватись. На думку прихильників підходу політичні суб'єкти не мають найменшого уявлення про те, якою повинна бути ефективна структура розміщення факторів виробництва³⁷¹. Натомість розмір заплат та віддачі від капіталу повинні детермінуватись невидимою рукою ринку. Урбанізаційні процеси у менш розвинутих державах відбуваються за тим же сценарієм, котрий пройшли розвинуті держави у попередніх цивілізаційних епохах (модель В. Ростоу³⁷², про яку ми згадували в п. 1.1), а отже, питання регіональної конвергенції не може розглядатись до того часу, поки не будуть максимізованими економічне зростання та національний добробут (які апіорі призводять до регіональної незбалансованості та формування полюсів). Ключовим посилом звіту Світового банку³⁷³ є твердження про те, що будь-які спроби політиків стимулювати розвиток економічно слабших регіонів всупереч процесам концентрації та поляризації, неминуче приведе до підриву засад національного зростання і благополуччя та пролонгації бідності.

³⁷⁰ Схожі рекомендації зустрічаємо також у більш ранньому «Порядку денному щодо зростаючої Європи» за 2004 р, який проте був більш секторально орієнтованим (Sapir A., Aghion P., Bertola G., et al. *An Agenda for a Growing Europe: The Sapir Report*. Oxford University Press, 2004. URL: <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0199271488.001.0001/acprof-9780199271481> (Last accessed: 18.12.2018)).

³⁷¹ Glaeser E. L., Gottlieb J. D. *The Economics of Place-Making Policies*. *Brook Pap Econ Act*. 2008. No. 39(1 (Spring)). P. 155-253.

³⁷² Rostow W. W. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge university press, 1990.

³⁷³ World Development Report 2009: *Reshaping Economic Geography*. *The World Bank*. URL: <https://ictlogy.net/bibliography/reports/projects.php?idp=1211> (Last accessed: 12.12.2018).

На противагу традиційній регіональній політиці Світовий банк пропонує імплементацію т. зв. «3-D розвитку» на основі трьох «опорних стовпів»: щільності, відстані та розриву (англ. «*density, distance, division*»). Причому кожному «D» відповідає окрема «I»-площина основних цільових політичних акцентів: інститутів, інфраструктури й інтервенцій. Загальна логіка рекомендацій виглядає наступним чином:

– відносно напрямку щільності населення, Світовий банк рекомендує організувати розподіл інститутів таким чином, щоб досягти підвищення інтенсивності агломераційних процесів у регіонах із недостатньою концентрацією;

– щодо аспекту відстані – пропонується розвивати інфраструктуру транспорту та зв'язку;

– стосовно подолання інституційних чи управлінських «розривів» – основною рекомендацією є застосування цільових інтервенцій за просторовою ознакою.

Варто відмітити, що згідно просторово сліпого підходу, агломерацію доцільно інтенсифікувати навіть із врахуванням негативних моментів пов'язаних із формуванням різного роду депресивних околиць, деградації навколишнього середовища і т. п., котрі вважаються неминучим і тимчасовим явищем моделі розвитку за В. Росту.

Прихильники ж місцевого підходу стверджують, що механізм розвитку територій (як міст, так і регіонів) – це не просто функція просторової міграції виробничих факторів. Натомість акцент здійснюється на характері коеволуційних взаємовідносин інститутів у процесі переміщення факторів. Основним посилом чотирьох вищевказаних звітів присвячених місцевому підходу є важливість локального контексту для розвитку, а також те, що саме взаємовідносини між інститутами, суб'єктами влади і власне географією формують т. зв. «відчуття місця»³⁷⁴ та визначають потенціал розвитку як окремо взятого регіону, так і навколишніх територій. У сучасній термінології «відчуття місця» включає в себе всі аспекти соціального³⁷⁵, культурного³⁷⁶, креативного³⁷⁷, підприємницького³⁷⁸ та інституційного капіталу, які є специфічними для окремого місця. Всі вказані елементи у поєднанні із людським капіталом формують характер та

³⁷⁴ Vanclay F. M., Higgins M., Blackshaw A. *Making Sense of Place*. Canberra, 2008.

³⁷⁵ Putnam R. D., Leonardi R., Nanetti R. Y. *Making Democracy Work: Civic Institutions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, 1993.

³⁷⁶ Beugelsdijk S., Maseland R. *Culture in economics*. Camb Books. 2014.

³⁷⁷ Florida R. *The Rise of the Creative Class*. Basic books New York, 2002. Vol 9.

³⁷⁸ Fritsch M. *Handbook of Research on Entrepreneurship and Regional Development: National and Regional Perspectives*. Edward Elgar Publishing, 2013.

життєздатність локації, а також добробут її жителів. Завданням регіональної політики при цьому повинно бути налагодження ефективної мобілізації локальних особливостей для максимізації місцевого економічного потенціалу регіону. Тобто, в контексті мети нашого дослідження, варто відмітити, що за своєю суттю місцевий підхід є втіленням принципу глокалізації на політичному рівні. Слід відмітити, однак, що вузьким місцем підходу є недостатня увага аспектам міжрегіональної конвергенції.

Місцевий підхід сьогодні домінує серед принципів політики територіального розвитку розвинутих держав (особливо на ньому акцентують держави-члени ЄС). Порівняння традиційного та сучасного підходів до регіональної політики наведено в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Порівняння традиційного та сучасного підходів до регіональної політики

	Традиційна регіональна політика	Сучасна регіональна політика (місцевий підхід)
Ціль	Компенсація тимчасових локаційних недоліків відстаючим регіонам	Акцент на незадіяному потенціалі усіх регіонів для стимуляції розвитку усіх регіонів
Об'єкт інтервенцій	Адміністративні одиниці	Функціональні економічні зони
Стратегія	Секторальний підхід	Інтегровані проекти розвитку
Інструменти	Субсидії та державна допомога	Суміш <i>hard</i> -капіталу (інфраструктура) та <i>soft</i> -капіталу (ділова підтримка, доступність кредитів, системи нетворкінгу)
Суб'єкти	Центральний уряд	Багаторівневість урядування включаючи різні сектори та рівні місцевого, регіонального та національного врядування у співпраці із приватними та громадськими структурами

Джерело: How Regions Grow: Trends and Analysis, 2019. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/howregionsgrowtrendsandanalysis.htm>.

Як бачимо традиційний підхід до регіональної політики втілюється в рамках національної архітектури, при якій уряд приймає рішення про надання субсидій, а також він визначає які сектори чи фірми отримуватимуть субсидії. Регіональні та місцеві органи влади при цьому не виконують особливих функцій, окрім представлення інтересів та захисту прав місцевих об'єктів субсидування.

І навпаки, сучасна політика територіального розвитку за принципами місцевого підходу націлена на створення сприятливої інституційної системи взаємодії між центральними і локальними органами влади, а також між державними, приватними і громадськими акторами. Основною метою при цьому є формування політики на основі експлуатації локальних вмінь, досвіду і можливостей задля стимулювання процесів ендогенного локального розвитку територій. Більш важливим є те, що в процесі імплементації політики генерується сукупність суспільних товарів, які відповідають особливим потребам території, залучаючи при цьому якомога більше локальних учасників. При цьому посилюється транспарентність політичних намірів і цілей, покращується якість моніторингу та оцінки результатів.

Локальні інтервенції є найбільшою перевагою місцевого підходу, оскільки вважається, що тільки місцеві актори володіють специфічними знаннями для досягнення бажаних і планових політичних цілей. Однак пошук локальних політичних рішень не вважається монопольним правом місцевих суб'єктів влади. Пріоритетом місцевого підходу повинно бути пошук найбільш адекватних комбінацій локально-центрального інструментів та створення спільно координованих систем територіального розвитку. Р. Зоелік³⁷⁹ стверджує, що такий тип інтервенцій може розглядатись як «*crowding in*» інвестиції (із ефектом привнесення) на противагу до просторово сліпого підходу, прихильників котрого часто звинувачують у стимулюванні «*crowding out*» інвестицій (із ефектом витіснення).

Прихильники місцевого підходу попереджають про недопустимість застосування стилізованих агломераційних теорій економічної географії в якості орієнтирів для практичної імплементації. Ми уже відзначали, що звіти ОЕСР вказують на значну і зростаючу роль регіонів, які не є полюсами, в економічному розвитку багатьох держав³⁸⁰. Загалом статистичні дані по міських, сільських та проміжних регіонах держав ОЕСР не демонструють суттєвих відмінностей у схильності до випереджуючого чи відстаючого зростання, а швидше знаходяться в паритеті із національними індикаторами поступу. Економічне зростання держав ОЕСР не залежить лише від успішності міст, а самі переваги агломерацій у багатьох розвинутих державах стають розмитими³⁸¹. Навіть у ви-

³⁷⁹ Zoellick R. B. Why we still need the World Bank: looking beyond aid. *Foreign Aff.* 2012. No. 91. P. 66.

³⁸⁰ How Regions Grow: Trends and Analysis, 2009. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/howregionsgrowtrendsandanalysis.htm>.

³⁸¹ Dijkstra L., Garcilazo E., McCann P. The effects of the global financial crisis on European regions and cities. *J Econ Geogr.* 2015. No. 15(5). P. 935-949.

падку Китаю динамічне регіональне зростання радше спричинене децентралізованою системою урядування, а не просто розміром міст³⁸² (особливо при цьому варто звернути увагу на розуміння локально-центрального взаємину урядування).

Із перспектив місцевого підходу, просторово сліпий підхід видається нереалістичним, оскільки при ігноруванні взаємину між географією та інституціями неможливо виокремити фактичний вплив просторово нейтральної політики. Однак очевидним є те, що просторово сліпий підхід таки проявляється у численних просторових ефектах, частина із яких буде небажаними і не планованими, що підриває цілі самої політики. Тоді як місцевий підхід направлений на своєчасне усунення негативних ефектів відповідно до локальних потреб регіону. При цьому ініційовані коротко- та середньострокові трансформації можуть суттєво скорегувати довгострокові результати.

³⁸² Xu C. The fundamental institutions of China's reforms and development. *J Econ Lit.* 2011. No. 49(4). P. 1076-1151.

2.4. Ретроспектива та ревіталізація стратегій полюсів розвитку

Відносно коротку історію імплементації стратегій полюсів зростання можна умовно розподілити на п'ять етапів:

1. Ранні 1960-ті рр. – сформовані основні постулати стратегії та коло проблем, на яке вона має спрямовуватись (обидва аспекти було насамперед обґрунтовано на основі праць Ф. Перу³⁸³).

2. Пізні 1960-ті рр. – активне застосування стратегії для вирішення широкого спектру завдань (цей період характеризується розквітом ери кейнсіанства і, відповідно, значним рівнем державного втручання та загальним оптимізмом щодо системи планування).

3. Ранні 1970-ті рр. – вияв численних випадків провалу і відмови від стратегії полюсів зростання, що збіглися в часовому вимірі із фундаментальним переглядом масштабів державного втручання (та планування зокрема).

4. Із середини 1970-х рр. по 2000-ні рр. – дискредитація й відмова від стратегії полюсів зростання. Своєрідні «відголоски» стратегії полюсів зростання знаходять свій вияв у програмах регіонального розвитку на основі технополісів і кластерів.

5. 2010-ті рр. – відновлення інтересу практиків до основних постулатів концепції полюсів зростання та їхня трансформація до сучасних реалій.

Еволюцію концепції полюсів зростання не можна розглядати відірвано від розвитку практичних ініціатив у цій сфері. Період із середини 1960-х рр. по середину 1970-х рр. вирізнявся бурхливим зростанням академічного інтересу до стратегій стимулювання полюсів зростання³⁸⁴, який супроводжувався численними конференціями, публікаціями та іншими заходами. Як наслідок почали робитись спроби практичного втілення стратегій такого типу у середовищах як розвинутих країн, так і тих, що розвиваються (держави Латинської Америки були серед піонерів).

Оцінюючи ефективність втілення таких програм із сучасних темпоральних позицій, можемо зробити висновок про їхню загальну неуспішність (при-

³⁸³ Perroux F. Note sur la notion de pôle de croissance. *Econ Appl.* 1955. No. 8; Perroux F. Economic Space: Theory and Applications. *Q J Econ.* 1950. No. 64(1). P. 89-104. DOI: 10.2307/1881960; Perroux F. The pole of development's new place in a general theory of economic activity. *Regional Economic Development.* Routledge, 2017. P. 48-76.

³⁸⁴ Надалі для більшої лаконічності ми вживатимемо словосполучення «стратегія полюсів зростання (розвитку)».

наймні щодо досягнення визначених цілей за вказані терміни). Щоправда, варто виділити окремі випадки деякого поступу у виконанні визначених завдань, пов'язаних зі справді вдалим інструментарієм та підходом стратегії або зі «щасливим» збігом обставин (серед прикладів успішних ранніх стратегій дослідники традиційно називають Програму розвитку Аппалачів у США, спроби деконцентрації деяких мегаполісів у Великій Британії й створення промислових полюсів в Індії³⁸⁵). Окремо слід виокремити промислово політику створення моносекторних міст у соціалістичному таборі держав, яка за своєю суттю є своєрідним варіантом стратегії планових полюсів, що реалізовується майже винятково в централізованій манері (тобто відбувалась підміна ринкових процесів концентрації адміністративними заходами). Незважаючи на це, випадки, коли стратегія реалізовувалась послідовно, у повному обсязі та протягом усього визначеного періоду часу були нечисленними. Де-факто у 1960-х рр. спроби регіонального економічного планування за принципами полюсів зростання / розвитку в більшості держав світу зазнали невдачі або були передчасно відмінені³⁸⁶.

У деяких випадках від стратегії полюсів зростання відмовлялись на ранніх стадіях втілення з огляду на їхню невідповідність чи недостатність відносно існуючих обставин або переоцінку політичних цілей і засобів їхнього досягнення часто в результаті зміни влади чи політичного режиму³⁸⁷. В інших випадках стратегії залишалися діючими протягом запланованого періоду, але не змогли забезпечити очікуваних результатів.

Враховуючи вищесказане, вважаємо не дивним те, що протягом наступних трьох десятиліть ставлення дослідників та практиків до стратегій, які базуються на ідеї експлуатації полюсів зростання, змінилось на різко негативне. Незважаючи на енергійну й доволі переконливу аргументацію прихильників³⁸⁸, протягом 1970-х рр. – початку 1990-х рр. стратегії полюсів зростання «впали у

³⁸⁵ Проте навіть у цих випадках оцінка успіху полюсів зростання є дещо умовною, оскільки вони були лише одним з аспектів (хоч і важливим) більш ширших програм регіональної політики.

³⁸⁶ Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy. *Urban Stud.* 1999. No. 36(7). P. 1196. DOI:10.1080/0042098993187.

³⁸⁷ Conroy M. E. Rejection of growth center strategy in Latin American regional development planning. *Land Econ.* 1973. No. 49(4). P. 371-380.

³⁸⁸ Boisier S. Growth poles: are they dead? *Unpubl Rep UN Lat Am Inst Econ Soc Plan Santiago.* 1981; Hansen N. M. An evaluation of growth-center theory and practice. *Environ Plan A.* 1975. No. 7(7). P. 821-832; Richardson H. W. Growth centers, rural development and national urban policy: a defense. *Int Reg Sci Rev.* 1978. No. 3(2). P. 133-152.

немилість» серед очільників урядів ³⁸⁹; а в середовищі планування регіонального економічного розвитку інструментарій полюсів зростання став розглядатись як «реліктовий» ³⁹⁰. Сама ідеологія полюсів зростання зазнала жорсткої критики і почала вважатись абсолютно невалідною чи навіть «ворожою» ³⁹¹.

З метою детермінації внутрішньої логіки та міри впливу стратегії полюсів зростання на розвиток регіональної економіки варто розглянути коло проблем, на вирішення яких насамперед спрямовувались зусилля стратегії. Як уже зазначалось, стратегії полюсів зростання розроблялись як розвиненими, так і слабо-розвиненими країнами. Ранні стратегії переважно були суто регіонального (а не локального) масштабу з орієнтацією на концентрацію (хоч іноді і на деконцентрацію) регіональної просторової структури. Проте час від часу така концентрація на регіональному рівні візуалізувалась за рахунок деконцентрації на національному рівні, а отже, стратегіям іноді властива міжрегіональна компонента. Якщо використовувати стилістику дихотомії Дж. Фрідмана ³⁹², то стратегії полюсів зростання звичайно можна представити прикладами т. зв. «розвиткового планування» (англ. «*developmental planning*»), тоді як випадки «трендового планування» (англ. «*trend-planning mode*») чи «адаптивного планування» (англ. «*adaptive-planning mode*») були нечисленними. Слід також вказати на диверсифікований інструментарій імплементації стратегій, який охоплює багатоманітність підходів до способів активації планових полюсів, послідовності здійснення інвестування, часових горизонтів стратегій та ін. Необхідно наголосити, що, незважаючи на те, що більшість стратегій була спрямована на модифікацію регіональної чи міжрегіональної просторової структури, їхньою кінцевою метою було забезпечення підвищення рівнів регіонального добробуту або регіональної економічної активності. Водночас потрібно уточнити, що в жодному з нижченаведених випадків стратегія полюсів зростання не розглядалась як єдина оптимальна (чи єдина доступна) опція регіонального планування. Однак при

³⁸⁹Conroy M. E. Rejection of growth center strategy in Latin American regional development planning. *Land Econ.* 1973. No. 49(4). P. 371-380; Breathnach P. The demise of growth centre policy: the case of the Republic of Ireland. *Reg Plan Eur Lond Pion.* 1982.

³⁹⁰Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy. *Urban Stud.* 1999. No. 36(7). P. 1196. DOI:10.1080/0042098993187.

³⁹¹Gore C. *Regions in Question (Routledge Revivals): Space, Development Theory and Regional Policy.* Routledge, 2013; Lipton M. *Why Poor People Stay Poor: A Study of Urban Bias in World Development.* London: Canberra: Temple Smith; Australian National University Press, 1977.

³⁹²Friedmann J. Regional development in post-industrial society. *J Am Inst Plann.* 1964. No. 30(2). P. 84-90.

складенні рекомендацій щодо стратегії полюсів зростання мало уваги приділялось альтернативним сценаріям, тому з огляду на ранній ентузіазм до втілення таких ініціатив іноді складається враження, що стратегії полюсів зростання апоріорі пропонували найбільш ефективний підхід.

Отже, «кейси», для яких найчастіше наводились аргументи щодо використання стратегій полюсів зростання містять таке:

1. Ревіталізація депресивних територій.
2. Стимулювання регіональної (найчастіше столичної) деконцентрації.
3. Модифікація національної системи урбанізації.
4. Досягнення міжрегіонального балансу.

Проблема депресивних територій стала особливо актуальною для держав із розвиненою економікою й стосується регіонів, які раніше були в авангарді прогресу, однак так і не змогли адаптуватись до сучасних умов (переважно під впливом зовнішніх шоків). Депресивні території типово характеризуються відносно високим рівнем безробіття, низькими доходами на душу населення, розвитком людського капіталу, нижчим від середнього рівня, соціальною депривацією, неадекватними рівнями суспільного обслуговування та інфраструктурного забезпечення й т. ін. Економіка таких регіонів вирізняється виробничою спеціалізацією у минулому із суттєвим рівнем урбанізації або ґрунтується на експлуатації ресурсів і характеризується менш урбанізованим чи сільським середовищем. В обох випадках депресивні умови склались у результаті колапсу чи значного скорочення експортної бази та суттєвого впливу негативного ефекту мультиплікатора. Проблема загострюється селективним відпливом робочої сили й капіталу, а отже, і слабкою фіскальною базою. Без інтервенцій з боку держави (прямих чи непрямих) різні слабкі риси мають тенденцію до посилення одна одної, призводячи до соціального зuboжіння населення, яке залишилось на депресивній території.

Проблема депресивних територій особливо характерна для Європи та Північної Америки. Один із підходів до її подолання – це застосування фіскальних трансферів до проблемних регіонів. Більш видимою політичною реакцією є використання принципів «переміщення робочої сили до робочих місць» (тобто депопуляція депресивних територій за рахунок стимулювання міжрегіональної міграції) або «переміщення робочих місць до робочої сили» (стимулювання припливу капіталу до депресивних територій за рахунок розвитку інфраструктури, виплати субсидій приватним та державним корпораціям, безпосередня імплантація окремих секторів). Якщо за першим сценарієм результатом буде кількісна детеріорація залишків робочої сили, то другий сценарій часто призводить до розпорошення інвестицій без суттєвого загального результату.

Передбачалось, що стратегія полюсів зростання має подолати обидва вищезазначені проблемні аспекти. Така аргументація чи не вперше з'являється в двох впливових звітах Шотландської ради від 1952 р. та 1961 р., які рекомендували імплементацію стратегії полюсів зростання для центральних регіонів Шотландії (область занепаду вугільної галузі й важкого машинобудування). Пізніше загальне бачення підходу було розроблено Е. Гувером³⁹³ та Г. Камероном³⁹⁴. Загальна аргументація була такою: якщо певний рівень державних інвестицій на розвиток інфраструктури та стимулювання приватного сектору буде сфокусованим у межах регіону поміж обмеженими локаційно сприятливими центрами, то вплив на економіку від таких інвестицій (щодо зростання можливостей зайнятості й вищих доходів на душу населення) буде більшим, ніж від стратегій спрямованих на підтримку найменш сприятливих територій чи на пропорційний розподіл ресурсів. Доволі вдало суть стратегії полюсів зростання описано у дослідженні депресивних промислових регіонів північно-західної Англії: «... Проблематика має розглядатись не як переміщення робочих місць до робітників чи навпаки, а як переміщення робочих місць і за необхідності робітників до локацій у регіоні, де би вони функціонували найбільш ефективно»³⁹⁵.

Отже, метою стратегії має стати створення більш конкурентної просторової структури регіону³⁹⁶. З перспективи руху факторів виробництва такий підхід поєднує міжрегіональний рух капіталу із міжрегіональним рухом робочої сили відповідно до припущення, що «... люди більш охоче мігруватимуть до центрів зростання у власному регіоні, ніж до місць за межами регіону»³⁹⁷. Найбільш відомими стали приклади застосування стратегій полюсів зростання (з різним періодом тривалості та із перемінним успіхом) відносно депресивних регіонів Великої Британії³⁹⁸, сходу Канади³⁹⁹ і регіону Аппалачів у США⁴⁰⁰.

³⁹³ Hoover E. M. Some old and new issues in regional development. *Backward Areas in Advanced Countries*. Springer, 1969. P. 343-357.

³⁹⁴ Cameron G. C. Growth areas, growth centres and regional conversion. *Scott J Polit Econ*. 1970. No. 17(1). P. 19-38.

³⁹⁵ Economist Intelligence Unit. *A Study of the Prospects for NE Lancashire*. London, 1959. P. 150.

³⁹⁶ Parr J. B. Regional competition, growth pole policy and public intervention. *Competition among Small Regions*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, Germany. 1978. P. 122-135.

³⁹⁷ Hoover E. M., Giarratani F. An Introduction to Regional Economics. New York: Alfred A. Knopf, 1971. P. 284.

³⁹⁸ Moseley M. J. Growth Centres: A Shibboleth? *Area*. 1973. No. (5). P. 143-150; Hermansen T., Allen K. Regional Policy in EFTA: An Examination of the Growth Centre Idea. Eur Free Trade Assoc Geneva, 1968.

³⁹⁹ Wilson T. Policies for Regional Development. Oliver & Boyd, 1964; Higgins B. Growth pole policy in Canada. *Growth Centers in Regional Economic Development*. 1972. P. 204-228.

Очікувалося, що у разі успішної активації планові полюси зростання стануть основними осередками в реструктурованій структурі регіональної пропозиції робочої сили. Якщо регіон був густозаселеним, то комутація з міських чи сільських населених пунктів до полюсів ймовірно зазнає суттєвого коригування. Імплементация планових полюсів все ж можлива у регіонах із середньою щільністю населення за умов цілеспрямованого розвитку високошвидкісних магістралей і за наявності першопочатково високого рівня забезпечення населення приватним чи громадським транспортом. Врешті-решт, комутація може дати поштовх внутрішньорегіональній міграції робочої сили, що необхідно при низькій щільності населення в регіоні. У будь-якому разі ключовою особливістю стратегії полюсів зростання має бути налаштування умов просторової структури регіональної економіки на приплив потенційної активності, що замінить традиційну експортну базу, яка перебуває у занепаді. Враховуючи нагальність трансформації просторової структури регіону, а також те, що радикальне оновлення транспортної інфраструктури належить до основних передумов забезпечення цієї трансформації, вважаємо не зовсім обґрунтованими коментарі критиків про те, що ранні вкладення в розвиток автомагістралей приведуть до відпливу робочої сили (хоча, наприклад, розглянута ситуація склалась у результаті прийняття рішення Аппалачською регіональною комісією про непоширення стратегії на розташовані поблизу міські зони, що динамічно розвивались, а натомість вона зайнялась удосконаленням сполучення з позарегіональними пунктами)⁴⁰¹.

Якщо проблематика ревіталізації депресивних територій пов'язана з подоланням слабких сторін просторової структури, то другий «кейс» – стимулювання регіональної деконцентрації – асоціюється із економічним успіхом регіону. Масштаб проблематики формується на рівні великої міської території, що домінує у соціальному та економічному аспектах над значно ширшим навколишнім регіоном. У своїй сукупності означена бінарна система характеризується термінами «міський регіон» (англ. «*city region*»), «метропольна спільнота» (англ. «*metropolitan community*»), «поляризований регіон» (англ. «*polarised*

⁴⁰⁰Commission A. R. The Urban-Rural Growth Strategy in Appalachia: *a commission staff summary report*. Appalachian Regional Commission, 1970; Estall R. Planning in Appalachia: an examination of the Appalachian regional development programme and its implications for the future of the American regional planning commissions. *Trans Inst Br Geogr*. 1982. P. 35-58; Hansen N. M. Growth center policy in the United States. *Growth Centers in Regional Economic Development*. New York: The Free Press, 1972; Widner R. R. Appalachian development after 25 years: An assessment. *Econ Dev Q*. 1990. No. 4(4). P. 291-312.

⁴⁰¹Hansen N. M. Some neglected factors in American regional development policy: the case of Appalachia. *Land Econ*. 1966. No. 42(1). P. 1-9.

region») чи «метропольний регіон» (англ. «*metropolis-based region*»). У контексті таких метропольних регіонів використання стратегій полюсів зростання було спрямоване на зниження ступеня домінування «центру» відносно частки зайнятості та населення. У випадках, коли деконцентрація вже відбувалась (як результат покращення транспортної системи чи локаційних преференцій частини фірм або домогосподарств) стратегія була призначена деякою мірою впорядкувати процес. Підставою для такого типу стратегій було уявлення про те, що метрополія потерпає від суттєвих негативних екстерналій, а майбутнє регіональне економічне зростання буде вищим за умов альтернативних просторових структур.

При активації планових полюсів, спрямованих на централізовану деконцентрацію метрополій, важливо зберігати відповідну просторову структуру, яка сприяла би регіональному розвитку. Важливими аспектами при цьому будуть такі:

– плановий полюс має перевищити певний мінімальний розмір, щоб бути здатним забезпечити адекватний рівень інфраструктури й одночасно генерувати ефекти агломерації;

– плановий полюс має розміщуватися відносно недалеко від метрополії, щоб зберегти доступ до спеціалізованих послуг, але одночасно пропонувати переваги віддаленості, насамперед пов'язані з дешевшою землею і робочою силою ⁴⁰²;

– не всі існуючі в околиці метрополії населені пункти можуть виконувати роль планових полюсів розвитку через спротив локальних громад, завдання шкоди навколишньому середовищу та т. ін.

Приклади застосування стратегії полюсів зростання для досягнення регіональної деконцентрації знаходимо в деяких країнах, що розвиваються ⁴⁰³, хоча більш типовими вони були для розвинених країн. Так, в Австралії нові міста-близнюки Олбері-Водонга та Батхерст-Орандж були сформовані переважно за рахунок коштів національного бюджету як засіб зменшення метропольного домінування м. Мельбурна та м. Сіднея відповідно ⁴⁰⁴. Зазначена програма була індукована після дослідження урядової комісії, підставою для якого стала праця

⁴⁰²Böventer E. von. Optimal Spatial Structure and Regional Development. *Kyklos*. 1970. No. 23(4). P. 903-926. DOI:10.1111/j.1467-6435.1970.tb01051.x.

⁴⁰³Townroe P. M. Employment decentralisation: Policy instruments for large cities in LDCs. *Prog Plan*. 1979. No. 10. P. 85-154; Townroe P. M., Keen D. Polarization reversal in the state of São Paulo, Brazil. *Reg Stud*. 1984. No. 18(1). P. 45-54.

⁴⁰⁴Searle G. Successes and failures of urban consolidation in Sydney. *Urban Futur J*. 1991. Special issue (1). URL: <https://trid.trb.org/view/1176557> (Last accessed: 01.12.2018).

Г. Нутзе, котрий обґрунтував, що подальше продовження концентрації, яке пояснювалось браком неметропольних альтернатив, не відповідає інтересам досягнення економічної ефективності⁴⁰⁵.

У Великій Британії викликає інтерес політика післявоєнного міського розвитку, яка отримала назву «*New Town*»⁴⁰⁶. Впродовж кількох хвиль реалізації створювались нові поселення, метою яких було зниження густоти населення спершу в м. Лондоні й м. Глазго, а згодом в Ліверпулі, Бірмінгемі, Манчестері та деяких інших метрополіях. Пізніші хвилі відбувались чітко в межах практики формування т. зв. «зелених поясів», а після 2000-х рр. нові міста мають створюватись за принципами екополісів. Як заміна типової периферійної експансії метропольних зон вздовж транспортних шляхів, такі нові міста створювались на відстані приблизно 50 км. від центру, були відділені від останнього зеленим поясом і забезпечені інфраструктурою та житлом. Успіх політики «*New Town*» пов'язують не стільки із заборонаю на розширення метрополій, скільки з більш загальними трендами до децентралізації та деконцентрації, які збіглися у часовому періоді із цією програмою⁴⁰⁷. Менш масштабними були плани створення сателітів навколо м. Парижа⁴⁰⁸ і м. Мадрида⁴⁰⁹, які, крім спроби регіональної деконцентрації, відображають також прагнення до децентралізації метрополій.

Третій «кейс» використання стратегій полюсів зростання спрямований на широкий спектр масштабів та локальних умов з метою модифікації існуючої системи міст для кращої регуляції взаємопов'язаних процесів урбанізації й міграції. Важливим аспектом стратегій полюсів зростання такого типу було припущення про те, що в довготерміновій перспективі існує сильна залежність національної економіки від природи та форми її міської системи. Наприклад, у Великій Британії й Нідерландах на початку 1960-х рр. гостро дискутувалося питання щодо варіантів алокації очікуваного приросту населення в уже високо урбанізованих економіках. Вважалось економічно небажаним продовження зростання існуючих метрополій та їхніх регіонів. Натомість пропонувалось

⁴⁰⁵ Neutze G. M. Economic policy and the size of cities. 1968.

⁴⁰⁶ New towns in the United Kingdom. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/New_towns_in_the_United_Kingdom (Last accessed: 15.02.2018).

⁴⁰⁷ Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy. *Urban Stud.* 1999. No. 36(7). P. 1202. DOI:10.1080/0042098993187.

⁴⁰⁸ Merlin P. Les Villes Nouvelles: Urbanisme Régional et Aménagement. Presses universitaires de France, 1969.

⁴⁰⁹ Richardson H. W. Regional Development Policy and Planning in Spain. Saxon House, 1975.

скеровувати частину населення у планові полюси розвитку, в т. ч. створені з нуля, які би служили своєрідним контрмагнітом щодо існуючих метрополій⁴¹⁰. Нагальність цих стратегій виявилась меншою, оскільки темпи приросту населення виявились не такими високими як очікувалося. У Франції протягом того ж періоду була усталеною думка, що домінуюча роль м. Парижа у міській системі призводить до надто значних та небажаних диспропорцій економічного та соціального розвитку держави. Офіційною спробою виправити ситуацію було створення т. зв. «мегаполісів рівноваги» (фр. «*métropoles d'équilibre*»), які були вже існуючими регіональними центрами розміщеними на відстані 300–1000 км. від м. Парижа, в які спрямовувались значні інвестиційні потоки для розвитку інфраструктури, наукової бази та культури⁴¹¹.

Третій «кейс» стратегій полюсів зростання більшою мірою асоціюється із менш розвинутими країнами, для яких становлення повноцінної системи міст видається особливо актуальним, оскільки дуже висока частка міського населення таких країн концентрується в одній (рідше в двох-трьох) великій метропольній зоні, тоді як решта населення проживає у дрібних міських центрах (для характеристики таких ситуацій дослідники використовують термін «міжміська концентрація» (англ. «*inter-urban concentration*»)). Отже, найбільш проблемним аспектом є розвиток середніх міст, кількість яких дуже незначна⁴¹². Така структура ієрархії міст може бути результатом впливу відносно нещодавніх чинників модернізації та економічного розвитку або наслідком колоніального минулого. Можна навести низку недоліків високого рівня міжміської концентрації для національного економічного розвитку. Так, за таких умов недостатність розвитку транспортної інфраструктури у периферійних регіонах не дає їм змоги повною мірою використовувати власну експортну базу, а також ефективно здійснювати дистрибуцію споживчих продуктів та проміжних товарів, які імпортуються в регіон⁴¹³.

Крім цього, типово вважається, що відсутність в географічному плані проміжних міст середнього розміру суттєво обмежує доступ домогосподарств та фірм периферійних регіонів до частини сфери послуг. Також припускається,

⁴¹⁰ Drewe P. Steps toward action-oriented migration research. *Papers of the Regional Science Association*. 1971. Vol 26. Springer. P. 145-164.

⁴¹¹ Allen K., MacLennan M. C. Regional problems and policies in Italy and France. *Reg Probl Policies Italy Fr*. 1970; Hautreux J. Le rôle des métropoles d'équilibre dans l'armature urbaine. *Rev Jurid Sud-Ouest Ser Ec*. 1966.

⁴¹² Richardson H. W. National urban development strategies in developing countries. *Urban Stud*. 1981. No. 18(3). P. 267-283.

⁴¹³ Johnson E. A. J. The organization of space in developing countries. *Organ Space Dev Ctries*. 1970.

що наслідком високої концентрації комерційної та інституційної інфраструктури в містах вищого рангу ієрархії є позбавлення значної частини території національної економіки можливостей для індігенного розвитку, що посилює її залежність від «центру»⁴¹⁴.

Яскраво виражений рівень міжміської концентрації, як правило, посилюється через доцентрову структуру міграції з оглядом на високі темпи виїзної міграції з сільських районів та недостатність інших міських локацій. Надмірний притік населення до великих метрополій, у менш розвинутих державах неминуче супроводжується труднощами щодо надання навіть елементарних послуг, а також загостренням існуючих соціальних проблем⁴¹⁵. Звичайно, наявне також певне раціональне зерно таких міграційних моделей (детальніше висвітлено в працях М. Тодаро⁴¹⁶ (1969), У. Алонсо⁴¹⁷, дебатах між А. Гілбертом⁴¹⁸ та Г. Річардсоном⁴¹⁹ (1976). Однак політика формування повноцінної системи міст пов'язана із численними труднощами, які розглядаються в дослідженні Г. Річардсона⁴²⁰.

Прихильники застосування стратегії полюсів зростання як засобу формування повноцінної системи міст при формуванні механізму імплементації повинні знаходити компроміс між двома протилежними баченнями. Т. зв. «модернізатори» розглядали домінування міст вищих рангів ієрархії як перехідне явище, яке з часом викликає низку самообмежувальних механізмів. «Традиціоналісти» ж стверджували, що досвід Заходу не може застосовуватись для країн, що розвиваються, а існуючі економічні сили не зможуть подолати надмірне домінування метрополій⁴²¹.

⁴¹⁴ Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy. *Urban Stud.* 1999. No. 36(7). P. 1203. DOI:10.1080/0042098993187.

⁴¹⁵ Johnson E. A. J. The organization of space in developing countries. *Organ Space Dev Ctries.* 1970. P. 157.

⁴¹⁶ Todaro M. P. A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *Am Econ Rev.* 1969. No. 59(1). P. 138-148.

⁴¹⁷ Alonso W. Urban and regional imbalances in economic development. *Econ Dev Cult Change.* 1968. No. 17(1). P. 1-14.

⁴¹⁸ Gilbert A. The arguments for very large cities reconsidered. *Urban Stud.* 1976. No. 13(1). P. 27-34; Gilbert A. The arguments for very large cities reconsidered: a reply. *Urban Stud.* 1977;14(2). P. 225-227.

⁴¹⁹ Richardson H. W. The argument for very large cities reconsidered: a comment. *Urban Stud.* 1976. No. 13(3). P. 307-310.

⁴²⁰ Richardson H. W. Whither national urban policy in developing countries? *Urban Stud.* 1987. No. 24(3). P. 227-244.

⁴²¹ Berry B. J. City size and economic development: conceptual synthesis and policy problems with special reference to South and Southeast Asia, 1971. P. 142-143.

Прикладом застосування третього «кейсу» стратегій полюсів зростання можна назвати програму розвитку Колумбії в 1970-х рр., покликану ініціювати планові полюси у містах проміжного розміру та розміщення⁴²². Очікувалось, що такі планові полюси мають принаймні частково «перехоплювати» із сіл та малих міст до метропольних зон, а також сприяти регіональному розвитку через покращення забезпечення в сфері послуг, більш ефективне регіональне транспортне сполучення, промоцію зв'язків із сільським господарством та загальної дифузії інновацій до сільської місцевості⁴²³.

У цьому контексті слід зауважити, що, мігруючи у проміжні центри (тобто планові полюси) та стаючи більш ознайомленими з викликами і можливостями міського життя, колишні жителі сіл та малих міст часто стають більш схильними до подальшого переїзду вже у метропольні зони, що може зробити стратегію неефективною чи контрпродуктивною. Однак у такому разі варто враховувати принаймні три моменти. По-перше, навіть якщо жителі, зрештою, мігруватимуть у метропольні зони, то вони нестимуть за собою певний багаж навичок, заощаджень і знань міської культури, що сприятиме легшій асиміляції у метропольній зоні. По-друге, стратегія дає змогу, хоч частково й тимчасово, але все ж таки знизити міграційний тиск на метропольні зони. По-третє, другий етап міграції (з проміжних центрів до метрополій) відкриває нові можливості для міграції із перенаселеної сільської території до планових полюсів та частково знижує рівень бідності на периферійних територіях.

На відміну від стратегій третього типу спрямованих на промоцію регіонального розвитку за рахунок модифікації національної системи міст, у четвертому «кейсі» робиться акцент на незадовільній міжрегіональній структурі економіки держави. При цьому дисбаланс переважно розглядається в аспекті рівнів добробуту, проте іноді враховуються також інші критерії загальноекономічної недорозвинутості певних регіонів. Потрібно вказати, що часто проблеми, характерні для двох останніх типів стратегій взаємно накладаються в окремо взятій економіці, стаючи характерними рисами одна одної. Проте у таких випадках нескладно виявити, що першопричиною міжрегіонального дисбалансу є не обмеження системи міст.

Феномен міжрегіональних диспропорцій розподілу добробуту найчастіше згадується на ранніх та проміжних фазах економічного розвитку. Вважається,

⁴²² Conroy M. E. Rejection of growth center strategy in Latin American regional development planning. *Land Econ.* 1973. No. 49(4). P. 373.

⁴²³ Rondinelli D. A. *Developing and Managing Middle-Sized Cities in Less Developed Countries*. Office of Urban Development, Science and Technology Bureau, Agency for International Development, 1981.

що перша фаза розвитку в межах держави звичайно локалізується територіально в рамках одного чи декількох регіонів та є результатом таких переваг, як ресурсне забезпечення, доступ до ринків, близькість до центрів політичної й адміністративної влади тощо. Більш того, сили кумулятивної каузації мають тенденцію до посилення дивергенції міжрегіональних рівнів добробуту⁴²⁴. Існують також інші фактори, через які розвиток та зростання доходів обмежується декількома регіонами. Так, А. Хіршман зазначав, що «... зовнішній ефект масштабу від функціонування полюсів хоч і є реальним, однак він систематично переоцінюється економічними операторами»⁴²⁵. До цього варто додати частий брак інформації та невизначеність відносно ситуації в менш розвинутих регіонах, що обмежує стимул інвесторів до вкладень за межами сформованого центру. Слід також звернути увагу на коментар В. Алонсо про те, що «... переваги [менш розвинутих регіонів], які на папері приносять кілька процентних пунктів економіки, можуть бути вирішальними при діяльності у розвинутих країнах, але, ймовірно, нівелюватимуться інтересами гнучкості та адаптивності центральних локацій у країнах, що розвиваються»⁴²⁶.

Посилення міжрегіональної дивергенції добробуту у багатьох менш розвинутих державах привів до формування економічного дуалізму, який у просторовому форматі виявляється у вигляді «центро-периферійного» контрасту. Проте дослідники часто зауважують, що, незважаючи на всі негативи диференціалу центру та периферії, загалом така ситуація носить перехідний характер⁴²⁷.

Дж. Фрідман, наприклад, виділяв низку т. зв. «компенсуючих тенденцій», які, як очікується, мають пом'якшувати контраст центру та периферії⁴²⁸. Більш того, вслід за Дж. Вільямсоном⁴²⁹, у науковій літературі починає превалювати думка (яку, однак, не можна сприймати як аксіому), що в міру продовження національного економічного зростання, міжрегіональна нерівномірність у розподілі доходів спочатку також зростає, проте надалі, досягнувши певного максимуму, дисбаланс починає скорочуватись у вигляді перевернутої U-кривої. Більш того, загалом припускається, що «пожертвування» рівномірним міжрегі-

⁴²⁴ Myrdal G. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Gerald Duckworth, 1957.

⁴²⁵ Hirschman A. O. *The Strategy of Economic Development*, 1958. P. 184-185.

⁴²⁶ Alonso W. *Urban and regional imbalances in economic development*. *Econ Dev Cult Change*. 1968. No. 17(1). P. 6.

⁴²⁷ Hirschman A. O. *The Strategy of Economic Development*, 1958.

⁴²⁸ Friedmann J. *The future of urbanization in Latin America: some observations on the role of the periphery*. *Pap Reg Sci*. 1969. No. 23(1). P. 165-166.

⁴²⁹ Williamson J. G. *Regional inequality and the process of national development: a description of the patterns*. *Econ Dev Cult Change*. 1965. No. 13(4, Part 2). P. 1-84.

ональним розподілом доходів в короткостроковій перспективі для досягнення національної економічної ефективності в довгостроковому часовому проміжку приведе до досягнення балансу вже за рахунок макро-зусиль уряду.

Із вищесказаного випливає популярне твердження, що конвергенція між-регіонального розподілу рівнів доходів найкраще досягається через реалізацію цілей загальнодержавної ефективності. Однак Г. Мюрдаль наводить потужний контраргумент, який частково нівелює опцію емпіричного втілення цього твердження. Дослідник наголошує, що центральні чи федеральні уряди мають тенденцію діяти відповідно до короткотермінових цільових площин, а не очікувати (чи сподіватись) на результат у віддаленому майбутньому (навіть якщо результат може бути справді грандіозним).

Уряди часто перебувають під значним тиском громадської думки щодо аспекту міжрегіонального розшарування рівня доходів. Цей тиск особливо посилюється, якщо дисбаланс добробуту збігається із етнічним, релігійним, лінгвістичним чи племінним розшаруваннями. Уряди, які реалізують комплексну ціль національного будівництва та перебувають під впливом електоральних циклів, не часто мають можливість орієнтуватись на довготермінове досягнення конвергенції. Особливо це актуально для менш розвинутих держав. Відповідно, уряди часто розподіляють наявні фонди серед великої кількості дрібних проєктів по всій території держави, розпорошуючи таким чином загальну ефективність.

Можна навести приклад Бразилії, федеральний уряд якої, намагаючись стимулювати відсталий північно-східний регіон, надавав фінансову та технічну допомогу на розвиток розпорошених локацій по усій території регіону без акценту на певних фокальних пунктах, що не дало особливого загальнорегіонального результату⁴³⁰.

За певних умов активація обмеженої кількості планових полюсів зростання у відсталих чи межових регіонах може підвищити ефективність інвестицій та їхній потенціал до генерування добробуту⁴³¹. Серед численних прикладів стратегій полюсів зростання четвертого типу можна виділити: розвиток металургійного комплексу у Венесуелі⁴³², заснування національних центрів зростання у

⁴³⁰ Berry B. J. L. Growth pole essentials: hierarchical diffusion and spread effects. *Urban Reg Dev.* 1973. P. 127-144.

⁴³¹ Körner H. Industrielle Entwicklungspole als instrumente der regionalpolitik in entwicklungslandern. *Kyklos.* 1967. No. 20(4). P. 684-708.

⁴³² Friedmann J. R. Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. Cambridge: MIT Press, 1966.

м. Лімеріку і м. Корку в Ірландії⁴³³, розвиток полюсів зростання у відсталих регіонах Індії⁴³⁴, втілення програм, ініційованих в Індонезії, Малайзії, на Філіппінах та у Тайланді⁴³⁵.

Однак загалом дослідники не надто схвально ставляться до спроб створення планових полюсів зростання з метою міжрегіонального збалансування рівнів доходів (особливо для менш розвинутих економік), оскільки ці спроби суперечать ринковим процесам інтерналізації ефекту масштабу. Такі політичні ініціативи часто описуються колоритними фразами на кшталт «найм злодія для піймання злодія»⁴³⁶, чи «алмаз, що ріже алмаз»⁴³⁷. Проте у разі, якщо плановий полюс стає продовженням раннього етапу природнього, то застосування стратегії для вирівнювання рівнів доходів може вважатись виправданим.

Незважаючи на те, що більшість ситуацій, для яких типово рекомендувалося застосування стратегії полюсів зростання, можна описати чотирма вищеписаними «кейсами», іноді формується також низка інших умов, за яких можна розглядати опцію планової поляризації. Однією з них є ситуація, за якої регіональний розвиток базується на експлуатації рекреаційної чи туристичної діяльності.

У таких умовах стратегія полюсів зростання може запропонувати інструментарій, який дасть змогу одночасно підтримувати якість навколишнього середовища території (дещо обмежуючи міру її фізичного розвитку) та пропонувати послуги спеціалістів і зручності для найбільш вибагливих туристів. Обидві вимоги необхідно виконувати для приваблення туристів (а згодом і розвитку конференц-діяльності, послуг для пенсіонерів і т. п.), нарощуючи таким чином регіональний експортний дохід та різні форми вторинних доходів, які нашаровуються на основний. Відсутність такого узгодженого акценту у розміщенні рекреаційних ресурсів часто призводить до розростання численних дрібних та погано спланованих об'єктів, які, не надаючи в сукупності всього спектра поте-

⁴³³ Breathnach P. The demise of growth centre policy: the case of the Republic of Ireland. *Reg Plan Eur Lond Pion*. 1982.

⁴³⁴ Mathur O. P. The problem of regional disparities: An analysis of Indian policies and programmes. *Habitat Int*. 1977. No. 2(5-6). P. 427-453.

⁴³⁵ Salih K., Pakkasem P., Prantilla B., Soegijoko S. Decentralization policy, growth pole approach, and resource frontier development: a synthesis of the response in four Southeast Asian countries. *Growth Pole Strategy and Regional Development Policy*. Elsevier, 1978. P. 79-119.

⁴³⁶ Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part I. Origins and Advocacy. *Urban Stud*. 1999. No. 36(7). P. 1206. DOI:10.1080/0042098993187.

⁴³⁷ Richardson H. W., Richardson M. The relevance of growth center strategies to Latin America. *Econ Geogr*. 1975. No. 51(2). P. 171.

нційних послуг, спричиняють візуальне й фізичне погіршення рекреаційного ресурсу⁴³⁸.

Ще однією комплексною ціллю, задля досягнення якої рекомендується використання стратегії полюсів зростання, є покращення і раціоналізація забезпечення специфічними послугами. У такому контексті стратегія розглядається частіше як засіб підвищення якості життя в регіоні, хоч іноді вона стає локомотивом регіональної економічної інтеграції та ефективності⁴³⁹. При цьому проблемний аспект, звичайно виявляється в тому, що існуюча система забезпечення, яка успішно виконувала свої функції протягом тривалого періоду часу, стала неефективною під впливом різноманітних чинників, котрими можуть бути, наприклад, зміна структури попиту через перерозподіл рівня доходів чи демографічного стану, зміна маркетингу або технологій постачання через зрушення довготермінових функцій середніх витрат чи загального рівня мобільності. За таких умов стратегія полюсів зростання зосереджується на створенні обмеженої кількості центрів, із яких окрема послуга чи їхній спектр буде пропонуватись. Іноді створюється ієрархічна система центрів для надання комплексу послуг, яка часто відрізняється від існуючої за певними критеріями⁴⁴⁰. Такі структури переважно імплементуються з урахуванням специфіки надання державних послуг, просторовий каркас яких суттєво впливає на структуру пропозиції приватних послуг. Приклади цих підходів доволі численні: концепція «ключового села» у Великій Британії⁴⁴¹, реорганізація забезпечення послугами у Швеції⁴⁴² й Індії⁴⁴³.

Дещо подібним за своєю суттю до попередньої стратегії покращеного забезпечення послуг є сценарій промоції сільського розвитку на основі засад полюсів зростання. У сільських зонах розвинутих держав акцент переважно робиться на альтернативних до сільського господарства та ресурсної експлуатації базах зайнятості населення, наприклад, розвиток дрібних промислових секторів, що став можливим на основі більшої доступності фінансових стимулів, по-

⁴³⁸ Harper R. A., Schmudde T. H., Thomas F. H. Recreation based economic development and the growth-point concept. *Land Econ.* 1966. No. 42(1). P. 95-101.

⁴³⁹ Laatto E. Growth centre policy in Finland. *Unitas.* 1969. No. 41. P. 133-139.

⁴⁴⁰ Parr J. B. The distribution of economic opportunity in a central place system: dynamic aspects and growth poles. *Polarized Dev Ent Reg Policies Tribute Jacques Boudeville.* 1981. P. 59-69.

⁴⁴¹ Cloke P. *Key Settlements in Rural Areas (Routledge Revivals)*. Routledge, 2013.

⁴⁴² Bylund E. Growth centre and administrative area problems within the framework of the Swedish location policy. *Growth Poles Growth Cent Reg Plan.* 1972. P. 231-242.

⁴⁴³ Shah S. M. Growth centers as a strategy for rural development: India experience. *Econ Dev Cult Change.* 1974. No. 22(2). P. 215-228.

кращеної інфраструктури та малих промислових парків. Важливою особливістю таких програм було обмеження на кількість центрів, розвиток яких стимулювався. Типові приклади стратегій цього напрямку знаходимо у Німеччині⁴⁴⁴ і Великій Британії (зокрема в Уельсі⁴⁴⁵ та Шотландії⁴⁴⁶). Звісно у сільських зонах менш розвинутих держав ситуація діаметрально протилежна. Для них характерним є суттєво менший рівень забезпечення послугами порівняно із національними нормами, а сама економічна діяльність (переважно аграрний сектор) у сільських зонах характеризується неефективністю та вирізняється значним тиском від зростання популяції. У такому середовищі планові полюси зростання насамперед спрямовані на забезпечення послуг (часто базового рівня), а також підвищення рівнів доходів від сільського господарства частково через розвиток транспорту, складування й агрокредитування, а частково через стимулювання секторів, пов'язаних із переробкою аграрної сировини. Такий акцент став ядром підходу, який пізніше отримав назву «інтегрованого сільського розвитку», емпіричні приклади застосування котрого з різним ступенем ефективності можна простежити в Індії⁴⁴⁷, Індонезії⁴⁴⁸, Кенії⁴⁴⁹ та інших державах⁴⁵⁰.

Розглянута типологія стратегій показує широке коло регіональних проблем, вирішення яких дослідники і практики намагались здійснити через експлуатацію ідеї полюсів зростання. Основні риси таких стратегій та особливості їхньої імплементації в розрізі розвинутих і менш розвинутих держав розкрито на рис. 2.13.

Незважаючи на багатоманітність цільової спрямованості пропонованих стратегій полюсів зростання, можна виокремити низку їх характеристик, що властиві для практично всіх типів (рис. 2.14).

По-перше, стратегія має передбачати стимулювання приросту зайнятості та населення в певних заздалегідь визначених локаціях регіону протягом вказа-

⁴⁴⁴Krumme G. Development Centers and Central Places in West German Regional Planning Schemes, 1972.

⁴⁴⁵Thomas D., Day G. Rural Wales: problems, policies and prospects. Unpubl Manuscr Dep Econ Univ Coll Aberystwyth UK. 1992.

⁴⁴⁶Moseley M. J. Growth Centres in Spatial Planning: Pergamon Urban and Regional Planning. Elsevier, 2013.

⁴⁴⁷Johnson E. A. J. The organization of space in developing countries. *Organ Space Dev Ctries*. 1970.

⁴⁴⁸Leinbach T. R. Small towns, rural linkages, and employment. *Int Reg Sci Rev*. 1991. No. 14(3). P. 317-323.

⁴⁴⁹Richardson H. W. Growth centers, rural development and national urban policy: a defense. *Int Reg Sci Rev*. 1978. No. 3(2). P. 133-152.

⁴⁵⁰Harrison B. Rural Growth Centers: A Strategy for the Rural Development of Low Income Countries. Mimeographed, 1967.

ного періоду часу. При цьому, однак, не обов'язково передбачається, що зростання буде відсутнє в інших частинах регіону, але плановий полюс розглядається як первинний осередок чи то державних, чи приватних інвестицій, які спрямовуються або в ключову галузь, або в промисловий комплекс, або в альтернативну економічну діяльність.

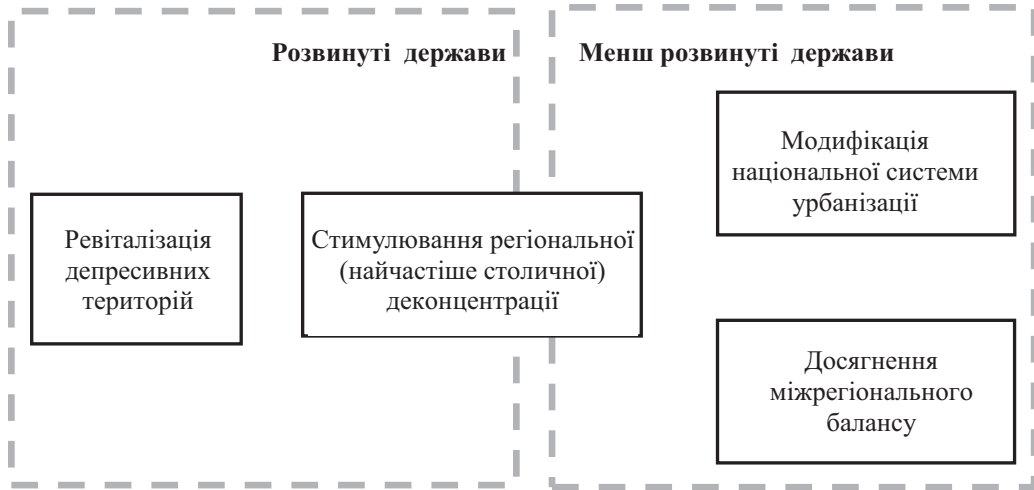

Рис. 2.13. Розподіл цілей стратегії полюсів розвитку в залежності від рівня розвитку держави

Джерело: сформував автор.

По-друге, стратегія спрямовується на визначену обмежену кількість полюсів, чисельність яких варіює залежно від визначених цілей. Так, політика, орієнтована на стимулювання розвитку сільських територій регіону, звичайно потребує відносно великої кількості планових полюсів, тоді як відновлення міжрегіонального балансу зосереджує зусилля на кількох центрах. Обмеження на географічну густину (повторюваність) полюсів також залежить від типу економічної діяльності в регіоні.

По-третє, стратегія обов'язково передбачає певну просторову дискримінацію чи селективний підхід до локацій. Така дискримінація виявляється у виборі центрів, які, на думку ініціатора стратегії, володіють потенціалом для стабільної підтримки обраного спектра економічної діяльності, оскільки вони експлуатують певні інтер- чи інтра регіональні локаційні переваги, місце в ієрархії міст чи (менш критично) досвід зростання у минулому.

По-четверте, стратегія неминує передбачає модифікацію просторової структури зайнятості та населення в регіоні. Справді, одним із припущень стратегії полюсів зростання є те, що існуюча просторова структура є перешкодою для регіональної економічної експансії, а політичні цілі можуть бути досягнуті,

якщо, крім іншого, структура буде модифікована (переважно в напрямку концентрації). Така модифікація насамперед пов'язана із аспектом зайнятості (не беручи до уваги окремі випадки специфічної комутації), яка в свою чергу впливає на розміщення населення. Хоча іноді варіант зворотної каузації може також розглядатись як базовий, тобто в першій інстанції акцент робитиметься на загальній детермінації структури поселення громадян в очікуваннях, що це, зрештою, приведе до концентрації зайнятості.

Рис. 2.14. Ознаки стратегій полюсів зростання

Джерело: сформував автор.

Усі наведені чотири характеристики тією чи іншою мірою наявні у різних варіантах стратегії полюсів зростання, які ми розглядали вище. Кожна із цих характеристик, звичайно, не унікальна винятково для стратегії полюсів зростання, однак в своїй сукупності вони формують «обличчя» цієї стратегії чи, використовуючи термінологію із римського права, *sine qua non*⁴⁵¹, що відрізняє її від інших типів стратегій. Більш того, наявність усіх зазначених чотирьох елементів автоматично свідчить про імплементацію стратегії полюсів зростання, навіть якщо її ініціатор не вживає таку детермінацію. Вважаємо, що не варто «переобтяжувати» трактування стратегії полюсів зростання додатковими критеріями чи деталізацією. Хоча Г. Камерон, наприклад, обґрунтовував, що селекція планових полюсів сприяє «... встановленню пріоритетів для здійснення

⁴⁵¹ З латинської мови дослівно означає – «те, без чого неможливо обійтись».

державних інвестицій у кількісних та просторових вимірах»⁴⁵². У схожій манері Г. Річардсон та М. Річардсон припускають, що стратегія надає можливість «... інтеграції промислової політики, фізичного планування і внутрішньорегіонального та міжрегіонального планування»⁴⁵³. Обидва твердження є, без сумніву, актуальними, однак, на нашу думку, аналогічну аргументацію можна також застосувати для інших типів стратегій, оскільки акцент на просторовій концентрації не може вважатись винятково прерогативою стратегій полюсів зростання і є елементом загальних практик координації державних інвестицій чи регіональної політики.

Як ми вже раніше зазначали, важливим підґрунтям прийняття стратегії полюсів зростання є те, що просторова структура регіону не відповідає потребам експлуатації існуючого забезпечення факторами виробництва або приваблення та закріплення в регіоні набору видів економічної діяльності. Стратегія полюсів зростання намагається подолати зазначені невідповідності шляхом активації системи планових полюсів зростання, які узгоджуються відповідно до певної просторової конфігурації з урахуванням критеріїв розміру, ієрархічного рівня, частоти та локації. Однак це комплексне питання не завжди адекватно аналізувалось при реалізації стратегії.

Аспект розміру планового полюса має особливо важливе значення насамперед через те, що середні витрати (зокрема, державні видатки на пряме інвестування, субсидіарну підтримку, розвиток інфраструктури та надання суспільних послуг) і середні регіональні доходи навряд чи залишатимуться незмінними при зростанні розміру полюса. Достатньо великий масив наукової літератури присвячений питанню економічної теорії розміру міста (т. зв. теорія «оптимального» розміру міста). Якщо більш ранні дослідження приділяли основну увагу рівню витрат⁴⁵⁴, то пізніші праці враховували паралельно також і рівень продукту й доходу⁴⁵⁵.

Однак у контексті аналізу із позицій полюсів зростання більш актуальним буде спрощений підхід Дж. Парра, який розглядає ситуацію без прив'язки до стану вже існуючої міської системи. При цьому розмір планового полюса трактується як зайнятість (пряма, непряма та індукована), що генерується новими

⁴⁵²Cameron G. C. Growth areas, growth centres and regional conversion. *Scott J Polit Econ*. 1970. No. 17(1). P. 19.

⁴⁵³Richardson H. W., Richardson M. The relevance of growth center strategies to Latin America. *Econ Geogr*. 1975. No. 51(2). P. 164.

⁴⁵⁴Mathur O. P. The problem of regional disparities: An analysis of Indian policies and programmes. *Habitat Int*. 1977. No. 2(5-6). P. 427-453.

⁴⁵⁵Alonso W. The economics of urban size. *Pap Reg Sci*. 1971. No. 26(1). P. 67-83.

інвестиціями у локацію ⁴⁵⁶. Співвідношення середніх витрат та вигод від створення планових полюсів показується через параметр «загальні чисті вигоди» (*TNB*) таким чином:

$$TNB = \frac{G}{SC(S)} S[B(S) - C(S)] \quad (2.1)$$

де S – розмір планового полюса;

$C(S)$ – середні витрати (вартість) інвестицій (відповідні витрати на одиницю новоствореної зайнятості) у плановому полюсі як функція S ;

$B(S)$ – середні вигоди (регіональний дохід, що генерується одиницею новоствореної зайнятості) як функція S ;

G – наперед заданий рівень регіональних витрат на стратегію полюсів зростання;

$G/SC(S)$ – кількість планових полюсів розміру S .

Рівняння 2.1 можна також подати у такому вигляді:

$$TNB = G \left[\frac{B(S)}{C(S)} - 1 \right] \quad (2.2)$$

де $B(S) / C(S)$ – відображає співвідношення витрати-вигоди полюса розміру S .

Максимізуючи рівняння 1.3 та 1.4, визначаємо S^* – цільовий розмір планового полюса, а, отже, і F^* – цільову частоту полюсів, яка розраховується за наведеною нижче формулою з округленням вниз до найближчого цілого значення:

$$F^* = \frac{G}{S^*C(S^*)} \quad (2.3)$$

Інакше кажучи, комбінація цільових розміру й частоти максимізує *TNB*. Якщо ж очікується, що $G > F^*S^*C(S^*)$, то кожному із полюсів можна буде зростати вище від цільового розміру S^* до рівня, при якому бюджет регіональної політики буде вичерпаним (однак варто наголосити, що цільовий розмір S^* є незалежним від G).

⁴⁵⁶ Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 2. Implementation and Outcome. *Urban Stud.* 1999. No. 36(8). P. 1248.

Недолік такого підходу полягає в тому, що всі планові полюси демонструватимуть однаковий розмір. Також питання цільового розміру нереально розглядати безвідносно до існуючої системи міст, оскільки планові полюси доволі рідко розбудовують справді з нуля. З огляду на такі обмеження моделі при розгляді розмірів доцільно брати до уваги варіації середніх витрат та вигод для кожного окремого ієрархічного рівня існуючих міських центрів, у яких плановий полюс може бути розміщений. Отже, один рівень центрів інколи має надлишковий обсяг в існуючій системі інфраструктури, тобто середні витрати від створення планових полюсів даного розміру можуть бути суттєво нижчими, ніж відносно інших рівнів. Хоча розглянуті умови суттєво ускладнюють проведення аналізу, проте модель все ж формує певний каркас для ідентифікації цільового розміру і частоти планових полюсів, а також певних ієрархічних рівнів міст, відносно яких можна застосовувати стратегію. У цьому контексті «пороговий аналіз» в стилістиці Дж. Хюза та Дж. Козловські⁴⁵⁷ може розглядатись як один із релевантних підходів для подальшого аналізу (ми повернемося до цього питання пізніше при розгляді ієрархічних рівнів планових полюсів).

Ініціатори стратегій полюсів зростання загалом сприймають ідею цільового розміру чи серії розмірів планових полюсів і необхідності відповідного «нарощування» існуючих центрів. Однак питання частоти таких центрів не знаходить однозначного розуміння і породжує низку проблем, особливо щодо аспекту міжрегіонального розподілу очікуваних вигод. Через це, ініціатори стратегій часто розглядають полюси у манері повного перекриття простору так, щоб будь-яка частина регіону знаходилась не далі від певної максимальної відстані від полюса⁴⁵⁸. З таких міркувань розглядається також бажана частота полюсів, але існуючі бюджетні обмеження переважно приводять до того, що частота не розглядається незалежно від розміру полюса.

При цьому можливі, звичайно, варіанти, за яких розподіл бюджету між цілком відмінними комбінаціями розміру та частоти полюсів приносить ідентичний (максимальний) рівень вигод *TNB*, привносячи таким чином певну гнучкість у виборі конфігурацій. Більш того, можливі ситуації, за яких відмовляються від максимізації *TNB* на користь конфігурацій, що забезпечують більш рівномірний міжрегіональний розподіл вигод (при цьому полюси вирізняються меншим розміром але вищою частотою), приносячи, однак, більший результат,

⁴⁵⁷ Hughes J. T., Kozlowski J. Threshold analysis-an economic tool for town and regional planning. *Urban Stud.* 1968. No. 5(2). P. 132-143.

⁴⁵⁸ Morrill R. L. On the size and spacing of growth centers. *Growth Change.* 1973. No. 4(2). P. 21-24.

ніж інші типи регіональних стратегій. Проте при перевищенні розумних меж такий підхід може, зрештою, привести до ситуації, за якої питання частоти домінує над питанням розміру, нівелюючи цим самою суть стратегії полюсів зростання. Щоправда, зазначене твердження не применшує важливості врахування частоти, як і інших цілей регіональної політики, які через неї відображаються. Часто існують обмеження, що не дають змогу втілювати стратегію полюсів зростання у чистому вигляді, а досягнення різних цілей відбувається більш ефективно з допомогою альтернативних типів стратегій.

Ще один критерій просторової конфігурації, пов'язаний із частотою, – це дистанціонування полюсів один відносно іншого. Особливо актуальним є такий аспект, якщо ціллю стратегії є модифікація існуючої національної системи міст з метою розвертання міграційних потоків від метрополій до планових полюсів. Критерій дистанціонування також важливий у регіонах із диференційованою структурою, зокрема якщо стратегія полюсів спрямована на вирішення проблем депресивних територій. Так, у разі, якщо плановий полюс вигідніше розмістити в іншій локації регіону (враховуючи більш сприятливу ситуацію з міжрегіональним транспортом, наявними земельними ділянками, ефектами агломерації і т. п.), то його значна віддаленість від депресивного регіону інколи стає перешкодою для створення міграційного каналу. Відчуття прив'язаності до території у значної частини населення може привести до того, що навіть успішна активація віддаленого планового полюса не вирішить проблему з депресивною локацією.

Аспект дистанціонування в просторовій конфігурації планових полюсів слід розглядати у комплексі з аспектами розміру й частоти. Розглядаючи дистанціонування основних полюсів в ключовому регіоні, можемо зауважити, що відносною нормою вважається розташування «малих» полюсів поруч із центром з метою деконцентрації та «великих» полюсів на значній віддалі з метою відновлення регіонального просторового балансу.

Однією з причин провалу багатьох стратегій полюсів зростання була недостатність уваги до специфіки економічної діяльності, яка би забезпечувала стабільність планових полюсів. Звичайно, в ініціаторів було розуміння, що адекватні можливості для працевлаштування необхідно створити для досягнення визначених у стратегії цілей, але при цьому не особливо враховувались технічні й локаційні характеристики обраних ключових типів економічної діяльності. Незважаючи на те, що детальна методологія проведення такого аналізу була

запропонована як для окремих секторів⁴⁵⁹, так і для їхнього комплексу⁴⁶⁰, практичне її застосування, проте, рідко коли здійснювалось. Натомість очікувалось, що створення відповідної інфраструктури паралельно із певними фінансовими стимулами майже автоматично приводитиме до генерації певного рівня зайнятості не залежно від сектору. Серед ранніх стратегій полюсів зростання можна як виняток навести лише декілька програм, які враховували секторальну специфіку ключових секторів. Наприклад, Г. Річардсон та М. Річардсон вказували⁴⁶¹, що з 11 регіональних полюсів, запланованих у Чилі протягом 1960-х рр., 4 характеризувались специфікацією функціонального підґрунтя. Також такий акцент був типовий для національних програм індустріалізації, де ціллю було регіональне промислове розукрупнення та / або дисперсія промислового розвитку у відстаючі регіони (розвиток планових полюсів при цьому був одним із елементів програми, що вказувався відразу або додавався згодом)⁴⁶². Однак проста специфікація економічної діяльності, навіть підкріплена інвестиціями, буде неефективною без здійснення перспективного аналізу.

Можна виокремити комплекс чинників, що сприяли провалу ранніх стратегій полюсів зростання. До них належать: помилковість обраних цілей, занадто коротка тривалість, брак стабільних зусиль із боку ініціаторів, раптова зміна умов тощо. Однак серед іншого варто зробити акцент на чотирьох більш загальних групах причин, які привели до недовиконання чи відмови від стратегії зростання.

По-перше, стратегія могла бути недоцільною, тобто сама суть стратегії полюсів зростання була несумісною із регіональною проблемою. Наприклад, у периферійному сільському регіоні стратегія полюсів зростання, яка орієнтується на стимулювання великомасштабного промислового виробництва, ймовірно генеруватиме значно менший результат ніж, скажімо, альтернативні програми орієнтовані на модернізацію сільського господарства чи інші прямі заходи зме-

⁴⁵⁹Klaassen L. H. *Methods of Selecting Industries for Depressed Areas: An Introduction to Feasibility Studies*. Oecd, 1967. Vol 2.

⁴⁶⁰Isard W., Schooler E.W., Vietorisz T. *Industrial Complex Analysis and Regional Development: A Case Study of Refinery-Petrochemical-Synthetic-Fiber Complexes and Puerto Rico*. Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology, 1959. Vol 3; Paelinck J. *Programming a viable minimal investment industrial complex for a growth center*. *Growth Centres in Regional Economic Development*. 1972. P. 139-159.

⁴⁶¹Richardson H. W., Richardson M. *The relevance of growth center strategies to Latin America*. *Econ Geogr.* 1975. No. 51(2). P. 172.

⁴⁶²Parr J. B. *Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 2. Implementation and Outcome*. *Urban Stud.* 1999. No. 36(8). P. 1250. DOI:10.1080/0042098992971.

нення сільської бідності. Аналогічно застосування стратегії полюсів зростання (і асоційованої із нею концентрації інфраструктури) може відбуватись без врахування характеристик локації та її потреб у певному типі економічної діяльності стимульованому централізовано чи такому, який розвивається спонтанно у регіоні. Також існуюча просторова структура регіону може сформуватись таким чином, що потребуватиме надмірної міграційної відповіді для ініціації стратегії полюсів зростання.

По-друге, стратегія може бути нездійсненою, тобто, незважаючи на створення певних передумов для імплементації стратегії полюсів зростання, існують фактори, які унеможливають її або, навпаки, деякі необхідні фактори є відсутніми. Іноді успішне втілення стратегії потребує забезпечення рівня капіталовкладень суттєво вищих, ніж існуючий бюджет. В інших ситуаціях наявний обсяг потенційно мобільної економічної діяльності невідповідний чи відсутній адекватні політичні інструменти запуску стратегії. Адміністративний ресурс також не завжди достатній (за кількісними чи якісними параметрами) для реалізації визначених цілей, особливо відносно координації рішень залучених до програми інститутів.

По-третє, стратегія може бути нереалістичною, тобто базуватись на необґрунтованих припущеннях, які переважно впливають із некоректного аналізу, проведеного на етапі планування. В окремих ситуаціях концентрація інфраструктури не знаходила відповідної реакції з боку приватних інвестицій або імплантація певних галузей не приводила до очікуваного розвитку пов'язаних секторів. В інших випадках стратегія провалювалась через відсутність належного оцінювання потенційного впливу планових полюсів при їхній активації. Особливо це стосується полюсів, які самі по собі були потенційно успішними, однак характеризувались нейтральними чи негативними ефектами переливу на навколишній чи сусідні регіони, а також на нижчі рівні ієрархії міст.

По-четверте, сама логіка стратегії може бути порушена. Найчастіше проблемою у цьому аспекті є те, що замість забезпечення послідовності реалізації стратегії (а також відмови від неї в разі невиконаності попередніх етапів) ініціатори «навішували» на неї численні додаткові завдання, які часто суперечили ключовим цілям. Наприклад, з метою гарантування того, що більшість частин регіону отримуватиме вигоди безпосередньо від реалізації стратегії, максимізації просторового охоплення зонами впливу полюсів усіх частин регіону чи недопущення надмірної концентрації зайнятості в одному центрі, обирається просторова конфігурація на основі відносно великої кількості планових полюсів. Таке рішення неминуче «підриває» засади стратегії полюсів зростання, зокрема в аспектах стимулювання й підтримки відповідного рівня економічної діяльно-

сті. Інакше кажучи, стратегія намагається виконувати надто багато цілей, що робить її внутрішньо несумісною.

Зустрічались також приклади навмисного «розмивання» стратегії шляхом введення додаткових до першопочатково запланованих полюсів у міру імплементації програми, що було зумовлено насамперед певними політичними мотивами⁴⁶³. Процес розмивання також доповнювався відсутністю секторальної селективності економічної діяльності (тенденція до додавання нових пріоритетних секторів часто спостерігалась вже на етапі втілення, а не планування). Процеси концентрації та селективності є «опорними стовпами» стратегії полюсів зростання, а їхню послаблення приводить до недосягнення очікуваних результатів.

Сучасні стратегії територіального розвитку на основі принципів полюсів та осей розвитку вирізняються комплексним підходом, який виходить далеко за межі промоції концентрації робочої сили чи промислових об'єктів. Традиційна стратегія полюсів розвитку після 2010-х рр. охоплює планування наступних аспектів:

- розвиток населених пунктів (детермінації ієрархії міст, міста як регіональні адміністративно-економічні центри і як об'єкти культурної спадщини, розвиток сільських територій та периферії);
- транспортна мережа та комутація (осі розвитку та їхня ієрархія; диверсифікація транспортного сполучення; наземні, водні й авіаційні хаби; розвиток громадського транспорту; система міжнародних транспортних коридорів);
- технічна інфраструктура (насамперед забезпечення електроенергією, газом, продуктами переробки нафти, відновлювані джерела енергії);
- соціально-економічні умови (міжрегіональний баланс демографічних характеристик, приросту виробництва, стану безробіття, витрат на НДДКР, інклюзивний розвиток, культурна ідентичність територій і т. ін.);
- навколишнє середовище (детермінація біогеографічних регіонів, консервація природних умов, ландшафтне форматування, геологічні й кліматичні характеристики, менеджмент водних ресурсів тощо).

Інакше кажучи, сучасні стратегії полюсів розвитку пропонують широкий комплекс заходів територіальної розбудови держави чи груп держав та за своїм характером є своєрідним антиподом функціонального підходу до промислового розвитку. Локально орієнтований інструментарій стратегій полюсів розвитку

⁴⁶³ Hansen N. M. Development pole theory in a regional context. *Kyklos*. 1967. No. 20(4). P. 709-727; Conroy M. E. Rejection of growth center strategy in Latin American regional development planning. *Land Econ*. 1973. No. 49(4). P. 371-380.

накладається на міждержавний інструментарій стратегій осей розвитку, що виявляється в особливому калейдоскопічному відображенні соціально-економічних параметрів регіонів, яке формується на основі модифікації хвиль глобалізації, що відбиваються, заломлюються і розсіюються, проходячи крізь локальні «лінзи» полюсів розвитку.

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОСТОРОВИХ ПОЛЮСІВ ТА СТРАТЕГІЙ ЇХНЬОГО РОЗВИТКУ В ЄВРОПІ

3.1. Процеси поляризації в контексті європейського просторового розвитку

Зростаюча інтенсивність процесів урбанізації в окремих частинах світу є підтвердженням того, що просторова концентрація стає щораз більш актуальною як для фірм, так і для населення. Особливо наглядними були урбанізаційні процеси в менш розвинутих державах, у яких протягом двох останніх десятиліть лівова частка економічного приросту генерувалась у великих містах ⁴⁶⁴. Причому до урбанізаційних процесів у менш розвинутих державах залучені як висококваліфіковані й освічені працівники, так і найбідніші та малоосвічені верстви населення. Тоді як у Європі та особливо у США урбанізація характеризується насамперед просторовою концентрацією високотехнологічних фірм і високоосвічених працівників та особливо бурхливо вона розвивалась у 1990-х рр. Емпіричні дослідження ⁴⁶⁵ також підтверджують, що локальне економічне зростання в США і країнах ЄС напряму пов'язане із близькістю до основних міських центрів.

Розглядаючи регіональну специфіку аспектів просторової організації підприємницьких та людських ресурсів у планетарному масштабі, слід відмітити їхні відмінності. Так, США сьогодні є серед найбільш урбанізованих великих держав (згідно з даними Центрального розвідувального управління (ЦРУ) ⁴⁶⁶, за станом на 2018 р рівень урбанізації в державі перевищує 82%). Особливістю просторового розвитку США є зростаюча диверсифікація територій відповідно до структури локального людського капіталу. Результати досліджень відображають тенденцію до міграції у великі міста осіб із університетською освітою (як для проживання, так і для роботи) ⁴⁶⁷. Причому для США не існує емпіричних підтверджень якої-небудь ролі рівня шкільної освіти у зростанні міст ⁴⁶⁸,

⁴⁶⁴ Urban World: Mapping the Economic Power of Cities. *McKinsey Global Institute, McKinsey & Company, 2011*. URL: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Urbanization/Urban%20world/MGI_urban_world_mapping_economic_power_of_cities_full_report.ashx.

⁴⁶⁵ Glaeser E. *Triumph of the City: How Urban Spaces Make Us Human*. Pan Macmillan, 2011; Partridge M. D., Dan S. Rickman, Kamar A. and M. Rose Olfert. *Agglomeration Spillovers and Wage and Housing Cost Gradients across the Urban Hierarchy*. *Journal of International Economics*. 2009. No. 1. P. 126–40. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2009.02.004>.

⁴⁶⁶The World Factbook – Central Intelligence Agency. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2212.html> (Last accessed: 30.12.2018).

⁴⁶⁷ Berry C. R., Glaeser E. L. *The divergence of human capital levels across cities*. *Pap Reg Sci*. 2005. No. 84(3). P. 407–444. DOI:10.1111/j.1435-5957.2005.00047.x.

⁴⁶⁸ Shapiro J. M. *Smart Cities: Quality of Life, Productivity, and the Growth Effects of Human Capital*. *The Review of Economics and Statistics*. 2006. No. 2. P. 324–35.

тоді як свідчення про ключову роль працівників із вищою освітою є доволі науковими^{469; 470} Якщо порівнювати з європейськими державами, то рівень урбанізації в США є в середньому вищим (серед європейських держав до більш урбанізованих належать держави Бенілюксу, Данія, Швеція, Ісландія⁴⁷¹), а самі міста є більшими. Загалом великі міста в США є більш продуктивними (на 5 процентних пунктів⁴⁷²) ніж європейські в плані ВВП на душу населення порівняно із менш урбанізованими територіями. У науковій літературі зустрічаються різні пояснення такому розриву: американська економіка вважається більш ефективною щодо генерації та дифузії інновацій, особливо це помітно було в 1990–2000-х рр.⁴⁷³; ринок США є більш інтегрований, ніж пан'європейський, що побічно приводить до більш ефективного трансмісійного механізму⁴⁷⁴ та ін. Однак відкритим залишається питання про те, що було первинним у даному взаємозв'язку: чи ринки США є більш інтегровані через те, що міста є більшими, чи навпаки?

Проте аспект економічної ефективності не можна однозначно оцінювати як пряму похідну від рівня урбанізації. Наприклад, більшість міст ЄС більш продуктивні, ніж міста Японії та Південної Кореї, незважаючи на те, що рівень урбанізації у Південно-Східній Азії суттєво перевищує європейський. Більш того, центри економічного зростання в Північній Європі часто локалізуються у малих містах та рідкозаселених територіях⁴⁷⁵.

У табл. 3.1 (стовпчик 2) наведено статистичні характеристики вибірки усереднених показників щільності населення для регіонів рівня NUTS-2 дер-

⁴⁶⁹ Faggian A., McCann P. Universities, agglomerations and graduate human capital mobility. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. 2009. No. 100. P. 210-223.

⁴⁷⁰ Аналогічно існують емпіричні підтвердження наявності взаємозв'язку між міграцією людського капіталу із вищою освітою та регіональною ефективністю у Великій Британії Faggian A., McCann P. Human capital, graduate migration and innovation in British regions. *Cambridge Journal of Economics*. 2008. No. 33. P. 317-333.

⁴⁷¹ The World Factbook – Central Intelligence Agency. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2212.html> (Last accessed: 30.12.2018).

⁴⁷² McCann P. Modern Urban and Regional Economics. Oxford University Press, 2013. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018).

⁴⁷³ Urban America: US Cities in the Global Economy. *McKinsey Global Institute*, 2012. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/urbanization/us-cities-in-the-global-economy>.

⁴⁷⁴ Urban World: Mapping the Economic Power of Cities. *McKinsey Global Institute, McKinsey & Company*, 2011. URL: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Urbanization/Urban%20world/MGI_urban_world_mapping_economic_power_of_cities_full_report.ashx.

⁴⁷⁵ McCann P. Modern Urban and Regional Economics. Oxford University Press, 2013. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018).

жав-членів ЄС (додатки А, Б), Норвегії і Македонії⁴⁷⁶ за період 2006–2016 рр. за даними Євростату (вибірка складається із 3124 спостережень)⁴⁷⁷. Результати аналізу очікувано підтверджують високу нерівномірність поширення населення в Європі, найбільшими осередками концентрації якого є окремі регіони Великої Британії, Бельгії та Іспанії, а найменш заселеними – території скандинавських держав.

Таблиця 3.1

Статистичні характеристики вибірок густини населення та чисельності зайнятих в європейських регіонах NUTS2 в 2006–2016 рр.

Показник	Середня густина населення регіонів рівня NUTS-2 (осіб на км ²)	Чисельність зайнятих в регіонах NUTS-2 (тис. осіб)
1	2	3
Середнє значення	445	783,7
Розмах варіації	10 193	5 217,2
Середньоквадратичне відхилення по вибірці	1 172,1	642,3
Коефіцієнт варіації	263%	82%
Коефіцієнт осциляції	22,9	6,65

Джерело: розраховано автором на основі даних Євростату.

Якщо ж розглядати ситуацію в динаміці, то найбільший середній приріст густоти населення за останнє десятиліття спостерігався переважно у регіонах із більшою густиною, що є аргументом на користь гіпотези про самопідсилювальний ефект полюсів концентрації, однак зв'язок між показниками густоти населення та її приростом не є міцним (коефіцієнт кореляції становив лише 0,26). Варто також виділити окремі регіони Франції (Корсика) та Норвегії (Гедмарк), які входять у 10% найменш густозаселених європейських регіонів, але характеризуються дуже високими темпами приросту густоти населення (понад 1,1% приросту щороку за період 2006-2016 рр.).

Високий рівень «піковості» показав також аналіз абсолютних даних на прикладі показника зайнятості в європейських регіонах⁴⁷⁸ за аналогічний період

⁴⁷⁶ На момент написання роботи офіційного перейменування Республіки Македонія на Республіку Північної Македонії ще не відбулося.

⁴⁷⁷ Database. Eurostat, 2019. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database.y>.

⁴⁷⁸ За винятком Македонії, щодо якої відсутня інформація про зайнятість на регіональному рівні.

(стовпчик 3 табл. 3.1), однак коефіцієнти варіації та осциляції виявились хоч і високими, проте нижчими ніж при аналізі густоти населення. Найбільший середній приріст абсолютних показників зайнятості (понад 2% в середньому за рік) протягом останнього десятиліття був характерний для регіонів Польщі (Великопольське, Західнопоморське та Поморське воєводства), Великої Британії (Внутрішні та Зовнішні регіони м. Лондона), Мальти та Люксембургу. Найбільш значний спад зайнятості (-1,9% і нижче в середньому за рік) спостерігався для територій Румунії (Південно-західна та Південно-східна Румунії), Греції (8 регіонів) та Болгарії (Північно-східний регіон). Цікаво, що взаємозв'язок між абсолютною кількістю зайнятих та щорічним її приростом не простежується зовсім (коефіцієнт кореляції 0,02). Коефіцієнт кореляції між приростом густоти населення та приростом абсолютної кількості зайнятих становив 0,47. Візуально параметри густини і приросту населення та зайнятості наведено на рис. 3.1.

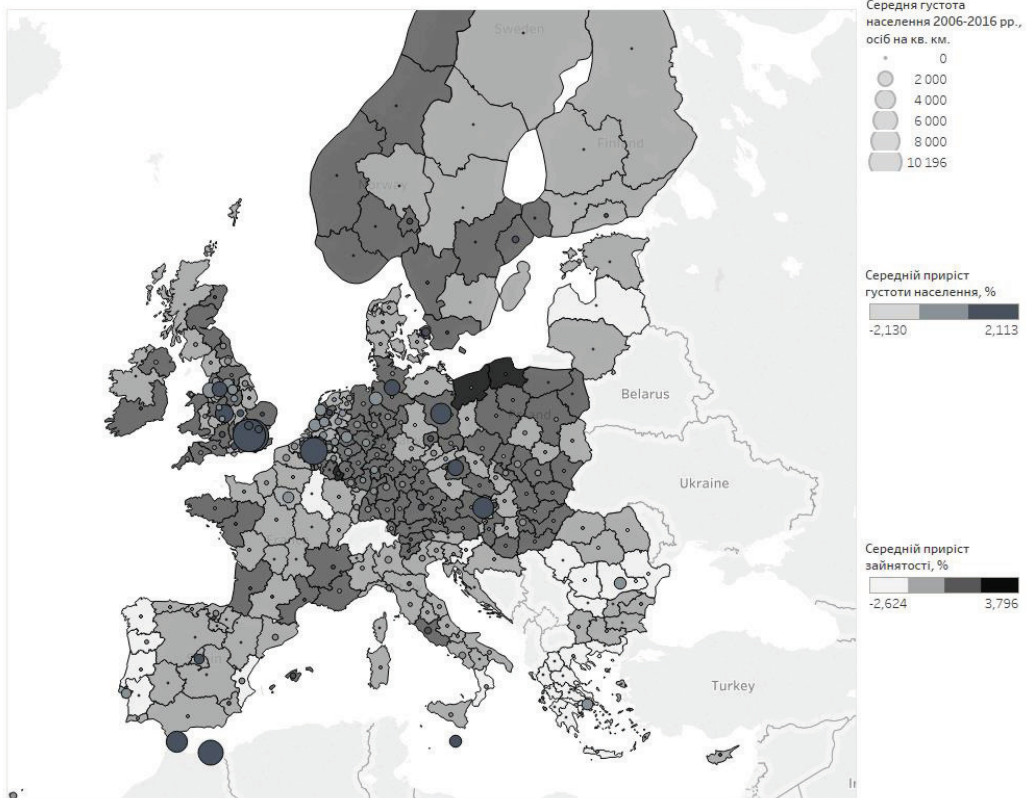

Рис. 3.1. Середня густина (діаметр круга) і приріст (заливання круга) населення і приріст зайнятості (заливання регіону) європейських регіонів

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Потрібно вказати, що характер коливань значень показників густоти населення суттєво відрізняється за останнє десятиліття. Якщо середнє значення густоти населення стабільно зростає, як і його варіація між різними регіонами (рис. 3.2а), то кількість зайнятих поки що не досягнула докризового рівня із відносно стабільними показниками варіації та піковості (рис. 3.2б).

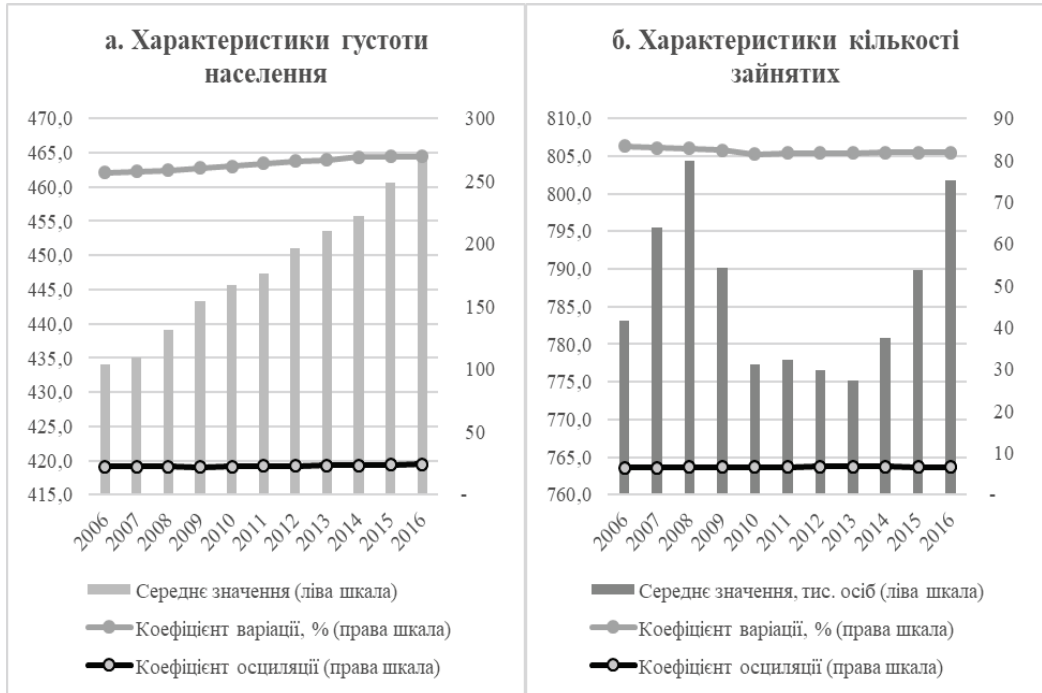

Рис. 3.2. Динаміка зміни густоти населення (а) і чисельності зайнятих (б) в європейських регіонах рівня NUTS-2, 2006–2016 рр.

Джерело: сформовано автором на основі даних Євростату.

Європейські держави суттєво відрізняються за розподілом зайнятості залежності від рівня урбанізації (рис. 3.3). Загальноєвропейською тенденцією є скорочення відносної ваги робочої сили великих міст у загальній структурі зайнятості (у 2017 р. зменшення відносної ваги великих міст у середньому по державах ЄС становило 4 процентних пункти в порівнянні із 2006 р. і 7 п. п. в середньому по єврозоні). Серед країн із найбільшим скороченням відносної кількості зайнятих у великих містах можна виділити Мальту (-37 п. п.), Грецію (-29 п. п.), Бельгію та Хорватію (-25 п. п.). Лише в 11 із 31 розглянутої держави спостерігався приріст відносної частки зайнятості у великих містах (у Швеції +14 п. п., Фінляндії +11 п. п.). Натомість частки невеликих міст, околиць та сіл в структурі зайнятості стабільно зростають (відносна вага невеликих міст та око-

лиць: +7 п. п для ЄС та +4 п. п. для єврозони; сіл: +3 п. п. для ЄС та +4 п. п. для єврозони⁴⁷⁹).

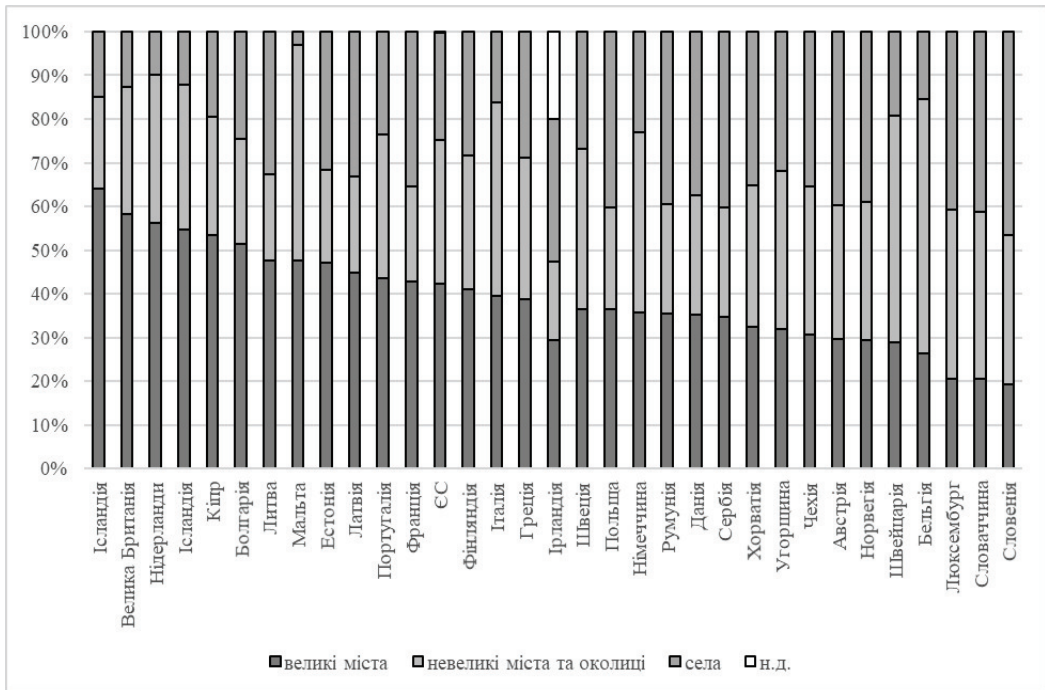

Рис. 3.3. Структура чисельності зайнятих європейських держав в залежності від рівня урбанізації, 2017 р.

Джерело: сформовано автором на основі даних Євростату.

Неоднорідність регіонів за економічними критеріями також доволі суттєва. Так, за показником регіонального ВВП з врахуванням паритету купівельної спроможності (стовпчик 2 табл. 3.2) домінують французькі (Іль-де-Франс, Рона-Альпи), італійські (Ломбардія, Лаціо, П'ємонт), іспанські (Каталонія, Мадрид, Андалусія) та німецькі (Верхня Баварія, Дюссельдорф, Дармштадт, Штутгарт) регіони; на три порядки нижчими є показники деяких регіонів Фінляндії (Аландські о-ви), Іспанії (Сеута, Мелілья), Португалії (Азорські о-ви), Греції (Північні Егейські о-ви, Іонічні о-ви, Західна Македонія, Епір) та Італії (Валле-д'Аоста). У динаміці більшість регіонів характеризується позитивним приростом ВВП протягом останнього десятиліття. Серед 7-ми регіонів, середній щорічний приріст ВВП яких перевищив 5%, п'ять з них знаходилось в Польщі (Ма-

⁴⁷⁹ Деякі розбіжності у процентних пунктах пов'язані зі значною часткою неідентифікованої групи зайнятості в Ірландії в 2017 р.

зовецьке, Великопольське, Нижньосілезьке, Малопольське і Поморське воєводства) і по одному в Румунії (Бухарест-Ілфов) й Ірландії (Південь та Схід Ірландії). Із 16-ти регіонів з від'ємним приростом ВВП 13 знаходилось в Греції та по одному в Іспанії (Астурія), Італії (Молізе) і Голландії (Гронінген).

Таблиця 3.2

Статистичні характеристики вибірок густоти населення та чисельності зайнятих в європейських регіонах NUTS-2 в 2006–2016 рр.

Показник	ВВП регіонів рівня NUTS2 (млн. стандартів купівельної спроможності, СКС)	Приріст регіональної валової доданої вартості (%)	ВВП на душу населення (СКС на 1 ос.)
1	2	3	4
Середнє значення	47 731,8	1,3	25 722,3
Розмах варіації	554 038,8	12,4	146 754,5
Середньоквадратичне відхилення по вибірці	53 351,6	1,6	11 887,1
Коефіцієнт варіації	112%	124%	46%
Коефіцієнт осциляції	11,6	9,5	5,7

Джерело: розраховано автором на основі даних Євростату.

Методологічно дещо відмінним від приросту ВВП є показник приросту регіональної доданої вартості (стовпчик 3 табл. 3.2), однак результати їхнього аналізу доволі схожі (коефіцієнт кореляції між двома показниками дорівнює 0,84).

Значно нижчий рівень неоднорідності вибірки (оцінюється коефіцієнтом варіації) та її «піковості» (оцінюється коефіцієнтом осциляції) спостерігається при аналізі подушового показника ВВП з урахуванням купівельної спроможності. Беззаперечним лідером за цим показником, що майже втричі перевищує рівень найближчого конкурента, став регіон Зовнішнього Лондона⁴⁸⁰. Далі йдуть Люксембург, Брюссель, Гамбург, Осло, Прага, Братислава. Найбіднішими за

⁴⁸⁰ Без врахування регіону Західного Лондона коефіцієнт варіації зменшується до 37%, а коефіцієнт осциляції до 2,4.

цим показником є регіони Болгарії (всі регіони крім Південно-західного), Румунії (Північно-східна Румунія) та Македонія.

Карта регіонів ЄС відповідно до показників ВВП та приросту його подушового вираження наведена на рис. 3.4.

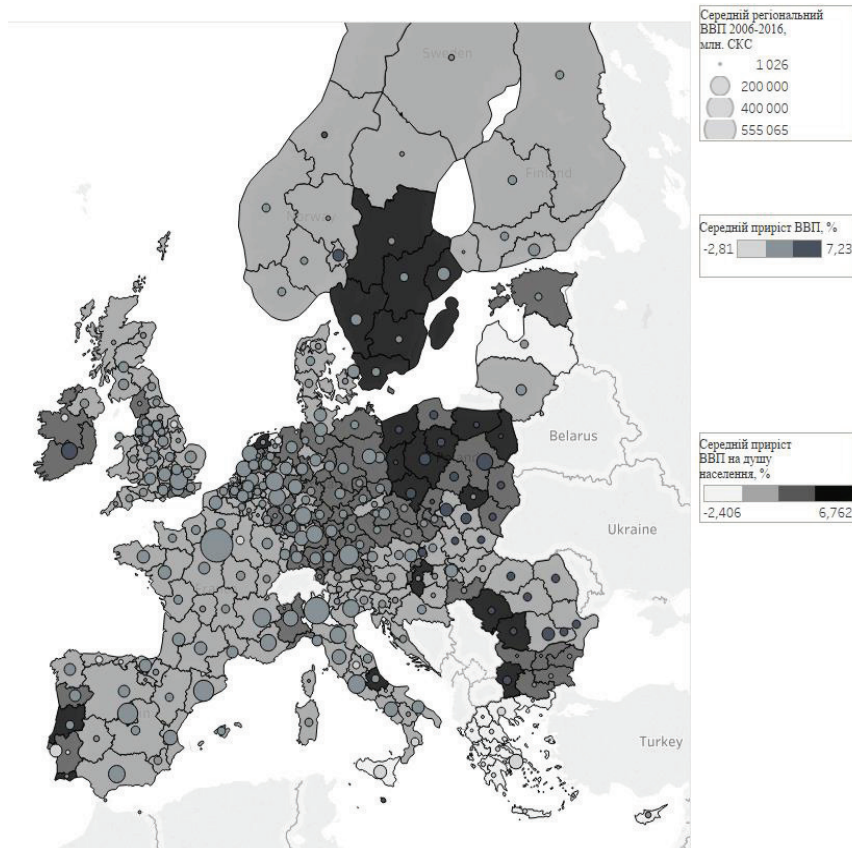

Рис. 3.4. Карта регіонів ЄС відповідно до показників ВВП (діаметр і заливання круга) та приросту його подушового вираження (заливання регіону)

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Загалом регіони з вищим рівнем ВВП на душу населення характеризуються нижчим щорічним приростом і навпаки, однак зв'язок не є сильним: коефіцієнт кореляції між розміром та приростом подушового ВВП дорівнює – 0,11.

Взагалі середні значення регіональних ВВП та їхніх подушових виразів характеризуються тенденціями до зростання, однак регіональна варіативність та «піковість» за цими показниками також дещо посилюються (Рис. 3.5).

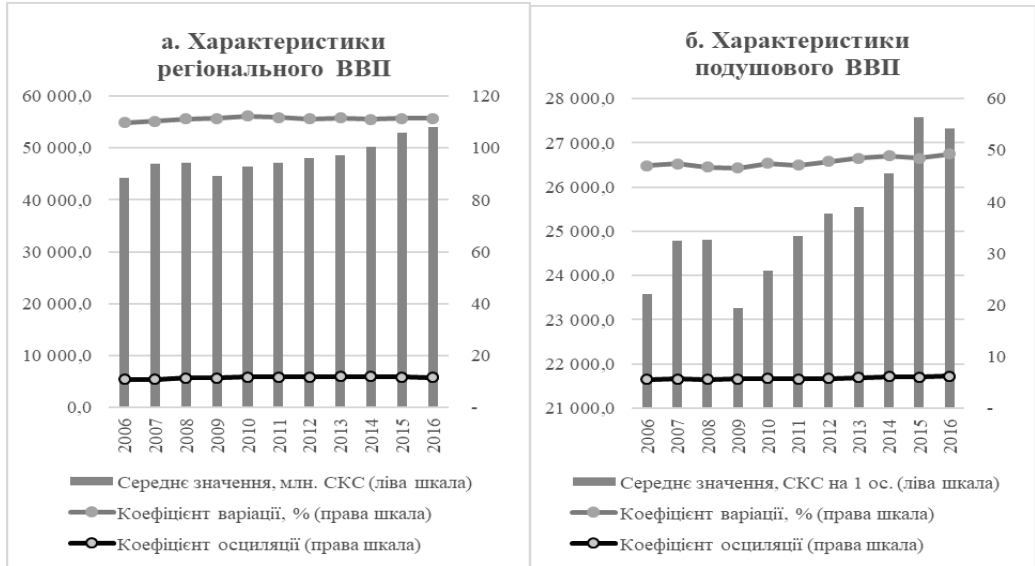

Рис. 3.5. Динаміка зміни регіонального загального (а) та подушового (б) ВВП в європейських регіонах рівня NUTS-2, 2006–2016 рр.

Джерело: сформовано автором на основі даних Євростату.

Досліджуючи коефіцієнти кореляції між розглянутими характеристиками європейських регіонів, можна виявити дуже міцний зв'язок (коефіцієнт кореляції 0,92) між середньою чисельністю зайнятих та середнім рівнем ВВП (виділено темнішим тоном у табл. 3.3). Варто також вказати на доволі сильну прямо пропорційну залежність між густиною населення та рівнем подушового ВВП.

Таблиця 3.3

Коефіцієнти кореляції між середніми параметрами населення, зайнятості та валового внутрішнього продукту в європейських регіонах, 2006–2016 рр.

	Середня густина населення	Приріст густоти населення	Чисельність зайнятих	Приріст зайнятості	Середній ВВП	Приріст ВВП	Подушовий ВВП	Приріст подушового ВВП
Середня густина населення	X							
Приріст густоти населення	0,37	X						
Чисельність зайнятих	0,05	0,05	X					
Приріст зайнятості	0,39	0,55	0,05	X				
Середній ВВП	0,18	0,20	0,92	0,13	X			
Приріст ВВП	0,06	0,04	0,15	0,53	0,08	X		
Подушовий ВВП	0,51	0,49	0,13	0,41	0,39	0,10	X	
Приріст подушового ВВП	-0,11	-0,12	0,00	0,28	-0,04	0,54	-0,05	X

Джерело: розраховано автором на основі даних Євростату.

На рис. 3.6 наведено полюси, які характеризувались найбільш інтенсивною динамікою приросту зайнятості і подушового ВВП протягом 2006–2016 рр.

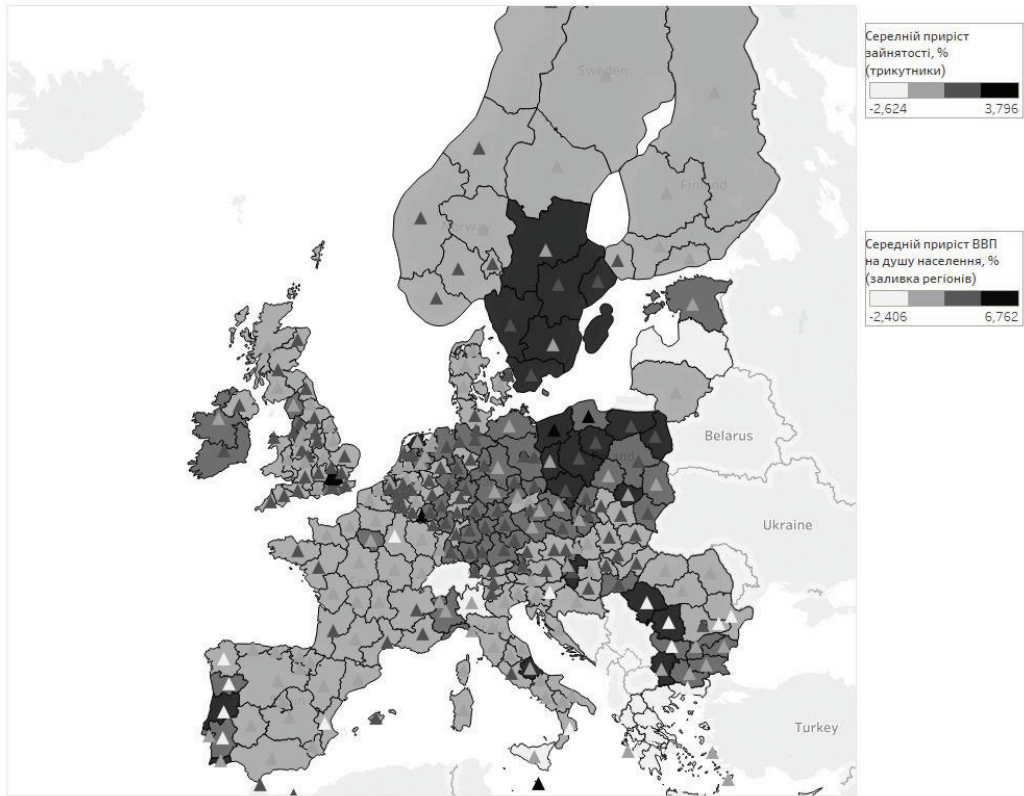

Рис. 3.6. Полюси приросту зайнятості (темні трикутники) та подушового ВВП (темні регіони) серед європейських регіонів рівня NUTS-2

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

З 2010 р. для оцінювання рівня регіонального розвитку Європейською Комісією використовується індекс регіональної конкурентоспроможності (ІРК; англ. «*Regional Competitiveness Index, RCI*»), який розраховується на основі адаптації та незначної модифікації методології запропонованої розробниками індексу глобальної конкурентоспроможності (англ. «*Global Competitiveness Index, GCI*») в рамках Світового економічного форуму. На момент підготовки цієї праці було опубліковано три звіти з розрахунком ІРК, останній із яких ґрунтувався на статистичних даних за 2012–2016 рр.⁴⁸¹. Розрахунок конкурентоспро-

⁴⁸¹European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018).

можності регіонів ЄС здійснюється на основі трьох широких груп індикаторів, які відповідно поділяються на одинадцять підгруп (рис. 3.7), об'єднуючи загалом 74 індикатори.

У міру зростання регіонального ВВП на душу населення збільшується відносна вага інноваційного аспекту при розрахунку індексу для регіону

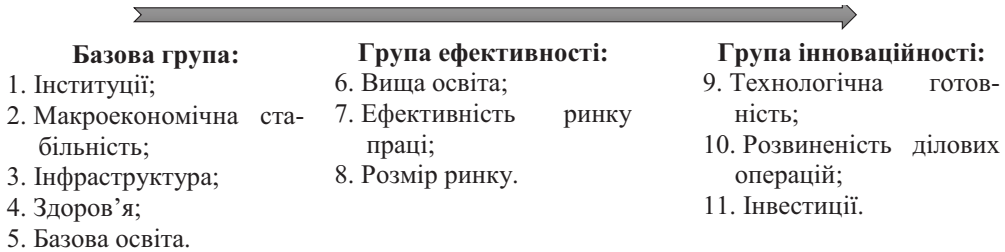

Рис. 3.7. Логіка розрахунку індексу регіональної конкурентоспроможності

Джерело: сформовано автором за ⁴⁸².

На відміну від результатів оцінювання показників регіонального ВВП, аналіз на основі методології ІРК показав не таке явне домінування регіонів т. зв. «Блакитного банана»⁴⁸³ (регіону, що охоплює м. Лондон, країни Бенілюксу, Баварію, Ломбардію). Натомість структура виявилась більш поліцентричною із висококонкурентними столицями та метропольними регіонами. Деякі столиці оточені також висококонкурентними регіонами-сусідами, що може свідчити про наявність ефекту переливу; однак у багатьох випадках суміжні зі столичним регіони суттєво відстають від нього за рівнем конкурентоспроможності (рис. 3.8).

Так, м. Лондон та його комунаційну зону, що в сукупності включають сім регіонів рівня NUTS-2, оцінено як найбільш конкурентну територію у 2016 р. Лідером у двох попередніх звітах було голландське місто Утрехт, яке в поточному звіті займає друге місце (разом із регіоном UKJ1, що охоплює Беркшир, Бакінгемшир і Оксфордшир)⁴⁸⁴. На зворотному боці шкали знаходяться деякі регіони Греції, Румунії та Болгарії.

⁴⁸²European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018).

⁴⁸³Більш детально розглядатиметься нижче.

⁴⁸⁴Слід наголосити, що компаративність трьох наявних звітів по ІРК (за 2010 р., 2013 р. і 2016 р.) не є абсолютною, з огляду перегляд деяких регіональних показників за попередні роки та зміну класифікації NUTS.

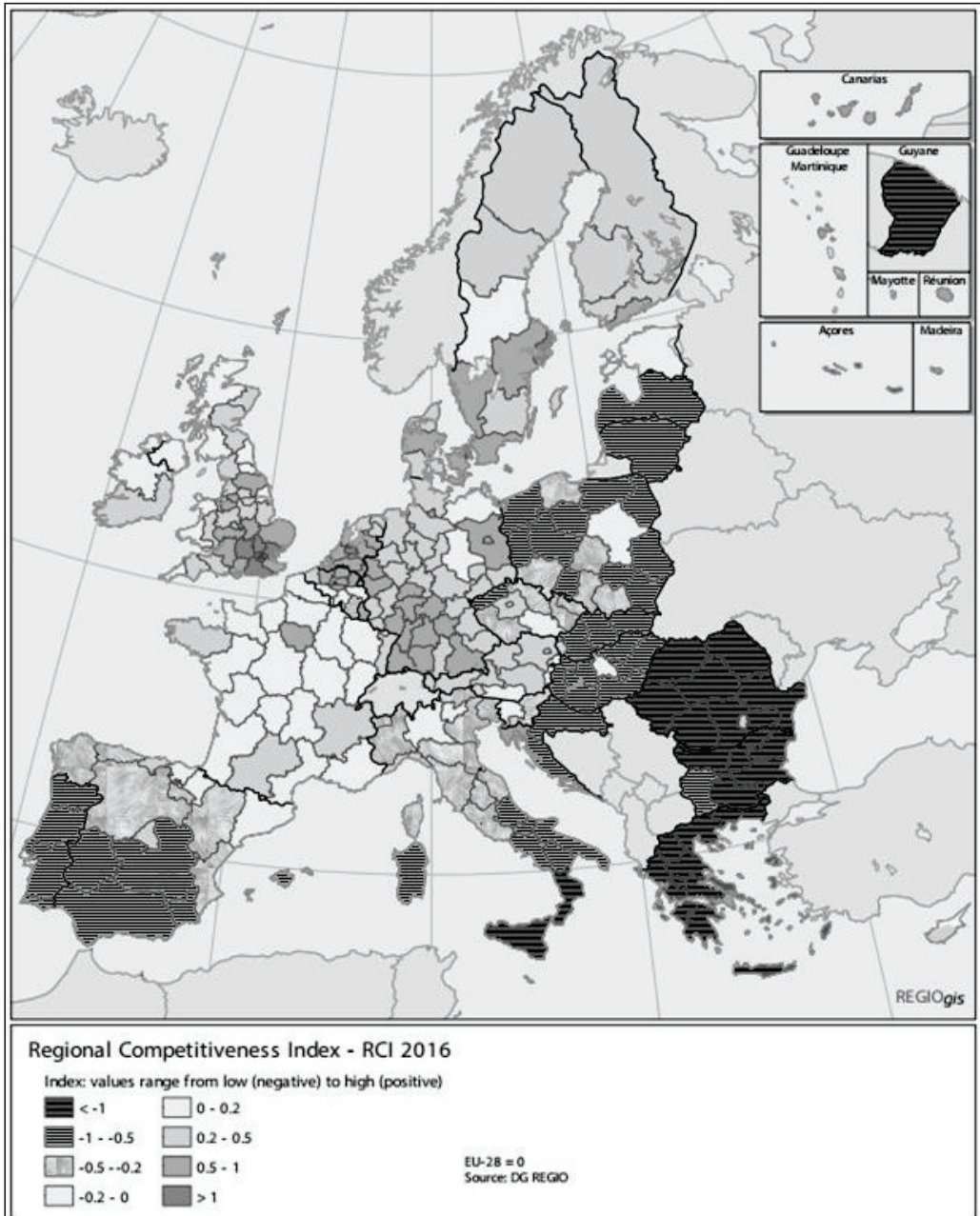

Рис. 3.8. Карта регіонів за індексом регіональної конкурентоспроможності, 2016 р. (ЄС-28 = 0)

Джерело: European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017*.
URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018).

Як уже зазначалось, типово столиці – це найбільш конкурентні регіони у своїх державах. Єдиними винятками є Німеччина, Італія і Голландія. Якщо у випадках Голландії та Італії столичні регіони знаходяться доволі високо у рейтингах, значно поступаючись лише традиційним промисловим лідерам – Утрехту та Ломбардії, то Берлін є доволі посереднім за німецькими мірками регіоном, що можна пояснити нетривалою історією цього міста як столиці об'єднаної Німеччини (Рис. 3.9).

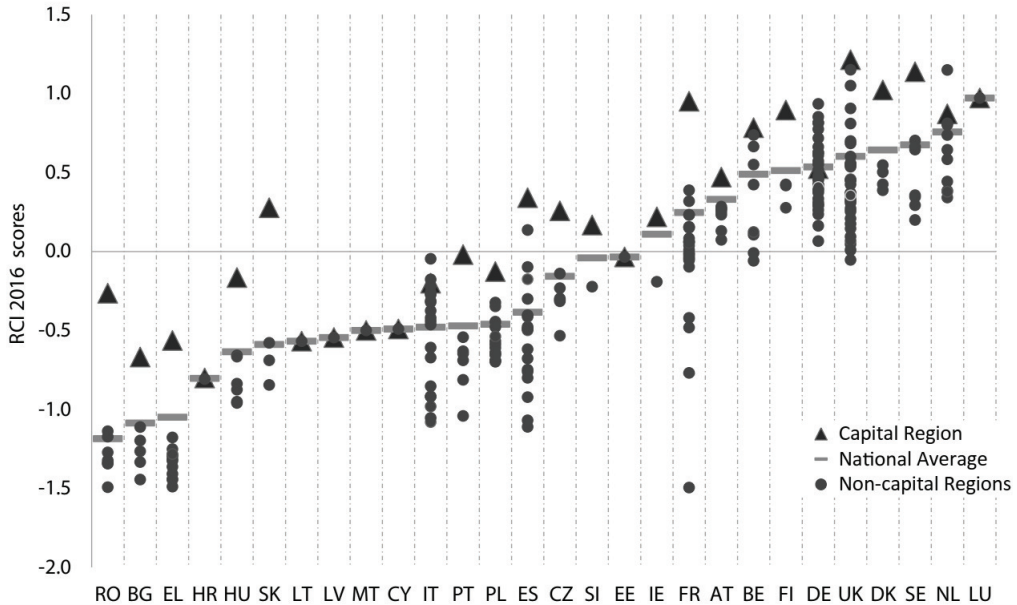

Рис. 3.9. Розподіл значень індексу регіональної конкурентоспроможності між державами ЄС

Джерело: European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018).

Розрив між столицею й іншими регіонами особливо помітний у випадках Румунії, Греції, Словаччини, Болгарії та Франції. Ці ж держави вирізняються також високим рівнем варіації конкурентоспроможності між регіонами (див. додаток В), що також пояснюється насамперед домінуванням столиці. Відносно низький розрив між столицею й іншими регіонами спостерігається у Великій Британії, Австрії та Бельгії; однак це не означає, що всі регіони в таких державах функціонують однаково добре (наприклад, Велика Британія та Бельгія вирізняються значними рівнями гетерогенності).

Розподіл значень ІРК, розрахованих у межах трьох груп індикаторів характеризується низьким рівнем внутрідержавної варіації в рамках базової групи

та значно вищою варіацією в рамках груп ефективності та особливо інноваційності⁴⁸⁵ (додаток Г).

Порівнюючи показники ІРК та подушового ВВП (він не входить у структуру індикаторів ІРК), можна вказати на сильний прямо пропорційний зв'язок між ними (коефіцієнт кореляції становить 0,77). Проте багато регіонів знаходяться осторонь від центральної кривої, що може свідчити про те, що за будь-якого рівня економічної ефективності існують можливості (чи загрози) як до вищої, так і до нижчої конкурентоспроможності. Типово регіонам із вищими рівнями ІРК властиві вищі рівні ВВП на душу населення, однак цей зв'язок стає слабшим при зростанні показника ВВП на душу населення. Для менш розвинутих регіонів зв'язок є сильним: незначне підвищення ВВП на душу населення приводить до значного підвищення конкурентоспроможності. У багатших регіонах кожен наступний приріст подушового ВВП приносить щораз менший приріст конкурентоспроможності, а ступінь варіації конкурентоспроможності для кожного окремо взятого рівня ВВП на душу населення є значно більшим, ніж у менш розвинутих регіонах. Крім Люксембургу, який завжди знаходиться осторонь при аналізі європейських показників ВВП на душу населення, у більшості найбільш успішних регіонів (як Лондон, Утрехт, Беркшир, Бакінгемшир і Оксфордшир, Суррей і Сассекс, Гемпшир, Стокгольм, Говедстаден) рівень конкурентоспроможності більший ніж адаптований рівень ВВП. Серед регіонів, які відрізняються низьким рівнем ІРК порівняно із ВВП на душу населення, можна виокремити Гамбург, Гронінгем і Братиславу.

Висококонкурентні регіони вирізняються також вищими рівнями чистої міграції (різниця в'їзної та виїзної міграції поділена на кількість населення). Однак слід врахувати, що чиста міграція охоплює різницю між загальним приростом чисельності населення та природним (народжуваність мінус смертність). Як наслідок, пере- або недооцінювання приросту населення може призвести до певних упереджень при аналізі чистої міграції. Наприклад, висока чиста міграція в Люксембурзі частково може бути зумовлена таким упередженням, оскільки національний реєстр населення краще враховує осіб, які переїжджають до цієї країни, ніж тих, які виїжджають з неї.

Лінійний зв'язок між чистою міграцією й регіональною конкурентоспроможністю є статистично значущим та доволі сильним (коефіцієнт кореляції становив 0,48), хоч і не таким сильним, як у разі ВВП на душу населення.

⁴⁸⁵ Частково поясненням може бути те, що частина індикаторів у межах базової групи розраховується лише на національному рівні.

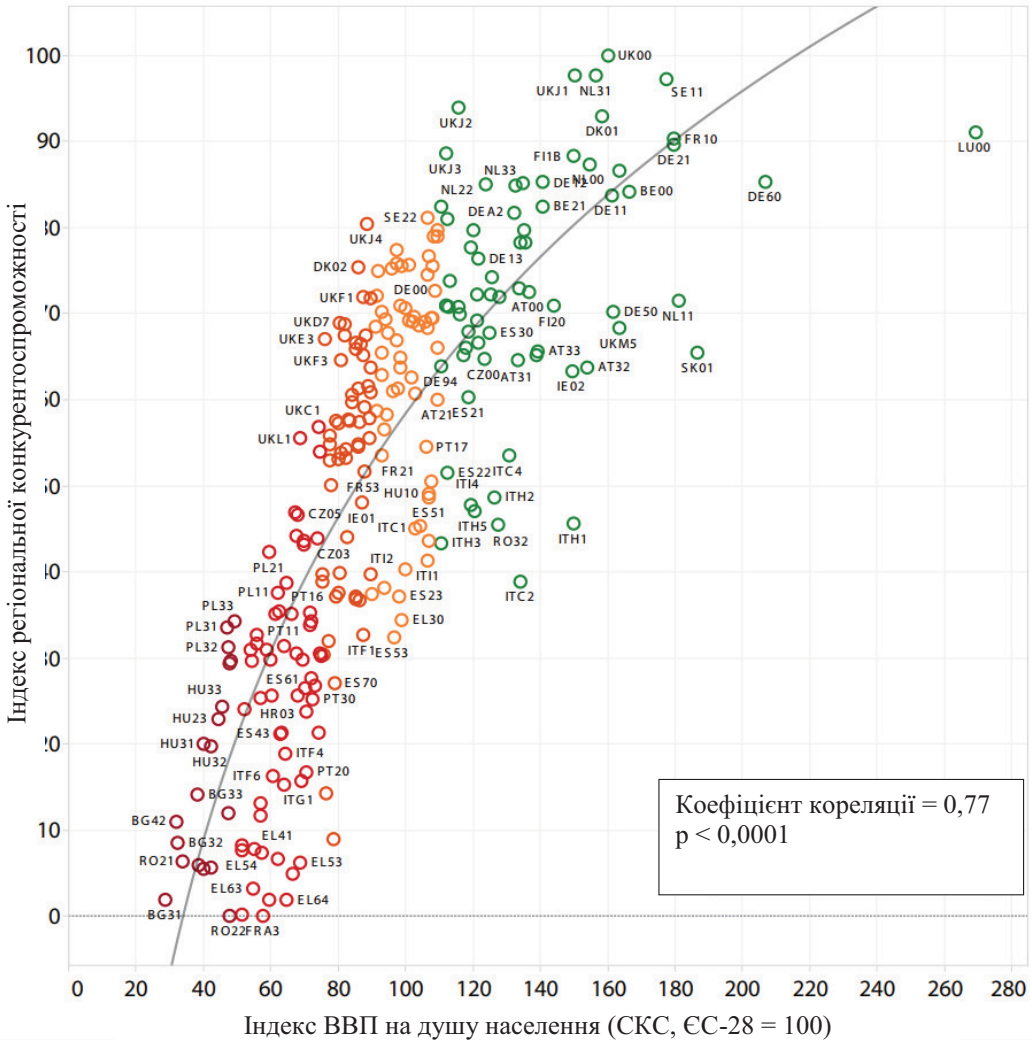

Рис. 3.10. Співвідношення між регіональною конкурентоспроможністю та ВВП на душу населення, 2016 р.

Джерело: European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018).

Регіони із низькою конкурентоспроможністю (як частина грецьких, болгарських та румунських) вирізняються низькими чи від'ємними рівнями чистої міграції, тоді як висококонкурентні регіони характеризуються позитивною чистою міграцією (за винятком FR10 – Іль-де-Франс). Регіони із середньою конкурентоспроможністю вирізняються високим рівнем диверсифікації показників чистої міграції. Однак при оцінюванні чистої міграції варто враховувати також рівень атракційної привабливості регіону (вищий приріст населення типовий

для іспанських, італійських та французьких регіонів на узбережжі Середземного моря порівняно із більш «континентальними» регіонами вказаних держав).

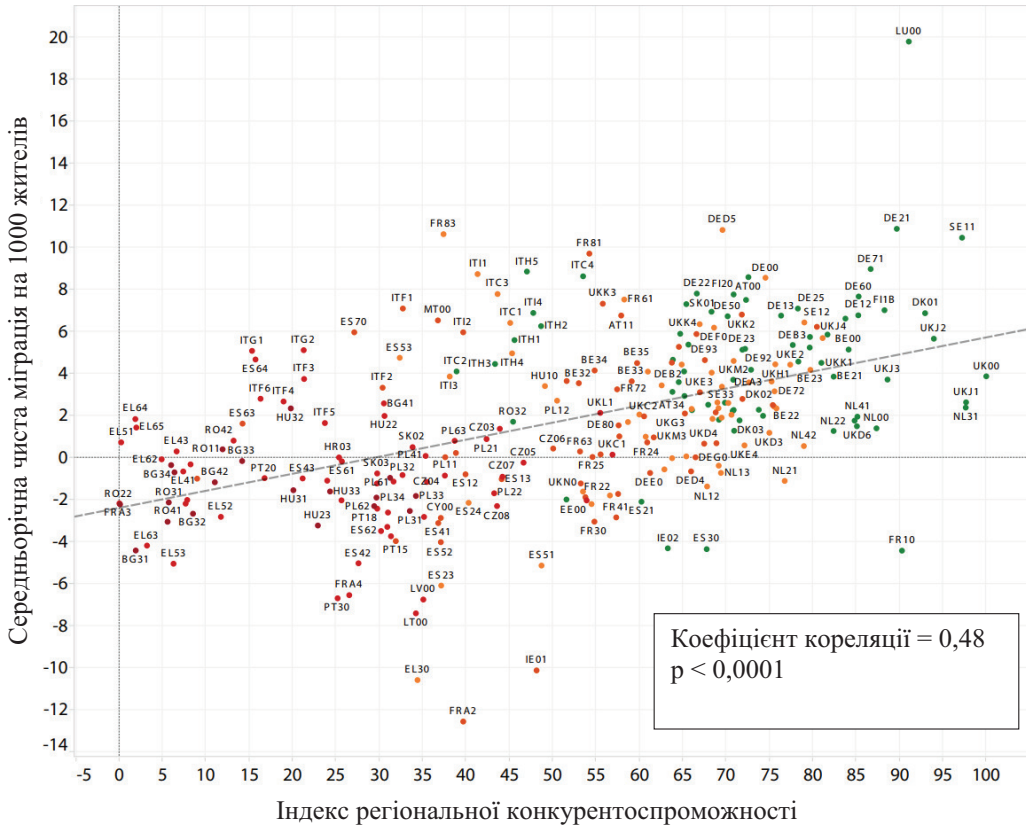

Рис. 3.11. Співвідношення між регіональною конкурентоспроможністю та чистою міграцією, 2016 р.

Джерело: European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018).

Для розробки ефективних заходів відтворення господарського комплексу регіону на основі концепції полюсів розвитку, необхідно визначити сектори, які мають найкращі умови для створення агломераційних структур. Цей процес передбачає певні етапи роботи, при цьому кожен з наступних етапів може слугувати «фільтром» для скорочення кількості досліджуваних галузей.

В сучасній економічній літературі розроблено велику кількість методичних підходів аналізу агломерації. Г. Дурантон та Х. Оверман⁴⁸⁶ запропонували

⁴⁸⁶ Duranton, G., Overman, H. G. Testing for localization using micro-geographic data. *The Review of Economic Studies*. 2005. No 72(4). P. 1077-1106

п'ять вимог, яких повинні дотримуватись дослідники при розробці індексів агломерації:

1. Можливість застосування даного індексу для всіх галузей промисловості, з метою подальшого порівняння;
2. Можливість вимірювання загальної агломерації виробництва;
3. Розмежування просторової і промислової концентрації;
4. Абстрагування від масштабу і можливість агрегації / дезагрегації;
5. Оцінка значущості результатів.

Для аналізу концентрації промисловості використовують низку індексів, які характеризують різноманітні аспекти агломерації. У даному параграфі аналіз відбуватиметься за схемою наведеною на рис. 3.12.

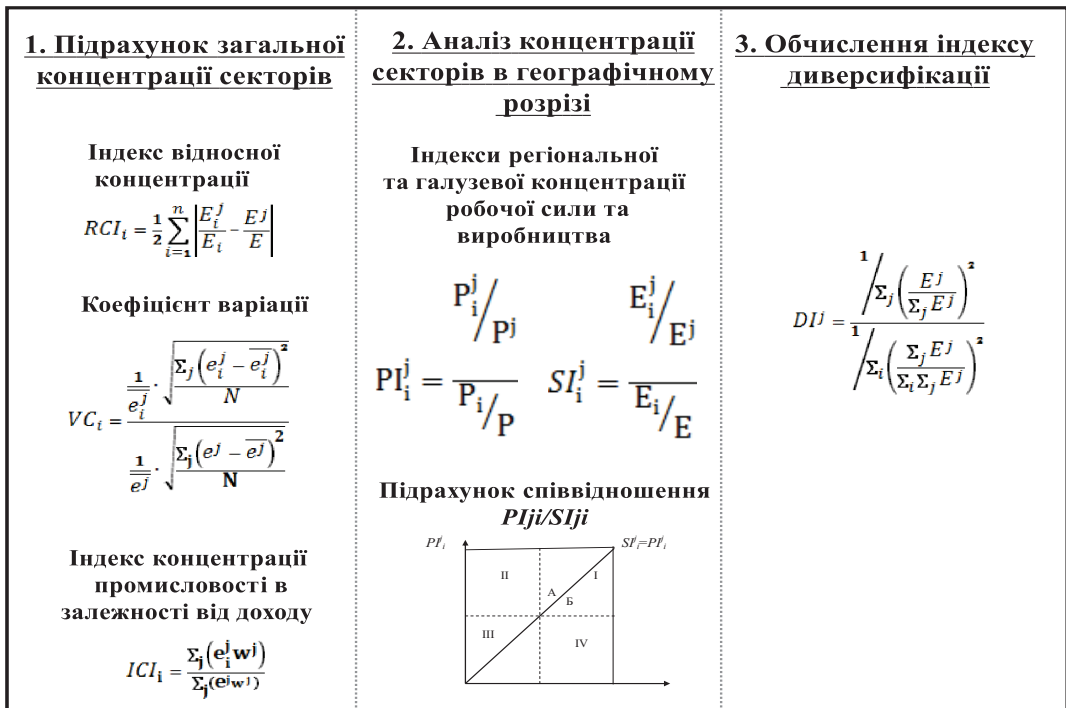

Рис. 3.12. Етапи дослідження галузевої специфіки агломерації виробництва

Джерело: побудував автор

Індекс відносної концентрації (“*relative concentration index*”) показує наскільки нерівномірно поширюється промисловість галузі *i* на досліджуваній території, а саме, наскільки відрізняється частка робочої сили в усіх регіонах галузі *i* від частки робочої сили регіонів у загальній зайнятості:

$$RCI_i = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \left| \frac{E_i^j}{E_i} - \frac{E^j}{E} \right| \quad (3.1)$$

де E_i^j – кількість робочої сили галузі i у регіоні j ;
 E^j – загальна кількість робочої сили регіону j ;
 E_i – загальна кількість робочої сили галузі i ;
 E – загальна кількість робочої сили.

Індекс варіює в межах від 0 до 1. $RCI_i=0$, якщо відносна частка зайнятих в промисловості i ідентична у кожному регіоні, тобто коли не існує регіональної концентрації виробництва промислового товару j . $RCI_i=1$, якщо галузь i повністю концентрується в одному регіоні.

Коефіцієнт варіації (“*coefficient of variation*”), розроблений М. Галлетом⁴⁸⁷ у 2000 р., як і попередній індекс, використовують для аналізу просторової дисперсії виробництва і показує чи робоча сила галузі i концентрується в кількох регіонах, чи рівномірно поширена по всій області дослідження:

$$VC_i = \frac{\frac{1}{e_i^j} \sqrt{\frac{\sum_j (e_i^j - \bar{e}_i^j)^2}{N}}}{\frac{1}{e^j} \sqrt{\frac{\sum_j (e^j - \bar{e}^j)^2}{N}}} \quad (3.2)$$

де e_i^j – частка зайнятих в галузі i регіону j по відношенню до загальної зайнятості в галузі промисловості i ;
 e^j – частка зайнятих в регіоні j по відношенню до загальної зайнятості;
 N – кількість регіонів.

Підрахувавши агреговані індекси промислової концентрації для галузей із різним рівнем технологій, автор намагатиметься показати залежність між агломерацією виробництва та рівнем інновацій. При цьому висувається гіпотеза, про існування прямого зв'язку між рівнем технологій та агломерацією галузі.

Індекс концентрації промисловості в залежності від доходу (ICI_i) теж запропонований М. Галлетом в 2000 р. дозволить оцінити наскільки галузь тяжіє до багатших чи бідніших регіонів. Для характеристики добробуту регіону найчастіше використовують показники ВВП на душу населення і середнього рівня доходів. Враховуючи вищесказане, в даній роботі індекс буде розраховано дві-

⁴⁸⁷ Hallet M. Regional Specialization and Concentration in the EU. *Economic Papers of the European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs*. 2000. No. 141

чі: в першому випадку в якості індикатора w використовуватиметься рівень ВВП на душу населення; в другому – середній рівень зарплат в промисловості.

$$ICI_i = \frac{\sum_j (e_i^j w^j)}{\sum_j (e^j w^j)} \quad (3.3)$$

де w^j характеризує: 1) ВВП на душу населення або 2) середній рівень зарплат в промисловості.

Розрахунок трьох вищенаведених індексів представлений в табл. 3.4.

В область дослідження входять країни ЄС без врахування колоніальних володінь (Extra-Regio за класифікацію Євростату). Аналіз проводиться із рівнем деталізації NUTS-1 за деякими винятками: Бельгія та Нідерланди, через невеликі розміри, розглядаються на рівні NUTS-0; Португалія (через вилучення колоній Азорські острови та Мадейра) та Фінляндія (без Аландських островів), представлені на рівні NUTS-2; до аналізу також не включені колонії Іспанії (Канарські острови) та Франції (Гваделупа, Мартініка, Гайана, Реюньон), які згідно класифікації Євростату представлені як окремі регіони рівня NUTS-1 (ES7 та FR9 відповідно). В загальному, дослідження враховує 71 таксон.

23 галузі промисловості розглянуті на рівні розділів КВЕД (тобто DA15, DA16, DB17 і т. д.). Автор також пропонує провести аналіз в розрізі галузей із різним рівнем залучення технологій, при цьому намагається притримуватись класифікації галузей, запропонованої ОЕСР в 2007р.⁴⁸⁸ Але через те, що дослідження проводиться із нижчим рівнем деталізації, хімічне виробництво та виробництво транспортних засобів повністю включені до групи галузей із середнім та високим рівнем технологій⁴⁸⁹.

Як і слід було очікувати, дослідження показало доволі тісний зв'язок між індексом відносної концентрації RCI_i та коефіцієнтом варіації VC_i (кореляційна залежність між ними становить 0,70 за рівня значущості 0,05). Із врахуванням обох методик підрахунку, найбільш агломерованими можна вважати наступні галузі: шкірну ($RCI_i=0,49$; $VC_i=2,58$), виробництво одягу (0,43; 1,95), текстильну (0,32; 1,85), виробництво тютюнових виробів (0,47; 1,50), тобто галузі із низьким ступенем залучених технологій. Середні показники індексу відносної кон-

⁴⁸⁸ OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2007. URL: fiordiliji.sourceoecd.org/pdf/sti2007/922007081e1-annex1.pdf

⁴⁸⁹Згідно класифікації ОЕСР фармацевтичне виробництво та авіабудування відносять до галузей із високими технологіями, а суднобудування – до групи із середніми та низькими технологіями.

центрації та коефіцієнту варіації для низькотехнологічних галузей рівні 0,30 та 1,39 відповідно.

Таблиця 3.4

Індекси агломерації промисловості країн ЄС в розрізі галузей

Код за КВЕД	Назва галузі	RCI _i	VC _i	ICI _i	
				w ₁	w ₂
Галузі високих технологій		0,28	1,32	1,10	1,01
DL30	Виробництво офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин	0,35	1,48	1,13	1,00
DL32	Виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку	0,27	1,26	1,09	0,99
DL33	Виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників	0,22	1,22	1,08	1,07
Галузі середніх та високих технологій		0,22	1,31	1,03	1,09
DG24	Хімічне виробництво	0,20	1,14	1,04	1,04
DK29	Виробництво машин та устаткування	0,17	1,43	1,04	1,22
DL31	Виробництво електричних машин та устаткування	0,17	1,38	1,03	1,21
DM34	Виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів	0,22	1,62	1,08	1,07
DM35	Виробництво транспортних засобів	0,29	0,96	1,02	1,22
Галузі середніх та низьких технологій		0,22	1,25	0,98	0,97
DF23	Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерних матеріалів	0,37	1,37	0,99	0,82
DH25	Виробництво гумових та пластмасових виробів	0,15	1,11	1,01	1,04
DI26	Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,20	1,08	0,94	0,87
DJ27	Металургійне виробництво	0,29	1,48	0,99	1,08
DJ28	Виробництво готових металевих виробів	0,12	1,22	0,98	1,02
Галузі низьких технологій		0,30	1,39	0,97	0,87
DA15	Виробництво харчових продуктів, напоїв	0,17	0,83	0,96	0,83
DA16	Виробництво тютюнових виробів	0,47	1,50	1,06	0,88
DB17	Текстильне виробництво	0,32	1,85	0,93	1,02
DB18	Виробництво одягу; виробництво хутра та виробів з хутра	0,43	1,95	0,87	0,83
DC19	Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	0,49	2,58	0,89	0,84
DD20	Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,22	1,00	0,94	0,79
DE21	Виробництво паперової маси, паперу, картону та виробів з них	0,15	0,98	1,00	0,97
DE22	Видавнична та поліграфічна діяльність, тиражування записаних носіїв інформації	0,24	1,02	1,09	0,88
DN36	Виробництво меблів; виробництво іншої продукції	0,16	1,14	0,98	0,93
DN37	Оброблення відходів	0,29	1,03	0,99	0,78

Примітка: w₁ – ВВП на душу населення, w₂ – середній рівень зарплат в промисловості.

Джерело: розрахував автор на основі даних Євростату про зайнятість, ВВП на душу населення та середній рівень зарплат

Проте високотехнологічні галузі, також демонструють високий рівень агломерації: середні показники обчислюваних індексів становлять $RCI_i=0,28$; $VC_i=1,32$. Тоді як для галузей із середнім рівнем технологій характерна порівняно менша міра агломерації виробництва ($RCI_i = 0,22$; $VC_i = 1,31$ та $1,25$), за винятком виробництва коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерних матеріалів ($RCI_i=0,37$; $VC_i=1,37$) і металургійного виробництва ($0,29$; $1,48$), які тісно прив'язані до покладів сировини.

Індекси концентрації відносно доходів, підраховані із врахуванням ВВП на душу населення та середнього рівня зарплат, хоч і слабо корелюються між собою (коефіцієнт кореляції рівний $0,40$ за рівня значущості $0,05$), але достатньо показово відображають, що чим вищий ступінь залучених технологій в галузі, тим більше вона тяжіє до «багатих» районів. Дана залежність особливо помітна при розрахунку індексу ICI_i^{wl} . У регіонах із найбільшим ВВП на душу населення концентруються виробництва офісного устаткування та ЕОМ ($ICI_i^{wl}=1,13$), апаратури для радіо, телебачення та зв'язку ($1,09$), видавнича та поліграфічна діяльність ($1,09$), виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників ($1,08$). Галузі, що тяжіють до регіонів із більшою середньою зарплатою в промисловості: виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів ($ICI_i^{w2}=1,22$), виробництво машин та устаткування ($1,22$), виробництва офісного устаткування та ЕОМ ($1,21$), металургійне виробництво ($1,08$).

Отже, підсумовуючи вище сказане, можна стверджувати, що гіпотеза про пряму залежність міри агломерації галузі від її рівня технологій не підтвердилася. Натомість мову можна вести про своєрідну полярність агломераційних процесів в країнах Західної Європи: інноваційні галузі концентруються в багатших регіонах, низькотехнологічні – в бідніших. Галузі ж із середнім рівнем технологій більш рівномірно поширюються по всій області дослідження.

Проте вищенаведені індекси концентрації 1-3 мають суттєвий недолік, оскільки не дають жодної інформації про географічну структуру різних галузей промисловості. Щоб подолати цю невідповідність перейдемо до розгляду методик, які дозволяють провести аналіз також в розрізі регіонів, що допоможе виявити які саме території мають сприятливі умови для розташування в них кластерів та інших агломераційних об'єднань.

Аналіз буде здійснено в два етапи, кожен з яких стане своєрідним «фільтром» визначення оптимальної галузевої структури регіону.

Найбільш загальним індексом, який репрезентує особливості агломерації як у галузевому, так і в географічному вимірах, є індекс регіональної та галузевої концентрації робочої сили (або, як його ще іноді називають, коефіці-

єнт локалізації (“*location quotients*”) чи індекс специфікації (“*specification index*”):

$$SI_i^j = \frac{E_i^j / E^j}{E_i / E} \quad (3.4)$$

Якщо $SI_i^j > 1$, то регіон j більшою мірою спеціалізується на промисловому виробництві в галузі i ніж область дослідження в загальному. Якщо ж $SI_i^j < 1$, то дана галузь промисловості представлена в регіоні меншою мірою. Даний коефіцієнт характеризує кластерну форму агломерації.

Табл. 3.5 демонструє, в яких регіонах ЄС концентрується виробництво певної галузі промисловості.

На другому етапі дослідження обчислимо індекс регіональної та галузевої концентрації виробництва, що визначається за формулою схожою до індексу локалізації:

$$PI_i^j = \frac{P_i^j / P^j}{P_i / P} \quad (3.5)$$

- де P_i^j – виробництво сектору i у регіоні j ;
- P^j – загальний обсяг виробництва регіону j ;
- P_i – загальний обсяг виробництва сектору i ;
- P – загальний обсяг виробництва.

Розраховані індекси SI_i^j та PI_i^j відобразимо у своєрідній системі координат (рис. 3.13), що дасть змогу оцінити потенціал регіонів для здійснення кластерних ініціатив.

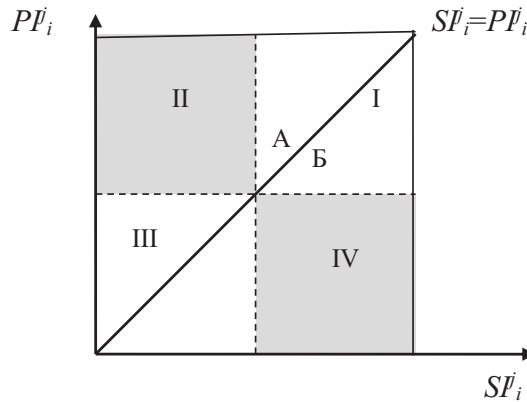

Рис. 3.13. Співвідношення SI_i^j / PI_i^j певної галузі

Таблиця 3.5

Розрахунок індексу специфікації для галузей із високим та високим і середнім рівнями технологій регіонів ЄС

Код за КВЕД	Назва галузі	Таксони ЄС	
		$SI_j > 1$	$SI_j > 2$
Галузі високих технологій			
DL30	Виробництво офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин	DE2, DE4, DEA, FR1, FR5, FR7, NL, SE2, UKG, UKH, UKK	DEG, IE0, SE1, UKI, UKJ, UKM, UKN
DL32	Виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку	BE, DE1, DE2, DE3, DE6, DEF, DEG, FI19, FR5-FR8, IE0, ITG, LU0, NL, PT17, SE1, SE3, UKH, UKJ, UKK, UKL, UKM	AT1, AT2, DED, FI13, FI18, FIA, FR1
DL33	Виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників	DE1, DE2, DE4, DE6, DEC, DEG, DK0, FI13, FI18, FR4, FR6, FR7, FR8, ITD, NL, SE1, UKH, UKK, UKM	DE3, DE7, DEF, FR1, IE0, LU0, UKJ
Галузі середніх та високих технологій			
DG24	Хімічне виробництво	BE, DE3, DE6, DEA, DEF, DK0, ES3, ES5, FR1, FR2, FR7, FR8, GR3, IE, NL, PT17, SE1, UKC, UKD, UKJ, UKL, UKM	DE7, DEB, DEE
DK29	Виробництво машин та устаткування	AT2, AT3, DE1, DE2, DE5-DE7, DEA-DED, DEF, DK0, ES2, FI13, FI18, FI19, ITC, ITD, NL, SE1-SE3, UKC, UKG, UKH	-
DL31	Виробництво електричних машин та устаткування	AT1, DE1, DE5, DE7-DE9, DEA, DED, DEG, DK0, ES2, ES3, FI13, FR1, FR7, ITC, PT18, UKC, UKJ, UKK	DE2, DE3,
DM34	Виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів	AT2, BE, DE4, DE7, DEB, DED, DEG, ES1, ES2, FR3, ITF, UKC, UKG, UKL	DE1, DE2, DE5, DE9, DEC, FR4, SE2
DM35	Виробництво транспортних засобів	DE3, DE9, DEE, DEF, ES1, ES3, ES6, FI18, FI19, FR1, FR5, GR2, GR3, GR4, ITE, ITF, NL, PT17, SE1, UKD, UKF, UKJ, UKM	DE4-DE6, DE8, FR6, FR8, UKK, UKL, UKN

Джерело: склав автор

Необхідно відмітити, що регіони із найефективнішим рівнем розвитку досліджуваної галузі будуть розміщуватись вище прямої $SI=PI$ (де частка виробництва галузі вища, ніж частка кількості робочої сили).

Перший квадрант (I) складають країни, в яких обрана галузь є ключовою для промислового розвитку, оскільки індекс продуктивності та зайнятості населення у них вищий, ніж у цілому в Європі. До другого квадранту (II) належать країни із вищим рівнем виробничої концентрації галузі ніж середній, проте

концентрація зайнятого населення менша. Отже, у країнах, що належать до перших двох квадрантів, створені сприятливі умови для функціонування галузевих кластерів, при цьому слід зазначити, що пріоритетними серед них є країни, сконцентровані в частині «А» першого квадранту. Третій квадрант (III) формують країни, для яких досліджувана галузь менш пріоритетна в розрізі концентрації робочої сили та виробництва. Формування агломераційних структур у таких країнах потребуватиме значних зусиль, вони менш привабливі та недостатньо підготовлені для кластеризації. Четвертий квадрант (IV) формують країни, в яких спостерігається висока концентрація робочої сили відповідної галузі, що обумовлюють її соціальну значимість для розвитку регіону, проте частка валового продукту даних галузей доволі незначна.

Дослідження проводиться в розрізі 28 країн Європейського Союзу із використанням програмного забезпечення STATISTICA. 23 галузі промисловості розглянуті на рівні розділів КВЕД (тобто DA15, DA16, DB17 і т. д.). Як і в попередніх випадках, ми пропонуємо провести аналіз в розрізі галузей із різним рівнем залучення новітніх технологій, дотримуючись при цьому класифікації галузей, запропонованої ОЕСР ⁴⁹⁰.

Розглянемо спочатку галузі із високим рівнем технологій (виробництво офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин; виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку; виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників). (рис. 3.13)

Необхідно відмітити, що практично для кожної з галузей існують значення коефіцієнтів, які значно відрізняються від середніх показників, збільшуючи розмах варіації. Такі крайні одиничні випадки для більшої наочності не будуть розглядатись на зображеннях, але про них буде обов'язково згадано.

При аналізі виробництва офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин (DL-30) екстремально високе значення коефіцієнта PI_i отримано для Ірландії (19,4), що свідчить про неймовірно високу відносну вагу даної галузі в економіці країни (середнє значення коефіцієнта PI_i для інших країн ЄС становить 0,68). Враховуючи даний факт, Ірландія не була включена в матрицю PI_i/SPI_i (рис. 3.14а). На рисунку видно, що до першого квадранту належать лише дві країни – Чехія та Угорщина, що свідчить про сприятливі умови для розвитку агломераційних форм інноваційного типу в даних країнах. Для Великої Британії характерна значна концентрація робочої сили в даній галузі,

⁴⁹⁰ OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2007. URL: fiordiliji.sourceoecd.org/pdf/sti2007/922007081e1-annex1.pdf

але частка готової продукції порівняно незначна (квадрант 4). Але в загальному, можна говорити про відносно відносно рівномірний розподіл галузі виробництва офісного устаткування та ЕОМ в економіці ЄС.

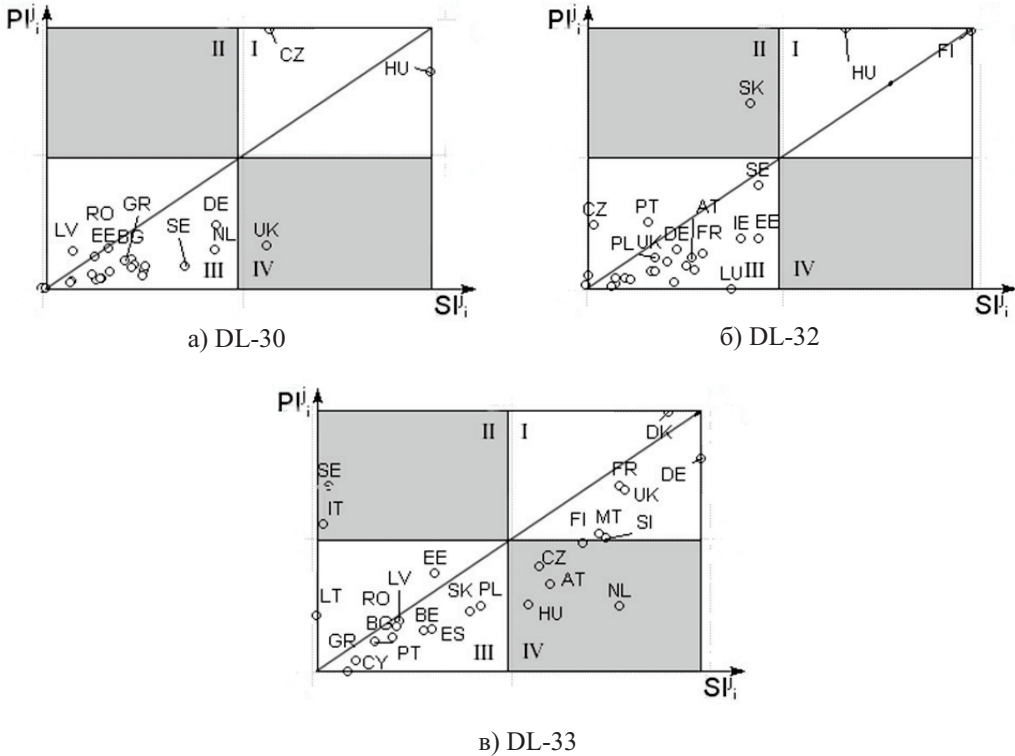

Рис. 3.14. Співвідношення PI_i/SI_i високотехнологічних галузей ЄС

Характеризуючи виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку (DL-32), помітно що екстремальні значення коефіцієнтів PI_i та SI_i притаманні для Мальти (11,7; 3,4), тому дана країна не включатиметься в зображення. Таке високе значення коефіцієнтів пояснюється функціонуванням на острові кластеру МАРСЕК-Ексель, що охоплює значну частину промислових робітників країни.

Із рисунка 3.14б помітно, що найвищі показники агломерації характерні для Фінляндії, Угорщини (Квадрант 1) та Словаччини (Квадрант 2). У решти країн дана галузь не має особливих агломераційних пріоритетів.

Аналізуючи виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників (рис. 3.14в), знову виключаємо екстремальні значення коефіцієнтів Ірландії та Люксембургу. До першого квадранту входять Данія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Фінляндія, Слове-

нія, Мальта; до другого квадранту – Італія і Швеція. Саме ці країни володіють сприятливими умовами для функціонування виробничих кластерів даної галузі.

Перейдемо до розгляду галузей, які поєднують використання високих та середніх технологій (хімічне виробництво; виробництво машин та устаткування; виробництво електричних машин та устаткування; виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів; виробництво транспортних засобів) (рис. 3.15).

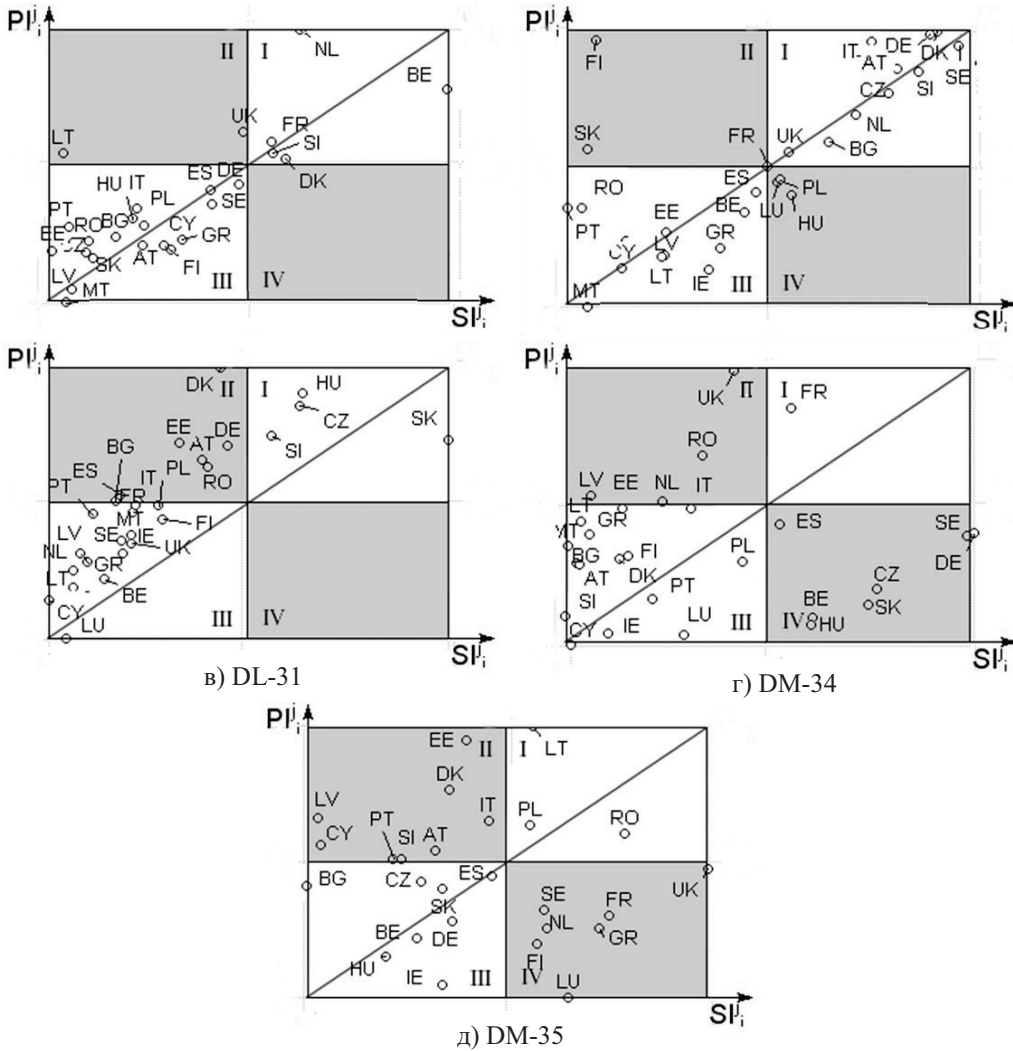

Рис. 3.15. Співвідношення PII_i/SI_i галузей ЄС із високим та середнім рівнем технологій

Джерело: сформував автор

Рисунок 3.15а демонструє, що для розвитку агломераційних угруповань в галузі хімічного виробництва найбільш сприятливими умовами володіють Ірландія (не включена до ілюстрації), Нідерланди, Бельгія, Франція, Словенія, Данія (квадрант 1), а також Велика Британія і Литва.

Виробництво машин та устаткування (рис. 3.15б) має найбільше порівняльне значення для низки країн: Німеччини, Італії, Данії, Швеції, Австрії, Словенії, Чехії, Голландії, Бельгії, Великій Британії – всі вони розташовуються в квадрант 1. Фінляндія, Словаччина та Франція мають особливо сприятливі передумови, оскільки відносна частка виробництва перевищує частку зайнятої в даній галузі робочої сили. І навпаки, в Угорщині, Польщі та Люксембурзі частка зайнятих більша частки виробництва (квадрант 4), що свідчить про недостатньо ефективне використання факторів виробництва.

Виробництво електричних машин та устаткування представлено на рисунку 3.15в. В першому квадранті знаходяться Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, в другому – Данія, Німеччина, Естонія, Австрія, Румунія та Болгарія.

Виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів найбільше значення має для економіки Франції (квадрант 1, рис. 3.15г), проте найкращі передумови для формування кластерів створені в Великій Британії, Румунії, Латвії та Нідерландах. Такі традиційні автомобілебудівні країни як Німеччина, Швеція, Чехія, а також Іспанія, Бельгія, Словаччина, Угорщина повинні докласти значних зусиль для підвищення частки випуску готової продукції.

Виробництво транспортних засобів (за винятком автомобілебудування) проаналізоване на рисунку 3.16д. Мальта вилучена із зображення у зв'язку із значним відхиленням від середніх показників. Латвія, Польща і Румунія знаходяться в квадранті 1; Естонія, Данія, Литва, Італія, Кіпр, Португалія, Словаччина, Австрія – в квадранті 2. Також необхідно відмітити велике соціальне значення даної галузі для Великої Британії, Швеції, Франції, Голландії, Греції, Фінляндії та Люксембургу, що пов'язане із значною часткою робочої сили в заданій галузі промисловості.

Індекс диверсифікації ("*diversification index*") D_j^I відображає рівень диверсифікації регіону j , тобто характеризує агломерацію у формі креативного регіону.

У таблиці 3.5 наведені регіони ЄС, для яких притаманний найвищий рівень промислової диверсифікації. У даних регіонах доцільно стимулювати створення технополісів, які змогли б найбільш повно використати переваги від близького розташування різноманітних видів виробництва.

$$DI^j = \frac{1 / \sum_j \left(\frac{E^j}{\sum_j E^j} \right)^2}{1 / \sum_i \left(\frac{\sum_j E^j}{\sum_i \sum_j E^j} \right)^2} \quad (3.6)$$

Як вже згадувалось раніше, в новій теорії економічного зростання зустрічаються два погляди стосовно того, яка ж із агломераційних форм більш сприятлива для розвитку інновацій. Емпіричні дослідження даного аспекту також демонструють суперечливі результати, про що ми згадували раніше.

Таблиця 3.6

Регіони ЄС із високим рівнем диверсифікації промислової діяльності

Індекс диверсифікації	Таксони ЄС
$DI^j > 0,33$	AT1, AT2, AT3, BE, ES5, FI18, FR1, GR2, ITE, SE1, UKC, UKD, UKF, UKH, UKJ, UKK, UKL,
$DI^j > 0,27$	DE2, DE3, DE7, DEA, DEB, DED, DEE, DEF, DEG, DK0, ES1, ES2, ES3, FI13, FI19, FIA, FR2, FR3, FR4, FR6, FR7, FR8, GR4, IE0, ITC, ITD, ITF, NL, PT16, PT17, SE2, SE3, UKE, UKG, UKM, UKN

Джерело: сформував автор

Отже, проведене нами дослідження показало доволі значну неоднорідність регіонів ЄС за параметрами економічної ефективності та секторальної концентрації. Проте помітною тенденцією останнього десятиліття в ЄС є процеси міжрегіональної конвергенції та посилення ролі раніше депресивних регіонів.

3.2. Параметри регіональної креативності європейських регіонів як передумова формування множини просторових глокальностей

Один із найважливіших факторів, що зумовлюють здатність регіону до генерування нових хвиль глобалізації (передусім на основі дифузії інновацій), а також до резистенції таким хвилям та формування системи глокальностей, – це аспект регіональної креативності. Для аналізу регіональної креативності використовуємо методологічний підхід, який запропонували Л. Словагеном і П. Боаярді⁴⁹¹, котрі виділяють чотири «і» регіональної креативності (надалі «4-і»):

- інститути;
- інтелігенція;
- інспірація (натхнення);
- інфраструктура.

Важливий аспект такого системного підходу полягає в тому, що зазначені параметри індигенні для системи (хоч вони можуть формуватися на регіональному, національному чи наднаціональному рівні), на відміну, наприклад, від вибору локації фірмами (через ПП чи іншу форму злиття / поглинання), їхніх типів та чисельності, здатності до експансії, які є загалом екзогенними параметрами. Враховуючи зазначену індигенність, розглянуті чотири параметри є також важливими форпостами комплексу глокальностей, які сформувались на аналізованій території (в нашому випадку в Європі).

Потрібно також наголосити, що сьогодні певним мейнстрімом серед дослідників став розгляд трьох виявів креативності локацій (підприємництва, інноваційності та інтернаціоналізації)⁴⁹². Усі вони значною мірою зумовлюються вищезазначеними параметрами і перебувають у щільному взаємозв'язку між собою. Так, емпіричні дослідження підтверджують взаємний вплив інновацій та підприємництва⁴⁹³ й інтернаціоналізації⁴⁹⁴; щораз більша кількість високотехнологічних венчурних старт-апів є міжнародними з моменту створення⁴⁹⁵.

⁴⁹¹ Sleuwaegen L., Boiardi P. Creativity and regional innovation: Evidence from EU regions. *Res Policy*. 2014. No. 43(9). P. 1508-1522.

⁴⁹² Hill D. Governance, labour and uneven development: The political economy of the port sector in South and South-East Asia. *Trade, Labour and Transformation of Community in Asia*. Springer, 2009. P. 157-181.

⁴⁹³ Wright M., Hmieleski K. M., Siegel D. S., Ensley M. D. The role of human capital in technological entrepreneurship. *Entrep Theory Pract*. 2007. No. 31(6). P. 791-806.

Одним із базових драйверів регіональної креативності – це стан розвитку інститутів (політичних, економічних та соціальних), які також здійснюють значний вплив на участь регіону у глокалізаційних процесах. У контексті проведеного аналізу інститути ми радше розумітимемо як певне середовище функціонування регіону, не розглядаючи аспект формальних організацій. Так, до економічних інститутів належать такі аспекти, як захист права власності, виконання контрактних зобов'язань, дотримання законів та норм, які регламентують здійснення економічних трансакцій та розподіл доходів. Політичні інститути забезпечують обмежувальні інструменти для поведінки політиків та еліт, визначають принципи й стимули розподілу владних повноважень. Соціальні інституції (формальні та неформальні) регулюють взаємодію між людьми у робочому та неробочому середовищах.

Дослідники доволі активно аналізують питання міждержавних та міжрегіональних інституційних відмінностей. Наприклад, П. Холл та Д. Соскайс запропонували ідею порівняльних інституційних переваг, стверджуючи, що різні національні інституційні системи є прийнятними для різних типів економічної діяльності⁴⁹⁶. На думку цих вчених, координовані ринкові економіки із значними інтервенціями з боку уряду краще стимулюють диверсифіковане якісне виробництво, ніж ліберальні ринкові економіки, які більш сприятливі для конкурентного виробництва на принципах гнучкості (а отже, експлуатації ефекту масштабу). Ліберальні інституції виявляються у високих рівнях мобільності робочої сили (в т. ч. через відносно низький рівень захисту від ситуативних скорочень персоналу), численними корпоративними злиттями та поглинаннями, диверсифікованою структурою акціонерного капіталу, що вважається більш відповідним середовищем для генерування радикальних інновацій (а в контексті нашого дослідження – для генерування глокалізаційних хвиль в глокалізаційному процесі). Координоване ринкове середовище більш підходить для інкрементного типу інновацій (поступових, але більш ґрунтовних), що певною мірою відповідає аспекту резистентності глокальності хвилям глобалізації.

Однак, незважаючи на названі відмінності між інституційними системами, серед дослідників досягнуто консенсусу, що посилення захисту прав влас-

⁴⁹⁴ Lachenmaier S., Wößmann L. Does innovation cause exports? Evidence from exogenous innovation impulses and obstacles using German micro data. *Oxf Econ Pap.* 2006. No. 58(2). P. 317-350.

⁴⁹⁵ Zahra S. A. A theory of international new ventures: a decade of research. *J Int Bus Stud.* 2005. No. 36(1). P. 20-28.

⁴⁹⁶ Hall P. A., Soskice D. *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage.* OUP Oxford, 2001.

ності, демократичні режими та відсутність корупції є ключовими елементами стимулювання трьох виявів креативності локацій (підприємництва, інноваційності та інтернаціоналізації)⁴⁹⁷. Так, Н. Варсакеліс⁴⁹⁸, Е. Тебальді і Б. Елмслі⁴⁹⁹ виявили емпіричний зв'язок між інноваціями та інститутами, зокрема дослідження продемонстрували, що відмінності в інституційних режимах (щодо контролю корупції, ефективності судової системи, проринковості політики, захисту прав власності) значною мірою пояснюють варіацію поширення патентного захисту між державами. Водночас, Н. Барбоса та А. Фарія продемонстрували, що суворіший регулятивний захист на товарних ринках та ринках робочої сили негативно впливають на інноваційну інтенсивність європейських країн, а розвиток кредитного ринку сприяє інноваціям⁵⁰⁰.

Типово виділяють два рівні інститутів: національні та регіональні. І хоча роль регіональних інститутів зростає відносно економічного та політичного контексту регіональної креативності⁵⁰¹, проте національні інститути у багатьох випадках все ще домінують, доповнюють чи протидіють впливу регіональних інститутів. Особливо це помітно в сферах захисту прав власності, контролю корупції та патентування⁵⁰². Національні інститути, такі як правова, регуляторна, судова та фіскальна системи є загальними для всіх регіонів держави. Для емпіричного оцінювання інститутів на національному рівні використаємо дані «Звіту щодо глобальної конкурентоспроможності» Всесвітнього економічного форуму⁵⁰³, рейтинг якого базується як на об'єктивних даних, так і на опитуваннях ділових лідерів.

Для характеристики регіональних інститутів використаємо результати вже традиційного дослідження представників Університету Гетеборга «Якість

⁴⁹⁷ Hill D. Governance, labour and uneven development: The political economy of the port sector in South and South-East Asia. *Trade, Labour and Transformation of Community in Asia*. Springer, 2009. P. 157-181.

⁴⁹⁸ Varsakelis N. C. The impact of patent protection, economy openness and national culture on R&D investment: a cross-country empirical investigation. *Res Policy*. 2001. No. 30(7). P. 1059-1068.

⁴⁹⁹ Tebaldi E., Elmslie B. Do institutions impact innovation? 2008.

⁵⁰⁰ Barbosa N., Faria A. P. Innovation across Europe: How important are institutional differences? *Res Policy*. 2011. No. 40(9). P. 1157-1169.

⁵⁰¹ Rodríguez-Pose A. Do institutions matter for regional development? *Reg Stud*. 2013. No. 47(7). P. 1034-1047.

⁵⁰² Sleuwaegen L., Boiardi P. Creativity and regional innovation: Evidence from EU regions. *Res Policy*. 2014. No. 43(9). P. 1508-1522.

⁵⁰³ The Global Competitiveness Report 2017-2018. *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018/> (Last accessed: 30.12.2018).

урядування регіонів ЄС: просторова та темпоральна структура» за 2018 р. (дані 2016–2017 рр.)⁵⁰⁴, яке ґрунтується на опитуванні 78 000 респондентів із 202 європейських регіонів⁵⁰⁵. Опитування охоплювало оцінювання рівнів якості, доступності та корупції у сферах освіти, охорони здоров'я та правопорядку, а також «чистоти» виборчого процесу та системи оподаткування.

Нормалізовані значення субпоказників національних і регіональних інститутів у регіонах ЄС (вони потрапили у вибірку моделі, про яку йтиметься нижче) наведено на Рис. 3.16.

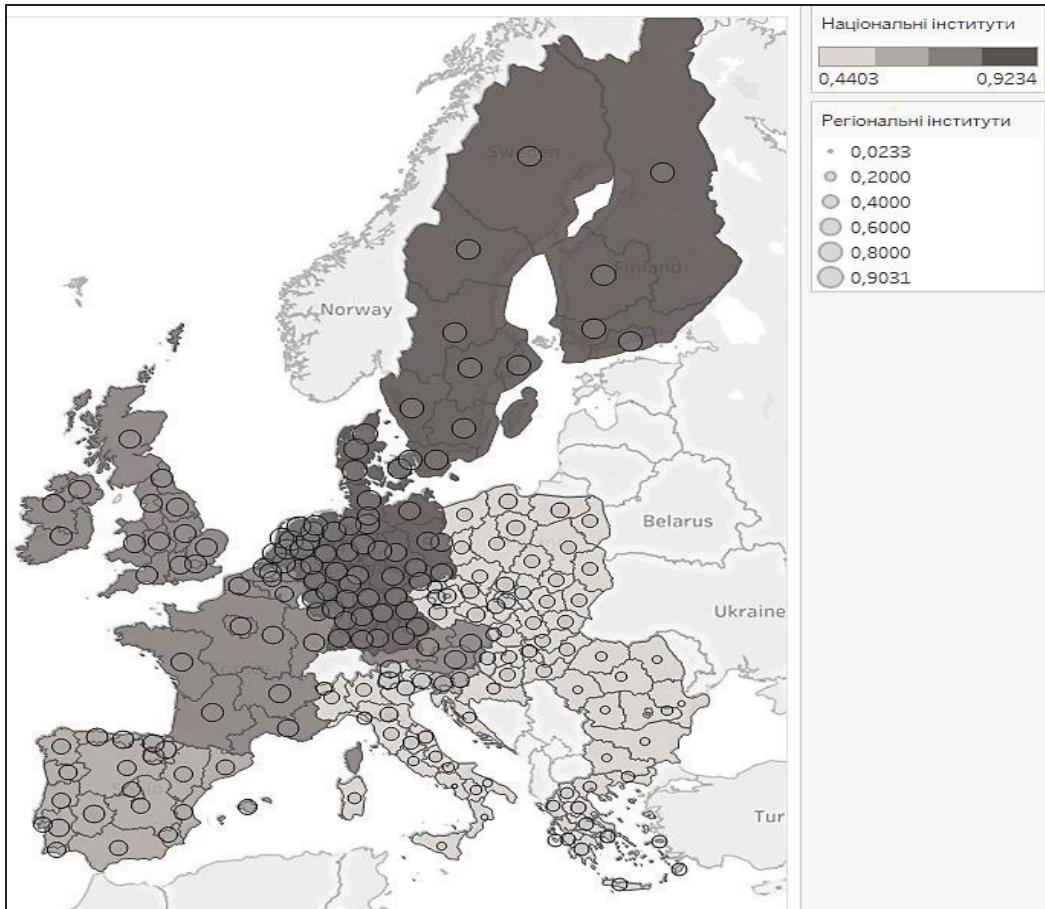

Рис. 3.16. Нормалізовані значення субпоказників національних та регіональних інститутів в ЄС

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

⁵⁰⁴ Charron N., Lapuente V. Quality of Government in EU Regions: Spatial and Temporal Patterns. *QoG Work Pap Ser.* 2018. No. (1). P. 1.

⁵⁰⁵ Дослідження за схожою методологією проводилось також за 2010 р. та 2013 р., що дає змогу порівнювати результати у часовій ретроспективі. Для моделі використовувалось усереднене значення за 3 роки.

Другим параметром креативності регіону згідно Л. Словагена та П. Боаярді⁵⁰⁶ є «Інтелігенція», яку розглядають як здатність регіону асимілювати інформацію, набувати та розвивати знання, що вирішують певне коло проблем; інакше кажучи, в широкому розумінні це здатність регіону до навчання (англ. «*learning ability of the region*»).

За своєю суттю використаний нами параметр «Інтелігенція», який ми використали, близький до параметра «Талант» у флагманському дослідженні Р. Флоріди про становлення креативного класу⁵⁰⁷. Так, дослідники вказують, що масштаб охоплення та якість вищої освіти відіграють важливу роль для розвитку інноваційних умінь персоналу та проведення теоретичних розвідок, які надалі формують «будівельний матеріал» для каркасу підприємств у певних регіонах⁵⁰⁸ та ведення венчурної діяльності⁵⁰⁹.

Окрім вищої освіти, показана також важливість для інноваційного розвитку: міри залучення до процесів навчання протягом життя⁵¹⁰, стану розвитку національного та регіонального науково-дослідного середовища, суспільних адміністрацій та університетів⁵¹¹.

На ролі університетів у розвитку «високотехнологічних» регіонів неодноразово наголошували дослідниками⁵¹², враховуючи аспекти формування «потрійної спіралі» науки, бізнесу та суспільної влади⁵¹³, посилення зв'язків із при-

⁵⁰⁶ Sleuwaegen L., Boiardi P. Creativity and regional innovation: Evidence from EU regions. *Res Policy*. 2014. No. 43(9). P. 1508-1522.

⁵⁰⁷ Florida R. *The Rise of the Creative Class*. Basic books New York, 2002. Vol 9.

⁵⁰⁸ Clayman B. P., Holbrook J. A. The survival of university spin-offs and their relevance to regional development. *Vanc Can Found Innov*. 2003. P. 12.

⁵⁰⁹ Bania N., Eberts R. W., Fogarty M. S. Universities and the startup of new companies: can we generalize from route 128 and Silicon valley? *Rev Econ Stat*. 1993. No. 75(4). P. 761-766.

⁵¹⁰ Rodríguez-Pose A., Crescenzi R. Research and development, spillovers, innovation systems, and the genesis of regional growth in Europe. *Reg Stud*. 2008. No. 42(1). P. 51-67.

⁵¹¹ Buesa M., Heijs J., Baumert T. The determinants of regional innovation in Europe: A combined factorial and regression knowledge production function approach. *Res Policy*. 2010. No. 39(6). P. 722-735.

⁵¹² Kenney M., Von Burg U. Paths and regions: the creation and growth of Silicon Valley. *Path Depend Creat*. 2001. P. 127-148; Lecocq C., Van Looy B., Zimmermann E. Developing the support infrastructure of technology transfer offices to accommodate the needs of global spinoff companies (outline of a methodology applied within the GlobalStart project). *Int J Glob Small Bus*. 2009. No. 3(2). P. 201-219; O'Mara M. P. *Cities of Knowledge: Cold War Science and the Search for the next Silicon Valley*. Princeton University Press, 2015. Vol 111.

⁵¹³ Gunasekara C. Reframing the Role of Universities in the Development of Regional Innovation Systems. *J Technol Transf*. 2006. No. 31(1). P. 101-113. DOI:10.1007/s10961-005-5016-4; Varga A. *University Research and Regional Innovation: A Spatial Econometric Analysis of Academic Technology Transfers*. Springer Science & Business Media, 1998. Vol 13.

ватним комерційним сектором⁵¹⁴, зростання кількості патентів, отриманих фірмами⁵¹⁵, залучення зовнішньо генерованих знань до регіону⁵¹⁶ та ін.

Для аналізу параметра регіональної інтелігенції використаємо композитний індикатор, який містить дві складові, котрі частково «перекривають» одна одну:

- частка працюючого населення віком 25–64 роки з вищою освітою (індикатор «*edat_ifse_04*» із регіональної бази даних Євростату);
- частка людських ресурсів із вищою освітою і / чи зайнятих у науково-технічній сфері (індикатор «*HRST*» Євростату).

Однак, враховуючи те, що якість знань та навичок, отриманих здобувачами аналогічних за назвою освітньо-кваліфікаційних рівнів («бакалавр» чи «магістр»), суттєво відрізняється в розрізі держав, до параметра «Інтелігенція» ми внесли показник якості університетських послуг, який розраховується лише на національному, а не на регіональному рівні: місце держави у «Академічному рейтингу університетів світу» (топ-500⁵¹⁷ університетів).

Врахування рейтингу університетів суттєво вплинуло на результати дослідження, оскільки воно привело до того, що нормований параметр «Інтелігенція» в більшості східноєвропейських регіонів став прямувати до нуля. Однак, як би не прикро це було визнавати, після введення зазначеної поправки щільність зв'язку між параметром «Інтелігенція» та кількістю регіональних патентних заявок суттєво підвищилась (коефіцієнт кореляції зріс від 0,52 до 0,68). Звичайно, цей факт не може однозначно свідчити про низький рівень інтелектуального потенціалу східноєвропейських регіонів, а радше про не до кінця сформовані традиції документального оформлення інноваційної діяльності та нижчий рівень її фінансування.

Нормалізовані значення параметра «Інтелігенція» та субпоказників *HRST* і академічного рейтингу національних університетів для обраних регіонів ЄС наведено на Рис. 3.17.

⁵¹⁴ German-Soto V., Flores L. G. Assessing some determinants of the regional patenting: An essay from the Mexican states. *Technol Invest.* 2013. No. 4(03). P. 1.

⁵¹⁵ Anselin L., Varga A., Acs Z. Local geographic spillovers between university research and high technology innovations. *J Urban Econ.* 1997. No. 42(3). P. 422-448.

⁵¹⁶ Niosi J., Bellon B. The absorptive capacity of regions. *Colloque Economie Méditerranée Monde Arabe.* 2002.

⁵¹⁷ В останніх публікації розраховано рейтинг також 800-ти кращих університетів світу.

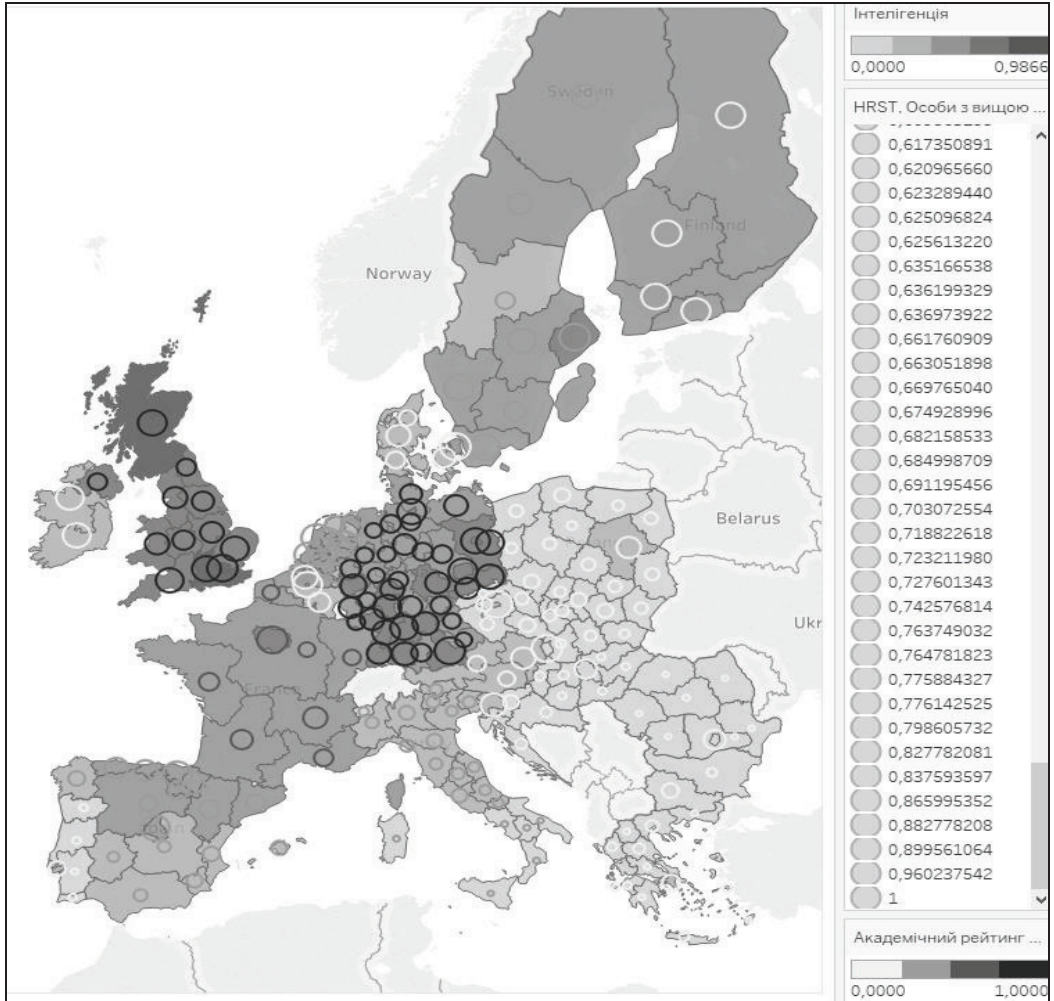

Рис. 3.17. Нормалізовані значення параметра «Інтелігенція» (заливання регіону) та субпоказників *HRST* (діаметр кола) і академічного рейтингу національних університетів (колір кола) в ЄС

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*

Третій параметр креативного регіону – це «Інспірація»⁵¹⁸, який є чи не найбільш «нематеріальним» із усієї групи і відображає здатність регіону до: сприяння розвитку та дифузії нових ідей, унікальних поєднань ресурсів та нетрадиційних методів роботи та способів життя. За своєю суттю інспірація – це втілення характеристик, властивих креативному класу у стилістиці ранніх

⁵¹⁸ Більш звичний для української мови термін «натхнення» також підходить для використання в цьому контексті, але винятково з мнемотехнічною метою ми підібрали аналог іншомовного походження, що починається на літері «і».

праць Р. Флоріди ⁵¹⁹, тобто прагнення до агломерації із іншими представниками креативного класу та уникнення «робітничих» районів. Разом із тим дослідники наголошують на значній ролі креативних індивідів у процесі міжсекторних переливів (англ. «*spill-acrosses*» як протиставлення «*spillovers*»), тобто взаємодії артистичної та традиційної технологічної спільнот, а також вказують на важливість артистичних мереж у поширенні нових ідей знань між фірмами та галузями промисловості ⁵²⁰. Нещодавні дослідження свідчать також про те, що креативні сектори самі стають важливими джерелами економічної діяльності ⁵²¹ та фасилітаторами інновацій. Однак межі між креативними та традиційними секторами є дедалі більш розмитими. Так, Х. Бакхші і Е. МакВітті ⁵²², порівнюючи інноваційний вплив фірм креативних секторів із фірмами з інших секторів, виявили, що фірми, які витрачають більше коштів на залучення креативних ресурсів, є більш інноваційними. Дж. Поттс ⁵²³ розробив модель, яка деталізує роль креативних секторів для інноваційної траєкторії, що складається із трьох фаз (виникнення, прийняття та закріплення), протягом кожної із яких креативні сектори сприяють подальшому поступу системи.

Для емпіричного оцінювання параметра «Інспірація» використаємо два індикатори:

- обсяг «ключового креативного класу», який оцінюється в структурі субпоказників індексу регіональної конкурентоспроможності ЄС ⁵²⁴;
- процент зайнятості у високотехнологічних виробничих секторах та високотехнологічних наукомістких послугах (індикатор «*Employment in high-tech*».

⁵¹⁹ Florida R. The Rise of the Creative Class. Basic books New York, 2002. Vol 9.

⁵²⁰ Stolarick K., Florida R. Creativity, connections and innovation: a study of linkages in the Montréal Region. *Environ Plan A*. 2006. No. 38(10). P. 1799-1817.

⁵²¹ Currid E. New York as a global creative hub: A competitive analysis of four theories on world cities. *Econ Dev Q*. 2006. No. 20(4). P. 330-350; Markusen A., Schrock G. The artistic dividend: Urban artistic specialisation and economic development implications. *Urban Stud*. 2006. No. 43(10). P. 1661-1686.

⁵²² Bakhshi H., McVittie E. Creative supply-chain linkages and innovation: Do the creative industries stimulate business innovation in the wider economy? *Innovation*. 2009. No. 11(2). P. 169-189.

⁵²³ Potts J. Why creative industries matter to economic evolution. *Econ Innov New Technol*. 2009. No. 18(7). P. 663-673.

⁵²⁴ European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018).

manufacturing and KIS» з Регіональної матриці інноваційної діяльності Європейської Комісії⁵²⁵).

Другий індикатор був доданий через те, що показник «ключового креативного класу» не враховує технічний персонал та менеджерів у високотехнологічних секторах, на відміну від статистичної практики у північноамериканських дослідженнях^{526; 527}.

За такої композитної методології розрахунку показник інспірації показав високий рівень кореляції із показником інтелігенції: коефіцієнт кореляції становив 0,56 (а без врахування «якості університетів» він взагалі дорівнював 0,78), що не видається несподіваним, оскільки високий рівень людського капіталу в регіоні – це важлива передумова розвитку креативного класу. Більш актуальним у такому разі є запитання про те, наскільки обсяг креативного класу є більшим чи нижчим від обсягу людського капіталу в регіоні. Враховуючи значене вище, ми скорегували змінну інспірації, розраховавши її як різницю між рангами регіональної інспірації й інтелігенції (порівняння отриманих рангів регіонів здійснено на Рис. 3.18). Така корекція дасть змогу також усунути проблему сильної колінеарності між розглянутими параметрами креативності регіону.

Четвертим параметром креативності регіону є розвиток інфраструктури. До «інноваційної інфраструктури» різні дослідники зараховують доволі відмінні характеристики, зокрема: всі типи наукових установ, пули людського капіталу, комунікаційні та транспортні мережі, інститути фінансової підтримки, уряди загалом і т. п.⁵²⁸. У такому вигляді поняття «інфраструктура» є надто обширним для емпіричного дослідження та частково перегукується із параметрами «Інститути» та «Інтелігенція», які ми розглядали раніше. Із метою уникнення пересікання категорій ми адаптуємо для аналізу трактування категорії «техно-

⁵²⁵ European Commission. Regional Innovation Scoreboard. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs - European Commission. July 1, 2016. URL: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/regional_en.

⁵²⁶ Falk R., Bakhshi H., Falk M., et al. Innovation and competitiveness of the creative industries. *WIFO Stud.* 2011.

⁵²⁷ Показник «ключового креативного класу» у методології Європейської Комісії враховує такі категорії із Міжнародного стандарту класифікації зайнятості: 21. Physical, mathematical and engineering science professionals; 221. Life science professionals; 222. Health professionals (except nursing); 23. Teaching professionals; 243. Archivists, librarians and related information professionals; 244. Social scientists and related professionals; 245. Writers and creative or performing artists; 347. Artistic, entertainment and sports associate professionals; 521. Fashion and other models.

⁵²⁸ Sleuwaegen L., Boiardi P. Creativity and regional innovation: Evidence from EU regions. *Res Policy.* 2014. No. 43(9). P. 1508-1522.

логічна інфраструктура», яку розглядають як «... дослідницькі лабораторії, університети і галузі, пов'язані між собою швидкою та надійною комунікаційною мережею»⁵²⁹.

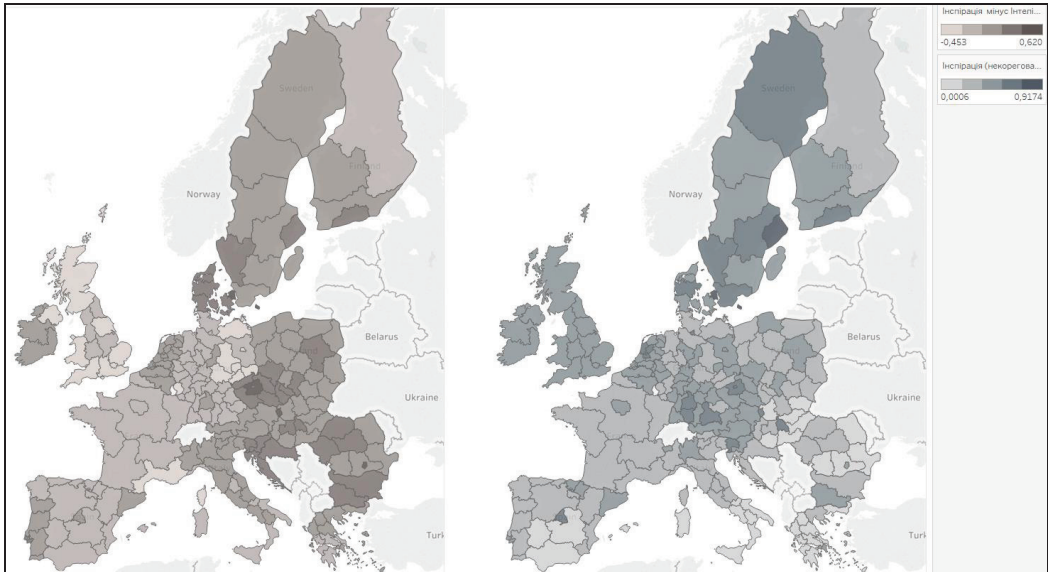

Рис. 3.18. Нормалізовані значення параметра «Інспірація» із коригуванням на рейтинг параметра «Інтелігенція» (зліва) і без корекції (справа)

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Державні витрати на НДДКР мають ключове значення для розвитку технологічної інфраструктури високого рівня та стимулювання співпраці в межах «потрійної спіралі»⁵³⁰. Варто також зауважити, що новостворена інфраструктура все частіше асоціюється із появою наукових та технологічних парків⁵³¹. Так, К. Моганнак розглядає технопарки як ключові елементи «розумної інноваційної інфраструктури», яка, на його думку, має характеризуватись такими ознаками:

1. «Фізичний об'єкт, часто у формі парку, який приваблює нові та вже існуючі науково-дослідні компанії різного розміру з огляду на умови праці, фізичну близькість до університету чи дослідного інституту, ... в котрому [спільне]

⁵²⁹ What is technology infrastructure? definition and meaning. *BusinessDictionary.com*. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/technology-infrastructure.html> (Last accessed: 30.12.2018).

⁵³⁰ Hinoul M. *Kenniseconomie Europa: Sprong in de Diepte?* De Cavalerie, 2005; Zhao F. University-industry partnerships in Australia: A strategic perspective. *Pac-Asian Educ.* 2000. No. 12(2). P. 57-66.

⁵³¹ Zhao F. University-industry partnerships in Australia: A strategic perspective. *Pac-Asian Educ.* 2000. No. 12(2). P. 57-66.

управління здійснюється професійними фахівцями, метою яких є зростання добробуту спільноти через промоцію культури інновацій і досягнення конкурентоспроможності асоційованих ділових та наукових інституті.

2. Головною метою парку / ділянки є обслуговування інноваційного процесу на етапах дослідження, розвитку і дизайну, створення нових продуктів та доведення їх до стадії маркетингу. Науково-дослідна робота, що здійснюється фірмами на цій території, часто обмежується розробкою прототипів, тоді як виробничий етап локалізується в іншому місці, хоча деякі фірми здійснюють немасове виробництво, а окремі парки все ж створюють виробничі потужності»⁵³².

«Розумна інноваційна інфраструктура» охоплює також всі типи програмного забезпечення, що дають змогу здійснювати нетворкінг всередині та за межами інституційних кордонів організацій. Інноваційне програмне забезпечення підвищує ефективність цифрових і медіатехнологій та створює системи «відкритих інновацій» між учасниками спільноти⁵³³. Формування організованої мережі обміну знань сприяє дифузії інновацій між учасниками та поширенню глобалізаційних хвиль усередину спільноти, а наявність у складі диверсифікованих учасників – створенню нових інновацій та рефракції глобалізаційних хвиль. У такому разі формування ефективної віртуальної мережі все ще потребує ефективної «фізичної» комунікаційної мережі (хоча формування глобальних пулів знань типу *GitHub*, *ResearchGate*, розвиток онлайн-соціальних мереж й комунікаторів, «хмарних» технологій роблять географічну відстань менш критичною, але чимало аспектів «ефекту кафетерію» виявляються саме в локальній спільноті, про що ми вели мову в Розділах 1 і 2 цієї праці). Якщо в регіоні добре розвинута інфраструктура ІКТ та телекомунікацій, то виникають два позитивних ефекти: прямий (інвестиції у ці типи інфраструктури та поява нових продуктів і послуг) та непрямий (ефекти мережевих переливів від інвестицій). У звітах ОЕСР вказано на деякі із них: підвищення ефективності та продуктивності фірм, зменшення витрат, інноваційність, глобалізація, нові можливості для працевлаштування, більша гнучкість економіки тощо⁵³⁴.

Регіональні знання, однак, не залежать виключно від локальних взаємодій – участь у міжнародних мережах та залучення до інших регіонів знань стали критично важливими для повноцінного розкриття регіонального інноваційного

⁵³² Mohannak K. Role of the techno parks in clustering of high technology SMEs. 2008. P. 3.

⁵³³ Leadbeater C. We-Think: The Power of Mass Creativity. Profile Books Limited, 2008.

⁵³⁴ Broadband and the Economy, Ministerial Background Report, 2008. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/sti/40781696.pdf>.

потенціалу⁵³⁵. Так, А. Лоренцен⁵³⁶ зазначає, що існують яскраво виражені часові та просторові аспекти, що асоціюються із доступом до глобально поширених джерел знань. Добрий доступ передбачає наявність як інфраструктурних (наприклад, аеропорт, наявність широкосмугового інтернет-зв'язку), так і інституційних (наприклад, міжнародні ярмарки, якісні домашні сторінки) передумов. Роль аеропортів також часто вивчали дослідники, оскільки авіатранспорт є важливим інструментом забезпечення співпраці дослідників та науковців в міжнародних технологічних та ділових мережах⁵³⁷.

Враховуючи вищесказане, як показники розвитку технологічної інфраструктури та державних витрат на НДДКР ми використовуємо комбінацію із трьох індикаторів:

– частка суспільних витрат на дослідження і розробки у структурі ВВП регіону (індикатор «*GOVERD and HERD over total GDP*» із Регіональної матриці інноваційної діяльності Європейської Комісії⁵³⁸), значна частка яких спрямовується університетам, дослідницьким лабораторіям та іншим суб'єктам інноваційної інфраструктури⁵³⁹;

– частка домогосподарств із доступом до широкосмугового Інтернету (індикатор «*% HH with BB*» регіональної бази даних Євростату) як характеристика міри поширення й якості комунікаційної мережі в регіоні⁵⁴⁰;

– глобальна доступність регіону через систему повітряного транспорту та якість авіасполучення (індикатор «*quality of airport infrastructure*»). На жаль, цей індикатор доступний виключно для даних на національному рівні, що

⁵³⁵ Vinciguerra S., Frenken K., Hoekman J., van Oort F. European infrastructure networks and regional innovation in science-based technologies. *Econ Innov New Technol.* 2011. No. 20(5). P. 517-537.

⁵³⁶ Lorentzen A. Innovation in the experience economy. *Vidensbank - Ebst.* 2010.

⁵³⁷ Cooke P. Regional Innovation Systems, Clusters, and the Knowledge Economy. *Ind Corp Change.* 2001. No. 10(4). P. 945-974. DOI:10.1093/icc/10.4.945.

⁵³⁸ European Commission. Regional Innovation Scoreboard. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs - European Commission. July 1, 2016. URL: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/regional_en. (Last accessed: 27.11.2018).

⁵³⁹ Щоправда, при цьому простежується певна міждержавна варіація. Наприклад, в Іспанії значна частка урядових витрат на дослідження та розробки спрямовується не у розвиток інфраструктури, а на фінансування проектів, стипендій і підтримку приватних науково-дослідних суб'єктів.

⁵⁴⁰ Слід вказати, що в найближчому майбутньому цей індикатор втратить своє значення для аналітичних цілей, оскільки покриття широкосмуговим Інтернетом в більшості регіонів ЄС становитиме 100%, однак аналіз, який ми проводимо, базується на усереднених значеннях за 2008–2016 рр., а в цей період інфраструктура активно розбудовувалась із різними темпами у різних регіонах, що зумовлює аналітичну цінність цього критерію.

може бути не особливо принципово для територіально малих держав, однак привносить певні статистичні похибки для держав із великою площею (щоправда, у поєднанні із добре розвинутою мережею високошвидкісного залізничного сполучення в ЄС, зазначені регіональні відмінності стають менш суттєвими). Для оцінювання якості авіаційної інфраструктури використано індикатор наявних посадкових місць на кілометр («*available airline seat per kilometre*») «Звіту щодо глобальної конкурентоспроможності» Всесвітнього економічного форуму⁵⁴¹.

Для здійснення характеристики параметра «Інфраструктура» Л. Словаген і П. Боаярді⁵⁴² аналізують також показник рівня агломерації науково-дослідних центрів у регіоні (індикатор «*Total units in R&D per 1000 inhabitants*» регіональної бази даних Євростату). Цей індикатор враховував також консультаційні науково-дослідні офіси та (напів-)державні технологічні центри та інститути. Однак протягом останніх років такий показник не розраховувався Євростатом протягом останніх років, тому ми не будемо брати його до уваги в нашому дослідженні.

Нормалізовані значення параметра «Інфраструктура» і субпоказника державних витрат на НДДКР у вибраних регіонах ЄС наведено на Рис. 3.19.

З метою оцінювання величин чотирьох параметрів значення кожного зі складових субпоказників спочатку нормалізувалось у діапазоні від 0 до 1⁵⁴³, після чого розраховувалось середнє геометричне⁵⁴⁴ значень субпоказників.

Для аналізу впливу чинників зазначених чотирьох груп параметрів «4-і» використаємо рекурсивну систему структурних рівнянь. Як результуючі змінні оцінювання впливу чинників обрано два показники: регіональні приватні витрати на НДДКР та кількість зареєстрованих патентів у регіоні (порівняння регіональних нормованих показників для результативних змінних здійснено на Рис. 3.20).

⁵⁴¹ The Global Competitiveness Report 2017-2018. *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018/> (Last accessed: 30.12.2018).

⁵⁴² Sleuwaegen L., Boiardi P. Creativity and regional innovation: Evidence from EU regions. *Res Policy*. 2014. No. 43(9). P. 1508-1522.

⁵⁴³ Нормалізація здійснювалась за формулою: Нормалізоване значення = (Значення показника – Мінімальне значення) / (Максимальне значення – Мінімальне значення).

⁵⁴⁴ Середнє геометричне значення, на відміну від середнього арифметичного, більш оптимально підходить до оцінювання показників, які змінюються в часі, оскільки на нього не так сильно впливають великі відхилення і коливання між окремими значеннями в досліджуваному наборі показників.

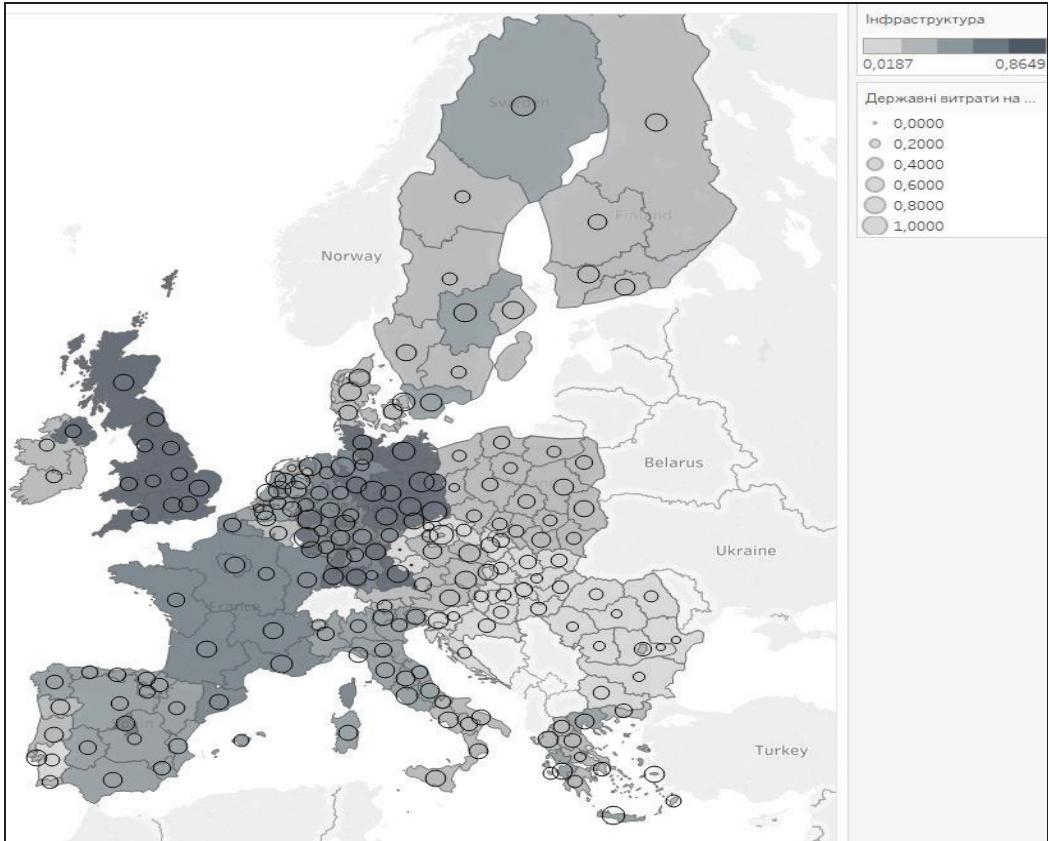

Рис. 3.19. Нормалізовані значення параметра «Інфраструктура» (заливання регіону) та субпоказника державних витрат на НДДКР (діаметр кола)

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*

За допомогою першого рівняння (3.7) буде здійснено аналіз впливу параметрів креативності та поляризованої агломерації населення на показник частки приватних витрат на НДДКР в структурі регіонального ВВП (індикатор «*R&D expenditure business sector (% of GDP)*» із Регіональної матриці інноваційної діяльності Європейської Комісії⁵⁴⁵):

$$R\&D = \beta_{0R} + \beta_{1R} \text{«Інститути»} + \beta_{2R} \text{«Інтелігенція»} + \beta_{3R} \text{«Інспірація»} + \beta_{4R} \text{«Інфраструктура»} + \beta_{5R} \text{«Агломерація»} + \varepsilon_R \quad (3.7)$$

⁵⁴⁵ European Commission. Regional Innovation Scoreboard. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs - European Commission. July 1, 2016. URL: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/regional_en. (Last accessed: 27.11.2018).

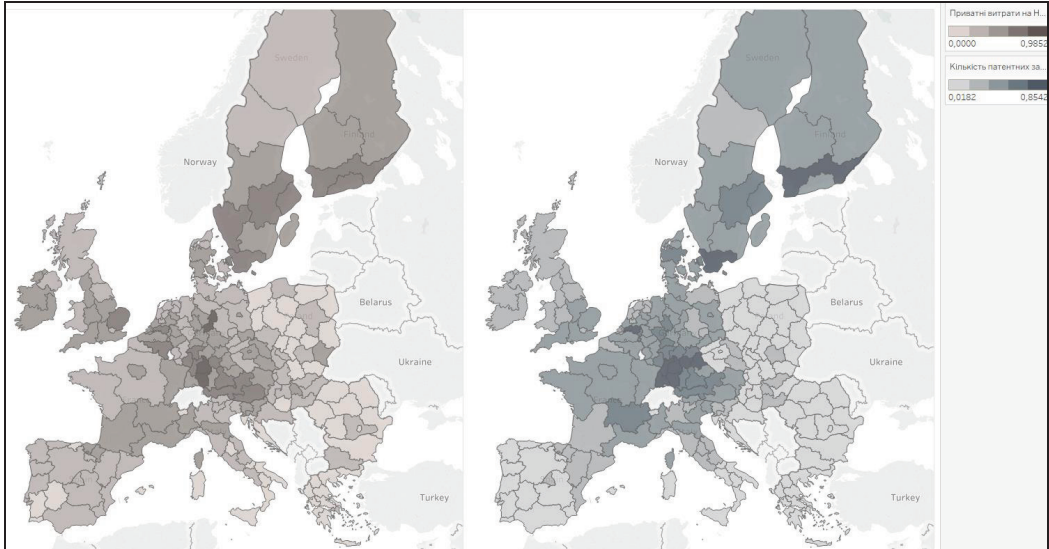

Рис. 3.20. Порівняння рангів регіонів ЄС відповідно до нормалізованих значень показників приватних витрат на НДДКР (зліва) та кількості патентних заявок у ЄПО (справа).

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*

У рівнянні 3.8 показник *R&D* використовується вже як факторна ознака, в якості ж результуючої змінної обрано показник кількості патентних заявок поданих до Європейського патентного офісу на млн. СКС регіонального ВВП (індикатор «*EPO patent applications per billion GDP (in PPP€)*») із Регіональної матриці інноваційної діяльності Європейської комісії⁵⁴⁶):

$$\begin{aligned}
 PAT = & \beta_{0P} + \beta_{1P} \text{«Інститути»} + \beta_{2P} \text{«Інтелігенція»} + & (3.8) \\
 & + \beta_{3P} \text{«Інспірація»} + \beta_{4P} \text{«Інфраструктура»} + \beta_{5P} \text{«Агломерація»} + \\
 & + \beta_{6P} R\&D + \varepsilon_P
 \end{aligned}$$

Розмежування впливу параметрів «4-і» на обсяги приватних витрат на НДДКР та інтенсивність патентної діяльності дає змогу уникнути частини прихованих ефектів типових для функцій генерації знань (детальніше розглянуто в праці Б. Олхулакьяна та Т. Леслі⁵⁴⁷).

Загальну логіку дослідження, а також характеристики β -коефіцієнтів подано на рис. 3.21.

⁵⁴⁶ European Commission. Regional Innovation Scoreboard. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs - European Commission. July 1, 2016. URL: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/regional_en.

⁵⁴⁷ ÓhUallacháin B., Leslie T. F. Rethinking the regional knowledge production function. *J Econ Geogr.* 2007. No. 7(6). P. 737-752. DOI:10.1093/jeg/lbm027.

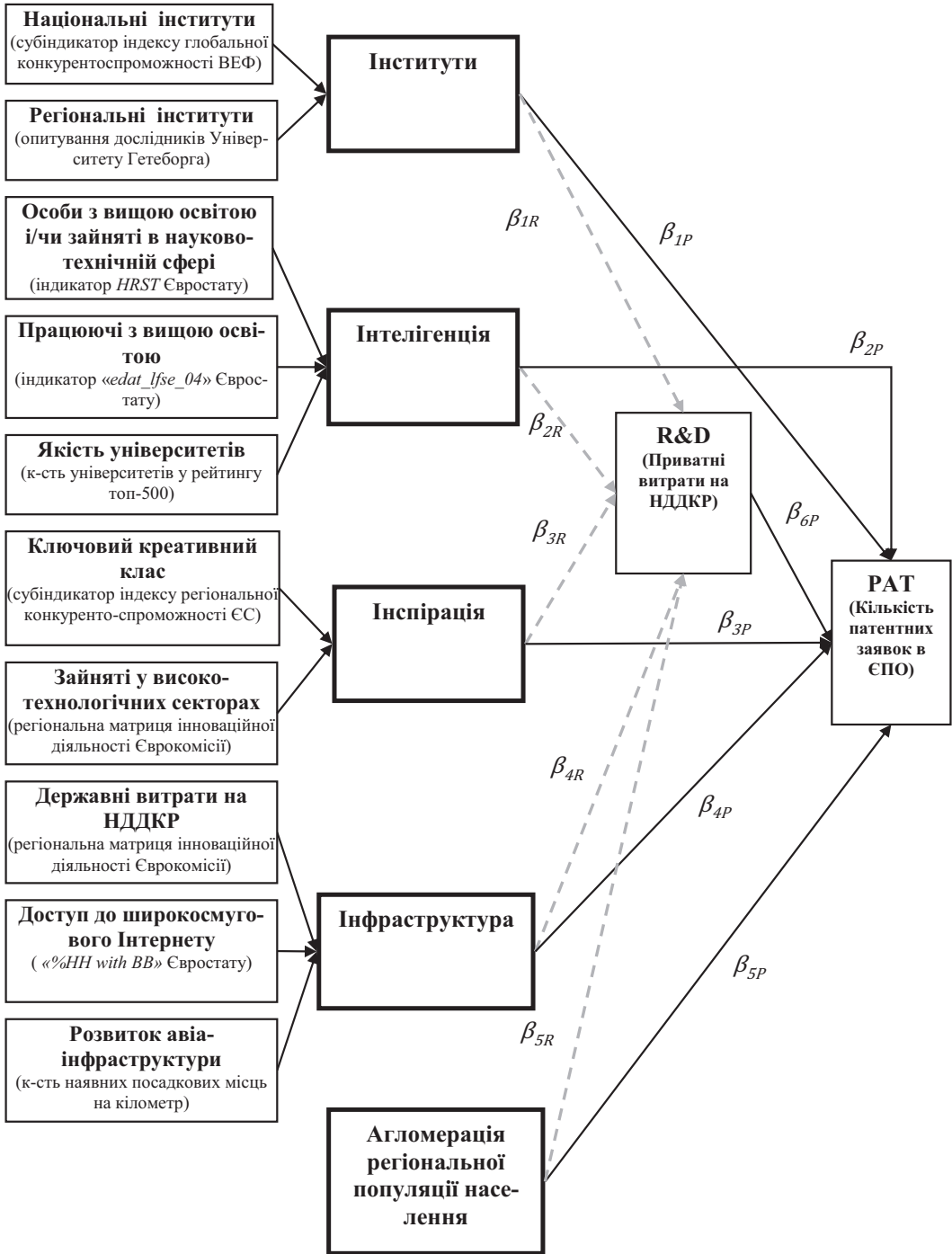

Рис. 3.21. Логіка рекурсивної системи розрахунку рівня впливу факторів моделей 3.7 та 3.8

Джерело: сформував автор.

З метою оцінювання впливу (природних) полюсів зростання на креативний потенціал регіону ми ввели також параметр «Агломерація», який деномінує відносний розмір регіону в аспекті чисельності населення та охоплює роль ефекту масштабу для інноваційного потенціалу. Значення параметра «Агломерація» також були нормалізовані в діапазоні від 0 до 1.

Модель ґрунтується на основі вибірки показників 200 регіонів держав ЄС переважно в розрізі рівня NUTS-2 (для Австрії, Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Франції аналіз здійснювався на рівні NUTS-1). Через відсутність частини статистичних даних до вибірки не ввійшли регіони невеликих держав: Естонії, Латвії, Литви, Кіпру, Мальти і Люксембургу. Досліджувались усереднені (середнє арифметичне) дані за період із 2008 р. по 2016 р. (для окремих показників статистична інформація була доступна не протягом всього часового інтервалу, про що вказувалось при їхній першій згадці).

У табл. 3.7 наведено матрицю кореляції як між усіма субпоказниками, так і синтетичними параметрами креативності 4-ї. Загалом ефект більшості запропонованих синтетичних параметрів 4-ї на креативність та інноваційну діяльність (вони виражені кількістю патентних заявок та приватними витратами на НДДКР) суттєво більший від нульового та перевищує вплив окремо взятих субпоказників, що може вказувати на релевантність запропонованого підходу та наявність лінійного зв'язку між параметрами моделі, а отже доцільність регресійного моделювання.

Єдиним винятком є параметр «Інспірація», розрахований за окремою методологією. Як уже зазначалось вище, показники параметра «Інспірація» розраховувалися не просто як геометричне середнє складових субпоказників, а здійснювалась корекція останнього через віднімання значення параметра «Інтелігенція». Без такої корекції параметр «Інспірація» в загальних рисах повторював би властивості взаємозв'язку інших трьох параметрів «і» (коефіцієнт кореляції становив би 0,61 щодо патентних заявок та 0,71 щодо приватних витрат на НДДКР). Отже, трактуючи від'ємне значення кореляції параметра «Інспірація» із результируючими змінними, можемо стверджувати, що відносна кількість та якість освіти є не вирішальним чинником, який впливає на креативність регіону. Високотехнологічні та креативні сектори часто тяжіють до регіонів із відносно нижчим рівнем значень параметра «Інтелігенція» (а це типово східноєвропейські регіони), що може бути пов'язано, наприклад, із дешевшою робочою силою, при цьому підвищення кваліфікації відбуватиметься в процесі виробництва.

Таблиця 3.7

Матриця кореляції між параметрами регіональної креативності та агломерації населення

РАТ	Приватні витрати на НДД-КР	Національні інститути	Регіональні інститути	Інститути	HRST	Працюючі з вищою освітою	Інтелектуальна генія	Ключовий креативний клас	Зайняті у високо-технологічних секторах	Інспірація	Державні витрати на НДД-КР	Широко-смуговий Інтернет	Авіа-інфраструктура	Якість університетів	Інфраструктура	Агломерація населення	
РАТ	X																
Приватні витрати на НДДКР	0,795	X															
Національні інститути	0,760	0,612	X														
Регіональні інститути	0,757	0,637	0,942	X													
Інститути	0,762	0,635	0,966	0,995	X												
HRST	0,633	0,659	0,760	0,761	0,768	X											
Працюючі з вищою освітою	0,403	0,480	0,615	0,605	0,615	0,903	X										
Якість університетів	0,598	0,392	0,564	0,515	0,534	0,429	0,214	X									
Інтелектуальний клас	0,683	0,569	0,791	0,771	0,787	0,795	0,682	0,824	X								
Ключовий креативний клас	0,529	0,586	0,664	0,666	0,665	0,801	0,719	0,144	0,510	X							
Зайняті у високо-технологічних секторах	0,532	0,679	0,329	0,341	0,339	0,563	0,330	0,304	0,376	0,508	X						
Інспірація	-0,276	-0,053	-0,383	-0,346	-0,367	-0,207	-0,201	-0,755	-0,693	0,214	0,206	X					
Державні витрати на НДДКР	0,353	0,376	0,364	0,348	0,355	0,517	0,432	0,269	0,431	0,400	0,220	0,390	X				
Широко-смуговий Інтернет	0,459	0,339	0,505	0,518	0,529	0,520	0,465	0,414	0,561	0,414	0,138	0,415	0,262	X			
Авіа-інфраструктура	0,425	0,277	0,477	0,450	0,463	0,405	0,307	0,914	0,815	0,057	0,169	0,144	0,190	0,308	X		
Інфраструктура	0,517	0,373	0,580	0,556	0,571	0,545	0,434	0,848	0,871	0,233	0,177	0,286	0,528	0,524	0,863	X	
Агломерація населення	0,112	0,226	0,044	0,009	0,019	0,208	0,231	0,256	0,316	0,030	0,143	0,095	0,084	0,121	0,346	0,334	X

Джерело: розраховано автором.

Слід зауважити, що в дослідженні Л. Словагена і П. Боаярді⁵⁴⁸, яке ми використали як методологічну основу для проведеного аналізу (але яке проводилось на вибірці за більш ранній період із вдвічі меншою кількістю регіонів), кореляція між параметрами «Інтелігенція» та «Інспірація» виявилась позитивною, хоч і також з неявно вираженим лінійним зв'язком (0,25).

Аналізуючи значення коефіцієнтів кореляції відповідно до запропонованих параметрів креативності, наголосимо на відносно більшій важливості параметрів «Інститути» (як національні, так і регіональні), «Інтелігенція» та «Інфраструктура» для кількості патентних заявок порівняно із приватними витратами на НДДКР. У структурі параметра «Інтелігенція», якість університетів є відносно більш важливою для патентної діяльності, тоді як наявність самого факту вищої освіти – для приватних витрат на НДДКР. У системі параметра «Інфраструктура» більш тривалий доступ до широкосмугового Інтернету та інтенсивність авіаперельотів мають відносно більший вплив на патентну діяльність. Зростання державних витрат на НДДКР здійснює позитивний ефект (середнього рівня) як на приватні інноваційні витрати, так і на патентну активність.

Кореляція зв'язку наявності природних полюсів, виражених через агломерацію населення та параметрів креативності, виявилась позитивною, але не особливо високою (для приватних інноваційних витрат вона була більшою, ніж для патентної діяльності). Найтісніший лінійний зв'язок концентрації населення спостерігався із якістю університетів, обсягом ключового креативного класу і компонентів параметра «Інтелігенція».

Результати регресійного моделювання впливу параметрів креативності та агломерації населення на рівень приватних витрат на НДДКР наведено в табл. 3.8 (стовпчик 1). Загалом сформована модель (3.7) є значущою із допустимим рівнем стандартної помилки й високою прогнозною цінністю (коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,589$). Вплив більшості параметрів (крім параметра «Інфраструктура») був позитивним, значущим і суттєво вищим від нуля, особливо варто виділити параметр «Інспірації», який здійснює найбільший позитивний вплив на результуючу змінну, хоча цього не простежувалося при використанні кореляційного аналізу (табл. 3.7). І навпаки, вплив параметра «Інфраструктура», значення якого сильно корелювали із R&D, виявився незначним і статистично незначущим.

⁵⁴⁸ Sleuwaegen L., Boiardi P. Creativity and regional innovation: Evidence from EU regions. *Res Policy*. 2014. No. 43(9). P. 1508-1522.

Таблиця 3.8

**Результати регресії залежності параметрів регіональної креативності
відповідно до моделей 3.7, 3.8**

Залежна змінна	R&D (модель 3.7)		PAT (модель 3.8)		PAT (без врахування R&D)	
	1		2		3	
	β	SE	β	SE	β	SE
R&D			0,577***	0,06		
Інститути	0,325***	0,09	0,313***	0,07	0,501***	0,08
Інтелекція	0,530***	0,12	-0,008	0,10	0,298**	0,12
Інспірація	0,582***	0,08	-0,097	0,07	0,239***	0,07
Інфраструктура	0,023	0,09	0,062	0,07	0,076	0,09
Агломерація	0,192***	0,06	-0,078*	0,04	0,033	0,05
Множ. R	0,768		0,870		0,79	
R ²	0,589		0,758		0,62	
SE	0,123		0,095		0,12	
Nobs	200		200		200	

Примітки: *, **, *** позначають рівні значущості 90, 95 і 99% відповідно;

Множ. R – коефіцієнт множинної кореляції; R² – коефіцієнт детермінації;

Nobs – обсяг вибірки; SE – стандартна помилка.

Джерело: розраховано автором

Вплив природних полюсів був позитивним і статистично значущим, але не вирішальним. Хоча загалом можна вести мову про наявність ефекту масштабу у креативній та інноваційній діяльності і, відповідно, про позитивний вплив природних полюсів на формування унікальних глокальностей.

Результати розрахунку β -коефіцієнтів моделі 3.8 наведено в стовпчику 2 табл. 3.8. Аналогічно до попередньої, модель 3.8 є статистично значущою із допустимим рівнем статистичної помилки і ще вищим рівнем достовірності (R² = 0,758). Згідно з результатами моделювання, приватні витрати на НДДКР – це найпотужніший фактор генерації патентних заявок. Такий результат узгоджується із результатами, які отримали раніше Л. Словагеном і П. Боаярді⁵⁴⁹ і О. Парентом і Дж. ЛеСагом⁵⁵⁰. Дещо меншим за впливовістю, але статистично значущим є параметр «Інститутів» як на національному⁵⁵¹, так і на регіональ-

⁵⁴⁹ Sleuwaegen L., Boiardi P. Creativity and regional innovation: Evidence from EU regions. *Res Policy*. 2014. No. 43(9). P. 1508-1522.

⁵⁵⁰ Parent O., LeSage J. P. Spatial dynamic panel data models with random effects. *Reg Sci Urban Econ*. 2012. No. 42(4). P. 727-738. DOI:10.1016/j.regsciurbeco.2012.04.008.

⁵⁵¹ Важливість національних інститутів для стимулювання патентної активності підтверджується також у праці Н. Варсакеліса (Varsakelis N. C. Education, political institutions and innovative activity: A cross-country empirical investigation. *Res Policy*. 2006. No. 35(7)).

ному рівні. Роль інших трьох параметрів креативності виявилась невеликою та незначущою, а отже, можна припустити, що зв'язок патентної активності із параметрами «Інтелекція», «Інспірація» та «Інфраструктура» простежується через проміжний канал приватних витрат на НДДКР. Щоб перевірити міру мультиколінеарності між досліджуваними параметрами, ми використали тест дисперсійно-інфляційних факторів (англ. «*variance inflationary factor (VIF) test*»), однак оціночні значення стандартних помилок коефіцієнтів виявились не надто високими.

Рекурсивний принцип моделей 3.7 та 3.8 дає змогу оцінити загальний вплив чотирьох параметрів креативності та природних полюсів на патентну активність без опосередкування показників приватних витрат на НДДКР. Результати аналізу підсумовано у стовпчику 3 табл. 3.8 Загальний ефект скороченого рівняння дорівнює сумі прямого та непрямого (через приватні НДДКР) впливів кожного із факторів. Тобто вплив, наприклад, інститутів обчислюється за формулою $\beta = \beta_{IP} + \beta_{oP} * \beta_{IR}$.

Підсумовуючи вищезазначена, можна зробити висновок про значну важливість ролі параметрів креативності для процесу дифузії інновацій в регіонах ЄС. Сформована нами система параметрів 4-ї стане основою для дослідження глокалізаційних процесів в ЄС та Україні у наступних підрозділах цієї праці.

3.3. Процеси глокалізації на макро- та мезорівнях в ЄС

Як ми зазначали у підрозділі 1.1, у цій роботі при розгляді феномену глокалізації ми дотримуватимемося метафори рефракції, що виявляється як поєднання трьох властивостей, серед яких:

1. Здатність локального «запустити хвилю» по світовій арені;
2. Здатність локального до резистенції небажаним хвилям глобалізації (т. зв. «густина»);
3. Здатність локального модифікувати та заломлювати хвилі глобалізації, що проходять крізь нього.

Дослідження процесів глокалізації європейських регіонів (та держав) є дуже нечисленими, що насамперед пов'язано із відсутністю статистичних даних щодо міжрегіональної торгівлі та потоків капіталу, а також із не до кінця сформованим (а точніше таким, що перебуває на ембріональній стадії) методологічним апаратом трактування й аналізу глокалізації. Ми у відкритому доступі знайшли лише декілька наукових праць аналітичного характеру, які би висвітлювали економічні аспекти процесів глокалізації в Європі. Окремо доцільно виділити дослідження, яке провели Г. Кнодлер та У. Альбертсгаузер, на основі аналізу бази даних щодо потоків прямих іноземних інвестицій фірм у 32 регіонах Західної Німеччини⁵⁵². Інші наукові праці, присвячені просторовим економічним аспектам глокалізації вирізняються більш дескриптивним, а не розрахунковим характером. Серед них потрібно звернути увагу на дослідження глокалізаційних процесів у Хорватії⁵⁵³ та Румунії⁵⁵⁴.

Повертаючись до дослідження Г. Кнодлера та У. Альбертсгаузера відмітимо, що авторами здійснено групування регіонів Західної Німеччини на чотири блоки:

– тип А (т. зв. «переможці») – характеризуються вищими від середнього рівнями припливу та відпливу ПІІ, що свідчить про активну участь у міжнародному поділі праці та дає змогу досягнути значного приросту добробуту від глокалізації;

⁵⁵² Knödler H., Albertshäuser U. Glocalisation, Foreign Direct Investment and Regional Development Perspectives: Empirical Results for West German Regions. HWWA Discussion Paper, 2001.

⁵⁵³ Marošević K., Bošnjak D. Regional development and glocalisation: Theoretical framework. *Ekonomski Vjesnik* *Rev Contemp Entrep Bus Econ Issues*. 2018. No. 31(1). P. 201-213.

⁵⁵⁴ Pascaru M. Romanian Glocalization. Case Study on the Rosia Montana Gold Corporation Mining Project. *Rev Cercet Si Interv Sociala*. 2013. P. 43:39.

– тип Б («невдахи») – рівні припливу та відпливу ПІІ є нижчими від середнього, що свідчить про низьку участь у міжнародному поділі праці та неможливість генерації добробуту від глокалізації;

– тип В («потенційні переможці») – рівень відпливу ПІІ є вищим середнього, а рівень припливу ПІІ – нижчим від середнього, що свідчить про посередню участь у міжнародному поділі праці та певні обмеження приросту добробуту від глокалізації;

– тип Г («потенційні невдахи») – рівень відпливу ПІІ є нижчим від середнього, а рівень припливу ПІІ – вищим від середнього, що свідчить про посередню участь у міжнародному поділі праці та певні обмеження приросту добробуту від глокалізації⁵⁵⁵.

На жаль, статистичні дані щодо прямих іноземних інвестиціях практично відсутні на субнаціональному рівні, через це ми не можемо застосувати методологію Г. Кнодлера та У. Альбертсгаузера⁵⁵⁶ для європейських регіонів. Розгляд ситуації на національному рівні буде нерелевантним, оскільки держави ЄС характеризуються яскраво вираженою лінійною залежністю між обсягами залучених за кордоном та вкладених за кордоном ПІІ як в абсолютних вимірах ($R^2 = 0,91$, Рис. 3.22а), так і у співвідношенні до ВВП ($R^2 = 0,86$, Рис. 3.22б). Хоча деякі загальні висновки можна зробити навіть з такого побіжного аналізу. Наприклад, понад п'ятикратне перевищення обсягів залучених з-за кордону ПІІ над вкладеними за кордоном (типово для Литви, Чехії, Польщі, Латвії й особливо для Словаччини, де таке перевищення становить понад 16 разів) свідчить про низький рівень локальної резистенції та модифікації.

Серед держав, які показані справа на Рис. 3.22б і для яких розмір залученого іноземного акціонерного капіталу перевищує показники ВВП, можна виокремити держави Бенілюксу, які є також значними експортерами ПІІ, а це потенційно може свідчити про значний рівень заломлення хвиль глобалізації. Серед «генераторів» таких хвиль із високим рівнем резистенції варто назвати Німеччину, Францію, Італію і меншою мірою Австрію, Данію, Фінляндію і Швецію.

Більшу інформацію можна отримати при проведенні аналізу матриці міждержавних обсягів ПІІ, що дасть змогу оцінити міру експортної та імпоротної концентрації прямих іноземних інвестицій, а також домінуючих інвестиційних партнерів (табл. 3.9).

⁵⁵⁵ Knödler H., Albertshäuser U. Glocalisation, Foreign Direct Investment and Regional Development Perspectives: Empirical Results for West German Regions. HWWA Discussion Paper, 2001.

⁵⁵⁶ Ibid.

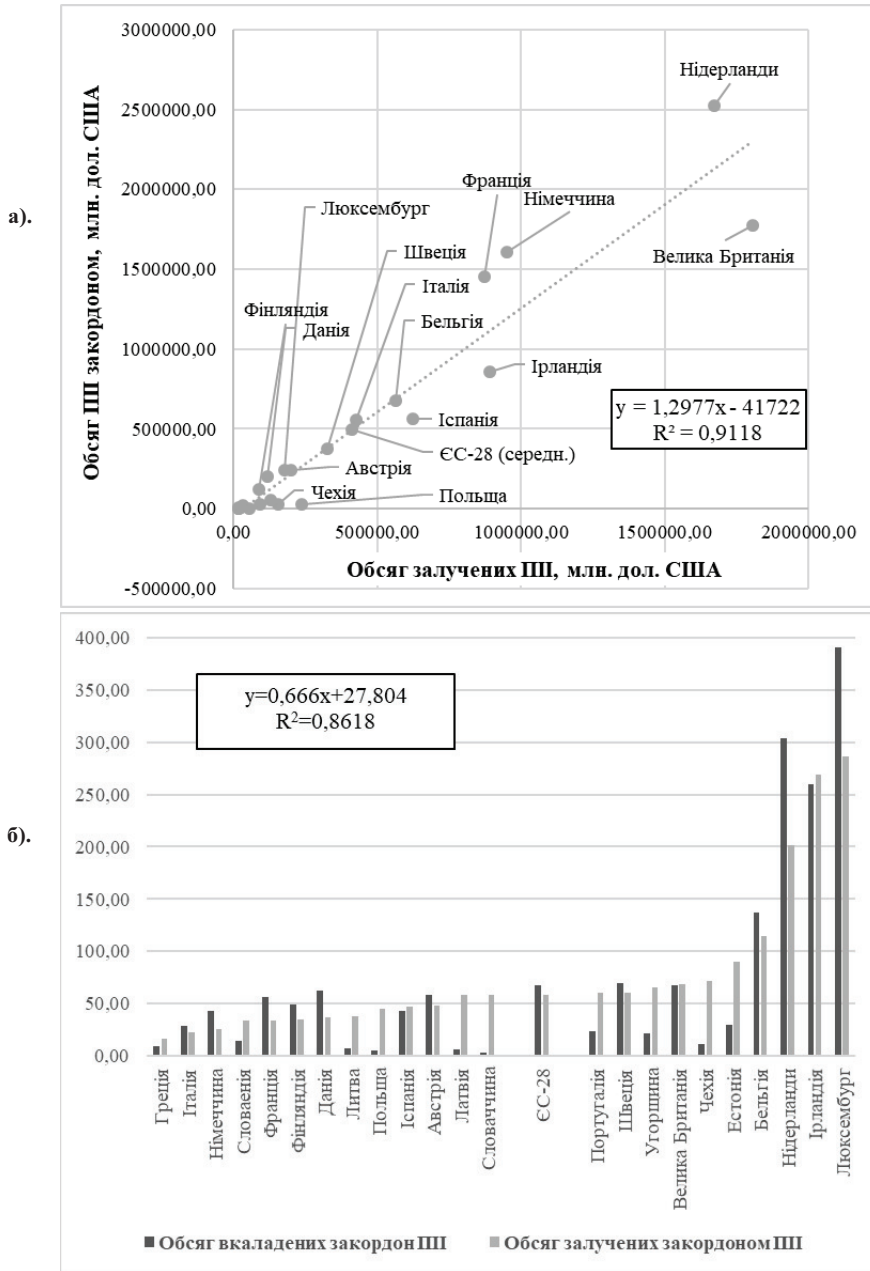

Рис. 3.22. Співвідношення вкладених і залучених обсягів ПІІ⁵⁵⁷ в державах ЄС-28, які є членами ОЕСР, 2017 р.
(а – в абсолютних вимірах; б – співвідношення до ВВП)

Джерело: дані ОЕСР (Foreign direct investment (FDI) stocks, 2019. *OECD*. <http://data.oecd.org/fdi/fdi-stocks.htm>).

⁵⁵⁷ Англ. «*FDI stocks / positions*» – насамперед участь в акціонерному капіталі.

Таблиця 3.9

Концентрація експорту та імпорту ПП європейських держав-членів ОЕСР, 2016 р.

	Концентрація імпорту ПП (% та держава-контрагент)			Концентрація експорту ПП (% та держава-контрагент)		
Австрія	30,3 Німеччина	13,3 Росія	9,4 США	13,8 Німеччина	13 Нідерланди	6,4 Люксембург
Бельгія	29,6 Нідерланди	25,8 Люксембург	24,9 Франція	38,4 Нідерланди	23,9 Люксембург	23,8 Велика Британія
Велика Британія	25,7 США	17,7 Нідерланди	9,6 Люксембург	19,9 США	11,7 Нідерланди	9,3 Люксембург
Греція	22,9 Люксембург	21,2 Німеччина	20,4 Нідерланди	25 Кіпр	13,8 Румунія	13,0 США
Данія	21,8 Швеція	14,6 Люксембург	10,6 Нідерланди	14,8 Швеція	12,6 Велика Британія	9,3 США
Естонія	22,1 Фінляндія	22,1 Швеція		21,8 Кіпр	19,8 Литва	17,8 Латвія
Ірландія	28,0 США	10,7 Нідерланди		49,4 Люксембург	11,6 Велика Британія	10,8 США
Ісландія	28,3 Ізраїль	26,5 США	16,8 Велика Британія	41,8 Нідерланди	17,8 Велика Британія	8,7 Кіпр
Іспанія	22,6 Нідерланди	13,6 Люксембург	13,0 Велика Британія	17,1 Велика Британія	14,6 США	11,6 Бразилія
Італія	15,2 Франція	11,0 Велика Британія	10,1 Люксембург	12,8 Нідерланди	8,0 Німеччина	7,5 США
Латвія	15,8 Швеція	9,5 Кіпр		21,2 Литва	11,0 Естонія	7,0 Люксембург
Литва	18,7 Швеція	13,2 Нідерланди		16,5 Нідерланди	15,7 Кіпр	14,3 Латвія
Люксембург	22,6 США	13,4 Ірландія	13,1 Нідерланди	22,7 США	15,7 Нідерланди	15,7 Велика Британія
Нідерланди	18,0 Люксембург	17,3 США	10,3 Велика Британія	15,8 США	14,2 Велика Британія	11,4 Швейцарія
Німеччина	21,5 США	10,6 Велика Британія		18,7 США	10,3 Велика Британія	10,3 Люксембург
Норвегія	21,3 Швеція	14,0 Нідерланди		17,9 Нідерланди	16,2 США	13,4 Швеція
Польща	19,8 Німеччина	10,8 США	10,1 Франція	27,5 Люксембург	13,1 Кіпр	7,6 Нідерланди
Португалія	26,7 Нідерланди	20,5 Іспанія	17,0 Люксембург	37,1 Нідерланди	23,5 Іспанія	5,5 Ангола
Словаччина	27,8 Нідерланди	14,4 Австрія	11,4 Чехія	34,2 Чехія	9,6 Нідерланди	5,9 Польща
Словенія	14,9 Австрія	14,5 Німеччина	13,3 США	28,3 Хорватія	17,7 Сербія	7,8 Македонія
Туреччина	15,0 Нідерланди	10,4 Німеччина		33,9 Нідерланди	9,9 о. Джерсі	4,8 Люксембург
Угорщина	29,0 Німеччина	15,3 США		13,9 Бельгія	12,7 Ізраїль	12,1 Кіпр
Фінляндія	36,3 Швеція	10,7 Нідерланди	9,7 Китай	27,5 Швеція	17,8 Нідерланди	13,6 Франція
Франція	17,7 США	12,4 Німеччина	12,1 Швейцарія	18,5 США	13,1 Бельгія	10,4 Нідерланди
Чехія	21,4 Німеччина	9,5 Австрія		33,9 Чехія	15,9 Словаччина	9,9 Кіпр
Швейцарія	41,3 США	7,0 Нідерланди		19,1 США	14,3 Люксембург	10,4 Нідерланди
Швеція	18,1 Нідерланди	14,8 Люксембург	12,0 Велика Британія	13,9 США	10,7 Фінляндія	8,8 Норвегія

Джерело: складено автором за даними ОЕСР.

Дані табл. 3.9 свідчать про відносно високий рівень диверсифікації інвестиційних партнерів (темнішим тоном позначено випадки перевищення 25%-ої концентрації обсягів ПІІ в одній державі). Відповідно для менш розвинутих держав типовими є випадки понад 90%-ої концентрації обсягів ПІІ.

Зазначимо, що за напрями накопичення іноземного капіталу Європа є не однорідною, а швидше характеризується регіальною структурою. Зокрема можна виокремити декілька субрегіональних центрів взаємного тяжіння іноземного капіталу:

- держави Бенілюксу та Велика Британія як пан'європейський центр гравітаційного тяжіння ПІІ;
- традиційне континентальне ядро (Німеччина, Франція, Італія, Австрія), що характеризується значною пов'язаністю обсягів ПІІ як між собою, так і з вищезначеним пан'європейським центром;
- скандинавські та прибалтійські держави, що характеризуються значною пов'язаністю обсягів ПІІ як між собою, так і з пан'європейським центром;
- південь Європи, що характеризується низькою взаємною пов'язаністю обсягів ПІІ (окрім потоків до Кіпру), але високою концентрацією обсягів експорту ПІІ у пан'європейському центрі та традиційному континентальному ядрі.

Однак переважно лівова частка концентрації як експорту, так і імпорту ПІІ європейських держав припадає на інші європейські держави, що є свідченням доволі високого рівня глокальної ідентичності Європи. Серед значних неєвропейських партнерів можна виділити лише США та декілька пар, що сформувались під впливом історичних та інституційних особливостей (наприклад, Ісландія – Ізраїль, Фінляндія – Китай, Австрія – Росія), що не зовсім відповідають гравітаційним принципам тяжіння економічних потоків.

Якщо аналізувати кількість підприємств під іноземним контролем (англ. *«foreign-controlled enterprises»*) в економіках⁵⁵⁸ європейських держав, то їхня загальна чисельність є дуже незначною (у середньому 1,15% від загальної чисельності підприємств серед держав ЄС-28 у 2016 р.⁵⁵⁹). Проте їх економічний вплив доволі значний через більш ніж середні розміри. Так, якщо аналізувати показники валової доданої вартості за факторними цінами та валових інвестицій у матеріальні активи, то частка іноземноконтрольованих підприємств за ними наближається до 25% в державах ЄС-28 (Рис. 3.23). Окремо варто виділи-

⁵⁵⁸ Шифр КВЕД: B-N_S95_X_K, тобто не враховувались фінансові та страхові послуги.

⁵⁵⁹ Лише в Люксембурзі ця частка була доволі значною і становила 29,7%. Також відносно високою була частка підприємств під іноземним контролем у Латвії (6,9%), Румунії (5,9%), Словенії (5,8%), Болгарії (3,4%) та Австрії (3,3%).

ти Угорщину, Словаччину, Люксембург та Румунію, де підприємства під іноземним контролем генерують практично половину доданої вартості та валових інвестицій у матеріальні активи.

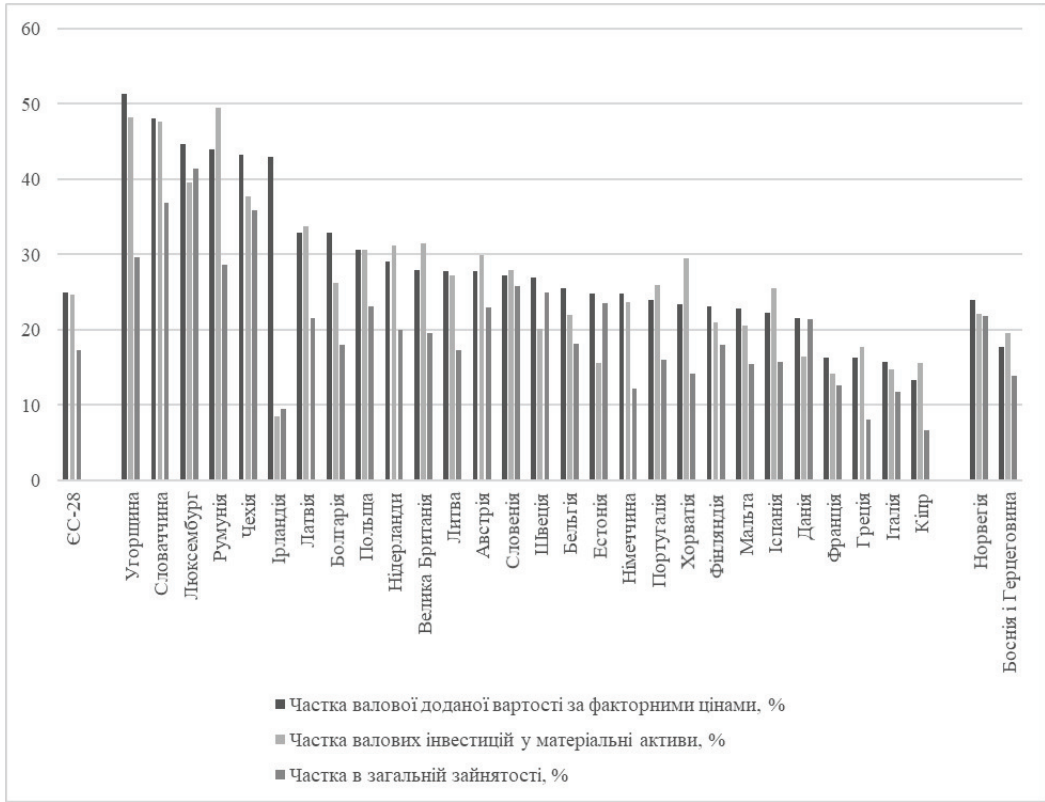

Рис. 3.23. Роль підприємств під іноземним контролем в європейській фінансовій економіці⁵⁸, 2016 р.
(за державами-реципієнтами)

Джерело: сформував автор на основі даних Євростату.

Що ж стосується частки в загальній зайнятості, то підприємства під іноземним контролем характеризуються відносно меншою роллю (17,3% по ЄС-28 у 2016 р.). Проте в Люксембурзі, Словаччині та Чехії ця частка перевищує третину загальної зайнятості, а в Угорщині, Румунії та Словенії – більша однієї четвертої.

Однак розглянуті індикатори швидше свідчать про рівень глобалізації (а точніше відкритості), а не про глокалізації. Щоб отримати хоча б наближене уявлення про вплив локальної компоненти на економіку європейських держав доцільно розглянути ситуацію в розрізі держав-донорів підприємств за іноземним контролем. Загалом в державах ЄС-28 іноземноконтрольовані підприємств-

ва із інших держав ЄС переважають неєвропейських візаві (66% від загальної кількості, 54% валової доданої вартості, 62% загальної чисельності зайнятих). Однак понад чверть валової доданої вартості усіх іноземноконтрольованих підприємств у ЄС-28 контролюються суб'єктами зі США; вони ж контролюють майже 20% усієї зайнятості розглянутого типу підприємств. Німецькі іноземні підприємства домінують за чисельністю серед іноземноконтрольованих підприємств у ЄС, але вони поступаються за економічною вагою підприємствам із США. До найбільших «донорів» підприємств із іноземним контролем належать також Франція, Нідерланди, Велика Британія і Швейцарія (Рис. 3.24).

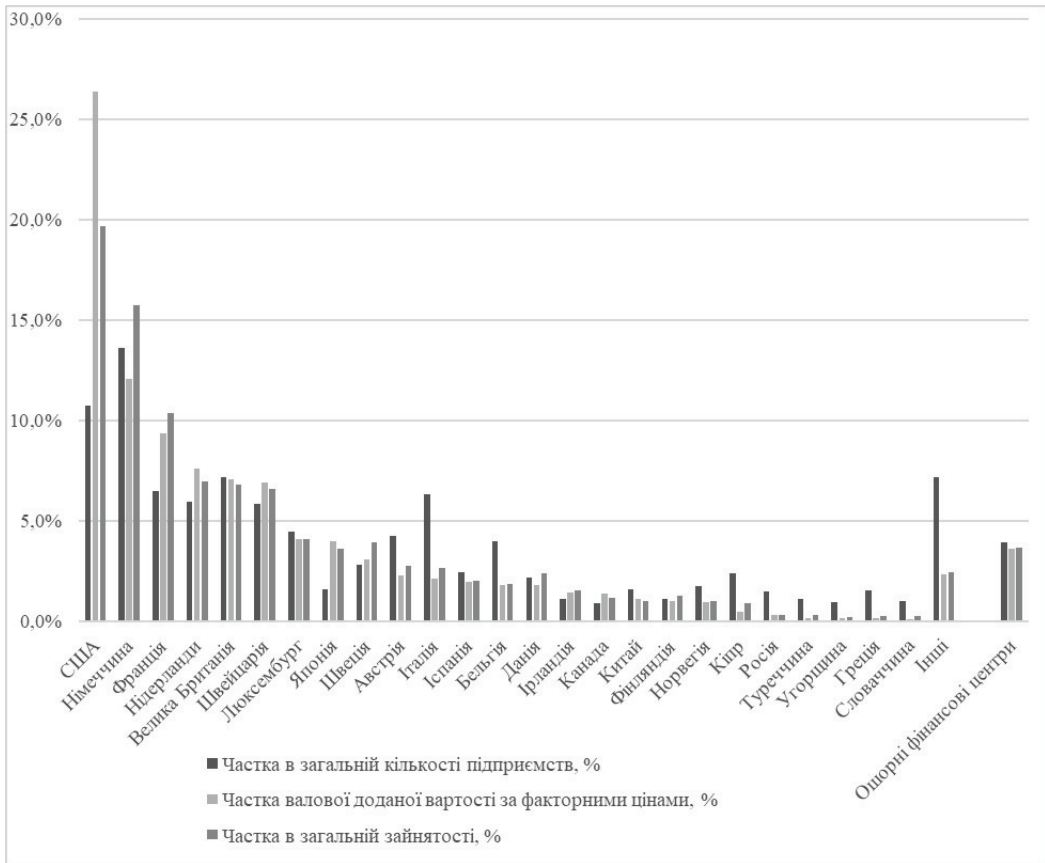

Рис. 3.24. Походження підприємств за іноземним контролем у нефінансовій економіці держав ЄС-28, 2016 р.
(за державами-донорами)

Джерело: сформовано автором відповідно до даних Євростату.

З метою виділення держав, для яких характерні яскраво виражені процеси глокалізації, скористаємось методологічним прийомом Г. Кнодлера та

У. Альбертсгаузера⁵⁶⁰ та згрупуємо держави на чотири квадранти, порівнюючи із середніми показниками ефективності підприємств із іноземним контролем за критерієм частки в загальній доданій вартості за факторними цінами (Рис. 3.25).

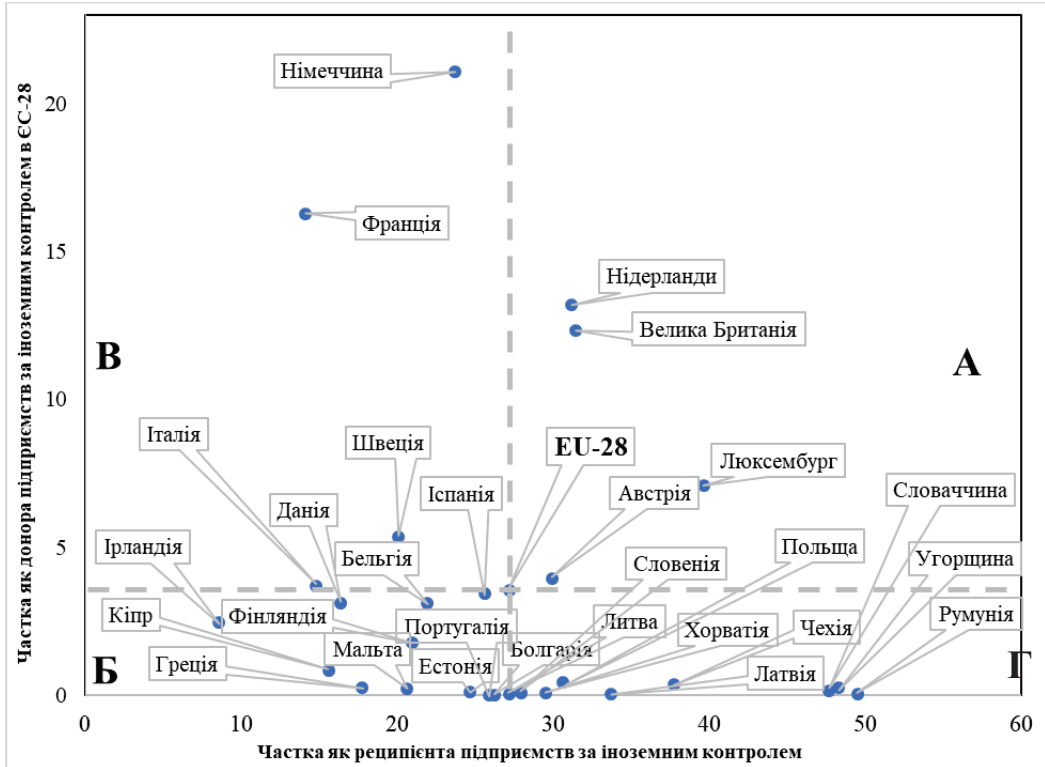

Рис. 3.25. Матриця розподілу держав ЄС-28 відповідно до ваги іноземно-контрольованих нефінансових підприємств у валовій доданій вартості, 2016 р.

Джерело: сформовано автором відповідно до даних Євростату.

До квадранта А належать держави (Нідерланди, Велика Британія, Люксембург, Австрія), які ми вважатимемо найбільшою мірою глокалізованими, оскільки вони не лише розміщують значну кількість іноземноконтрольованих підприємств на своїй території, але є також їхніми активними донорами. Тобто при певній апроксимації можна припустити високий рівень «заломлення» вкладеного в державу іноземного капіталу на навколишні локації відповідно до концептуальної метафори глокалізаційної рефракції.

⁵⁶⁰ Knödler H., Albertshauer U. Glocalisation, Foreign Direct Investment and Regional Development Perspectives: Empirical Results for West German Regions. HWWA Discussion Paper, 2001.

Держави типу Б (насамперед Кіпр, Греція, Мальта, Естонія, Португалія)⁵⁶¹ можна віднести до «невдах» глокалізаційного процесу, які самі не генерують контроль над підприємствами за кордоном і також не є їхніми реципієнтами. До «невдах» глокалізації на рисунку віднесено також Іспанію, Данію та Бельгію, що пояснюється впливом екстремумів німецьких показників – при їхньому усередненні до середньоевропейського рівня ці держави розміщуватимуться в квадранті В.

У квадранті В представлені держави, які з локального середовища здатні «запустити хвилю» глобалізації в інші держави через мережу контрольованих підприємств (Німеччина, Франція, меншою мірою Швеція та Італія).

Держави, що належать до квадранта Г (Румунія, Угорщина, Словаччина та ін.), відсутність контролю за підприємствами за кордоном компенсують високою часткою іноземноконтрольованих підприємств. Інакше кажучи, такі держави служать базою для розміщення потужностей глобальних корпорацій з метою виробництва продукції, орієнтованої на світовий експорт, звичайно не привносячи особливих локальних адаптацій чи модифікацій до типово глобального продукту.

Однак результати дослідження, відображені на Рис. 3.15, яскраво показують тенденцію до групування держав ЄС-28 не стільки у чотири квадранти глокалізації, скільки у три групи відповідно до здійснення контролю за кордоном: четвірка лідерів, середняки і неактивні генератори «хвиль глобалізації».

В якості логічного завершення аналізу процесів глокалізації ми розробили систему індексів глокалізації, які покликані оцінити здатність локації генерувати «хвилю глобалізації», протистояти останній або модифікувати її відповідно до концептуальної метафори рефракції, котру ми розглядали в підрозділі 1.1. Система індексів глокалізації охоплюватиме три субіндекси:

1. Індекс генерування хвиль глобалізації як композит нормалізованих (за шкалою від 0 до 1) найбільш проактивних параметрів регіональної креативності та критеріїв домінування у потоках капіталів, товарів та розподілу прав власності. Складовими індикаторами субіндексу є:

⁵⁶¹ Цікаво, що Фінляндія також віднесена до квадранта Б, хоча формально фінська компанія *HMD Global Oy* намагається представити унікальні моделі смартфонів експлуатуючи бренд «*Nokia*». Однак ця компанія лише почала діяльність у 2016 р., який є базовим роком аналізу і здійснює виробництво у Китаї, а не в державах ЄС-28, які охоплені в дослідженні.⁵⁶² European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018).

а). параметр «Інспірація», скорегований із врахуванням параметра «Інтелігенція», що деномінує приріст реальної зайнятості у високотехнологічних секторах, порівняно із базовими «задатками», які характеризуються критеріями охоплення та якості вищої освіти;

б). параметр «Інфраструктура», який відображає здатність регіону до оперативного поширення нововведень у просторі;

в). кількість патентних заявок в ЄПО на млн. СКС регіонального ВВП як індикатор інтенсивності креативного процесу регіону;

г). частка в обсягах доданої вартості, створеної підприємствами контрольованими резидентами регіону в інших державах ЄС-28 (індикатор «*fats_gla_08*» Євростату як частка від загальної доданої вартості в державі-реципієнті);

д). частка прямих іноземних інвестицій суб'єктів регіону в обсягах ПІІ інших держав ЄС-28 (за даними ОЕСР);

е). частка середньо- та високотехнологічних продуктів у товарному експорті регіону (індикатор «*Exports in medium-high/high tech manufacturing*» зі Звіту про регіональну конкурентоспроможність ЄС⁵⁶²).

2. Індекс резистентності хвилям глобалізації (т. зв. «густина» регіону) як композит більш пасивних параметрів креативності (параметрів «Інститути» та «Інтелігенція»), державної підтримки НДДКР та індикаторів витіснення імпорту іноземних товарів, капіталів та підприємств за іноземним контролем. Складовими субіндексу є:

а). параметр «Інститути», що відображає рівень розвитку локального та національного соціального середовища;

б). параметр «Інтелігенція», який характеризує потенційну здатність населення регіону до перцепції інновацій, а також до критичного сприйняття глобального продукту;

в). показник державних витрат на НДДКР, що є складовою параметра «Інфраструктура» і може розглядатись як індикатор державної підтримки локальної / національної креативної ідентичності;

г). реверс⁵⁶³ частки іноземноконтрольованих підприємств у загальній доданій вартості регіону в факторних цінах;

⁵⁶² European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018).

⁵⁶³ Реверс розраховувався за формулою: Нормалізоване реверсне значення показника = $1 - ((\text{Значення показника} - \text{Мінімальне значення}) / (\text{Максимальне значення} - \text{Мінімальне значення}))$.

- д). реверс співвідношення припливу ПІІ до ВВП у регіоні;
- е). реверс співвідношення імпорту товарів та послуг до ВВП регіону.

3. Індекс трансформації хвиль глобалізації, який стає формальним виразом здатності регіону модифікувати властивості вхідних економічних потоків та ставати їхніми «модифікаторами» чи «підсилювачами». Структура індексу трансформації є такою:

а). параметр «Інспірація» без корекції відповідно до параметра «Інтелекція», що дасть змогу охопити характеристики основної маси зайнятих в креативних та інноваційних секторах;

б). параметр «Інфраструктура», який має важливе значення для оцінювання здатності приймати та поширювати інформаційні (і частково економічні через авіасполучення) потоки;

в). кількість патентних заявок в ЄПО на млн. СКС регіонального ВВП як показник внутрішнього креативного процесу в регіоні;

г). співвідношення середнього обсягу доданої вартості за факторними цінами в якості «донора» (в ЄС-28) та «реципієнта» підприємств за іноземним контролем;

д). реверс показників чистого припливу прямих іноземних інвестицій у співвідношенні до регіонального ВВП за даними ОЕСР, що дає змогу врахувати важливість та вектор регіональних потоків капіталу;

е). співвідношення чистого експорту до ВВП регіону для врахування важливості та вектору регіональних потоків товарів.

Також усі три субіндекси в якості сьомої складової враховували наявність в регіоні природного полюса зростання, вираженого рівнем агломерації населення. Відповідно до теоретичних концепцій, ефект масштабу природних полюсів є актуальним як для поширення, так і для резистенції хвилям глобалізації.

Агрегацію методики розрахунку субіндексів глокалізації наведено в табл. 3.10.

Всі три субіндекси глокалізації розраховувались як сума нормалізованих значень семи складових показників за період із 2008 р. по 2016 р. Відповідно, діапазон коливання допустимих значень індексу знаходився в проміжку від 0 до 7-ми (однак, максимальне значення, отримане на практиці, для усіх трьох субіндексів становило 5,57). Обмеженням зазначеної методології розрахунку є те, що частина даних доступна виключно на національному рівні (показники «г», «д», «е» із переліку складових субіндексів, окрім «1г»), а отже, значення індексів для периферійних регіонів розвинутих держав будуть дещо завищені (і, відповідно, занижені для інноваційних та креативних регіонів із менш розвинутих держав).

Таблиця 3.10

Структура системи індексів глокалізації

Субіндекс	Індекс генерування хвиль глобалізації	Індекс резистенції хвилям глобалізації («густина» регіону)	Індекс трансформації хвиль глобалізації
	1	2	3
Складові	«Інспірація»* із корекцією на «Інтелігенцію»*	«Інститути»*	«Інспірація»* без корекції на «Інтелігенцію»*
	«Інфраструктура»	«Інтелігенція»*	«Інфраструктура»*
	Кількість патентних заявок в ЄПО на млн. СКС регіонального ВВП	Державні витрати на НДДКР	Кількість патентних заявок в ЄПО на млн. СКС регіонального ВВП
	Частка в обсягах доданої вартості, створеної підприємствами, контрольованими резидентами регіону в інших державах ЄС-28	Реверс частки іноземно контрольованих підприємств у загальній доданій вартості регіону в факторних цінах	Співвідношення обсягу доданої вартості в ЄС-28 як «донора» та «реципієнта» підприємств за іноземним контролем
	Частка прямих іноземних інвестицій суб'єктів регіону в обсягах ПІІ інших держав ЄС-28	Реверс співвідношення припливу ПІІ до ВВП у регіоні	Реверс показників чистого припливу ПІІ у співвідношенні до регіонального ВВП
	Частка середньо- та високотехнологічних продуктів у товарному експорті регіону	Реверс співвідношення імпорту товарів та послуг до ВВП регіону	Співвідношення чистого експорту до ВВП регіону
	Природний полюс (агломерація населення)		

Примітка: * – характеристики параметрів, подані на рис. 3.20.

Джерело: сформував автор.

Візуалізацію розподілу значень субіндексу генерування хвиль глобалізації здійснено на рис. 3.26. Із десятки регіонів із найвищим значенням субіндексу дев'ять знаходяться в Німеччині (DE: 11–14, 21, 25, 71, 91, A2) і один у Франції (регіон Парижа); особливо вирізняються Штутгарт та Верхня Баварія, для яких значення субіндексу перевищують 4,6. Найнижчі значення (менші від 1,0) отримані для регіонів Греції (EL: 42, 51, 53, 54, 61, 64, 65) та Румунії (RO: 21, 22, 41).

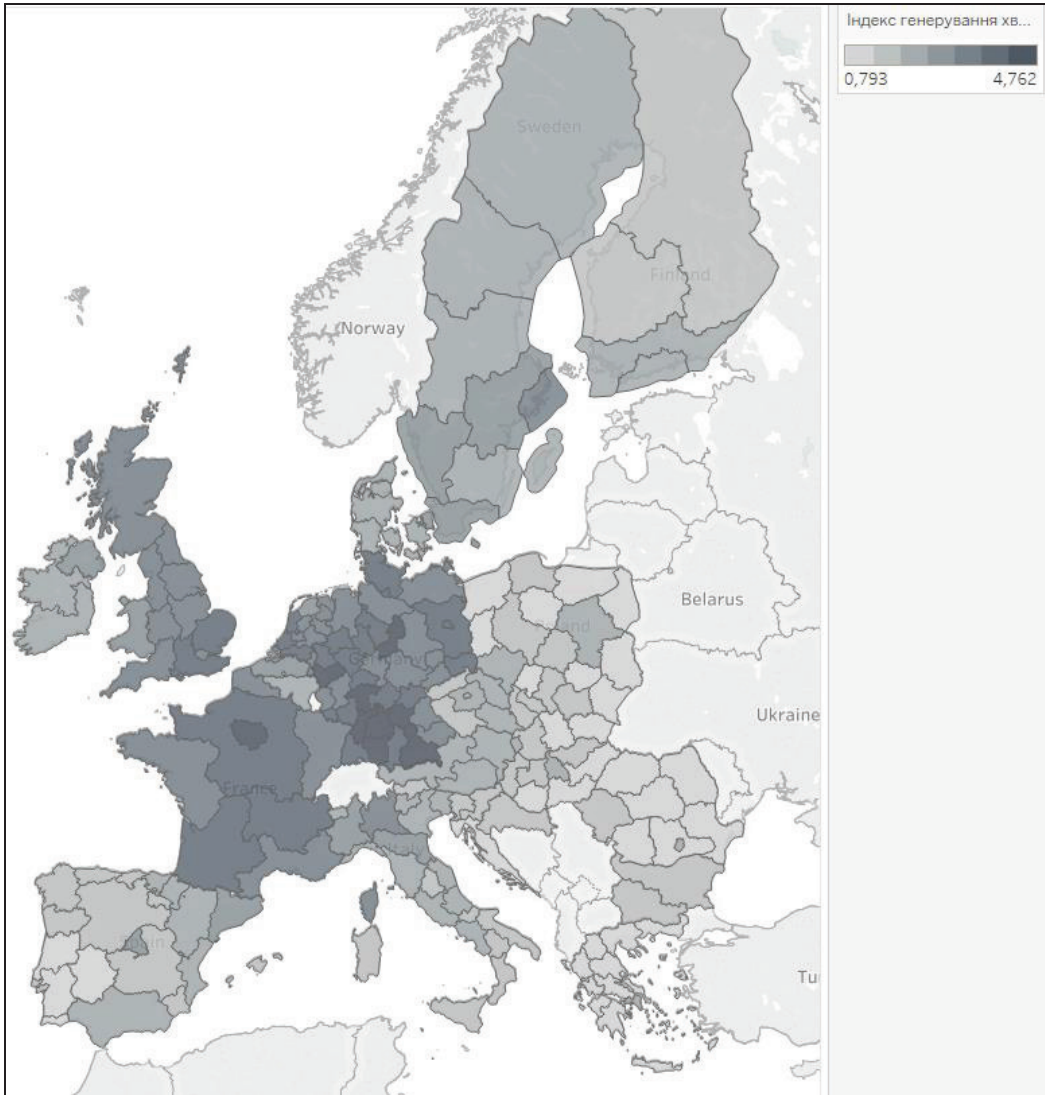

Рис. 3.26. Показники субіндексу генерування хвиль глобалізації для регіонів ЄС

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Розподіл регіонів ЄС відповідно до значень індексу резистентії подано на рис. 3.27. Серед регіонів із найбільшою «густиною» для зовнішніх впливів виділяються таксони Франції (FR: 1, 5-8), Великої Британії (UKI, UKJ), Німеччини (DE: 21, 30, A2); пікові значення субіндексу (понад 5,15) отримані для Парижа, Лондона та Південно-Східної Англії. Найнижчі показники (нижче від 2,0) спостерігались для регіонів Румунії (RO: 12, 22, 31, 41, 42), Угорщини (HU: 22, 31), Ірландії (IE: 01,02), Болгарії (BG3).

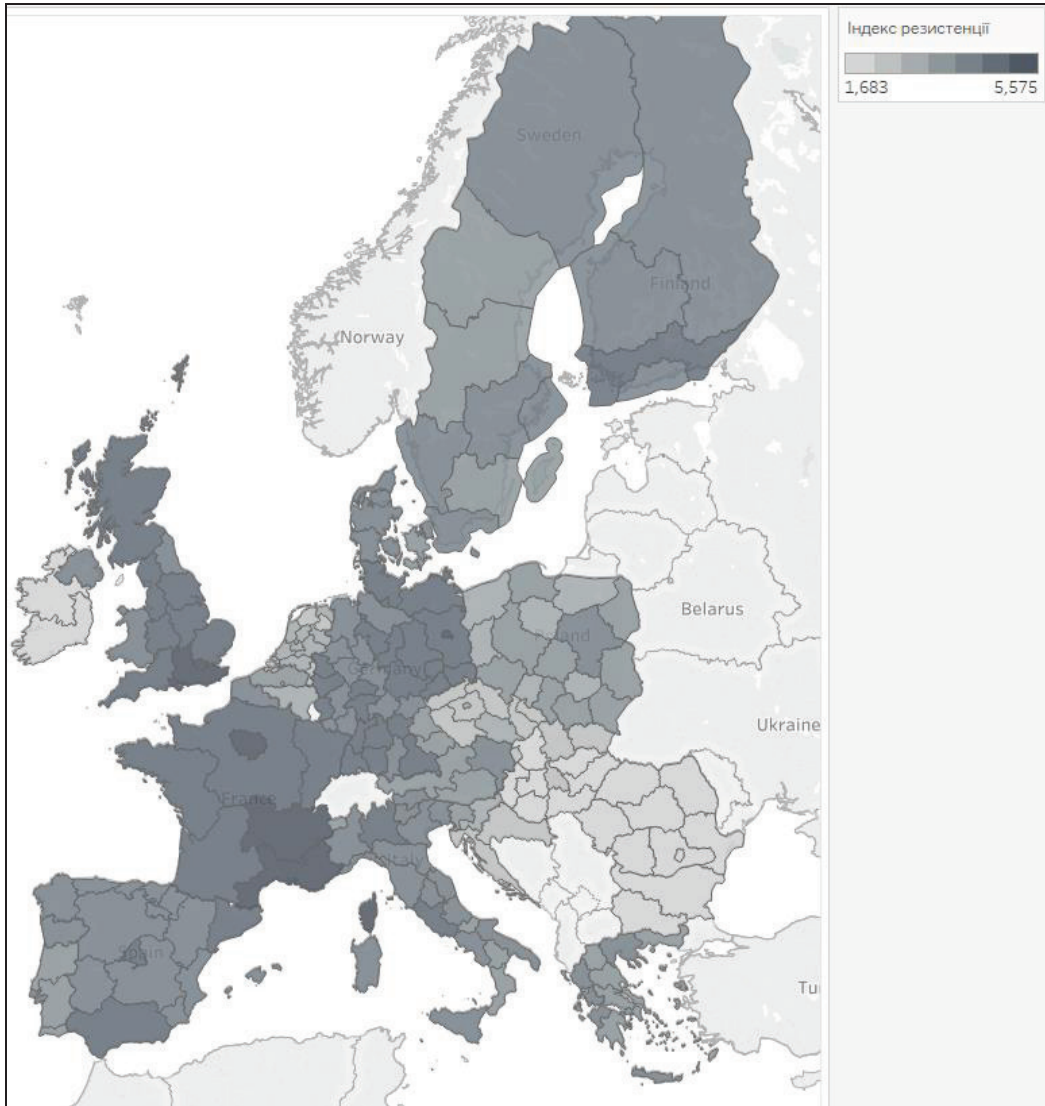

Рис. 3.27. Показники індексу резистенції хвилям глобалізації для регіонів ЄС

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Карту регіонів відповідно до значень субіндексу трансформації наведено на рис. 3.28. Ситуація загалом схожа до попередніх двох субіндексів: домінують регіони Німеччини (DE: 11, 12, 14, 21, 25, 30, A2) та Франції (FR: 1, 2, 7), замикають рейтинг регіони Угорщини (HU: 22, 23, 31, 32), Хорватії (HR: 03, 04), Румунії (RO: 21, 22, 31, 41).

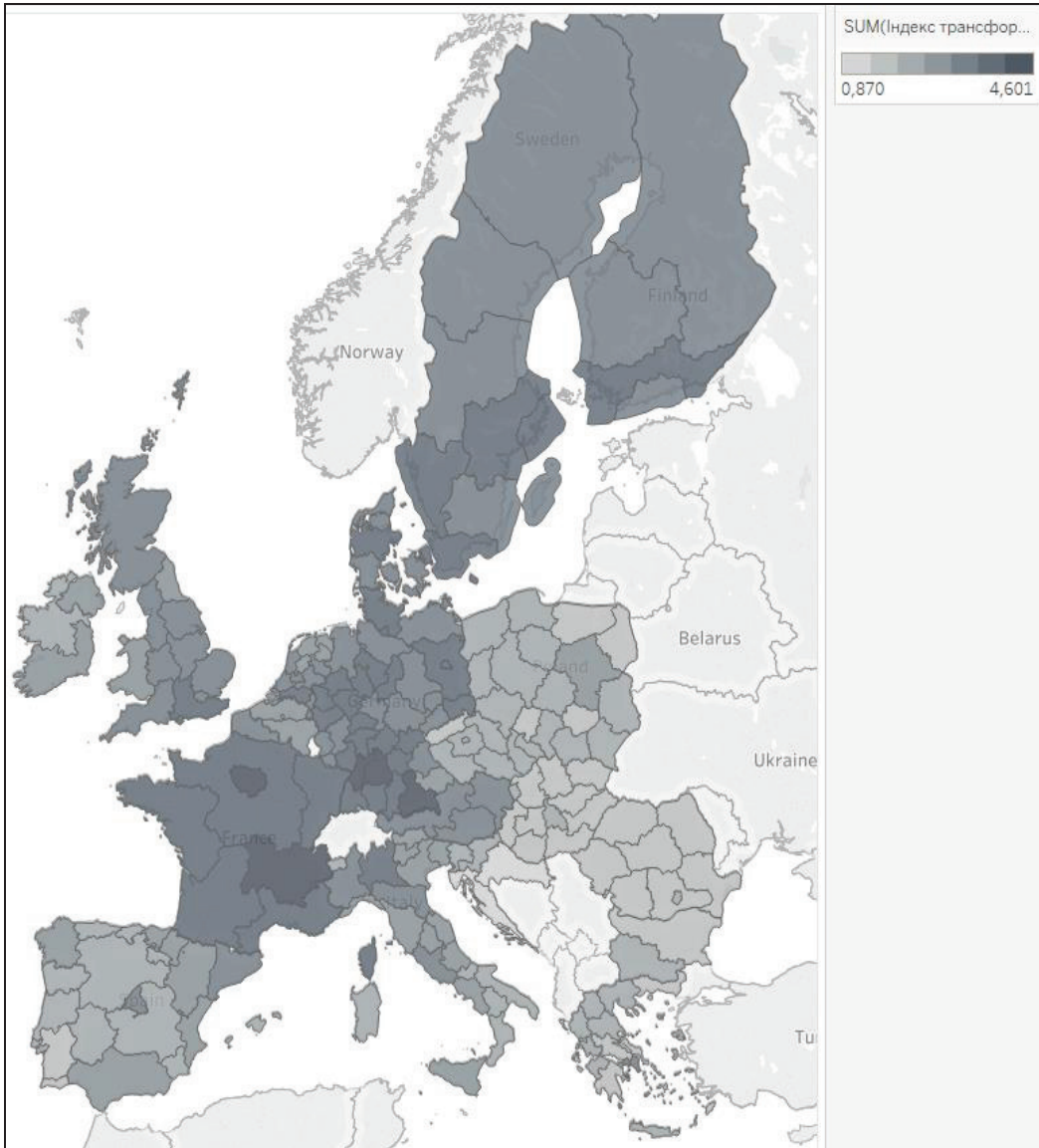

Рис. 3.28. Показники індексу трансформації хвиль глобалізації для регіонів ЄС

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Отже, незважаючи на доволі відмінну методику розрахунку, між значеннями субіндексів глокалізації спостерігається яскраво виражена лінійна залежність. Особливо це характерно для індексів резистенції та трансформації (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Матриця коефіцієнтів кореляції (виділено курсивом) та регресійних рівнянь для субіндексів глокалізації

	Середнє значення	Стандартне відхилення	Індекс генерації	Індекс резистентності	Індекс трансформації
Індекс генерації	2,43	1,04	X		
Індекс резистентності	3,78	0,89	<i>0,554</i> $y = 0,46x + 2,64$ $R^2 = 0,31$	X	
Індекс трансформації	2,79	0,77	<i>0,891</i> $y = 0,65x + 1,20$ $R^2 = 0,7942$	<i>0,745</i> $y = 0,64x + 0,34$ $R^2 = 0,55$	X

Джерело: сформував автор.

На рис. 3.29 зображено 3D-графік залежності між значеннями трьох субіндексів глокалізації, у якому середньозважена відстань скорегована за методом найменших квадратів. Помітно, що, незважаючи на доволі лінійний характер взаємозалежності між трьома субіндексами, після перевищення у будь-якого з них значення 4 спостерігається різке зростання показників двох інших індексів. Інакше кажучи, простежується своєрідний ефект масштабу в глокалізаційних процесах.

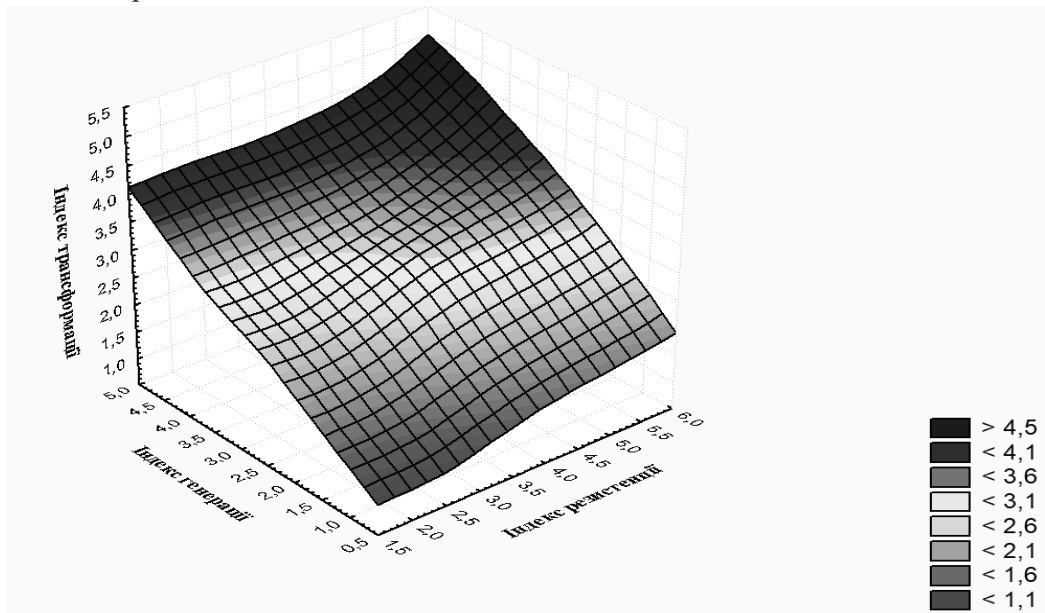

Рис. 3.29. 3D-графік залежності між значеннями субіндексів глокалізації (середньозважена відстань скореговано за методом найменших квадратів)

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію STATISTICA 8.0.

Пропонована нами методологія розрахунку системи індексів є першою спробою комплексного формального оцінювання процесів глокалізації в економічній літературі. Незважаючи на певні обмеження (пов'язані насамперед із відсутністю частини статистичних даних на регіональному рівні), застосування такого підходу дає змогу проводити порівняльний аналіз як в розрізі усіх регіонів, так і у часовій динаміці для окремих із них. Проте всю палітру глокалізаційних процесів у регіоні нереально оцінити винятково з допомогою кількісних інструментів та у будь-якому разі їх варто доповнювати якісною оцінкою характеристик локального соціуму.

3.4. Баланс національних та пан'європейських інтересів при розробці стратегій формування полюсів розвитку

Практична імплементація моделі полюсів та осей розвитку в Європі знаходила своє відображення в рамках доволі численних програм та прототипів просторового районування: уявлення про «блакитний банан» (вісь Лондон-Амстердам-Брюссель-Франкфурт-Цюріх-Мілан) та «золотий банан» / «сонячний пояс» (вісь присередземноморських територій на відрізку Валенсія-Генуя), поступово доповнювалось ідеями про Європу як «будинок із сімома квартирами» (англ. *'House with seven apartments'*) чи як «зелене гроно винограду» (англ. *'Bunch of Grapes'* / *'Green Grape'*). Візуальне уявлення про згадані полюси міжнародного рівня (мега-полюси) проілюстроване на рис. 3.30.

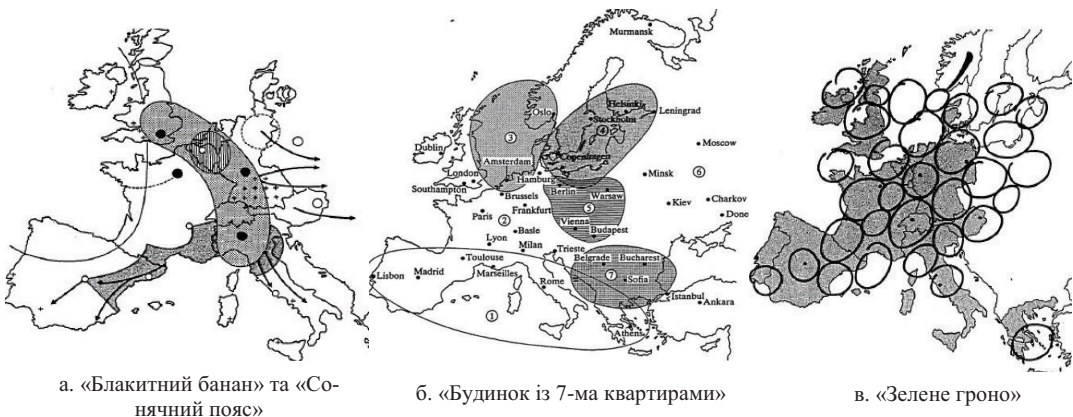

Рис. 3.30. Варіанти візуальної інтерпретації просторових мега-полюсів зростання в Європі на початку 1990-х рр.

Джерело: Metaxas T., Tsavdaridou M. From 'blue banana' to 'red octopus' and the development of Eastern and Southern European cities: Warsaw and Lisbon. *Reg Sect Econ Stud.* 2013. No. 13(1). P. 15-31.

Пізніші уявлення про структуру та динаміку випереджаючих регіонів в Європі зображують у вигляді «функціональної броні» (іт. *“armatura funzionale”*) чи «червоного восьминога» (англ. *'Red Octopus'*) (рис. 3.31).

Динаміка поляризованого розвитку Європи не є однозначною. Так, спеціалісти Європейської мережі спостережень за плануванням територій (ESPON) розглядають три сценарії розвитку мега-полюсів зростання в Європейському економічному просторі: трендовий (за незмінності основних поточних рушійних сил), конкурентно-орієнтований (посилення поляризації) та когезіє-

орієнтований (підтримка співпраці та територіального балансу). На рис. 3.32 демонструється основні зміни територіального поширення пан-європейських регіонів інтенсивного розвитку.

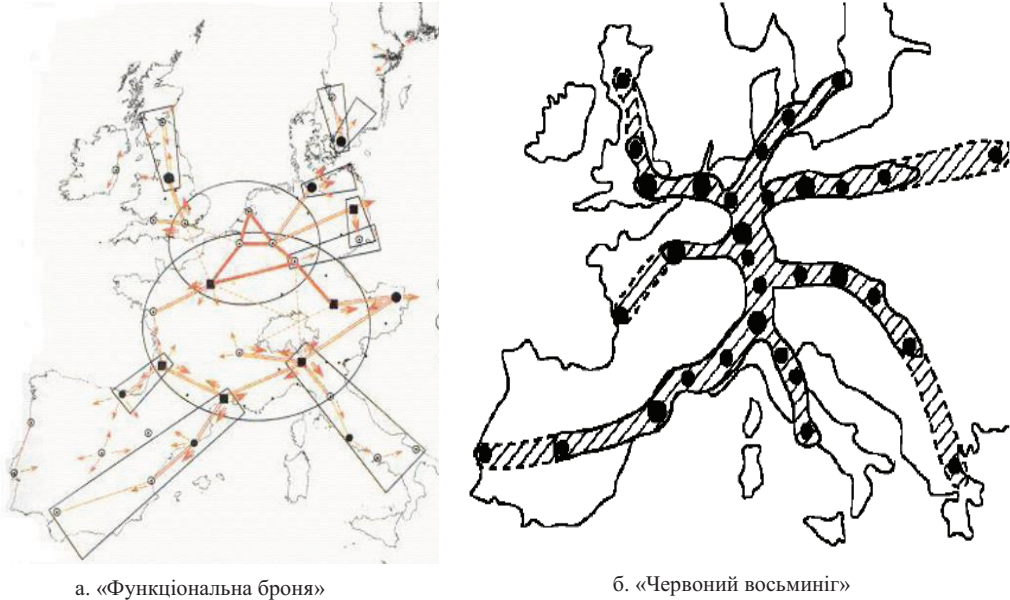
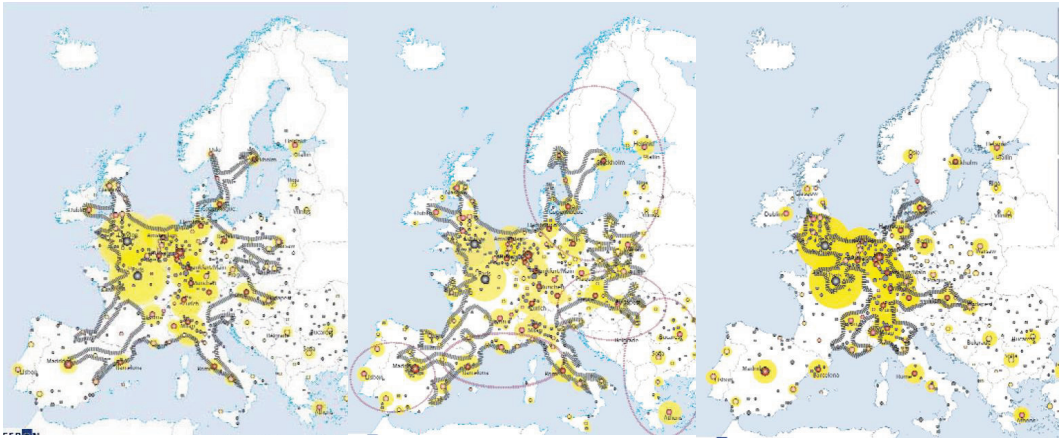

Рис. 3.31. Ілюстрації сучасних мега-полісів в Європі

Джерело: авторське доповнення Metaxas T., Tsavdaridou M. From 'blue banana' to 'red octopus' and the development of Eastern and Southern European cities: Warsaw and Lisbon. *Reg Sect Econ Stud.* 2013. No. 13(1). P. 15-31.

Як бачимо, території досліджуваних в даній монографії держав або вже знаходяться на «щупальцях» просторового розвитку (Польща, Словаччина) або мають передумови для цього (Болгарія – як продовження осі Відень-Братислава-Будапешт-Белград до Софії та Україна – як розвиток осі Берлін-Познань-Варшава-Київ чи розгалуження осі, що згадувалась для Болгарії, до Закарпаття).

Сьогодні в ЄС функціонує низка комплексних програм та фондів ЄС, призначених для розбудови територіального устрою, у тому числі з урахуванням аспектів поляризації. Серед них можна окремо виділити: Стратегію «Європа–2020» (комплексна програма розвитку, яка стосується також деяких регіональних аспектів); «Територіальний порядок денний Європейського Союзу до 2020 р.»; національні програми розвитку, які розкривають місцевий підхід (*place-based approach*) (рис. 3.33).

а. Трендовий сценарій

б. Кореїє-орієнтований сценарій

в. Конкурентно-орієнтований сценарій

Рис. 3.32. Сценарії розвитку просторової структури Європи до 2030 р.

Джерело: ESPON Project 3.2. Scenarios on the territorial future of Europe, 2013. URL: <https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/applied-research/et2050-territorial-scenarios-and-visions-europe>.

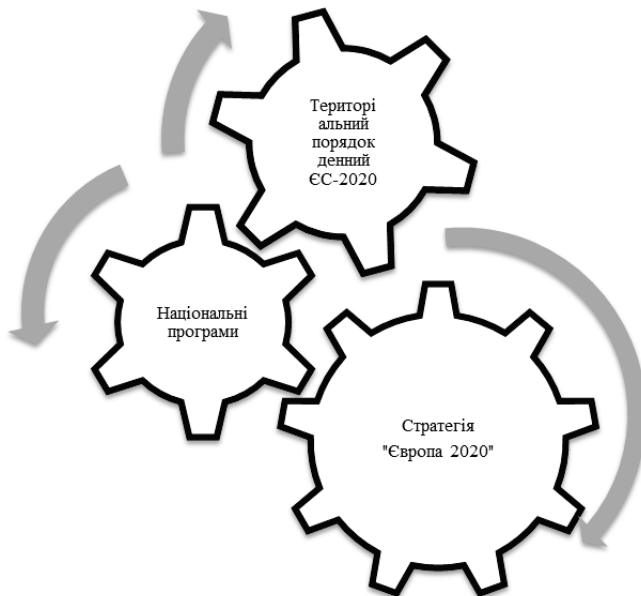

Рис. 3.33. Програми територіального розвитку в ЄС

Джерело: Territorial Agenda 2020 put in practice - Enhancing the efficiency and effectiveness of Cohesion Policy by a place-based approach. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/studies/2015/territorial-agenda-2020-put-in-practice-enhancing-the-efficiency-and-effectiveness-of-cohesion-policy-by-a-place-based-approach.

Нижче ми розглянемо основні аспекти, властиві двом вищеназваним ключовим стратегічним програмам, пов'язаним із територіальним розвитком: Стратегією «Європа–2020» та Територіальним порядком денним Європейського Союзу 2020 р.

«Європа–2020»⁵⁶⁴ – це 10-річна стратегія, яку розробила Європейська Комісія як продовження Лісабонської стратегії на 2000–2010 рр. Її мета полягає у «розумному, стійкому, інклюзивному зростанні», забезпеченому вищим рівнем координації як національної, так і європейської політики. В межах Стратегії «Європа–2020» ЄС встановив п'ять амбітних цілей: у сферах зайнятості, освіти, інновацій, клімату й енергетики та соціальної інтеграції, що, як очікується, будуть досягнуті до 2020 р. (див. табл. 3.12). Кожен член ЄС затвердив свої національні цілі у кожній із цих сфер.

Таблиця 3.12

Завдання (таргети) Стратегії «Європа–2020» (рівень ЄС)

Сфера	Ціль
1. Зайнятість	Досягнення 75%-ої зайнятості серед 25–60-річного населення.
2. R&D / Інновації	3% ВВП ЄС будуть інвестовані в R&D/ Інновації
3. Зміна клімату / енергія	Викиди парникових газів на 20% нижчі, ніж у 1990 р. (або навіть на 30% за певних умов). 20% енергії від поновлюваних джерел енергії. 20% підвищення енергоефективності.
4. Освіта	Зменшення кількості випадків незавершення вивчення шкільної програми до 10%. Щонайменше 40% 30–34-річного населення отримало вищу освіту.
5. Зменшення бідності та соціальної ізоляції	Усунення ризику бідності й соціальної ізоляції як мінімум у 20 млн. осіб.

Джерело: Europe 2020 Targets. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/targets_en.pdf.

Очікується, що вищеназвані цілі будуть досягнуті за допомогою втілення семи взаємопов'язаних флагманських ініціатив (див. рис. 3.34). Влада ЄС і держави-члени повинні координувати свої зусилля в межах кожної ініціативи. Відповідно до Стратегії «Європа–2020» усі держави-члени повинні підготувати Національну програму реформ (НПР), тісно пов'язану з Пактом про стабільність та зростання (ПСЗ).

⁵⁶⁴ Europe 2020 strategy. *European Commission - European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en (Last accessed: 21.10.2018).

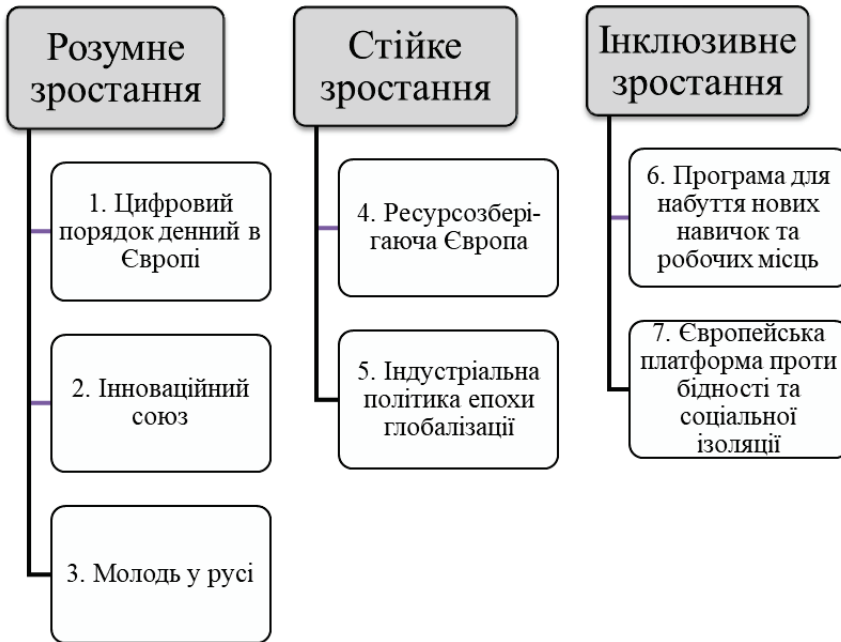

Рис. 3.34. Огляд флагманських ініціатив Стратегії «Європа–2020»

Джерело: Delivering on the Europe 2020 Strategy. *Handbook for Local and Regional Authorities*. URL: https://www.cor.europa.eu/en/documentation/brochures/Documents/delivering-on-the-europe/delivering-on-the-europe_English.pdf&usg=AOvVaw1KY7XLrttv-i_x3BfJkAwJ.

НПР регламентує структурну політику в галузі економіки і зайнятості, тоді як у ПСЗ розглядаються державні фінанси. Обидва документи базуються на тому ж макроекономічному середовищі. НПР виділяє вузькі місця й соціально-економічні реакції у таких сферах: макрофінансової стабільності; ринку праці; зовнішньої рівноваги і конкурентоспроможності; соціального захисту та інтеграції. Як зазначалося, кожна держава-член визначає свої національні цілі. Зокрема, цілі країн В4 розкрито у табл. 3.13.

Цілі Стратегії «Європа–2020» потребують достатніх обсягів інвестицій. Крім цього, якість витрат є не менш важливою, ніж їхня кількість. З фінансової точки зору політика когезії може суттєво субсидіювати цілі Стратегії «Європа–2020», але на місцевому, регіональному і національному рівнях також доступні багато інших джерел фінансування, серед яких:

- власні ресурси місцевої влади;
- ресурси місцевих партнерів;
- субсидії муніципальних та регіональних органів;
- державно-приватне партнерство.

Таблиця 3.13.

Таргети Стратегії «Європа–2020» для країн В4

Держава	Рівень зайнятості, у %	R&D, у % від ВВП	Цілі скорочення викидів (порівняно з рівнями 2005 р.), у %	Відновлювана енергія, у% від загального кінцевого енергоспоживання	Енергоефективність, у %	Дочасне припинення шкільної освіти, у %	Вища освіта, % населення	Зниження кількості населення, яке перебуває під ризиком бідності і соціальної ізоляції, за кількістю осіб
CZ	75	1 (лише державний сектор)	9	13	39,6	5,5	32	Підтримка кількості осіб, які перебувають під ризиком бідності та соціальної ізоляції, на рівні 2008 р. (15,3% від загальної чисельності населення), з метою її зменшення до 30 000 осіб
HU	75	1,8	10	14,65	26,6	10	30,3	450000
PL	71	1,7	14	15	94,6	4,5	45	1500000
SK	72	1,2	13	14	16,2	6	40	170000

Джерело: Europe 2020 Targets. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/targets_en.pdf

Протягом останніх років бюджет ЄС фінансує Стратегію «Європа–2020» за допомогою трьох основних інструментів, серед яких:

- Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), який фінансує розвиток конкурентоспроможності й співпраці регіонів і подолання економічного спаду в промисловості та сільському господарстві (201 млрд. євро);
- Європейський соціальний фонд (ESF), який відповідає за зайнятість, соціальну інтеграцію і боротьбу з дискримінацією (76 млрд. євро);
- Фонд когезії (CF), який охоплює витрати на навколишнє середовище та транспорт (70 млрд. євро).

Концепція «територіальної когезії» досягла визнання на рівні ЄС, особливо після прийняття Лісабонського договору в 2007 р., де вона була однією з трьох основних цілей ЄС. Важливим кроком на шляху практичної імплементації територіальної когезії є прийняття у 2011 р. міждержавного Територіального порядку денного Європейського Союзу 2020 (англ. «*Territorial Agenda of the European Union 2020*», ТА–2020) міністерствами ЄС, відповідальними за територіальний розвиток і територіальне планування.

Завдання ТА–2020 – це надання стратегічних орієнтирів для розвитку територій, сприяння формуванню політики на місцях та затвердження Стратегії «Європа–2020» відповідно до принципів територіальної згуртованості, які передбачають гармонійний, ефективний, стійкий, збалансований територіальний розвиток.

Зокрема, ТА–2020 визначає шість територіальних пріоритетів для ЄС, які можуть сприяти успішній реалізації Стратегії ЄС–2020:

- сприяння поліцентричному й збалансованому територіальному розвитку як важливій передумові територіальної когезії та важливого фактору територіальної конкурентоспроможності;
- заохочення інтегрованого розвитку міст, сіл і регіонів для досягнення синергії та кращого використання місцевих територіальних активів;
- територіальна інтеграція у транскордонні й транснаціональні функціональні регіони як ключовий чинник глобальної конкуренції, що сприяє кращому використанню потенціалів розвитку і захисту природного середовища;
- забезпечення глобальної конкурентоспроможності регіонів на основі сильної місцевої економіки як ключового чинника глобальної конкуренції, що перешкоджає злиттю людського капіталу та зменшенню вразливості до зовнішніх потрясінь розвитку;
- підвищення територіального зв'язку окремих осіб, громад і підприємств як важлива передумова територіальної когезії (наприклад, послуг загальної потреби); сильний фактор територіальної конкурентоспроможності й важлива умова сталого розвитку;
- управління та поєднання екологічних, ландшафтних і культурних цінностей регіонів, включаючи спільне управління ризиками як важливу умову довгострокового сталого розвитку.

«Європа–2020» – це поточна ключова стратегія ЄС на наступні 10 років. Вона спрямована на забезпечення «нових робочих місць та кращого життя» шляхом стимулювання «розумного, сталого і всеохоплюючого зростання» протягом найближчого десятиліття. ТА–2020 також висуває амбіційну мету, хоча вона конкретно стосується територіального розвитку ЄС. Хоч цей документ також призначений для широкої аудиторії, він отримав нижчий рівень суспільного визнання, ніж «Стратегія Європи–2020». Це, мабуть, впливає з процесу розробки, який був за суттю міжурядовим, тобто зі співпраці між національними органами, відповідальними за територіальне планування та територіальний розвиток в ЄС. Отже, ТА–2020 не був офіційно прийнятий жодним органом ЄС.

Таким чином, «Європа–2020» і ТА–2020 беруть початок від різних політичних процесів та мають протилежний політичний статус. Проте існує тверде переконання, що їх слід використовувати для підсилення один одного. Зростання потребує проведення відповідних заходів політики територіального розвитку, включаючи просторову справедливість, охорону природи та культури, а також розумне використання територіальних ресурсів, багато з яких є (практич-

но) невідновними. Ось чому в ряді країн ЄС стратегії розвитку поєднують просторові та соціально-економічні міркування.

Незважаючи на те, що поняття територіальної когезії неодноразово трапляється у Стратегії «Європа–2020», цей документ не пропонує жодних конкретних керівних принципів для забезпечення територіального характеру своїх пріоритетів та не розглядає територіальні наслідки запропонованих заходів. Як наголошують Генеральні директори міністерських відомств, відповідальні за політику територіального розвитку в Європейському Союзі, деякі питання, які розглядаються у Стратегії «Європа–2020», мають значний вплив на європейський територіальний розвиток, але посилення на територіальну єдність у документі могло бути більш очевидне.

ТА–2020 спрямований на забезпечення стратегічних орієнтирів для розвитку територій, сприяння інтеграції територіального виміру в межах різних політик на всіх рівнях державного управління і контролю за імплементацією Стратегії "Європа–2020" відповідно до принципів територіальної єдності.

У наведеній нижче матриці (табл. 3.14) проаналізовано зв'язок між пріоритетами ТА-2020 та "Європою 2020". Проте слід вказати, що це лише ілюстрація того, як цілі обох політик можуть бути зіставлені разом і зміна інтерпретації цілей також призведе до зміни таблиці. Через «просторово сліпий» характер цілей Стратегії «Європа–2020» для значної кількості клітин не було знайдено кореспонденції.

Проте навіть у полях, позначених (+), що виражають існування відповідності, загалом нелегко знайти конкретні територіальні виміри для визначення їхнього характеру. Відносна недостатня синергія між «Європа–2020» та ТА–2020 може також частково пояснюватися психічними й інституційними бар'єрами, що розділяють сфери територіального розвитку та соціально-економічного зростання. «Європа–2020» недооцінює вплив територіальних структур на інтелектуальне, стале та інклюзивне зростання. Такі поняття, як доступність, функціональні зони, територіальний капітал і послуги із загальним економічним інтересом, навіть не згадуються в документі, тоді як мережі обмежуються транспортними та інфраструктурними факторами. І, навпаки, ТА–2020 часто вживає такі терміни, як розумне, стійке та всеохоплююче зростання, але не дає конкретних прогнозів щодо того, як це зростання може перетворити територію ЄС у довгостроковій перспективі.

Ще одним із інструментів регіональної політики стала така форма малої інтеграції, як прикордонне співробітництво в рамках єврорегіонів. Можливість розвитку євро регіонів, утім, прямо не пов'язана з діяльністю ЄС, хоча створення такого роду проектів у 1990-ті роки в країнах-кандидатах з Центрально-

Східної Європи зробило певний внесок у підготовку розширення ЄС на схід. Більшість єврорегіонів було створено у 1990-х роках і сучасному етапі в Європі налічується від 120 до 180 єврорегіони. Основною ідеєю формування даних структур є створення організаційно-фінансової платформи для співпраці прикордонних територіальних громад⁵⁶⁵.

Таблиця 3.14.

Кореспонденція між пріоритетами Стратегії «Європа–2020» і ТА–2020

		Стратегія «Європа–2020»: пріоритети / головні цілі		
		Розумне зростання: 3% ВВП у R&D	Стійке зростання: 20 / 20 / 20 кліматичні / енергетичні цілі	Інклюзивне зростання
ТА 2020 пріоритети	1. Поліцентричний та збалансований територіальний розвиток	+	Відсутня пряма відповідність	+
	2. Комплексний розвиток у містах, сільських і окремих регіонах	+	+	+
	3. Територіальна інтеграція у транскордонні, транснаціональні й функціональні регіони	+	Відсутня пряма відповідність	Відсутня пряма відповідність
	4. Глобальна конкурентоспроможність регіонів на основі сильної місцевої економіки	+	+	+
	5. Покращення територіального зв'язку окремих осіб, громад та підприємств	+	+	+
	6. Управління і поєднання екологічних, ландшафтних та культурних цінностей регіонів	+	Відсутня пряма відповідність	Відсутня пряма відповідність

Джерело: Böhme K., Doucet P., Komornicki T., Zaucha J., Świątek D. How to strengthen the territorial dimension of 'Europe 2020' and the EU Cohesion Policy. *Rep Based Territ Agenda*. 2011.

Основні риси, які характеризують єврорегіон: географічні (конкретне географічне положення); політичні (юрисдикція суверенних держав, які мають спільний кордон); адміністративні (прикордонні регіони держав, що мають спільний кордон); функціональні (форма транскордонного співробітництва).

Проблеми інституційного характеру досі залишаються однією з серйозних проблем для подальшого розвитку транскордонного співробітництва. У контексті розширення Європейського Союзу стосунки між державами і регіонами стають дедалі складнішими. На допомогу приходять програми транскордонного співробітництва, що фінансуються ЄС.

⁵⁶⁵ Регіональна політика Європейського Союзу: підручник / [за ред. В. Чужикова]. К.: КНЕУ, 2016. С. 495

Ситуацію ускладнює використання національними органами управління коштів, наданих ЄС. Через недостатнє узгодження повноважень органів державної влади, місцевих і регіональних влад з'являються суттєві перешкоди на шляху до повноцінного транскордонного співробітництва. Проте ситуацію погіршує і використання та управління коштами, наданими ЄС, національними органами управління. Вирішення цієї проблеми ЄС бачить у децентралізованішому управлінні коштами структурних фондів ЄС.

РОЗДІЛ 4.

ПЕРСПЕКТИВИ УЧАСТІ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ МЕРЕЖІ ПОЛЮСІВ РОЗВИТКУ

4.1. Стратегічні аспекти формування полюсів розвитку в Східній Європі

Стратегії формування полюсів розвитку виявились доволі популярними у державах Східної Європи. Проте полюси здебільшого не розглядались як самоціль, а радше були окремим аспектом більш комплексних програм територіального розвитку. У цій частині роботи ми більш детально розглянемо національні програми територіального розвитку держав Вишеградської четвірки (В4) – Польщі, Чехії, Словаччини і Угорщині, а також Румунії і Болгарії. Враховуючи спільне історичне минуле та схожість проблем і викликів регіонального розвитку, ці держави можуть слугувати своєрідним орієнтиром для вдосконалення та розвитку вітчизняної територіальної стратегії. Крім того, будучи найближчими сусідами України, розглянуті держави потрапляють в поле зору з огляду на можливість формування транскордонних осей розвитку.

Більшість вищезгаданих держав виділяють як окремий пріоритет формування й підтримку полюсів та осей розвитку на своїх теренах, заклавши принцип поляризації у національні програми просторового будівництва. Крім того члени Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), а також Болгарія і Румунія (разом – «V4 + 2») для досягнення гармонізації національних ініціатив ухвалили «Спільну програму просторового розвитку V4+2» (англ. «*Common Spatial Development Strategy of the V4 + 2 Countries*»). У цій програмі окреслюються «полюси розвитку», що є собою осередками міських агломерацій, які впливають на прилеглі зони, а також «осі розвитку», тобто території, які з'єднують окремі полюси за наявності транспортної й іншої інфраструктури⁵⁶⁶.

Цільові пріоритети Спільної стратегії такі:

- сприяння узгодженню та оновленню національних документів про просторовий розвиток і розвиток транспортних мереж та мереж технічної інфраструктури;
- підтримка просторової когезії в Європі (відповідно до ТА–2020);
- сприяння координації різних галузевих політик, які впливають на просторовий розвиток;
- аргументація і підтримка країн V4 + 2 під час дискусій на рівні ЄС щодо питань політики просторового розвитку, політики згуртованості, транспортної та енергетичної політики.

⁵⁶⁶ Common Spatial Development Strategy of the V4+2 Countries. URL: <http://www.v4plus2.eu/en/>. Published 2014. (Last accessed: 15.09.2018).

Рис. 4.1. Поліси та осі розвитку в країнах В4

Джерело: Common Spatial Development Strategy of the V4+2 Countries. URL: <http://www.v4plus2.eu/en/>. Published 2014. (Last accessed: 15.09.2018).

На рис. 4.1 показано основні поліси розвитку держав В4, а також осі розвитку, які їх сполучають. Окремо виділено потенційні міжкордонні осі, що зараз перебувають на початковому етапі становлення.

Крім того держави Східної Європи також затвердили національні програми територіального розвитку. Нижче ми розглянемо роль полісів та осей розвитку, яку вбачають укладачі національних просторових стратегій.

Національна концепція просторового розвитку Польщі 2030

Бачення територіального поступу Республіки Польща закріплене в Національній концепції просторового розвитку 2030 (пол. *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, KPZK 2030*), що була затверджена в 2011 р. Концепція KPZK бачення базується на п'яти бажаних характеристиках польського соціально-економічного простору: конкурентоспроможності та інноваційності, внутрішній згуртованості (когезії), біологічному багатству і різноманітності, а також безпеці і просторовому порядку.

Основною віхою Концепції стало формування поліцентричної мережі метрополій, які розглядались в якості полюсів розвитку, а також міст регіонального значення.

Згідно КРЗК 2030 мережа метрополій включає:

➤ Метрополії:

- пан'європейського значення: столиця Варшава;
- національного значення: Сілезька агломерація, Краків, Лодзь, Три-місто (агломерація, що об'єднує Гданськ, Сопот та Гдиню), Познань, Вроцлав, Бидгощ, Торунь, Щецин, Люблін;
- міста, що виконують деякі функції метрополій: Білосток, Жешув, Зелона Гура, Кельце, Ольштин, Ополе, Горжу Велькопольські.

➤ Основні функціональні осі;

➤ Регіональні міста: Плоцьк, Влоцлавек, Кошалін, Славськ, Ельблонг, Грудзьондз, Бельско-Бяла, Рибнік, Ченстохова, Легниця, Валбжих, Тарнув, Радом, Каліш, Острів-Велькопольський;

➤ Додаткові функціональні осі.

Порівняння основних проектних полюсів та осей розвитку Польщі згідно програм 2010 та 2030 рр. наводиться на рис. 4.2.

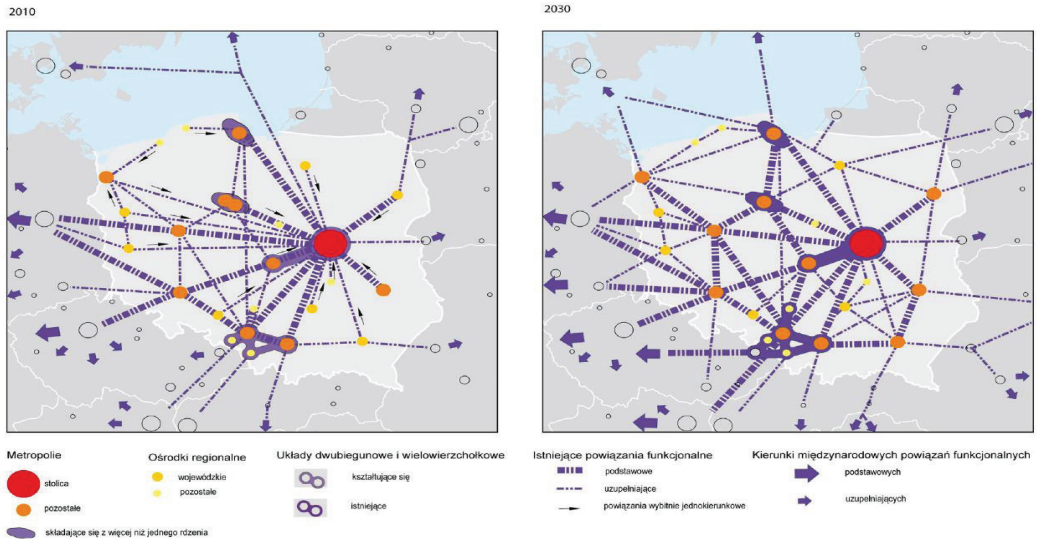

Рис. 4.2. Порівняння структури полюсів та осей розвитку Польщі в 2010 р. із проектом 2030 р.

Джерело: Концепcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. URL: <https://www.mr.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/zarzadzanie-rozwojem-kraju/konceptcja-przestrzennego-zagospodarowania-kraju>.

Особливістю просторового розвитку Польщі є важлива роль, яку відводять спеціальним економічним зонам (СЕЗ). Однак варто зауважити, що СЕЗ не є панацеєю самі по собі і можуть розвиватись як за позитивним так і негативним сценаріями. Так, зони потенційно можуть стати платформою для появи несприятливих ефектів, які не тільки не стають тригерами економічного росту але, навпаки, можуть йому перешкоджати чи генерувати негативні процеси, які інтенсифікують один одного (тобто має місце феномен негативної синергії).

У Польщі спеціальні економічні зони створені в 356 муніципалітетах, що становить 14% усіх муніципалітетів (рівень LAU2 за NUTS) у Польщі, а їх загальна площа не перевищує 12 000 га. Незважаючи на те, що феномен СЕЗ отримав значну популярність серед політиків та економістів, даним територіям притаманна висока географічна дисперсія, а відповідно вони значно впливають на локальну економіку лише у обмежених випадках, а їх роль для регіональних економік майже не відчутна.

Нещодавнє дослідження проведене групою дослідників (Г. Годлевська-Майковська, А. Комор, М. Тупа⁵⁶⁷) продемонструвало взаємозв'язок між активністю СЕЗ та економічним розвитком муніципалітетів. Для аналізу враховувались показники кумулятивних інвестицій та кількості робочих місць (в т. ч. новостворених) в СЕЗ, кількість суб'єктів підприємницької діяльності на тис. осіб, частка податків до муніципального бюджету та інші індикатори.

Згідно результатів дослідження, спеціальні економічні зони продемонстрували значну важливість для економічного розвитку лише 27 із 356 муніципалітетів. Проте із цих 27-ми муніципалітетів лише 8 володіли характеристиками полюса зростання (тобто були центрами поляризованого регіону, що демонстрували значно вищий темп росту, у порівнянні із рештою території регіону), інші ж 19 муніципалітетів характеризувались нестабільним економічним розвитком. Полюси зростання розміщувались переважно в південно-західній Польщі (Polkowice, Legnickie Pole, Nowogrodzic, Jelcz-Laskowice) та спорадично в інших регіонах (Glogow Malopolska, Nowe Skalmierzyce, Gliwice, Ksawerów).

Концепція просторового розвитку Словаччини

Перша фундаментальна програма територіальної організації Словаччини була прийнята в 2001 р. («Концепція просторового розвитку Словаччини») та доповнена в 2011 р. (з того часу загальноновживаною аббревіатурою програми ста-

⁵⁶⁷ Godlewska-Majkowska H., Komor A., Tupe M. Special Economic Zones as Growth and Anti-Growth Poles as Exemplified by Polish Regions. *Entrep Bus Econ Rev.* 2016. No. 4(4). P. 189.

ла KURS-2011). Основою положим принципом програми став поліцентричний розвиток регіонів, причому серед усіх розглянутих нами країн, саме в Словацькій програмі найбільш детально розписуються напрямки формування просторової структури держави.

Лейтмотивом програми KURS-2011 є ранжування системи населених пунктів на фокусні (фокальні) групи, що включають агломерації, групи населених пунктів та осі розвитку трьох рівнів. Очікувана структура полюсів та осей розвитку в Словаччині має наступний вигляд (рис. 4.3):

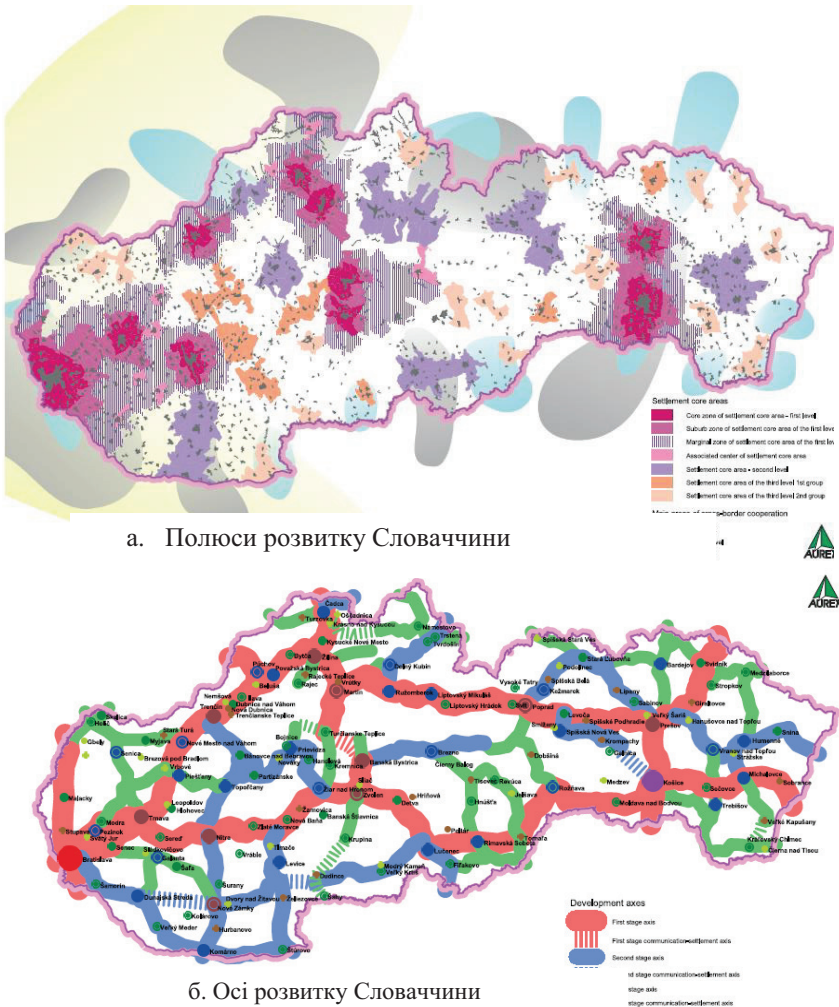

Рис. 4.3. Полюси та осі розвитку в Словаччині

Джерело: Slovak Spatial Development Perspective. URL: <http://www.telecom.gov.sk/index/index.php?ids=172817>.

1. Фокальні центри найвищого рівня (1-ша категорія):
 - особлива група: Братіславо-Трнавська агломерація;
 - Кошицько-Прешовська агломерація;
 - біполярні полюси: Банскобистрицько-Зволеньський, Жилінсько-Мартінський;
 - моноцентричні полюси: Нітранський, Тренчинський;
2. Осі розвитку першого рівня (1-ша категорія) – 10 пріоритетних осей;
3. Полюси другого рівня (2-га категорія) – Липтовски Мікулаш, Лученец, Міхаловце, Нове Замки, Попрад, Поважська Бистриця, Прієвіда;
4. Осі розвитку другого рівня (2-га категорія) – 13 осей;
5. Полюси третього рівня включають дві підгрупи. До першої підгрупи відносяться полюси, які виникли на основі доцентрових сил серед групи невеликих міст (8 полюсів). До другої групи відносять полюси меншої важливості, які сформувались на основі доцентрових сил в одному населеному пункті, тобто поляризація центру та околиць (19 полюсів);
6. Осі розвитку третього рівня – 29 осей.

Перспективи розвитку системи населених пунктів в Словаччині ґрунтуються загалом на двох засадах:

- встановлення взаємозв'язків із пан'європейською системою населених пунктів;
- створення сприятливих умов для сталого розвитку суспільства.

Окрім економічних передумов соціального розвитку та поточних тенденцій глобалізації, які тісно пов'язані із просторовою структурою, можна також виділити низку інших факторів підвищеної важливості для міжнародного «включення» полюсів та осей розвитку Словаччини:

1. Геоморфологічні та локаційні особливості як окраїнних так і внутрішніх територій Словаччини (розташування між двома гірськими масивами Карпат та Альп, протікання Дунаю – річки європейсько значення). Гірський характер країни є позитивним з огляду на становлення туристично-рекреаційного потенціалу, проте становить проблему для розвитку транспортної (в т. ч. транскордонної) мережі;

2. Просторові особливості відносно сусідніх територій (розміщення в центрі Європи на межі ЄС та пост-радянського простору). Особливо в даному аспекті варто виділити наступні моменти:

- організація перспективної урбанізаційної осі розвитку переважно вздовж Дунаю за напрямком Штутгарт-Ульм-Мюнхен-Лінц/Зальцбург-Відень/Братислава-Будапешт-Белград;

- наявність близьких густозаселених агломерацій європейського значення, таких як Відень, Будапешт та Катовіце-Острава;
 - наявність поясу населених пунктів в напрямі із півночі на південь Моравії вздовж західного кордону Словаччини: Катовіце-Острава-Злін-Брно-Відень;
 - домінування агломерації Кошице-Прешов в «Карпатському регіоні» на стику із Польщею, Угорщиною та Україною.
3. Можливості організації транскордонних систем населених пунктів;
 4. Наявність та проектування транспортних мереж через територію Словаччини (в першу чергу мається на увазі розвиток Трансєвропейської транспортної мережі TEN-T).

Концепція національного розвитку та територіального розвитку Угорщини

Концепція національного розвитку та територіального розвитку (*National Development and Territorial Development Concept, NDTDC*)⁵⁶⁸, прийнята парламентом у 2013 році, направлена на сприяння збалансованому поліцентричному розвитку в Угорщині. Для того, щоб розвиток не обмежувався лише територією столиці, економічні центри регіонів та округів залучаються до створення гармонійної, поліцентричної та кооперативної мережі, що покликана стати каталізатором зміцнення конкурентоспроможності.

Міська мережа складається з різних рівнів міських центрів та функціональних міських територій:

- столичний регіон Будапешт (категорія 0);
- міські центри (потенційного) міжнародного значення (1-а категорія): Дебрецен, Сегед, Мішкольц, Печ, Дьор, Секешфехервар;
- міські центри державного значення (2-а категорія): Кечкемет, Веспрем, Сольнок, Татабанья, Дунайаврос, Салготар'ян, Егер, Ниредьгаза, Шексард, Сомбатхей, Капошвар, Бекешчаба, Залаегерсег, Шопрон, Надьканіжа, Ходмежвасар'ї.

Осі розвитку Угорщини:

- міжнародні осі розвитку (1 категорія);
- осі регіонального розвитку (2-а категорія).

⁵⁶⁸ National Development and Territorial Development Concept, 2013. URL: <http://www.terport.hu/teruleti-szintek/ketoldal-egyuttmukodesek/bilateral-cooperation/magyarorszag-ausztria/hungary-aus-3>. (Last accessed: 12.06.2018).

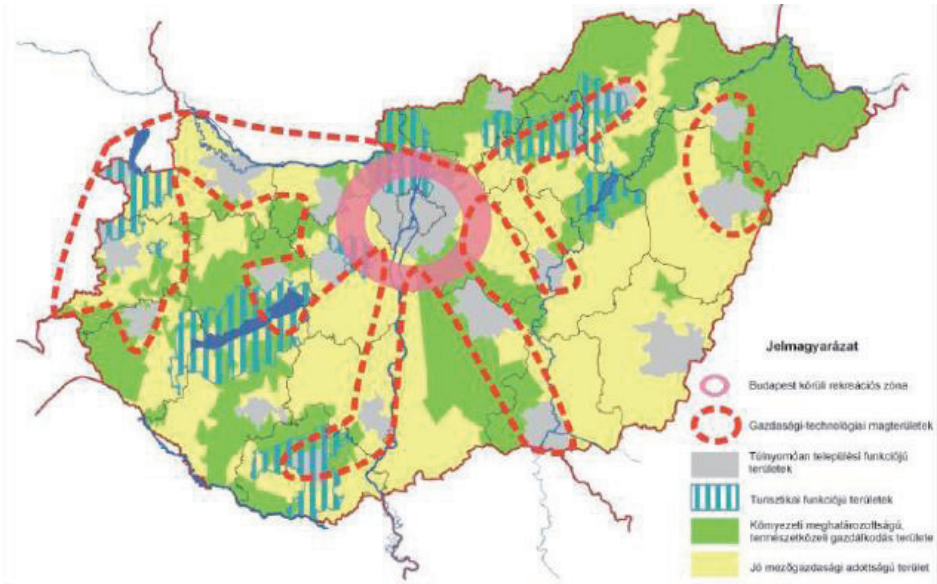

Рис. 4.4. Функціональні регіони розвитку Угорщини

Джерело: Nemzeti Fejlesztés 2030: Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió.
URL: <https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/library/national-development-2030-national-development-and-territorial-development-concept>.

Осі регіонального значення також може перетинати державні кордони (у цьому сенсі вони також є міжнародними або транскордонними осередками).

Політика просторового розвитку Чеської Республіки 2008

Одним із пріоритетів Політики просторового розвитку Чеської Республіки 2008 (PÚR ČR 2008), затвердженого урядом у 2009 р.⁵⁶⁹ (із поправками у 2015 р.⁵⁷⁰), є сприяння поліцентричному розвитку структури населених пунктів. Вона окреслює так звані регіони та осі розвитку, які визначаються як райони, де за рахунок концентрації діяльності міжнародного, національного та трансрегіонального значення, висуваються підвищені вимоги до характеру змін. Регіони та осі розвитку не є ієрархізовані (існує лише одна категорія). Це спричиняє порівняно більшу кількість основних полюсів розвитку в Чеській Республіці порівняно з іншими країнами В4.

⁵⁶⁹ Ministry for Regional Development of the Czech Republic. *Spatial Development Policy of the Czech Republic, 2008*. URL: <http://www.uur.cz/images/1-uzemni-planovani-a-stavebnirad/politika-uzemniho-rozvoje-2008/pur-cr-2008-en.pdf>.

⁵⁷⁰ Ministry for Regional Development of the Czech Republic. *Spatial Development Policy of the Czech Republic, 2008*. URL: <http://www.uur.cz/images/1-uzemni-planovani-a-stavebnirad/politika-uzemniho-rozvoje-2008/pur-cr-2008-en.pdf>.

Основні регіони розвитку та осі розвитку складаються з:

- 12 регіонів розвитку: Брно, Ческе Будейовице, Градец Кралове/ Пардубіце, Йіглава, Карлові Вари, Ліберець, Оломоуц, Острава, Пльзень, Прага, Устінад-Лабем, Злін (1-а категорія);
- осі розвитку, котрі сполучають вищенаведені регіони (1-а категорія) (рис. 4.5).

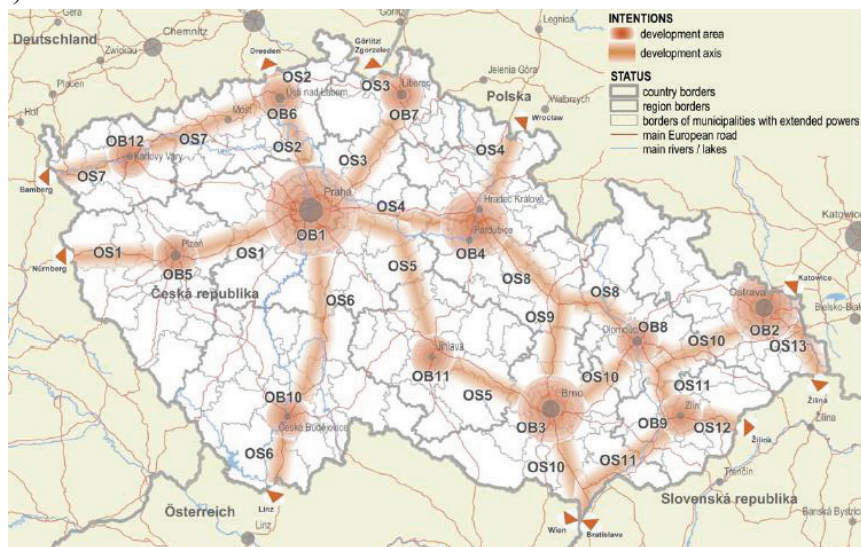

Рис. 4.5. Полюси та осі розвитку в Чехії

Джерело: Ministry of Regional Development of the Czech Republic. *Spatial Development Policy of the Czech Republic, 2015*. Updated Version 1. URL: <http://www.ur.cz/images/1-uzemni-planovani-a-stavebni-rad/politika-uzemniho-rozvoje-aktualizace-1-2015/publikace-apur-cr-2015-en.pdf>.

Національна стратегія регіонального розвитку Болгарії

Зі вступом Болгарії до ЄС виникла необхідність гармонізації національного та європейського законодавства із регіонального розвитку та адаптації адміністративно-територіальної структури до вимог Номенклатури територіальних одиниць для статистики (NUTS). Зазначені аспекти були використані при підготовці Національної стратегії регіонального розвитку Болгарії на період 2012-2022 та закріплені в Законі про регіональний розвиток в 2008 році⁵⁷¹.

Регіони Болгарії відзначаються значною неоднорідністю розвитку із яскраво-вираженою незбалансованістю, що проявляється в домінуванні столиці та туристично-орієнтованих причорноморських регіонів. Враховуючи такий стан

⁵⁷¹ Закон за регионалното развитие: от 31.08.2008 г. URL: <http://lex.bg/laws/ldoc/2135589285>.

справ актуальним видається розробка Концепції територіально-урбаністичної структури, яка покликана дати поштовх розвитку нових та традиційних полюсів зростання держави.

Урядом була розроблена Національна стратегія регіонального розвитку Болгарії за період 2012-2022 рр. (НСРР)⁵⁷², яка стала основним документом, що визначає стратегічні рамки державної політики досягнення збалансованого та сталого розвитку регіонів країни і подолання внутрішньо- і міжрегіональних диспропорцій в контексті Європейської політики когезії задля досягнення розумного, стійкого та інклюзивного зростання (Територіального порядку денного стратегії Європа-2020⁵⁷³).

НСРР встановлює довгострокові цілі та пріоритети регіональної політики розвитку, яка, маючи інтегральний характер, дозволяє координувати та синхронізувати галузеві програми окремих територій, а також сприяє збалансованому розвитку регіонів.

Завдання, що стоять перед НСРР можна інтерпретувати наступним чином:

- проведення комплексного всебічного аналізу районів – соціального, економічного, екологічного та просторово-урбаністичних аспектів;
- постановка стратегічних цілей та пріоритетних напрямів регіонального розвитку країни на період 2012-2022 рр., синхронізованих із постулатами стратегії «Європа 2020», «Територіальним порядком денним ЄС 2020» та Національною програмою розвитку «Болгарія-2020»;
- визначення вимог до територіальних вимірів секторальної політики та створення територіальної основи для їхньої активної координації в регіонах;
- детермінація чіткої стратегічної основи для планування та програмування в документах регіонального розвитку інших територіальних рівнів;
- координація та досягнення балансу політики регіонального розвитку та просторового планування;
- участь всіх зацікавлених сторін в якості партнерів в процесі імплементації політики, визначеної в НСРР.

⁵⁷² Национална стратегия за регионално развитие (НСРР) на Република България за периода 2012-2022 г. URL: www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=2343 (Дата звернення: 29.04. 2019).

⁵⁷³ Territorial Agenda 2020 put in practice - Enhancing the efficiency and effectiveness of Cohesion Policy by a place-based approach. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/studies/2015/territorial-agenda-2020-put-in-practice-enhancing-the-efficiency-and-effectiveness-of-cohesion-policy-by-a-place-based-approach.

Загалом, регіони Болгарії характеризуються доволі значною неоднорідністю територіального розвитку. Чисельність населення знижується у всіх регіонах за винятком Західного. Причому популяція зменшується практично у всіх населених пунктах, а не тільки в селах чи невеликих містах. Серед великих міст значний додатний приріст спостерігається лише в Софії і, меншою мірою, у Варні і Бургасі.

Економічна криза загострила демографічні проблеми і підсилює диспропорції в територіальному розподілі населення. Загальний стан регіонального розвитку Болгарії детермінується прогресом великих і середніх міст. Так, найбільшу питому вагу в формуванні національної валової доданої вартості і валового внутрішнього продукту мають Софія і 6 найбільших міст.

Мережа міст, які є ключовими центрами-генераторами зростання та розвитку, нерівномірно розвинена по всій країні. Це породжує і накопичує проблеми «центру-периферії» і детермінує низку міжрегіональних і внутрішньорегіональних відмінностей. У період після 2001 р. ще більше посилюється розрив між столицею та іншими великими містами. Хоча, варто відмітити, що Пловдив, Варна і Бургас характеризуються непоганим рівнем розвитку і відносяться до європейської мережі міст міжнародного/національного значення (згідно класифікації ESPON). Але інші великі метрополії не володіють достатнім балансуєчим потенціалом⁵⁷⁴.

З іншого боку, мережа малих і середніх міст Болгарії поширена досить рівномірно по всій країні, що вигідно з точки зору обслуговування сільських районів навколо них. Однак скорочення населення в цих містах і труднощі в реалізації їх економічних, соціальних і культурних функцій, є тривожним явищем і вимагає серйозних зусиль для стабілізації ситуації. Близькість малих міст до сіл є фактором, який повинен краще використовувати в майбутньому, оскільки він створює можливості для поліпшення відносин «місто-село» і перетворення малих міст в опорні пункти обслуговування сільських районів, пропонуючи широкий спектр громадських послуг.

SWOT-аналіз регіонального розвитку Болгарії згідно НСРР наведено в табл. 4.1.

В проєкті поліцентричного розвитку ESPON представлена мережа так званих функціональних урбаністичних ареалів в Європейському союзі. Передбачається, що в Болгарії представлені такі рівні функціонування метрополій:

⁵⁷⁴ Ліщинський І. Стратегія формування полюсів зростання в Болгарії. *Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету*. 2016. № 3. С. 61-71.

Таблиця 4.1

SWOT-аналіз регіонального розвитку Болгарії згідно НСРР 2012-22 рр.

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> – макроекономічна стабільність в країні; – робоча сила з високим рівнем освіти і професійної підготовки; – велика кількість територій з багатою природною та культурною спадщиною; – відносно рівномірна густота поселень в регіонах; – широка мережа закладів вищої і професійної освіти; – енергетична безпека та наявність природних і кліматичних умов для використання відновлюваних джерел енергії; – перетин п'ять європейських транспортних коридорів; потенціал для перетворення транспорту в ключовий сектор економіки регіонів; – наявність родючих сільськогосподарських земель з потенціалом для виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції; – розвинений малий і середній бізнес; – наявність природних, антропогенних рекреаційних і туристичних ресурсів; – досвід планування регіонального розвитку на національному, регіональному, районному та місцевому рівнях; – участь у європейських програмах регіонального співробітництва. 	<ul style="list-style-type: none"> – болгарські регіони, за винятком південно-західного, відносяться до групи найменш розвинених європейських регіонів, що сильно залежать від нових викликів; – несприятливі демографічні тенденції, висока дитяча смертність; – нерівномірне поширення великих міст у регіонах; – істотні відмінності/нерівності соціально-економічного розвитку муніципальних утворень; – високий рівень структурного безробіття в деяких регіонах; – застарілі, енерго- та ресурсоемні галузі, які є неконкурентоспроможними на європейському ринку; – зниження обсягу прямих іноземних інвестицій в регіонах; – неповна і недостатньо ефективна бізнес-інфраструктура; – слабка відповідність вищої освіти потребам бізнесу; – низький рівень доходів, що обмежує розвиток місцевого ринку; – низька якість державних послуг та громадського транспорту; – незадовільний стан транспортних засобів, нерівномірний розподіл технічної інфраструктури в регіонах; – недостатнє та неефективне застосування екологічної інфраструктури; – недостатнє використання можливостей державно-приватного партнерства.
Загрози	Можливості
<ul style="list-style-type: none"> – продовження негативного впливу світової фінансової та економічної кризи – спад економіки, зниження іноземних інвестицій, зростання безробіття, зниження доходів і споживання; – політична нестабільність в Південно-Східній Європі і зниження привабливості регіону для іноземних інвесторів; – посилення зовнішнього конкурентного тиску на регіональну економіку; – збільшення контрасту розвитку південно-західного регіону та інших регіонів; – відставання в розвитку від середнього європейського рівня – продовження негативного перебігу демографічних процесів і зовнішньої еміграції молодих людей, депопуляція в деяких районах обласей; – затримки структурних реформ в державному секторі; – значні диспропорції зайнятості і доходів, якості життя в регіонах; – негативний вплив глобалізації, зміни клімату, енергетична залежності, демографічний спад; – загрози біорізноманіттю, ландшафтам та культурній спадщині. 	<ul style="list-style-type: none"> – додаткова участь у європейських програмах регіонального співробітництва; – прискорене будівництво європейських транспортних коридорів і поліпшення регіональної транспортної мережі; – ширший доступ до європейських інфраструктурних мереж та сучасних електронних послуг для громадян і бізнесу, особливо в периферійних районах; – поліпшення екологічної, соціальної та ділової інфраструктури регіонів; – створення та підтримка розвитку інноваційних кластерів і альянсів у регіонах; – ефективніше використання багатой природної і культурної спадщини та розвиток різних форм туризму; – комплексний розвиток міст і агломерацій, їх включення до мережі європейських міст; – підвищення конкурентоспроможності болгарських підприємств; – розвиток інформаційного суспільства та електронного уряду; – залучення додаткових прямих іноземних інвестицій; – забезпечення динамічного розвитку на основі інтеграції та міжнародного співробітництва через призму внутрішніх і зовнішніх кордонів ЄС та ліквідація наслідків периферійності; – розширення та активніше використання можливостей державно-приватного партнерства; – зниження соціально-економічних відмінностей / нерівності між регіонами.

- лише одне місто європейського значення – Софія, що відноситься до найвищої четвертої категорії міських ядер (MEGA);

- три ареали – міста міжнаціонального/національного значення (Пловдив, Варна, Бургас);

- 27 ареалів – міст регіонального/локального значення (в основному районні центри).

Сучасна політика регіонального розвитку Болгарії спрямовується на розширення кількості міст в групі Пловдива, Варни і Бургаса через акцент на промощі інших великих міст (в першу чергу Русе, Стара-Загора і Плевен, а згодом Благоевград, Велико Тирново та Відін як центр північно-західній периферії). Також група 27 ареалів регіонального/місцевого значення, за відповідної політики територіального розвитку, з часом може бути розширена на ще 8 міст, без надання їм статусу адміністративних центрів.

Іншим важливим документом для розвитку болгарських регіонів стала Спільна програма просторового розвитку країн Вишеградської четвірки, Болгарії і Румунії⁵⁷⁵. В даній програмі окреслюються «полюси розвитку», що являють собою осередки міських агломерацій, які впливають на прилеглі зони; а також «осі розвитку», тобто території, які з'єднують окремі полюси за наявності транспортної та іншої інфраструктури. Для Болгарії у Спільній програмі виділено наступні полюси та осі розвитку:

1. Метропольна зона столиці Софії (категорія 0):

- 9 основних полюсів розвитку транснаціонального значення: Пловдив, Бургас, Варна, Стара Загора, Русе, Плевен, Відін, Благоевград, Велико Тирново (категорія 1);

- головні осі розвитку (категорія 1), які формуються на основі коридорів транс'європейської транспортної мережі TEN-T та інших об'єктів транспортної інфраструктури європейського значення.

2. Вторинні полюси зростання і осі розвитку:

- 10 вторинних центрів розвитку національного значення: Враца, Габрово, Сілістра, Добрич, Шумен, Слівен, Хасково, Кирджалі, Смолян, Кюстенділ (категорія 2);

- осі вторинного розвитку (категорія 2) на основі іншої транспортної інфраструктури європейського значення.

У документі також підкреслюється важливість процесу транскордонної співпраці міських центрів з метрополіями із сусідніх країн. Найбільшою мірою

⁵⁷⁵ Common Spatial Development Strategy of the V4+2 Countries. URL: <http://www.v4plus2.eu/en/>. Published 2014. (Last accessed: 15.09.2018).

такий процес, як очікується, пройде між містами вздовж болгарського-румунського кордону по обидва боки Дунаю.

Грунтуючись на вищезазначених документах та домінантах європейського територіальної єдності, Болгарією були розроблені власні принципи поліцентричного збалансованого розвитку регіонів, які стали основою Концепції територіально-урбаністичної структури Болгарії.

Важливими умовами застосування даної Концепції є:

- адекватне позиціонування болгарських міст в європейській мережі метрополій;
- ефективна інтеграція болгарських міст і агломерацій в європейському просторі через розвиток транспортних коридорів і осей розвитку;
- створення умов для поліпшення розвитку міст відповідно до європейських параметрів стабільності;
- використання специфічних територіальних потенціалів збалансовано розвиненої мережі міст.

Ієрархічна система міст-центрів представлена п'ятьма рівнями:

- Перший рівень – столиця – центр європейського значення;
- Другий рівень – великі міста – центри національного значення – 9 од. (6 + 3): Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Плевен, Стара Загора + Відін, Велико Тирново, Благоевград;
- Третій рівень – середні міста – центри регіонального значення – 25 од. (17обл + 8): Монтана, Враца, Ловеч, Габрово, Тирговиште, Разград, Сілістра, Шумен, Добрич, Слівен, Ямбол, Хасково, Кирджали Смолян, Пазарджик, Кюстенділ, Перник + Свіштов, Горна Оряховица, Асеновград, Димитровград, Казанлик, Карлово, Дупніца, Петрич;
- Четвертий рівень – невеликі міста мікро-регіонального значення – 95 одиниць;
- П'ятий рівень – багато маленьких міст і сіл, центрів муніципальних утворень – 133 одиниць.

Основні і другорядні осі розвитку формуватимуться уздовж транспортних коридорів транс'європейської транспортної мережі та інших транспортних мереж європейського та національного значення. Вони забезпечуватимуть зв'язок між міськими центрами на території країни, а також їх зв'язок з іншими європейськими центрами (рис. 4.6).

Як головні осі міського розвитку на території країни введені два паралельних і три меридіанних коридори. Перша паралельна вісь в Південній Болгарії: Драгоман – Софія – Пловдив – Свиленград є частиною традиційного європейського коридору та включає розгалуження, що має важливе національне зна-

чення Пловдив – Стара Загора – Бургас. Друга паралельна вісь в Північній Болгарії: Софія – Плевен – Русе і її розгалуження Плевен – Велико Тирново – Шумен – Варна. Західна меридіанна вісь: Відін – Враца – Софія – Благоевград – Кулата. Середня меридіанна вісь: Русе – Велико Тирново – Габрово – Стара-Загора – Хасково – Кирджалі – Маказ. Східна меридіанна вісь: уздовж узбережжя Чорного моря.

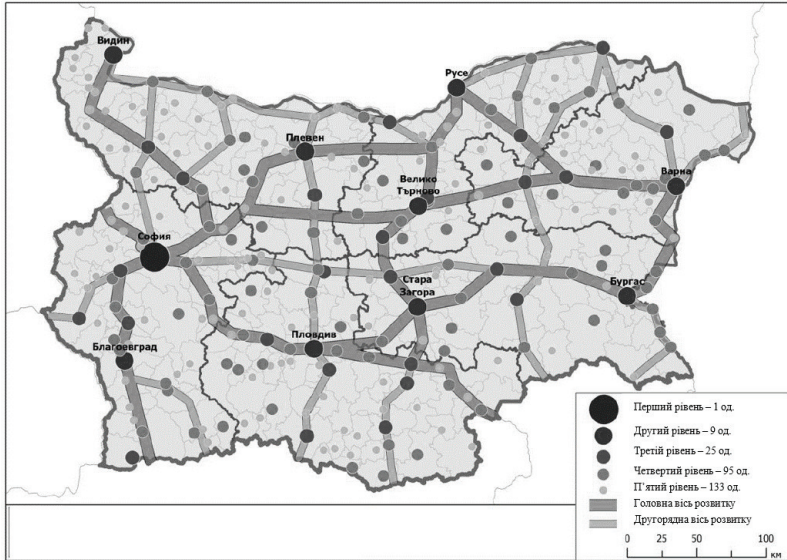

Рис. 4.6. Полюси та осі розвитку Болгарії

Джерело: Национална стратегия за регионално развитие (НСРР) на Република България за периода 2012-2022 г. URL: www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=2343 (Дата звернення: 29.04. 2019).

Другорядні осі розвитку є розгалуженнями основних осей. До них відносяться: Лом – Монтана, Козлодуй – Враца, Нікополь – Плевен – Ловеч – Троян, Свиштов – Велико-Тирново, Русе – Разград – Шумен, Сілістра – Добрич – Варна, Слівен – Ямбол – Елхово, Карлово – Пловдив – Смолян – Рудозем Симитли – Разлог – Банско – Гоце Делчев – Илинден, Кюстенділ – Дупніца – Самоков – Ихтиман.

Згідно Концепції передбачається також виокремлення територіальних структур трьох основних типів (природничо-неурбанізованої, периферійної слабо урбанізованої та центральної сильно урбанізованої) (Рис. 4.7).

Центральні сильно урбанізовані території визначаються як полюси забезпечення зростання. До них відносять муніципалітети з центрами чи четвертого рівня. Периферійні урбанізовані території – неблагополучні регіони (аграрні, гірські, прикордонні), які потребують цільової підтримки Муніципальні осередки з центрами четвертого і п'ятого рівня віднесені до категорії периферійних

регіонів для адресної допомоги. Природні неурбанізовані території –зони превентивного захисту за Natura-2000: гірські узлісся, берегова лінія Чорного моря, деякі типові ландшафти.

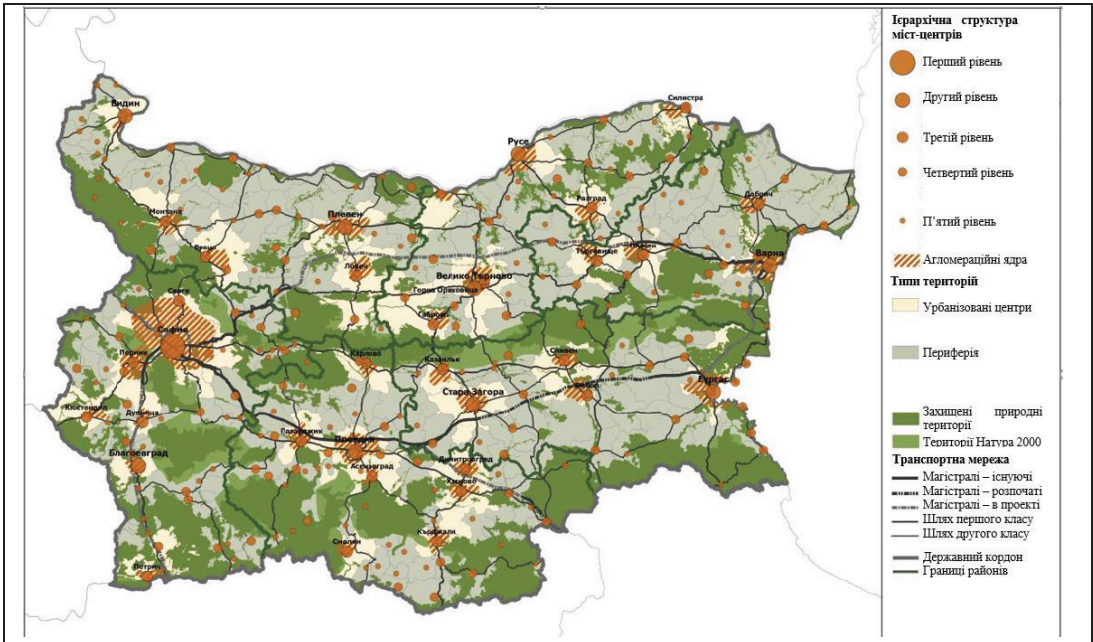

Рис. 4.7. Територіально-урбаністична структура Болгарії

Джерело: Національна стратегія за регіонально розвитку (НСРР) на Република България за периода 2012-2022 гг. URL: www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=2343 (Дата звернення: 29.04. 2019).

Територіально-урбаністична модель розвитку Болгарії може стати принципово-важливою в контексті запропонованих пріоритетів соціально-економічної єдності ЄС – конвергенції, конкурентоспроможності та територіального співробітництва, що вимагає дотримання і взаємодоповнюваності заходів, в рамках проведеної регіональної політики і просторового планування. Модель детермінує інструменти підтримки районів та міських центрів, де доречно сконцентрувати активну соціально-економічну діяльність з метою досягнення національного зростання; районів і населених пунктів, де необхідні заходи для підтримки відстаючих секторів соціально-економічного розвитку; областей, де необхідно докласти серйозних зусиль для збереження і підтримки природного балансу і біо-різноманіття.

Болгарська Концепція територіально-урбаністичної структури може допомогти знайти оптимальне співвідношення між регіонами різних типів і вказати інструменти для політики їх збереження і розвитку. Дана модель сприятиме зміцненню партнерських відносин між великими містами в високо урбанізова-

них районах, а також малих міст і сіл в слаборозвинених периферійних районах. Болгарський досвід може виявитись корисним для вітчизняної економіки, враховуючи намічений вектор децентралізації та регіональної самобутності територій України.

Наведений вище матеріал дає можливість оцінити наскільки комплексним був підхід до територіального розвитку в держав Вишеградської четвірки. Приєднання до ЄС надало новий стимул поліцентричному децентралізованому розвитку територій. Однак, варто відмітити, що пан'європейські програми не применшили важливість і не уніфікували національні особливості територіального поступу в регіоні.

Успішний досвід держав В4 та Болгарії може виявитись корисним і для України, яка тільки починає здійснювати перший етап адміністративно-територіальної реформи. Що ж стосується знову актуальних полюсів зростання, то вони в Україні розглядається переважно в суто теоретичній площині⁵⁷⁶. Крім того Україні ще потрібно пройти тривалий процес формування повноцінного активного громадянського суспільства. Значні зусилля також необхідно прикласти й в законотворчому процесі – насамперед в аспекті поліцентричного розвитку, нормативного регулювання діяльності великих міських агломерацій, становлення осей розвитку і т. п.

⁵⁷⁶ Ліщинський І. Стратегія формування полюсів зростання в Болгарії. *Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету*. 2016. № 3. С. 61-71.

4.2. Тенденції формування полюсів розвитку в Україні

У сучасній дефінітивній традиції природними полюсами зростання / розвитку прийнято називати населенні пункти із чисельністю населення понад 200 тис. осіб. За таким спрощеним підходом дослідники свідомо відмовились від врахування позитивного чи негативного ефекту полюса на навколишні регіони, оскільки такий вплив доволі важко чітко ідентифікувати та виокремити серед численних ефектів, що генеруються під дією чинників міжрегіонального, національного чи глобального походження.

За даними Державної служби статистики України, за станом на початок 2019 р. в Україні сформувалось 461 місто (1344 міських поселень), у яких проживало понад 69% населення держави. Темпи урбанізації постійно зростають – за оцінками Держстату на 2015–2020 рр. тренд темпів приросту частки міського населення становитиме 0,35%. Найбільша частка міського населення за даними офіційної статистики спостерігається на Донбасі, в Києві, Дніпропетровській і Харківській областях (рис. 4.8а). Однак висока густина населення спостерігається також у Прикарпатті, що сформувалась завдяки високій щільності населення у сільських та селищних населених пунктах (рис. 4.8б).

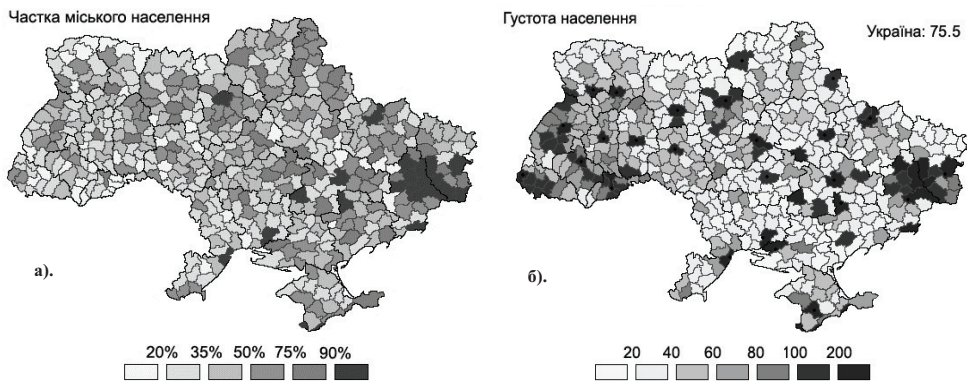

Рис. 4.8. Частка міського населення (а) і густина населення (б) в розрізі регіонів України

Джерело: Державна служба статистики України. *Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року*. 2018. URL: database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn2018.pdf.

Відповідно до інформації звіту Держстату «Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року» в Україні сформувались 30 природних полюсів зростання, у чотирьох із яких чисельність населення перевищувала 1 млн. осіб (у м. Дніпро протягом 2009–2017 рр. кількість населення була нижчою 1 млн. осіб). Більшість природних полюсів є обласними центрами своїх регіонів

(табл. 4.2). Серед усіх обласних центрів лише Ужгород не є природним полюсом зростання із населенням понад 115 тис. осіб. ¹

Таблиця 4.2

Природні полюси зростання в Україні

Місто	Область, міськрада	Чисельність населення, 2018	Чисельність населення, 2001
Київ	м. Київ	2 934 522	2 611 327
Харків	Харківська	1 450 082	1 470 902
Одеса	Одеська	1 011 494	1 029 049
Дніпро	Дніпропетровська	1 000 506	1 080 846
Донецьк	Донецька	918 917	1 016 194
Запоріжжя	Запорізька	745 432	817 882
Львів	Львівська	726 772	732 818
Кривий Ріг	Дніпропетровська	629 695	709 014
Миколаїв	Миколаївська	486 255	514 136
Маріуполь	Донецька	444 493	492 176
Луганськ	Луганська	406 729	463 097
Вінниця	Вінницька	371 855	384 840
Макіївка	Донецька	382 310	389 589
Херсон	Херсонська	291 428	328 360
Полтава	Полтавська	289 544	317 998
Чернігів	Чернігівська	289 399	304 994
Черкаси	Черкаська	277 944	295 414
Житомир	Житомирська	266 936	284 236
Суми	Сумська	264 483	293 141
Хмельницький	Хмельницька	268 417	253 994
Чернівці	Чернівецька	265 682	240 621
Горлівка	Донецька	262 401	292 250
Рівне	Рівненська	246 574	248 813
Кам'янське	Дніпропетровська	235 066	255 841
Кропивницький	Кіровоградська	228 630	254 103
Івано-Франківськ	Івано-Франківська	235 355	218 359
Кременчук	Полтавська	221 251	234 073
Тернопіль	Тернопільська	218 653	227 755
Луцьк	Волинська	216 505	208 816
Біла Церква	Київська	209 176	210 128

Примітка: без врахування міст АР Крим.

Джерело: Державна служба статистики України. *Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року*. 2018. URL: database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn2018.pdf.

Враховуючи загальнонаціональну тенденцію до депопуляції в Україні, більшість сформованих полюсів зростання протягом двох останніх десятиліть характеризуються абсолютним скороченням чисельності населення. Позитивний приріст популяції спостерігається лише в Києві, Чернівцях, Івано-Франківську, Хмельницьку і Луцьку. Якщо ж порівняти відносні показники частки полюсів у загальнонаціональному населенні за 2001 та 2018 рр., то всі перелічені полюси

характеризуються позитивною динамікою зростання. Типізація міст і природних полюсів за динамікою чисельності населення протягом періоду 2001–2018 рр. наведена в табл. 4.3.

Таблиця 4.3

**Типізація міст і природних полюсів за динамікою
чисельності населення, 2001–2018 рр.**

Населений пункт за динамікою	Зростання (+) чи зменшення (–) чисельності населення, % 2018 р. до 2001 р.	Кількість населених пунктів за абсолютним приростом (з них полюсів)	Кількість населених пунктів за зміною відносної частки у загальнонаціональному населенні (з них полюсів)	Частка у населенні країни, % (частка полюсів)
Зростаючий	Понад +20%	2 (0)	33 (4)	0,08 (0)
	Від +10% до +20%	16 (2)	133 (9)	8,47 (7,55)
	Від +1% до 10%	52 (3)	190 (16)	4,68 (1,70)
	Разом	70 (5)	356 (29)	13,24 (9,25)
Стабілізовані	Від +1% до –1%	28 (3)	24 (1)	5,05 (2,78)
Стагнуючі	Від –1% до –10%	229 (17)	53 (0)	35,09 (20,94)
Згасаючі	Від –10% до –20%	115 (5)	8 (0)	10,63 (4,29)
	Менше –20%	13 (0)	0 (0)	0,82 (0)
	Разом	128 (5)	8 (0)	11,45 (4,29)

Примітка: без врахування міст АР Крим.

Джерело: розраховано автором за даними Державна служба статистики України. *Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року*. 2018. URL: database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn2018.pdf.

Якщо розглядати історію урбогенезу і, зокрема, формування полюсів зростання в Україні, то можна виокремити певні закономірності та віхи розвитку.

Перші історичні свідчення поселень міського типу на території сучасної України з'являються у:

– 1200–700 рр. до н. е. – протоміста Кіммерії;

– 600 рр. до н. е. – 100 рр. н. е. – грецькі міста-держави (із 480 р. до н. е. увійшли до Боспорського царства) та міста Скіфії.

Міські локації сформовані в даний період існують сьогодні здебільшого у вигляді археологічних розкопок і не виконують функцій населених пунктів (окрім Феодосії та Пантікапею (Керч) на території АР Крим).

Наступний період урбогенезу охоплює період із I по XII ст. н. е., під час якого створювались та розвивались міські поселення Київської Русі, Римської імперії / Візантії, державницьких структур половців та остготів. Слід відмітити, що більшість міст сформованих в період Київської Русі існують по сьогодні і з тих пір виконують функції локальних осередків економічної активності (здебільшого як районні центри в областях Північної і Західної України). Частина із тогочасних міст стали повноцінними сучасними полюсами зростання: Київ (400-ті рр.), Чернігів (700-ті рр.) і Луцьк (1000-ні рр.).

Карта найдавніших відомих міст України наведена на рис. 4.9.

Рис. 4.9. Карта найдавніших міст України

Джерело: Найдавніші міста України. *Wikimedia*. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/03/Ukraine_Oldest_sites.PNG.

У період протягом 1300–1600-х рр. на території сучасної України формувались та продовжували розвиток міські населені пункти в складі Великого князівства Литовського (в тому числі в його складі у цей час виникли такі сучасні полюси зростання як Вінниця і Житомир), Галицько-Волинської держави (в т. ч. виник Львів), Королівства Польського, Гетьманської держави (в т. ч. Бі-

ла Церква, Черкаси), Османської імперії, Кримського ханства та дрібніших державних утворень.

Подальший розвиток урбогенезу, а відтак і формування полюсів зростання, вирізняється в Україні яскравим циклічним характером і обумовлюється насамперед мірою інтенсивності окремих секторів економіки. Так, протягом 1770–1990-х рр. в економіці України спостерігались чотири яскраво виражені цикли Кондратьєва-Шумпетера, які тісно корелюють із хвилями урбогенезу, котрі припадали на фази підйому або піку довготермінових циклів.

Перша хвиля урбогенезу (1770–1790-ті рр.) ознаменувалась створенням 95 нових міст (в т. ч. сучасних полюсів: Запоріжжя, Кривого Рогу, Дніпра, Макіївки), пов'язаних насамперед із розвитком вугільної промисловості, чорної металургії, суднобудування та супутніх до них виробництв.

Друга хвиля урбогенезу (1860–1880-ті рр.) асоціюється із формуванням 70 нових міст (в т. ч. Донецька, Горлівки), які були насамперед залізничними вузлами, центрами металообробки, хімічного виробництва і виготовлення технологічного обладнання.

Під час третьої хвилі урбогенезу (1900–1920-ті рр.) виникло 65 нових міст, пов'язаних головним чином із ущільненням економічного простору в Донбасі та розвитком важкого та середнього машинобудування, основної хімії та супутніх виробництв.

Протягом четвертої хвилі урбогенезу (1950–1980-ті рр.) відбувся наймасовіший приріст кількості міських населених пунктів (близько 110), що пов'язано в першу чергу із інтенсифікацією електроенергетичної промисловості (численні міста, які виникають для обслуговування атомних та теплових електростанцій), хімією органічного синтезу, секторами транспортного машинобудування та зв'язку.

Динаміка хвиль урбогенезу у порівнянні із хвилями Кондратьєва-Шумпетера наведена на рис. 4.10. Міста третьої та четвертої хвилі не встигли досягнути чисельності населення достатньої, щоб їх вважати класичними полюсами зростання. Однак більшість із них стали важливими осередками транспортного сполучення, концентрації зайнятості в певних секторах, соціальної та адміністративної організації територіальної активності.

Наступним етапом дослідження стане визначення секторальних полюсів зростання, першим етапом якого буде детермінація найбільш концентрованих секторів економіки. За аналогією із параграфом 3.1, розрахуємо індекс відносної концентрації (RCI_i), що показує наскільки відрізняється частка робочої сили в усіх регіонах галузі i від частки робочої сили регіонів у загальній зайнятості в Україні.

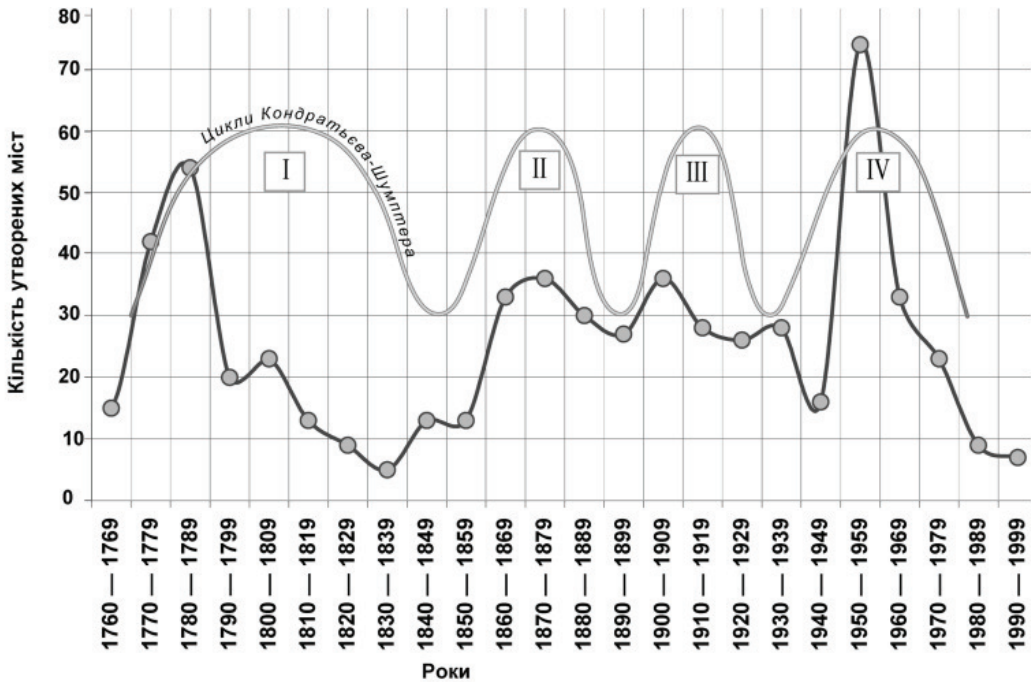

Рис. 4.10. Динаміка урбогенезу та цикли Кондратьєва-Шумпетера на території сучасної України

Джерело: Підгрушний Г. П. Значення полюсів соціально-економічного розвитку у вдосконаленні територіальної організації суспільства. *Український Географічний Журнал*. 2013. № 4. С. 40-47.

Також буде підраховано коефіцієнт варіації (VC_i), що продемонструє чи робоча сила галузі i концентрується в кількох регіонах, чи рівномірно поширена по всій області дослідження.

Розрахунок проводився на базі одинадцяти галузей промисловості, в область дослідження потрапили 24 областей України.

Результати дослідження (табл. 4.4) показують, що найвищий ступінь агломерації в Україні переважно притаманний галузям, що тяжіють до покладів сировини чи доступу ресурсів, зокрема виробництво коксу, металургійна, добувна та деревообробна промисловості. Решта галузей відносно рівномірно поширені по всій території України.

Індекс концентрації промисловості в залежності від доходу (ICI_i) дозволяє оцінити наскільки галузь тяжіє до багатших чи бідніших регіонів. Результати дослідження залежності концентрації галузей промисловості від середньомісячної заробітної плати у регіонах України представлені в табл. 4.5.

Таблиця 4.4

**Індекси відносної концентрації (RCI_i) та коефіцієнти варіації (VC_i)
для промисловості України**

Галузь промисловості	RCI _i	VC _i
Добувна	0,382	2,121
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	0,248	0,471
Легка промисловість	0,361	0,642
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,475	1,182
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	0,337	0,967
Виробництво коксу, продуктів нафто перероблення	0,422	2,307
Хімічна та нафтохімічна промисловість	0,300	1,132
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,211	0,904
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	0,390	2,202
Машинобудування	0,275	0,882
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	0,128	0,735

Джерело: склав автор

Результати дослідження показують незначну дисперсію індексу концентрації, що свідчить про не надто тісну залежність агломерації промисловості від рівня доходів робітників в регіоні. Вищі показники, які спостерігаються в металургійній, добувній промисловостях та виробництві коксу швидше свідчать про вищий рівень зарплат у цих галузях і велику частку в виробництві окремих областей України. Легка, деревообробна та харчова промисловості тяжіють переважно до регіонів із нижчою середньою зарплатою.

Таблиця 4.5

Індекс концентрації промисловості в залежності від доходу (ICI_i)

Галузь промисловості	ICI _i
Добувна	1,08
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	0,94
Легка промисловість	0,91
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,91
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	0,95
Виробництво коксу, продуктів нафто перероблення	1,10
Хімічна та нафтохімічна промисловість	0,98
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,98
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	1,10
Машинобудування	0,96
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	0,98

Джерело: склав автор

Підрахунок індексу специфікації SI_i^j дозволить зрозуміти, в яких областях сформовані найбільш сприятливі умови для розвитку агломерацій певної галузевої спеціалізації. Індекс репрезентує особливості агломерації як у галузевому, так і в географічному вимірах (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Матриця галузевої та територіальної концентрації виробництва

	Добувна	Харчова	Легка	Деревообробна	Целюлозно-паперова	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	Хімічна	Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	Металургійна	Машинобудівна	Виробництво електроенергії, газу, води
Вінницька	0,21	2,51	1,81	0,56	0,80	0,00	0,60	1,25	0,25	0,92	1,24
Волинська	0,59	1,78	1,53	3,54	1,03	0,00	0,41	1,09	0,27	1,19	1,06
Дніпропетровська	1,57	0,52	0,25	1,07	0,59	0,62	1,12	0,50	2,02	0,75	0,64
Донецька	2,01	0,51	0,22	0,07	0,46	2,69	0,37	1,07	2,09	0,10	0,84
Житомирська	0,67	1,56	2,62	1,79	2,71	0,00	0,67	2,85	0,28	0,72	0,88
Закарпатська	0,25	0,82	5,72	10,73	0,77	0,01	0,50	0,72	0,08	1,28	0,85
Запорізька	0,20	0,56	0,57	0,26	0,34	0,93	0,39	0,81	1,78	1,75	1,14
Івано-Франківська	0,80	0,74	1,61	5,55	1,07	1,34	2,31	2,39	0,19	0,39	1,49
Київська	0,04	1,58	1,39	0,94	3,20	2,24	2,43	1,73	0,42	0,64	1,28
Кіровоградська	0,88	1,51	0,73	0,42	0,94	0,00	0,69	1,42	0,37	1,21	1,16
Луганська	2,31	0,47	0,62	0,06	0,45	1,31	1,92	0,45	0,83	0,68	0,70
Львівська	0,75	0,92	2,89	1,67	3,14	0,89	0,84	1,74	0,14	1,20	0,96
Миколаївська	0,10	1,14	1,38	0,16	0,51	0,00	0,09	0,60	0,30	2,09	1,66
Одеська	0,02	2,00	0,24	0,30	1,64	0,00	1,69	1,07	0,36	1,19	1,47
Полтавська	0,84	1,50	0,82	0,06	0,05	2,31	0,30	0,87	0,46	1,53	0,83
Рівненська	0,30	1,10	1,12	6,94	0,98	0,00	2,42	2,48	0,37	0,30	1,76
Сумська	0,40	1,07	1,07	0,73	0,47	0,05	2,30	0,77	0,19	2,05	0,80
Тернопільська	0,26	2,34	2,45	1,35	1,51	0,00	0,51	1,93	0,14	0,68	1,28
Харківська	0,16	1,03	0,78	0,49	2,16	0,32	0,95	1,12	0,29	2,13	1,12
Херсонська	0,13	1,38	2,10	0,16	1,20	0,00	0,61	0,71	0,22	1,91	1,25
Хмельницька	0,15	1,70	0,70	0,90	1,02	0,00	0,08	0,33	0,29	1,48	1,95
Черкаська	0,22	2,09	1,37	1,46	1,04	0,00	2,16	0,55	0,22	1,10	1,10
Чернівецька	0,10	2,48	1,29	2,24	1,55	0,00	0,54	2,13	0,16	0,51	1,64
Чернігівська	0,36	1,83	2,85	1,17	1,97	0,00	1,78	0,45	0,23	0,98	1,07

Джерело: склав автор

В табл. 4.6 темнішим кольором виділені області таблиці, які репрезентують значення індексу специфікації вище одиниці. Як бачимо, найвище значення

індексу спостерігається для легкої промисловості у Закарпатській, Львівській та Житомирській областях; для деревообробки в Волинській області; для харчової промисловості в Київській, Житомирській і Львівській областях і для виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції в Житомирській області. Саме на ці сектори повинні звернути увагу місцеві органи влади при розробці стратегії кластерного розвитку регіонів.

Для повноти картини розрахуємо також індекс диверсифікації DI^j , високе значення якого показує відносну рівномірність поширення виробничої діяльності різних галузей в регіоні (методика розрахунку представлена в підрозділі 3.1). Результати розрахунку представлені в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Індекс диверсифікації DI^j промисловості регіонів України

Область	DI^j	Область	DI^j
Вінницька	0,018	Миколаївська	0,029
Волинська	0,017	Одеська	0,030
Дніпропетровська	0,005	Полтавська	0,009
Донецька	0,007	Рівненська	0,089
Житомирська	0,014	Сумська	0,007
Закарпатська	0,010	Тернопільська	0,022
Запорізька	0,015	Харківська	0,013
Івано-Франківська	0,065	Херсонська	0,017
Київська	0,034	Хмельницька	0,054
Кіровоградська	0,021	Черкаська	0,016
Луганська	0,005	Чернівецька	0,036
Львівська	0,017	Чернігівська	0,018

Джерело: склав автор

Найменша залежність від певних конкретних видів промислової діяльності спостерігається у Рівненській ($DI^j=0,089$), Івано-Франківській ($DI^j=0,065$), Хмельницькій областях ($DI^j=0,054$). В регіонах із високим рівнем диверсифікації доцільно стимулювати розвиток агломерацій у формі креативних регіонів.

Як уже зазначалось раніше, в Україні сформувалися чотири багатогалузеві промислові райони: Донецький (вугільна, електроенергетична, металургійна, машинобудівна та хімічна промисловості), Придніпровський (електроенергетична, хімічна, машинобудівна та металургійна промисловості), Прикарпатський (нафтова і газова, лісова, машинобудівна і хімічна промисловості) і Прибузький (вугільна, хімічна та електроенергетична промисловості).

Багато промислових агломерацій знаходяться у межах промислових районів. Донецько-Макіївська, Горлівсько-Снакіївська, Луганська промислові аг-

ломерації входять, наприклад, до Донецького промислового району; Дніпропетровсько-Дніпродзержинська, Запорізька, Криворізька – до Придніпровського району; Львівська агломерація – до Прикарпатського, а Нововолинська і Червоноградська – до Прибузького. Поза межами промислових районів знаходяться Київська, Харківська, Одеська промислові агломерації. Всі ці елементи територіальної організації промисловості поєднані між собою різноманітними зв'язками і формують промисловий комплекс України.

4.3. Глокалізаційні процеси в територіальному розвитку України

Подібно до аналізу процесів глокалізації, який здійснювався для європейських регіонів, проведемо оцінку українських областей (статистичні дані для територій районного рівня не публікуюся Державною статистичною службою). Однак відмінність вітчизняної практики обробки статистичної інформації потребує суттєвої корекції методології розрахунку складових як параметрів креативності, так і субіндексів глокалізації.

Дослідження розпочнемо із розгляду «4-і» параметрів креативності регіонів, котрі є індигенними для територій і включають характеристики: інститутів, інтелігенції, інспірації й інфраструктури в комплексі із параметра ефекту масштабу вираженого через агломерацію населення.

Для оцінки параметра «Інститути» використаємо інтегральні показники індексів регіонального людського розвитку, що розраховуються Державною статистичною службою за методологією розробленою спільно із НАН України та ПРООН⁵⁷⁷. Індекс враховує 33 індикатори згруповані у 6 блоків відповідно до основних аспектів якості людського розвитку: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця і освіта. Враховувались дані за 2017 рік, окрім Донецької та Луганської областей, для котрих останній розрахунок проводився у 2013 р.

Нормалізовані значення параметра «Інститути» для українських областей наведено на Рис. 4.11. Найвищі рівні якості людського розвитку притаманні для західних областей України та Харківської обл.; найнижчі значення – у Кіровоградській, Херсонській і Житомирській областях.

Параметр «Інтелігенція» включатиме два субпоказники: процент активного населення із вищою освітою за даними звіту Держстату «Економічна активність населення України 2017»⁵⁷⁸ і якість університетів в регіоні, що розраховується як сумарна величина рейтингу усіх університетів регіону за шкалою «Топ-200 України»⁵⁷⁹ (розраховується Центром міжнародних проєктів «Євро-

⁵⁷⁷ Регіональний людський розвиток. Статистичний Збірник. 2018. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr_2017_pdf.pdf.

⁵⁷⁸ Економічна активність населення України, 2018. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_EAN_2017.pdf.

⁵⁷⁹ Освіта в Україні: Базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-buulet.pdf>.

освіта»⁵⁸⁰, в партнерстві з міжнародною групою експертів *IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence*⁵⁸¹) та враховує оцінку якості науково-педагогічного потенціалу, якості навчання і міжнародного визнання.

Рис. 4.11. Нормалізовані значення параметра «Інститути» для областей України, 2017 р.

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

На рис. 4.12 подано нормалізовані значення параметра «Інтелігенція» та субпоказника академічного рейтингу національних університетів для областей України. Найвищі значення параметра притаманні Київській, Харківській і Львівській областям; найнижчі – Рівненській, Волинській та Чернівецькій областям. За рейтингом університетів явно домінують Київська і Харківська області; Волинська і Кіровоградські області – серед аутсайдерів.

Параметр «Інспірація» включатиме показник частки у загальному населенні працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за даними Звіту «Наукова та інноваційна діяльність України» Держстату⁵⁸². В ідеалі в якості субкритерію даного параметра варто було б включити індикатори часток зайнятості за категоріями керівників, професіоналів та фахівців, однак Де-

⁵⁸⁰ Методика визначення рейтингів «Топ-200 Україна». *Євро Освіта*. URL: <http://www.euroosvita.net/?category=33> (Дата звернення: 1.12. 2018).

⁵⁸¹ Observatory on Academic Ranking and Excellence. IREG. URL: <http://ireg-observatory.org/en/> (Last accessed: 28.12.2018).

⁵⁸² Наукова та інноваційна діяльність України, 2017. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf.

ржстат не публікує таку звітність у регіональному розрізі. Також у 2018 р. були внесені зміни до Закону України «Про культуру»⁵⁸³, якими регламентуються види економічної діяльності, котрі слід відносити до креативних індустрій, що, однак, не знайшло наразі втілення у статистичній інформації.

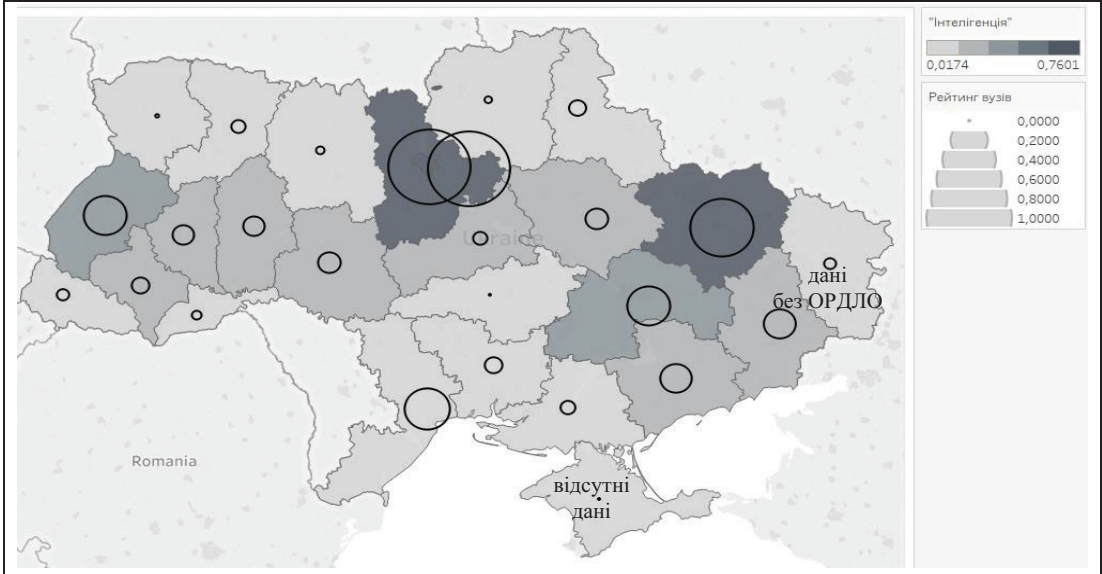

Рис. 4.12. Нормалізовані значення параметра «Інтелігенція» (заливання) і академічного рейтингу національних університетів (діаметр кола) в Україні

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

У чистому вигляді розрахований параметр «Інспірації» продемонстрував високий рівень кореляції із значеннями параметра «Інтелігенція» – коефіцієнт кореляції становив 0,87. З метою усунення значної колінеарності між розрахованими показниками, ми здійснили уточнення параметра інспірації скорегувавши його першопочаткове значення на величину параметра «Інтелігенції» (аналогічна корекція здійснювалась також при оцінці креативності європейських регіонів). Таке уточнення дозволяє оцінити приріст відносної кількості осіб задіяних у генерації інновацій, порівняно із рівнем освіченості і якістю освіти в регіоні.

Порівняння значень параметра «Іспірації» для українських областей до і після корекції наведено на рис. 4.13. Найвище номінальне значення інспірації спостерігалось для Київської, Харківської і Дніпропетровської областей. Після

⁵⁸³ Про культуру: про внесення змін до Закону України від 19.06.2018 № 2458-VIII щодо визначення поняття «креативні індустрії" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2458-19> (Дата звернення: 14.12. 2018).

корекції на параметр «Інтелігенція» до трійки лідерів разом із Київською починають входити Сумська і Чернівецькі області.

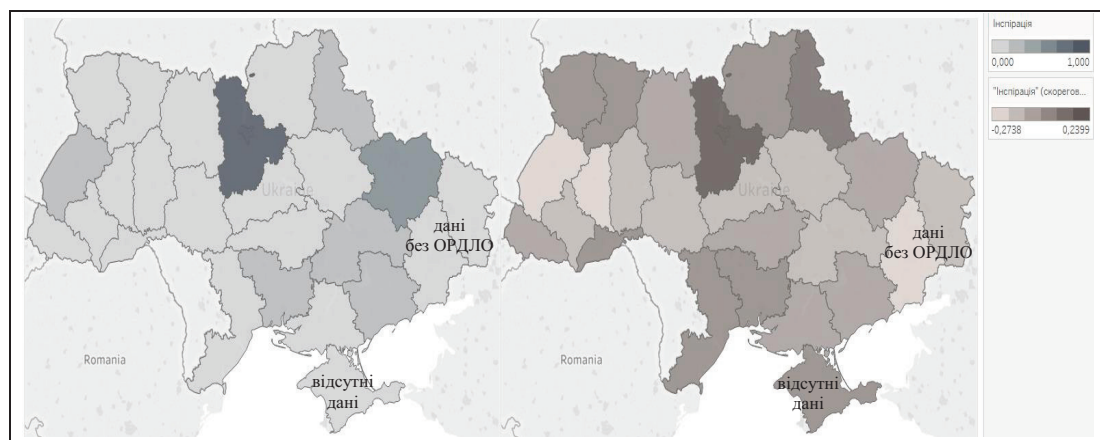

Рис. 4.13. Нормалізовані значення параметра «Інспірація» із коригуванням на рейтинг «Інтелігенції» (зліва) і без корекції (справа) для України

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Параметр «Інфраструктура» включатиме такі критерії як:

– частка домогосподарств регіону, які мають доступ до послуг Інтернету вдома із Статистичного збірника Держстату «Регіони України»⁵⁸⁴;

– частка фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок за рахунок коштів держбюджету та на замовлення організацій державного сектору у структурі регіонального ВВП за даними Звіту «Наукова та інноваційна діяльність України» Держстату⁵⁸⁵.

– обсяг пасажиропотоку локального міжнародного аеродрому за 2017 р. за даними Державної авіаційної служби України⁵⁸⁶.

Візуалізація рейтингів областей України щодо параметра «Інфраструктура» (із виокремленням субпоказника відносного обсягу державних витрат на НДДКР) наведено на рис. 4.14. Найвище значення параметра креативної інфраструктури спостерігається для Київської, Харківської і Дніпропетровської областей; найнижчі – для Вінницької, Донецької і Житомирської областей.

⁵⁸⁴ Державна служба статистики України. *Статистичний Збірник «Регіони України» у 2-х Частинах*. 2018. URL: database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn_2018.pdf.

⁵⁸⁵ Наукова та інноваційна діяльність України, 2017. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf.

⁵⁸⁶ Оперативна інформація Державна авіаційна служба України. URL: <https://avia.gov.ua/pro-nas/statistika/operativna-informatsiya> (Дата звернення: 11.12. 2018).

Значення усіх складових чотирьох параметрів креативності спочатку нормалізувались в діапазоні від 0 до 1 (нормалізація відбувалась за формулою: Нормалізоване значення = (Значення показника – Мінімальне значення) / (Максимальне значення – Мінімальне значення)). Агрегація значень суб-показників розглянутих параметрів здійснювалась через розрахунок їх середнього геометричного.

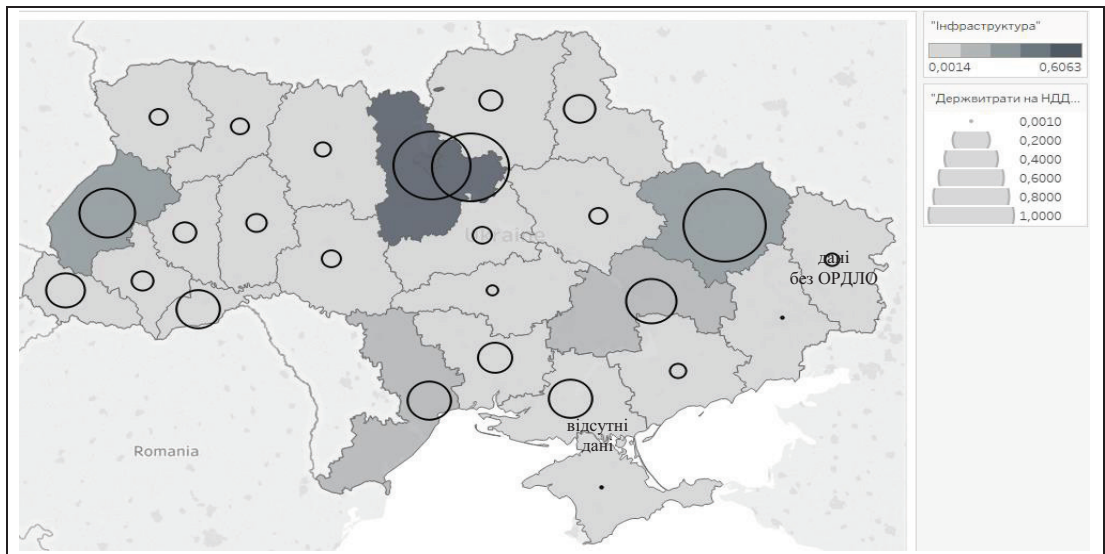

Рис. 4.14. Нормалізовані значення параметра «Інфраструктура» (заливання регіону) та субпоказника державних витрат на НДДКР (діаметр кола)

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату із використанням інструментарію *Tableau 2019.1*.

Для оцінки ефекту груп параметрів «4-і» застосуємо систему рекурсивних рівнянь аналогічних рівнянням 3.7 та 3.8. В якості результуючих змінних обрано два індикатори:

1. Частка внутрішніх недержавних поточних витрат суб'єктів регіону на виконання наукових досліджень і розробок (здійснені за рахунок власних коштів, коштів організацій підприємницького сектору, сектору вищої освіти, приватних некомерційних організацій, іноземних та інших джерел) за даними Звіту «Наукова та інноваційна діяльність України» Держстату⁵⁸⁷ у співвідношенні до регіонального ВВП;

2. Кількість заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників в регіоні за даними Державного підприємства «Український інститут інте-

⁵⁸⁷ Наукова та інноваційна діяльність України, 2017. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf.

лектуальної власності» (Укрпатент)⁵⁸⁸ поділена на чисельність населення регіону⁵⁸⁹.

Порівняння рангів областей України відповідно до нормалізованих значень відносних показників недержавних внутрішніх витрат на НДДКР та кількості заявок на винаходи та корисні моделі здійснюється на рис. 4.15.

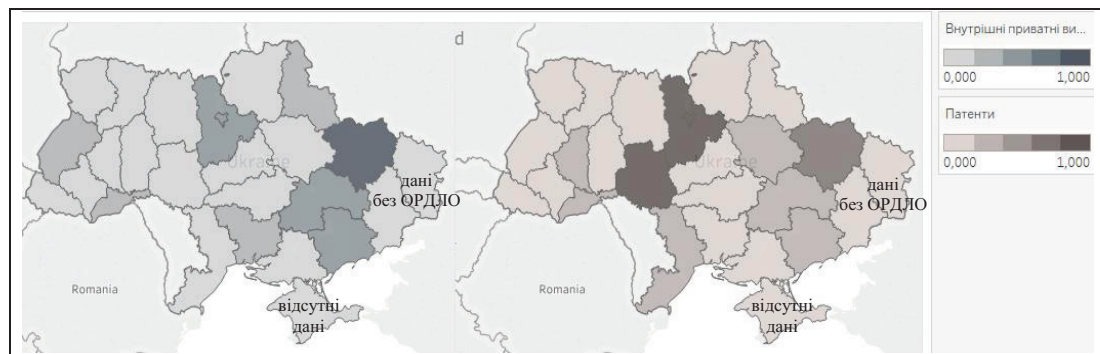

Рис. 4.15. Порівняння областей України відповідно до нормалізованих значень відносних показників недержавних внутрішніх витрат на НДДКР (зліва) та кількості заявок на винаходи та корисні моделі (справа)

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію Tableau 2019.1.

Загальна логіка дослідження впливу параметрів креативності та система β -коефіцієнтів наведені на рис. 4.16. Модель ґрунтується на основі вибірки даних по 25 областях України. Через відсутність частини статистичних даних до вибірки не ввійшли Автономна республіка Крим; Донецька та Луганська області розглянуті без врахування інформації по окупованих територіях ОРДЛО. Дані по м. Київ агреговані із показниками Київської області. Досліджувались дані за 2017 р. (для окремих показників статистична інформація була доступна за більш ранній період, про що вказувалось при їх першій згадці).

Матриця кореляції параметрів креативності «4-і» та їх складових субпоказників наведена в табл. 4.8. Результати кореляції параметрів креативності областей України суттєво відрізняються від результатів отриманих для європейських регіонів. Хоча між більшістю параметрів креативності та результуючими змінними спостерігається доволі суттєвий лінійний зв'язок (окрім «Інститутів»

⁵⁸⁸ Промислова власність у цифрах. Показники діяльності міністерства економічного розвитку і торгівлі України та державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за 2017 р. URL: <https://ukrpatent.org/uk>.

⁵⁸⁹ Державна служба статистики України. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року. 2018. URL: database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn2018.pdf.

та «Інспірації» з коригуванням на рівень інтелекції), однак спостерігається домінування державного сектору в ініціації винаходів та корисних моделей.

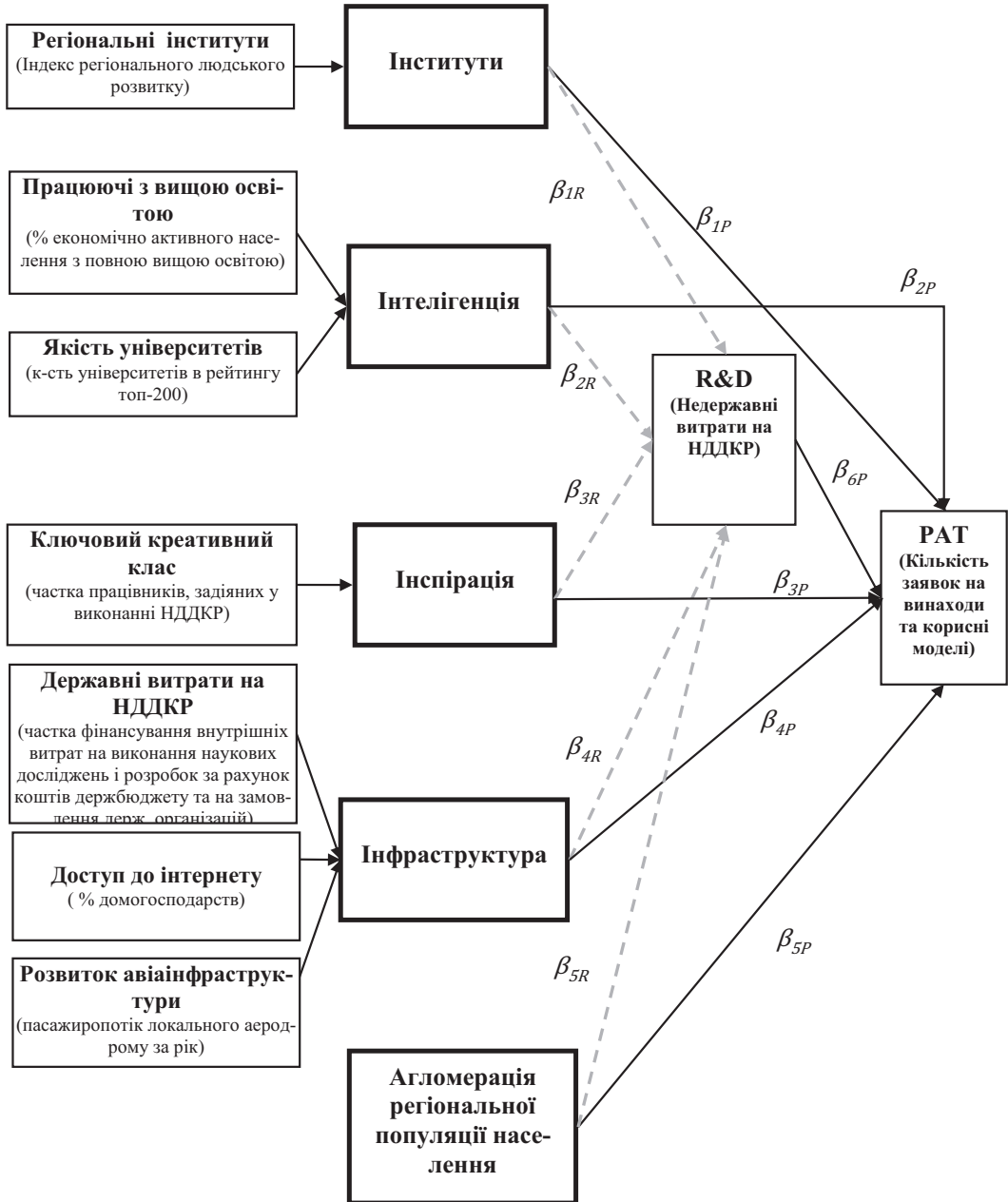

Рис. 4.16. Логіка рекурсивної системи розрахунку рівня впливу параметрів креативності та агломерації населення для регіонів України

Джерело: сформував автор.

Таблиця 4.8

Матриця кореляції між параметрами регіональної креативності та агломерації населення регіонів України

	РАТ	R&D (недержавні витрати на НДДКР)	Інститути	Працюючі з вищою освітою	Якість університетів	Інтелекція	Інспірація	Інспірація (з корегуванням на Інтелекцію)	Державні витрати на НДДКР	Широко-смуговий інтернет	Авіаінфраструктура	Інфраструктура	Агломерація населення
РАТ	X												
Приватні витрати на НДДКР	0,601	X											
Інститути	0,255	0,241	X										
Працюючі з вищою освітою	0,078	0,191	0,206	X									
Якість університетів	0,787	0,683	0,114	0,040	X								
Інтелекція	0,767	0,779	0,273	0,343	0,897	X							
Інспірація	0,768	0,796	0,132	0,122	0,935	0,870	X						
Інспірація (з корегуванням на інтелекцію)	0,229	0,264	-0,204	-0,345	0,343	0,032	X						
Державні витрати на НДДКР	0,710	0,792	0,316	0,138	0,866	0,856	0,869	X					
Широко-смуговий інтернет	-0,010	0,360	0,450	-0,078	0,028	0,104	0,104	0,032	0,177	X			
Авіаінфраструктура	0,651	0,367	-0,025	-0,018	0,859	0,650	0,831	0,558	0,627	-0,107	X		
Інфраструктура	0,721	0,669	0,213	0,002	0,956	0,846	0,898	0,354	0,888	0,130	0,833	X	
Агломерація населення	0,518	0,447	-0,034	-0,054	0,796	0,723	0,640	0,046	0,562	0,027	0,646	0,719	X

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Аналізуючи результати розрахунків коефіцієнтів кореляції в розрізі параметрів креативності для вітчизняних регіонів можна відмітити значно нижчий рівень лінійного зв'язку значень результуючих змінних та параметра «Інститутів», у порівнянні із іншими параметрами креативності та агломерації. Привертає увагу також відсутність лінійного зв'язку між досліджуваними параметрами та процентом освіченості в регіоні, тоді як якість університетської освіти характеризується високим рівнем кореляції із результуючими змінними. Серед найвищих показників рівня лінійного зв'язку варто відмітити державні витрати на НДДКР, тоді як із покриття широкопasmовим інтернетом у результуючих змінних кореляція майже відсутня.

Аспект полюсів зростання в Україні, виражений через параметр агломерації, характеризується доволі високим лінійним зв'язком із параметром рівня винаходів та корисних моделей (і дещо меншим для індикатора рівня приватних витрат на НДДК). Очікувано значення параметра агломерації сильно корелює із рівнем інфраструктури (зокрема показниками розвитку авіаінфраструктури та обсягу державних витрат на НДДКР). Варто відмітити негативну (але слабку) лінійну кореляцію параметрів агломерації та інститутів, що може свідчити про тенденцію до розвитку вітчизняних агломерацій більше за принципом полюса зростання, а не розвитку.

Результати регресійної моделі впливу параметрів креативності та агломерації на досліджувані змінні наведені в табл. 4.9. Для аналізу ми використали регресійні рівняння аналогічні до моделей 3.7 та 3.8, однак самі параметри моделей суттєво відрізняються від тих, що застосовувались для європейських регіонів через особливості вітчизняних статистичних баз даних. Тобто, спершу (стовбець 1 таблиці) ми розглянемо вплив параметрів креативності «4-і» та агломерації на величину приватних витрат на НДДКР ($R\&D = \beta_{0R} + \beta_{1R}$ «Інститути» + β_{2R} «Інтелігенція» + β_{3R} «Інспірація» + β_{4R} «Інфраструктура» + β_{5R} «Агломерація» + ε_R), після цього (стовбець 2 таблиці) – вплив згаданих параметрів на відносну кількість заявок на винаходи та корисні моделі в регіонах України ($PAT = \beta_{0P} + \beta_{1P}$ «Інститути» + β_{2P} «Інтелігенція» + β_{3P} «Інспірація» + β_{4P} «Інфраструктура» + β_{5P} «Агломерація» + β_{6P} $R\&D$ + ε_P). Зрештою, задля збереження принципу рекурсивності, у 3-му стовбці таблиці розрахунок відбудеться без врахування параметра приватних витрат на НДДКР.

Незважаючи на невеликий обсяг вибірки, усі три сформовані моделі виявились значущими із допустимим рівнем стандартної помилки та високим рівнем достовірності (R^2 в усіх випадках виявився суттєво вищим 0,50). Аналізуючи результати дослідження, насамперед привертає увагу те, що в Україні відносний обсяг приватних витрат на НДДКР зовсім не впливає на приріст відносної

кількості заявок на винаходи та корисні моделі (залежність, навпаки є негативною). Натомість єдиним дійсно ефективним і статистично значущим параметром є «Інтелігенція», а точніше – індикатор якості університетської освіти, що помітно при моделюванні у більш деталізованому вираженні.

Таблиця 4.9

**Результати регресії залежності параметрів регіональної креативності
областей України згідно моделей 3.7, 3.8 в 2017 р.**

Залежна змінна	R&D (модель 3.7)		PAT (модель 3.8)		PAT (модель 3.2 без врахування R&D)	
	1		2		3	
	β	SE	β	SE	β	SE
β_0	-0,018	0,07	0,013	0,08	0,017	0,08
R&D			-0,206	0,28		
Інститути	0,062	0,13	0,095	0,16	0,082	0,16
Інтелігенція	1,46***	0,37	1,31**	0,60	1,015**	0,44
Інспірація (скорегована)	0,811	0,39	0,670	0,52	0,503	0,46
Інфраструктура	-0,555	0,58	-0,051	0,71	0,063	0,68
Агломерація	-0,140	0,20	-0,079	0,06	-0,050	0,23
Множ. R	0,843		0,807		0,800	
R ²	0,711		0,650		0,640	
SE	0,152		0,182		0,180	
Nobs	24		24		24	

Примітки: *, **, *** позначають рівні значущості 90, 95 і 99% відповідно;

Множ. R – коефіцієнт множинної кореляції; R² – коефіцієнт детермінації;

Nobs – обсяг вибірки; SE – стандартна помилка;

Джерело: розраховано автором

Другим за величиною впливу (однак статистично незначущим) є параметр інспірації, скорегований на інтелігенцію. Вплив решти параметрів (в тому числі і агломерація) є незначно відмінним від нуля. Отже, можна зробити висновок, що в регіонах України інновації насамперед формуються в університетських спільнотах, роль ж корпоративного сектору залишається незначним (можливим поясненням може бути те, що інновації створені у філіях іноземних ТНК на території України, реєструються у патентних бюро материнських держав розташування центральних офісів корпорацій).

За аналогією із розрахунком комплементарного індексу глокалізації для європейських регіонів, здійснимо також оцінку деяких аспектів глокалізації для областей України, котрі є здебільшого екзогенними, на відміну від індигенних параметрів креативності. Враховуючи відмінності вітчизняної системи статис-

тики та відсутність частини даних (особливо в аспекті оцінки діяльності іноземно контрольованих підприємств), методологія розрахунку субіндексів глокалізації потребує певної корекції:

1. Індекс генерування хвиль глобалізації, як і у випадку регіонів ЄС, включатиме наступні параметри креативності: «Інспірація», скорегований із врахуванням «Інтелігенції», «Інфраструктура». В якості уточнюючих параметрів використовуватимуться також:

- співвідношення кількість заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників до чисельності населення в регіоні;
- частку прямих інвестицій (акціонерний капітал) з регіонів України в економіку країн світу⁵⁹⁰ у відношенні до регіонального ВВП;
- співвідношення експорту товарів і послуг до регіонального ВВП.

2. Індекс резистенції хвилям глобалізації (т. зв. «густина» регіону) є композитом більш пасивних параметрів креативності («Інститутів» та «Інтелігенції»), а також низки додаткових параметрів:

- показник державних витрат на НДДКР, що є складовою параметра «Інфраструктура» і може розглядатись як індикатор державної підтримки локальної/національної креативної ідентичності;
- реверс⁵⁹¹ співвідношення припливу ПІІ до ВВП у регіоні;
- реверс співвідношення імпорту товарів та послуг до ВВП регіону.

3. Індекс трансформації хвиль глобалізації включатиме частину параметрів креативності («Інспірації» без корекції відповідно параметра «Інтелігенція», «Інфраструктура») та допоміжні параметри:

- співвідношення кількість заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників до чисельності населення в регіоні;
- реверс показників чистого притоку прямих іноземних інвестицій у співвідношенні до регіонального ВВП;
- співвідношення чистого експорту до ВВП регіону для врахування важливості та вектору регіональних потоків товарів і послуг.

Також усі субіндекси в якості шостого параметра враховували наявність в регіоні природного полюсу зростання, вираженого рівнем агломерації населення.

⁵⁹⁰ По частині областей статистика вкладенню прямих інвестицій закордон відноситься до конфіденційних даних. У таких випадках ми вказували обсяг інвестицій як рівний нулю.

⁵⁹¹ Реверс розраховувався за формулою: Нормалізоване реверсне значення показника = $1 - ((\text{Значення показника} - \text{Мінімальне значення}) / (\text{Максимальне значення} - \text{Мінімальне значення}))$

Методика розрахунку субіндексів глокалізації для областей України наведена в табл. 4.10

Таблиця 4.10

Структура системи індексів глокалізації для регіонів України

Субіндекс		Індекс генерування хвиль глобалізації	Індекс резистентності хвилям глобалізації («густина» регіону)	Індекс трансформації хвиль глобалізації
		1	2	3
Складові	а	«Інспірація»* із корекцією на «Інтелігенцію»*	«Інститути»*	«Інспірація»* без корекції до «Інтелігенції»*
	б	«Інфраструктура»	«Інтелігенція»*	«Інфраструктура»*
	в	Співвідношення кількість заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників до чисельності населення в регіоні	Частка державних витрат на НДДКР в регіональному ВВП	Співвідношення кількість заявок на винаходи і корисні моделі від національних заявників до чисельності населення в регіоні
	г	Частка прямих інвестицій (акціонерний капітал) з регіонів України в економіку країн світу у відношенні до ВВП регіону	Реверс співвідношення припливу ПІІ до ВВП у регіоні;	Реверс чистого притоку прямих іноземних інвестицій у співвідношенні до регіонального ВВП
	д	Співвідношення експорту товарів і послуг до регіонального ВВП.	Реверс співвідношення імпорту товарів та послуг до ВВП регіону	Співвідношення чистого експорту до ВВП регіону
	е	Природний полюс (агломерація населення)		

Примітка: * – характеристики параметрів вказані на рис. 4.16.

Джерело: сформував автор.

Усі три субіндекси глокалізації для областей України розраховувались як сума нормалізованих значень шести складових показників за 2017 р. (дані по м. Київ просумовано із даними по Київській області; Луганська та Донецька області розглядалися без врахування окупованих територій; АР Крим виключена із аналізу). А отже, діапазон коливання допустимих значень індексів знаходився в проміжку від 0 до 6-ти (проте, максимальне значення отримане на практиці для усіх трьох субіндексів становило 4,72).

Результати розрахунку субіндексів глокалізації наведені у табл. 4.11. Аналізуючи значення субіндексів, насамперед привертає увагу неймовірно низьке середнє значення індексу генерування хвиль глобалізації (0,76), що свід-

чить про практично непомітну роль більшості українських регіонів у заданні вектору глобальних потоків товарів, капіталу та новацій. Найвищі значення індексу генерування хвиль глобалізації спостерігається у Київській (3,16), Донецькій (2,27) і Харківській (1,50) областях. Найнижчі – у Житомирській (0,14), Кіровоградській (0,11) і Хмельницькій (0,02) областях.

Таблиця 4.11

Значення субіндексів глокалізації для областей України, 2017 р.

Область	Індекс генерування хвиль глобалізації	Індекс резистентності хвилям глобалізації («густина» регіону)	Індекс трансформації хвиль глобалізації
Вінницька	1,03	2,88	2,16
Волинська	0,34	1,46	0,49
Дніпропетровська	1,50	2,99	2,38
Донецька	2,27	2,72	2,68
Житомирська	0,14	2,03	1,03
Закарпатська	1,09	1,92	1,23
Запорізька	1,05	2,51	1,98
Івано-Франківська	0,25	2,60	0,98
Київська	3,16	3,08	3,63
Кіровоградська	0,11	2,11	1,13
Луганська	0,32	2,25	1,09
Львівська	0,84	3,56	1,79
Миколаївська	0,94	2,57	1,82
Одеська	1,22	2,55	1,96
Полтавська	0,43	2,55	1,32
Рівненська	0,24	2,14	1,08
Сумська	0,49	2,39	1,39
Тернопільська	0,32	2,83	1,37
Харківська	1,50	4,72	3,00
Херсонська	0,17	2,33	1,15
Хмельницька	0,02	2,34	1,05
Черкаська	0,15	2,43	1,16
Чернівецька	0,42	3,29	1,39
Чернігівська	0,20	2,08	0,98
Середнє значення	0,76	2,60	1,59

Джерело: розраховано автором.

Натомість середнє значення субіндексу резистенції хвилям глобалізації характеризується значно вищим значенням (2,60), а отже, можна вести мову про порівняно високий рівень «густини» вітчизняних регіонів до дії глобальних чинників впливу. Особливо високі значення притаманні Харківській (4,72), Львівській (3,56) і Чернівецькій (3,29) області. Найнижче значення індексу спостерігалось у Житомирській (2,03), Закарпатській (1,92) і Волинській (1,46) областях, що свідчить про високий рівень залежності від зовнішніх потоків.

Середнє значення субіндексу трансформації хвиль глобалізації становить 1,59. Як і у випадку субіндексу генерування хвиль глобалізації, найвищі значення характерні для Київської, Харківської і Донецької областей (3,63, 3,00 і 2,68 відповідно). Найнижчі значення – у Чернігівській, Львівській (по 0,98) і Волинській (0,49) областях. А отже, рівень локального впливу українських регіонів на глобальні потоки формально є не надто високим.

Порівнюючи між собою результати розрахунку субіндексів глокалізації, можна відмітити існування міцного лінійного зв'язку між субіндексами генерації та трансформації хвиль глобалізації (табл. 4.12). Схожа залежність між розрахованими індексами спостерігалась і для європейських регіонів.

Таблиця 4.12

**Матриця коефіцієнтів кореляції (курсив) та регресійних рівнянь
для субіндексів глокалізації для регіонів України**

	Індекс генерації	Індекс резистенції	Індекс трансформації
Індекс генерації	X		
Індекс резистенції	0,449 $y = 0,38x + 2,31$ $R^2 = 0,20$	X	
Індекс трансформації	0,921 $y = 0,89x + 0,92$ $R^2 = 0,85$	0,697 $y = 0,80x - 0,48$ $R^2 = 0,49$	X

Джерело: сформував автор.

На рис. 4.17 зображено 3D-графік залежності між значеннями субіндексу трансформації та решти двох субіндексів глокалізації, у якому середньозважена відстань скорегована за методом найменших квадратів.

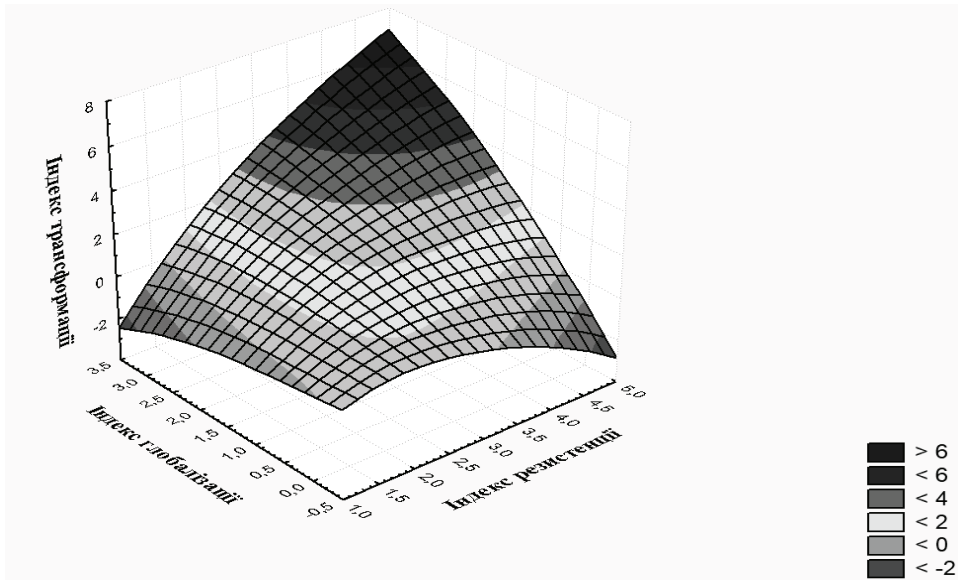

Рис. 4.17. 3D-графік залежності між значеннями субіндексів глокалізації для регіонів України (середньозважена відстань скорегована за методом найменших квадратів)

Джерело: сформовано автором із використанням інструментарію STATISTICA 8.0.

Застосування розробленої нами методології розрахунку субіндексів глокалізації для вітчизняних регіонів є першою спробою кількісної оцінки та порівняння процесів економічної глокалізації в аспекті регіонального розвитку. Результати аналізу демонструють відносно більшу важливість зовнішньої орієнтації локально згенерованих потоків капіталу, товарів та новацій для досягнення високого рівня регіональної глокалізації, в порівнянні із внутрішнім регіональним розвитком параметрів резистентності хвилям глобалізації.

4.4. Механізм інтеграції України у європейську систему регіонального розвитку

В Україні формування полюсів зростання розглядається переважно в суто теоретичній площині, а розробка комплексної програми просторового розвитку держави перебуває на початковому етапі. Проте варто відмітити, що територіальна політика уряду 2016–2019 рр., створеного коаліцією депутатських фракцій VIII скликання, містила багато рис притаманних стратегіям полюсів розвитку (хоча про це прямо не зазначалось). Особливо варто відмітити два акценти політики уряду:

- ініціація реальної децентралізації;
- потужний розвиток транспортної інфраструктури з акцентом на сполучення між обласними центрами (природними полюсами) інтеграцію до європейських транспортних коридорів.

Незважаючи на критику за надто «кейнсіанський» підхід до імплементації засад економічного розвитку держави, протягом останніх років уряду вдалось відійти від обмежень традиційної політики територіальної розбудови із акцентом виключно на субсидування відстаючих регіонів та створення податкових гаваней. Так, до 2016 р. для врахування особливостей розвитку окремих територій України було розроблено низку спеціальних правових режимів економічної діяльності (СПРЕД), які потенційно могли дати поштовх для розвитку полюсів зростання. Відповідно до національного законодавства сьогодні виділено чотири форми СПРЕД:

- Спеціальні (вільні) економічні зони (податкові гавані);
- Території пріоритетного розвитку (субсидування відстаючих територій);
- Технологічні парки;
- Наукові парки.

Однак, результати їх діяльності виявились неоднозначними і часто використовувались як легальний механізм ухилення від сплати податків. Сучасна епоха розвитку глобального суспільства вимагає активного залучення усіх локальних стейкхолдерів для досягнення конкурентного та стабільного розвитку. На ранніх етапах просторової розбудови очікувалось, що фасилітаторами локальної інституційної співпраці можуть стати кластери, які, проте, не стали масовим явищем в Україні. Перші спроби створення кластерів, почалися в 1998 р.; наразі їх сформувався близько трьох десятків (причому частина із них існує лише «на папері»).

Вважаємо, що зростання конкурентоспроможності територіальних структур України повинно відбуватись відповідно до наступної засадничої моделі поєднання централізованих та децентралізованих векторів зусиль:

- принцип місцевого підходу до розвитку територій із акцентом на експлуатацію локальних переваг та врахування реалій глокалізованого світу;
- централізоване стимулюванням розвитку сформованих природних полюсів розвитку та залучення останніх до європейських осей розвитку.

Місцевий підхід рекомендується втілювати для посилення інституційної інклюзії як у межах полюсів розвитку, так і в депресивних регіонах. Слід відмітити, що перші кроки до перегляду пріоритетів просторової організації влади та формування нової регіональної політики в Україні розпочався у 2014 р. при проголошенні засад децентралізації.

Комплексне бачення реформ представлене у «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», у якій реформа державного управління визначена серед 10 ключових моментів. Децентралізація влади, реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою передбачає виконання таких завдань:

- ❖ запровадження триланкової системи адміністративно-територіального устрою;
- ❖ визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, здатної забезпечити доступність та якість публічних послуг, що надаються такими органами;
- ❖ досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади шляхом передачі функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій виконавчим органам рад відповідного рівня;
- ❖ здійснення бюджетної децентралізації, в тому числі шляхом перерозподілу загальнодержавних податків, забезпечення гарантованої Конституцією України автономності місцевих бюджетів, закріплення за кожною ланкою самоврядування стабільної дохідної бази для реалізації їх функцій та стимулювання податкоспроможності громад;
- ❖ створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для зміцнення економічної бази розвитку територіальних громад;
- ❖ забезпечення доступності та якості публічних послуг⁵⁹².

⁵⁹² Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: постанова Каб. Міністрів України від 06.08.2014 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/385-2014-%D0%BF> (Дата звернення: 1.12.2018).

На основі зазначених стратегічних документів розроблені концептуальні засади реформування територіальної організації влади в Україні та формується законодавчо-нормативне забезпечення реформування базової ланки адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування – територіальних громад.

У 2015 року був прийнятий Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад», який потенційно може надати стимулу для нового якісного витка розвитку полюсів зростання. Даний закон дозволив органам місцевого самоврядування об'єднуватись у територіальні громади, а де-факто утворювати нові адміністративно-територіальні одиниці – об'єднані територіальні громади (ОТГ).

Процес формування ОТГ не можна назвати надто динамічним: станом на 2015 рік в Україні було сформовано 159 ОТГ; станом на 2016-й – 366; на 2017-й – 665; а станом на березень 2019-го – вже 884 об'єднані громади – з 1285 ОТГ, які додано до наявних перспективних планів, разом із 78 ОТГ, що станом на березень 2019 року очікували на рішення ЦВК щодо проведення своїх перших виборів і формалізації свого статусу об'єднаних територіальних громад¹⁵. Зазначені 884 ОТГ об'єднали 4110 місцевих рад. До їх складу ввійшло 24 міста обласного значення, до яких приєдналося 59 навколишніх громад, а також 37 ОТГ, до яких приєдналася 71 територіальна громада. Станом на квітень 2019 року територія сформованих ОТГ становить більш ніж третину (38,5%) загальної площі України. У таких громадах проживає понад 9,1 млн людей (що становить 25,7 % загального населення України). А загалом у спроможних громадах, якими є ОТГ та міста обласного значення, проживає майже 70% населення держави. Середня кількість територіальних громад, що об'єдналися в одну ОТГ, становить 4,6, а середня чисельність населення однієї ОТГ – 10 284 особи⁵⁹³ (рис. 4.18).

У контексті завдань прискорення децентралізації зростає потреба у визначенні комплексу проблем, нагромаджених практикою децентралізації, що свідчать про її недостатню нормативну й інституційну урегульованість і впливають на перспективи створення нових ОТГ:

– незрозумілі межі управлінських свобод об'єднаних територіальних громад. Унаслідок нерозв'язання питання з наглядом за діяльністю громад і рішеннями їх управлінських органів ці питання передано на розсуд самих громад. У разі прийняття рішень, що не належать до компетенції громади або звужують

⁵⁹³ Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на початок 2019 року URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>

права громадян, це створює прецедент щодо можливості й подальшого прийняття таких рішень;

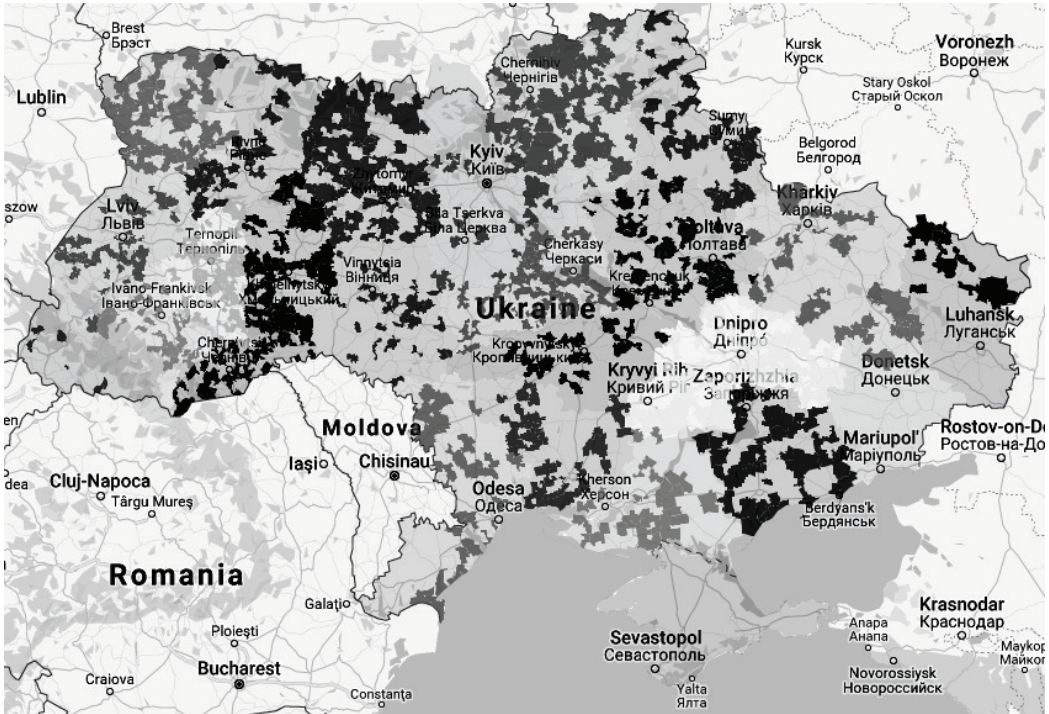

Рис. 4.18. Карта покриття ОТГ території України

Джерело: Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/map>

– відсутність ясних і чітких перспектив того, що відбудеться після 100 % об'єднання громад, як це змінить структуру управління та розподіл адміністративних важелів і ресурсів;

– відсутність розуміння того, як об'єднані територіальні громади мають самовизначитися на території району та регіону, якою буде їх взаємодія із цими територіальними утвореннями;

– слабка прив'язка системи реформування місцевого самоврядування до процесів, що відбуваються загалом у країні, зокрема до секторальних реформ. Зміна місцевого самоврядування змушує змінюватися і систему секторального управління в державі – від зміни переліку даних, що підлягають статистичним спостереженням, до зміни механізмів реалізації управлінських рішень центральних органів виконавчої влади на місцях;

– неможливість чітко встановити, як впливає формування об'єднаних територіальних громад на якість життя людини, відсутні критерії оцінювання

впливу складових реформи децентралізації на формування життєвого середовища громадян⁵⁹⁴.

Подальше успішне впровадження реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади, реформування територіальних громад як елементів базового рівня територіального управління має відбуватися у контексті системної реформи адміністративно-територіального устрою. Завершення процесу об'єднання територіальних громад, проведення нових місцевих виборів у 2020 році має кореспондуватися з формуванням нової системи адміністративно-територіального устрою, реформуванням територіальної організації влади на суб-регіональному (районному) рівні, синхронізацією цього процесу з упровадженням освітньої, медичної й інших секторальних реформ. Має бути встановлено критерії, яким повинні відповідати адміністративно-територіальні одиниці всіх рівнів на основі ухвалення базового законодавства щодо нової системи адміністративно-територіального устрою та прискорення об'єднання територіальних громад тільки відповідно до перспективних планів формування територіальних громад областей і вимог методики щодо визначення їх спроможності.

Звісно, місцеве самоврядування не можна повністю ізолювати від державних органів влади, адже реальні можливості органів на місцях виявляються на практиці вкрай обмеженими. Крім того Україні ще потрібно пройти тривалий процес формування повноцінного активного громадянського суспільства. Значні зусилля також необхідно прикласти й в законотворчому процесі – насамперед в аспекті поліцентричного розвитку, нормативного регулювання діяльності великих міських агломерацій, становлення осей розвитку і т. п.

Реформа децентралізації відбувається в Україні у вельми складних умовах високих системних ризиків зовнішнього та внутрішнього походження. Одним з основних внутрішніх ризиків є глибока інституційна криза. Розвиток подій довкола виборів Президента України 2019 року засвідчив, що наростання цієї кризи, на жаль, досі не зупинено.

Генеza інституційної кризи в Україні пов'язана насамперед із кризою ідентичностей. Під впливом як глобальних трендів, так і накопичених внутрішніх суперечностей, політичних катаклізмів тощо відбуваються різкі зміни соціальної структури, переформатування економічних відносин, що веде до «розмивання» інституційних рутин, а відтак – руйнування або ослаблення багатьох усталених інститутів. Це ускладнило ідентифікацію поведінки представників

⁵⁹⁴ Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.], за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2019. 192 с.

багатьох соціальних груп і структур бізнесу з певними інституційними моделями, викликало падіння рівня довіри до влади.

Додаткові ризики в сучасних умовах виникають для локальної ідентичності. Генеза цих ризиків пов'язана як із загальносвітовими трендами посилення гетерогенності територій, так і зі специфічними для України чинниками. Зокрема, виклики для локальної ідентичності формують:

- продовження процесів урбанізації та «вимивання» сільського населення, що видозмінює інституційний «профіль» міських поселень і послаблює базис ідентичності мешканців сільських територій;
- значні диспропорції місцевих ринків праці, що активізує вплив із праценадлишкових регіонів;
- потужні обсяги зовнішньої трудової міграції;
- компактне розміщення внутрішньо переміщених осіб (насамперед це стосується підконтрольних районів Донецької, а також Харківської та Запорізької областей) – це потребує реідентифікації членів громад-реципієнтів переселенців⁵⁹⁵.

За таких умов традиційні ретроспективні культурно-етнічні чинники територіальної ідентичності стають недостатніми. Мають формуватися нові чинники, завдяки яким суб'єкт відчуватиме свою єдність із територією, громадою, орієнтовану на міжпоколінську перспективу.

Критична ситуація, що складається з людським капіталом в Україні та спричиняється до зниження продуктивності його використання й наростання трудової еміграції, вимагає першочергової уваги до складових інституційного середовища, які сприятимуть зміцненню соціального капіталу. Це середовище має забезпечити мотивацію до удосконалення людського капіталу (навчання, перенавчання, збереження та зміцнення здоров'я), його продуктивної реалізації у процесі суспільного виробництва, сприяти зміцненню локальної ідентичності власників людського капіталу (що має мотивувати їх до продуктивної діяльності та послабити міграційні інтенції), закладати підґрунтя до формування та розширення бізнес-мереж.

Результати дослідження чинників та особливостей територіального розвитку, викладені в попередньому підрозділі, дають підстави вважати, що реформа децентралізації, яка здійснюється в Україні, спроможна ефективно протидіяти інституційній кризі, започаткувати тренд інституційної реконсолідації су-

⁵⁹⁵ Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.], за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2019. 192 с.

спільства завдяки відновленню ідентичностей на засадах їх локалізації.

Об'єднання громад і розширення їхніх повноважень і фінансових можливостей створюють необхідні умови для становлення складових соціального капіталу шляхом формування нових мереж «слабких» зв'язків у рамках об'єднаних громад. Як свідчить поширення практики міжмуніципальної співпраці, такі зв'язки мають тенденцію до розширення за межі громад. Децентралізація сприяє повнішому розкриттю локального потенціалу, що, поряд з іншим, веде до створення нових робочих місць, підвищення продуктивності праці, посилення капіталізації локальних ресурсів.

На основі забезпечення змістовної та дієвої взаємодії членів громад формується мотивація до встановлення усталених мережевих зв'язків, розширюються можливості залучення та відтворення людського капіталу на місцевому рівні. Різко прискорюється формування ідентичності членів громад, як у рамках їхньої активності в органах самоорганізації (локальна ідентичність), так і як власників людського капіталу, який реалізується на території громади (функціональна ідентичність). Поліпшуючи якість середовища життєдіяльності, місцеві громади формують матеріальні передумови для розвитку соціального капіталу. Зокрема, локальний благоустрій створює умови для міжособистісних комунікацій, поліпшення якості надання послуг вивільняє час і зусилля для спілкування, поліпшення якості доріг і транспортних комунікацій розширює рамки спільнот, об'єднаних комунікаціями та взаємодією.

Слід звернути увагу на важливу системну роль децентралізації в протидії тінізації економіки України. Як засіб інституційної модернізації децентралізація удосконалює локальні інституційні системи, роблячи їх адаптивними до структури локальних ресурсів, а відтак – оптимізуючи використання останніх. Між тим генеза тіньової економіки в Україні пов'язана з присвоєнням тіньовим бізнесом так званої перехідної ренти, джерелом якої є продукт, що виробляється ресурсами національної економіки, проте не охоплюється чинними інститутами перерозподілу, а отже, «приватизується» суб'єктами, які спроможні здійснювати опортуністичну поведінку, користуючись асиметрією розподілу економічної влади⁵⁹⁶. Інституційні зміни, що відбуваються в процесі децентралізації, відновлюють контроль над використанням локальних ресурсів, згортаючи можливості отримання перехідної ренти й конвертуючи її у легальний факторний дохід, перерозподілений на користь локальних спільнот. Детінізація, а отже – декорумпізація, що зумовлені децентралізацією, відіграють важливу роль у під-

⁵⁹⁶ Жаліло Я. Тіньова економіка як «інституційна пастка» на шляху економічної модернізації. *Економічна теорія*. 2018. № 2. С. 22–40.

вищенні довіри на горизонтальному рівні громад і на вертикалях «громада-Центр».

На описаних вище засадах подолання пасток периферійності децентралізація також веде до підриву домінування олігархічної моделі економічного устрою. Інституційні механізми горизонтальної співпраці знижують залежність громад від олігархічних вертикалей; може посилюватися конкуренція (і конкурентоспроможність) із боку територіальних громад за локальні ресурси (людські, аграрні, рекреаційні тощо). Якщо громада здебільшого й не спроможна перебрати на себе контроль над вертикально організованими бізнесами (тим більше, це часто економічно недоцільно), вона може вплинути на перерозподіл результату від використання локальних ресурсів, перерозподіливши на свою користь частину олігархічного надприбутку.

Між тим пряма загроза для тіньового бізнесу й олігархічних ієрархій, що створюється децентралізацією, може бути важливим мотиватором гальмування цього процесу або ж спроб його «адаптації» під потреби наявних корупційно-тіньових еліт.

Децентралізація справедливо може вважатися однією з найбільш «людноцентричних» реформ, що здійснюються в Україні. На основі зміцнення спроможності громад у стислі строки відбувається якісне поліпшення найближчого середовища життєдіяльності людей, спроможності реалізувати їхні прагнення до якісних освіти, медицини, культури, соціального захисту. Таке поліпшення відіграє важливу системну роль для консолідації суспільства. Оскільки в добу поширення прагматизму люди схильні довіряти насамперед власним оцінкам, якість надання основних публічних послуг виступатиме основним критерієм оцінки ними якості місцевої влади (самоврядування)⁵⁹⁷, а через неї – і якості влади в країні загалом. Якісні публічні послуги зміцнюють легітимність політики, що проводиться державою, а отже, є підґрунтям проведення системних реформ, зокрема тих, які мають «непопулярний» характер.

Отже, посилення ефективності децентралізації у здійсненні інституційних зрушень, необхідних для зміцнення локальної ідентичності членів громад, потребуватиме розширення *спроможності* громад до створення умов, сприятливих для розвитку локального бізнесу. Теза «не заважати» розвитку бізнесу, яка досить часто експлуатується в українському просторі, в умовах інституційної недостатності видається недоречною. Стихійна лібералізація, ймовірно, може бути сприятливою для розвитку бізнесу як такого, проте інтеграція розвитку

⁵⁹⁷ OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies. *OECD Publishing*. Paris, 2016. с. 228

бізнесу в розвиток громад потребуватиме цілеспрямованого інституційного будівництва. Зокрема – шляхом зацікавлення бізнесу в інвестуванні у формування інституційного (соціального) капіталу громади, який сформує локальні мережі, що дозволятимуть ефективніше використовувати локальні ресурси й отримувати вищу віддачу на вкладений капітал. Оптимальним видається підкріплення ефективного врядування в громадах «знизу» – через поширення соціальної відповідальності бізнесу та еволюцію цієї відповідальності від добродійності до інвестицій у місцевий розвиток. Саме на цих засадах може бути досягнуте інклюзивне зростання, яке поєднуватиме зростання продуктивності праці та зростання зайнятості⁵⁹⁸. Посилення дієвості громад у створенні ендегенних механізмів територіального розвитку заохочує до співпраці місцеві органи влади й органи місцевого самоврядування, бізнес-спільноту території та ділові асоціації, мешканців, організації громадянського суспільства, сприяє формуванню ними спільного бачення майбутнього їхньої громади як підґрунтя локальної ідентичності.

Узагальнюючи викладене вище, можна дійти висновку, що для формування нового підґрунтя ідентичності об'єднаних громад реформа децентралізації в Україні має забезпечувати розв'язання таких основних завдань:

- досягнення згуртованості громад навколо пріоритетних цілей територіального розвитку;
- побудова «інституційних екосистем громад» як основи для відбудови соціального капіталу;
- оптимізація та диверсифікація структури економік громад;
- поглиблення капіталізації потенціалів громад;
- запровадження адаптивної моделі стратегічного планування із залученням основних стейкхолдерів громади;
- реалізація потенціалу міжтериторіальної співпраці;
- співвіднесення розвитку громад із загальнонаціональними стратегіями секторального й регіонального розвитку⁵⁹⁹.

Ще одним особливо важливим напрямком регіонального розвитку є розбудова транспортної інфраструктури. Транспортна галузь є однією з базових галузей вітчизняної економіки, має розгалужену залізничну мережу, розвинуту мережу автомобільних шляхів, морські порти та річкові термінали, аеропорти

⁵⁹⁸ OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies. OECD Publishing, Paris, 2016. с. 228

⁵⁹⁹ Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.], за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2019. 192 с.

та широку мережу авіаційних сполучень, вантажних митних терміналів, що створює необхідні передумови для задоволення потреб користувачів транспорту у наданні транспортних послуг та розвитку бізнесу.

Так, через територію України проходить ряд міжнародних транспортних коридорів: Пан'європейські транспортні коридори № 3, 5, 7, 9 (рис. 4.19); коридори Організації співробітництва залізниць (ОСЗ) № 3, 4, 5, 7, 8, 10; Транс'європейська транспортна мережа (TEN-T), коридор Європа – Кавказ – Азія (ТРАСЕКА).

Рис. 4.19. Карта мережі транспортних коридорів в Європі

У Чорноморському та Азовському басейнах і дельті Дунаю працюють 13 морських портів, сукупна потужність вантажообробки яких становить більш як 230 млн. тон на рік. Територією України простягається 2714,5 кілометра внутрішніх водних шляхів, що належать до категорії судноплавних. Функціонує розвинута мережа паромного сполучення, морських контейнерних ліній, що з'єднують Україну з країнами-партнерами в Чорноморському регіоні. Національна мережа автомобільних доріг загального користування становить 169 652 кілометри. Експлуатаційна залізнична мережа України є однією з найбільших у Європі та досягає близько 20 951,8 кілометра, з яких 9 926,4 кілометра (47,4 ві-

дсотка) електрифіковані. Україна відіграє роль транзитного транспортного мосту, що поєднує країни Європи та Азії. Наявна диференційована мережа прямих та транзитних авіаційних сполучень. Авіаційний транзит через Україну переважно забезпечується вузловим аеропортом “Бориспіль”.

У 2018 році на транспорт, складське господарство, поштову та кур’єрську діяльність припадало близько 6,6 відсотка валового внутрішнього продукту і 6,1 відсотка загальної кількості зайнятого населення. Найбільш залежними від транспортної галузі є сільське господарство, металургійне виробництво, вугільна промисловість, гірничо-металургійний комплекс, хімічна та харчова промисловість, будівництво, роздрібна торгівля, зв’язок і поштові послуги, оборона.

Особливо пріоритетною повинна стати розбудова транспортного сполучення через мережу доріг державного значення між природними полюсами та європейськими коридорами (пріоритети в рамках Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018-2022 роки наведено на рис. 4.20).

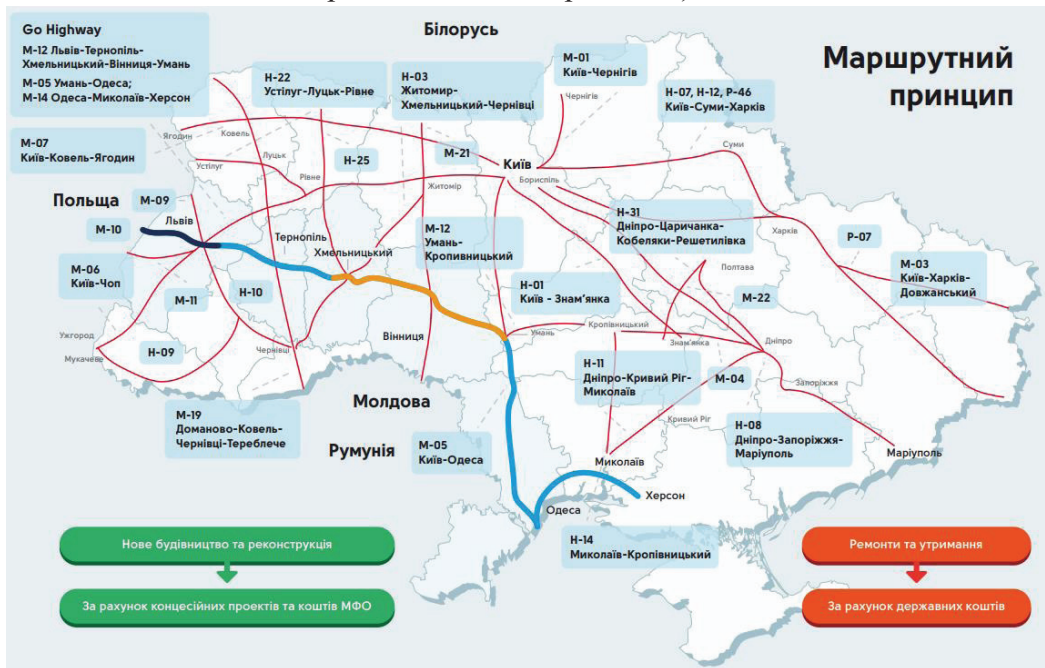

Рис. 4.20. Пріоритетні напрями будівництва та ремонту доріг України

Джерело: Державна цільова економічна програма розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018-2022 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/derzhavna-cilova-ekonomichna-programa-rozvitku-avtomobilnih-dorig-zagalnogo-koristuvannya-derzhavnogo-znachennya-na-2018-2022-roki>.

Значний акцент робиться на проект Go Highway –транснаціональному транспортному коридору, в рамках якого планується з'єднати українські чорноморські порти Миколаїв та Одеса з польським Гданськом на Балтійському морі. За інформацією Міністерства інфраструктури України, загальна протяжність транспортного шляху становитиме 1746 кілометрів, з яких 658 пролягають у Польщі, а 1088 пролягатимуть в Україні. Реалізація проекту дозволить прискорити та здешевити перевезення вантажів від Балтійського до Чорного моря. Загальна вартість проекту 1 мільярд євро. Проект фінансується Світовим банком (підготовка техніко-економічного обґрунтування) та коштами державного бюджету України.

Протягом 2017–20 рр. були відновлені дороги: Львів–Тернопіль, Тернопіль–Хмельницький, Одеса–Рені, Харків–Охтирка. Продовжуються ремонти на трасах: Запоріжжя–Маріуполь, Мерефа–Лозова, Кропивницький–Миколаїв, Гайсин–Умань, Київ–Харків–Довжанський, Дніпро–Решетилівка. Розподіл коштів державного бюджету на розвиток транспортної галузі у 2019 р. наведено на рис. 4.21.

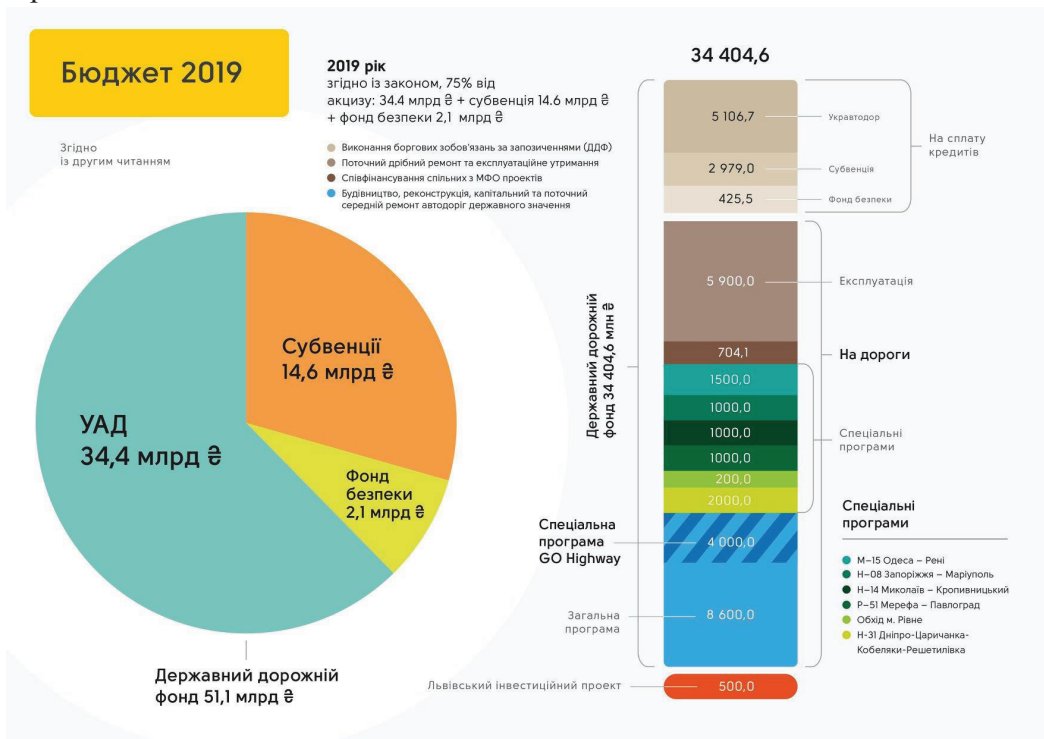

Рис. 4.21. Розподіл коштів державного бюджету на розвиток транспортної галузі у 2019 р.

Джерело: блог В. Гройсмана у Facebook.

На сьогодні транспортна галузь в цілому задовольняє лише основні потреби населення та економіки в перевезеннях за обсягом, але не за якістю. Сучасний стан транспортної галузі не повною мірою відповідає вимогам ефективної реалізації євроінтеграційного курсу України та інтеграції національної транспортної мережі в Транс'європейську транспортну мережу.

Підсумовуючи вищевказане, необхідно зауважити, що стратегія зростання конкурентоспроможності територіальних структур України, повинна розроблятися із врахуванням поєднання централізованих та децентралізованих векторів зусиль: принцип місцевого підходу до розвитку територій із акцентом на експлуатацію локальних переваг та врахування реалій глокалізованого світу; централізоване стимулювання розвитку сформованих природних полюсів розвитку та залучення останніх до європейських осей розвитку.

ВИСНОВКИ

1. Семантично термін «глокалізація» є гібридом двох слів: «глобалізація» та «локалізація» і в широкому розумінні позначає прояв тенденцій до універсальності та партикуляризації сучасних соціальних, політичних та економічних систем. У роботі сформовано три виміри трактування категорії «глокальне»: як процес глобально-локальної взаємодії (глокалізація); як кінцевий результат (певні соціальні умови), що сформувався внаслідок глокалізації (глокальність); як світоглядна ідеологія чи політична стратегія адаптації глобальних впливів та локального середовища (глокалізм). У роботі пропонується альтернативна до мейнстріму автономна концепція глокалізації, згідно якої процес глобально-локальної взаємодії проявляється через три основних вектори впливу: здатності локального послідовно та стабільно генерувати хвилі глобалізації по світовій арені (тобто виконувати роль т. зв. «глобалізуючого якоря»); здатності локального до резистенції небажаним хвилям глобалізації (т. зв. «густина регіону»); здатності локального модифікувати та заломлювати хвилі глобалізації, що проходять крізь нього. Для розуміння суті глокалізації сформульовано концептуальну метафору рефракції, згідно якої поширення просторових хвиль глобалізації може посилюватися чи поглинатися властивостями локального середовища («ефект дисперсії» та «ефект затухання»), або заломлюватись ним. Іншими словами локальне не анігілюється, не абсорбується і не знищується глобалізацією, а радше, оперуючи у симбіозі із глобальним, формує «телос», тобто кінцевий стан / результат, який є множиною глокальностей;

2. Глокалізація як засадничий принцип організації просторової економічної діяльності найчастіше аналізується в контексті: функціонування глобальних міст, включаючи фінансові центри та порти-хаби; формування полюсів та осей розвитку як центрів «випромінення» хвиль глобалізації та їх каналів; когезії децентралізованих та гетерогенних регіонів (досягнення когезії може розглядатись як деякою мірою «відзеркалення» процесу глокалізації, за якої гомогенність повинна стати похідною від гетерогенності, а не навпаки); планування урбанізованих територій; впливу потоків мігрантів та формування діаспор на економіку держави-донора. У сучасних умовах стало очевидно, що конкуренція між локаціями (регіонами) є часом більш важливою та інтенсивною ніж конкуренція між окремими державами, а отже забезпечення високого рівня локального економічного розвитку стає одним із стратегічних пріоритетів для урядів. Парадигма локального економічного розвитку «опирається» чи не на весь спектр концептуальних доробків економічної теорії, а також соціології та психології. Концептуальний апарат, який пояснює просторову концентрацію еко-

номічної та соціальної активностей можна згрупувати на три групи: теорії та чинники локаційної поведінки окремої фірми (мікро-рівень); обґрунтування просторової концентрації та дисперсії груп економічних, політичних, соціальних агентів та населення; концепції, що пояснюють взаємне розташування сформованих агломерацій.

3. Просторова агломерація виробництва розглядатиметься нами як базова прерогатива глокалізації, оскільки в створених полюсах формується своє унікальне середовище, яке, щоправда, знаходиться під перманентним впливом національних та глобальних потоків. У той же час просторова дисперсія виробництва на сьогодні є все більшим проявом глобалізації, оскільки із розвитком транспорту, технологій передачі даних та управління процесами географічна віддаленість стає все меншим бар'єром, а отже, доцентрові гравітаційні процеси поступово ставатимуть все більш розмитими. Однак, з іншого боку, знову зростає загроза, що надто високі торговельні витрати із просторового виміру перемістяться у міжцивілізаційний чи міжблоковий, тобто дисперсія виробництва всередині мегарегіонів буде відбуватись паралельно із обмеженістю міжрегіональних потоків та створенням нових «буферних зон», «стін» чи «завіс».

4. Розглядаючи економічну категорію «полюсу зростання / розвитку», можна виділити два значення: вузьке – як узагальнення постулатів концепції полюсів зростання, розробленої представниками французької школи просторової економіки у 1950–1970-х рр.; широке – як елемент просторової структури, що, в силу певних своїх характеристик, стає гравітаційним центром для інвестицій чи мобільності населення. У сучасній інтерпретації теорії іноді відбувається термінологічний розподіл полюсів на дві категорії відповідно до їх семантичного розуміння: «полюс зростання», який характеризується більш кількісною характеристикою територіальної концентрації економічної активності і вимірюється абсолютними чи відносними параметрами ВВП; – «полюс розвитку», при якому акцент робиться насамперед на якісних параметрах людського капіталу. Однак, здебільшого, в сучасних науково-дослідних працях та стратегічних документах використовується єдиний термін – «полюс розвитку», котрий поєднує характеристики обох вищезазначених категорій.

5. Теорія полюсів зростання / розвитку нерозривно пов'язана із теорією осей розвитку, яка характеризує поступ територій, по котрих здійснюється транспортне сполучення між полюсами і котрі отримують додаткові економічні стимули завдяки зростанню обсягів вантажопотоків, поширенню інновацій, розвитку інфраструктури. Основними компонентами транспортної мережі вважаються: (1) маршрут; (2) інфраструктура; (3) потік трафіку. Проте для отримання статусу повноцінної осі необхідно, щоб ці складові характеризувались більше

ніж регіональними вимірами. Так, в аспекті маршруту вісь повинна поєднувати різні регіони або частини та поєднувати центри із ключовими видами активностей. Вздовж осі посилюється економічна агломерація, мінімізуються цінові розриви, зменшуються транспортні витрати і поширюється ефект масштабу для. Наявність осі піднімає на новий рівень ефективність місць/вузлів/міст, крізь які проходить вісь, особливо це стосується кожної із її крайніх точок. Сформовані осі розвитку (як і полюси) вирізняються значною темпоральною стабільністю – багато із них (особливо в Європі) функціонують більше тисячоліття.

6. Можна виокремити два напрями традиційних концепцій, котрі пояснюють природу поширення локального зростання із центру у навколишній регіональний та міжрегіональний економічний простір: неокласичний, при якому увага акцентується на питаннях просторової алокації факторів виробництва та взаємозв'язків останньої із технологічними змінами; неокейнсіанський, при якому наголос здійснюється на аспекті міжрегіональних потоків доходів, а регіональне зростання розглядається в рамках структури платіжного балансу.

7. Оновлена версія теорії полюсів зростання ґрунтується на трьох концептуальних «опорах»: законі П. Дж. Вердоорна (в довготерміновій перспективі продуктивність праці зростає прямо пропорційно квадратному кореню від обсягу випуску; модель Р. Діксона та А. Сервола (існує залежність між регіональним зростанням і конкурентоспроможністю експортного сектору та подальшими ланцюговими ефектами на обсяг випуску, продуктивність та конкурентоспроможність експортних секторів); потенційній залежності між діяльністю пропульсивних фірм здатних генерувати індуковане зростання через міжгалузеві зв'язки та локалізованим промисловим зростанням (ефект агломерації);

8. У сучасному академічному та політичному дискурсі регіонально-національно-глобальні взаємодії розглядаються в рамках підходу, котрий отримав назву «новий регіоналізм». І хоча в більшості таких публікацій фокус наводиться на аспекти макрорегіоналізму (тобто геоекономічному та геополітичному позиціонуванні окремих держав та їх інтеграційних об'єднань, формуванні світового порядку і т. п.), однак процеси становлення мезорегіонів та містрегіонів формують окремий територіальний напрям «нового регіоналізму». Варто зазначити, що регіональний аспект в останньому напрямку традиційно висвітлюється із двох основних перспектив: зміцнення ролі держави в якості локомотива добробуту у регіональних економіках; становлення «регіонального світу», при якому фундаментальними одиницями економічного, соціального та політичного життя вважаються регіони, а не держави. Відродження регіональних акцентів в умовах глобалізації часто пов'язують із переходом від досліджень територіально «вмонтованих» політико-адміністративних регіонів «ста-

рого» світу до «нового» світу більш мережевих (міських) регіонів. В академічній літературі така зміна виявилась дуже помітною та колоритною. Дослідники називали цей перехід: від «нового регіоналізму» до «незвичного регіоналізму» або до «нового регіоналізму версії 2.0»; від формальних регіональних планових просторів до нових «м'яких» планових просторів; від «регіонального світу» до «нового регіонального світу» або «регіональних світів»; від «просторів місць» до «просторів потоків»; від «територіально вмонтованої» до «реляційної та вільної від зобов'язань» концепції регіонів. Серед концепцій нового міського регіоналізму доволі часто панує уявлення про т. зв. постнаціональний капіталістичний розвиток територій, котрий проявляється у двох уявленнях: про економічний «детонатор», за яким міста-регіони за замовчуванням є конкурентними територіями, та про політичну автономію міст-регіонів як незалежних політичних агентів глобальної економіки, а тому менш піддатливих до центрального контролю з боку урядів. Проте, багато дослідників вважають дані твердження дещо перебільшеними. І якщо ефект «детонатора» часто співпадає в територіальному плані із розміщенням міст-регіонів, то реальне зменшення ролі держави спостерігається лише в дуже незначних випадках по справжньому «глобальних» міст. Навпаки, держава залишається головним «оркестратором» більшості моментів того, що вважається новим міським регіоналізмом».

9. Відносно коротку історію імплементації стратегій полюсів зростання можна умовно розділити на 5 етапів: (1) ранні 1960-ті рр. – сформовані основні постулати стратегії та коло проблем, на яке вона повинна спрямовуватись; (2) пізні 1960-ті рр. – активне застосування стратегії для вирішення широкого спектру завдань (цей період ознаменовується розцвітом ери кейнсіанства та, відповідно, значним рівнем державного втручання і загальним оптимізмом щодо системи планування); (3) ранні 1970-ті рр. – прояв численних випадків провалу та відмови від стратегії полюсів зростання, що збіглися в часовому вимірі із фундаментальним переглядом масштабів державного втручання (і планування зокрема); (4) середина 1970-х рр. – 2000-ні рр. – дискредитація та відмова від стратегії полюсів зростання, своєрідні «відголоски» стратегії полюсів зростання знаходять свій вияв у програмах регіонального розвитку на основі технополісів та кластерів; (5) 2010-ті рр. – відновлення інтересу практиків до основних постулатів концепції полюсів зростання та їх трансформація до сучасних реалій. Сценарії, для яких найчастіше аргументувалось використання стратегій полюсів зростання включають наступне: ревіталізація депресивних територій; стимулювання регіональної (найчастіше столичної) деконцентрації; модифікація національної системи урбанізації; досягнення міжрегіонального балансу. Незважаючи на різноманітність цільової спрямованості пропонуєваних стратегій

полюсів зростання, можна виокремити низку їх характеристик, що притаманні для практично всіх типів. По-перше, стратегія повинна передбачати стимулювання приросту зайнятості та населення в певних заздалегідь визначених локаціях регіону протягом вказаного періоду часу. По-друге, стратегія спрямовується на визначену обмежену кількість полюсів, чисельність яких варіює в залежності від поставлених цілей. По-третє, стратегія обов'язково передбачає певну просторову дискримінацію чи селективний підхід до локацій. По-четверте, стратегія неминуче передбачає модифікацію просторової структури зайнятості та населення в регіоні. Сучасні стратегії територіального розвитку на основі принципів полюсів та осей розвитку вирізняються комплексним підходом, який виходить далеко за межі промоції концентрації робочої сили чи промислових об'єктів. Традиційна стратегія полюсів розвитку після 2010-х рр. включає планування наступних аспектів: розвиток населених пунктів (детермінації ієрархії міст, міста як регіональні адміністративно-економічні центри і як об'єкти культурної спадщини, розвиток сільських територій та периферії); транспортна мережа та комутація (осі розвитку та їх ієрархія; диверсифікація транспортного сполучення; наземні, водні і авіаційні хаби; розвиток громадського транспорту; система міжнародних транспортних коридорів); технічна інфраструктура (насамперед забезпечення електроенергією, газом, продуктами переробки нафти, відновлювані джерела енергії); соціально-економічні умови (міжрегіональний баланс демографічних характеристик, приросту виробництва, стану безробіття, витрат на НДДКР, інклюзивний розвиток, культурна ідентичність територій і т. д.); навколишнє середовище (детермінація біогеографічних регіонів, консервація природних умов, ландшафтне формування, геологічні та кліматичні характеристики, менеджмент водних ресурсів тощо).

10. Європейські держави суттєво відрізняються за розподілом зайнятості в залежності від рівня урбанізації. Загальноєвропейською тенденцією є скорочення відносної ваги робочої сили великих міст у загальній структурі зайнятості (у 2017 р. зменшення відносної ваги великих міст у середньому по ЄС становило 4 процентних пункти в порівнянні із 2006 р. і 7 п. п. в середньому по єврозоні). Серед країн із найбільшим скороченням відносної кількості зайнятих у великих містах можна вказати Мальту (-37 п. п.), Грецію (-29 п. п.), Бельгію та Хорватію (-25 п. п.). Лише в 11 із 31 розглянутої держави спостерігався приріст відносної частки зайнятості у великих містах (у Швеції +14 п. п., Фінляндії +11 п. п.). Натомість частки невеликих міст, околиць та сіл в структурі зайнятості стабільно зростає (відносна вага невеликих міст та околиць: +7 п. п. для ЄС та +4 п. п. для єврозони; сіл: +3 п. п. для ЄС та +4 п. п. для єврозони). Неоднорідність регіонів за економічними критеріями також є доволі суттєвою. Так, за показни-

ком регіонального ВВП з врахуванням паритету купівельної спроможності домінують французькі (Іль-де-Франс, Рона-Альпи), італійські (Ломбардія, Лаціо, П'ємонт), іспанські (Каталонія, Мадрид, Андалусія) та німецькі (Верхня Баварія, Дюссельдорф, Дармштадт, Штутгарт) регіони; на три порядки нижчими є показники деяких регіонів Фінляндії (Аландські о-ви), Іспанії (Сеута, Мелілья), Португалії (Азорські о-ви), Греції (Північні Егейські о-ви, Іонічні о-ви, Західна Македонія, Епір) та Італії (Валле-д'Аоста). У динаміці більшість регіонів характеризуються позитивним приростом ВВП протягом останнього десятиліття. Серед 7-ми регіонів, середній щорічний приріст ВВП яких перевищив 5%, п'ять знаходилось в Польщі (Мазовецьке, Великопольське, Нижньосілезьке, Мало-польське, Поморське воєводства) і по одному із Румунії (Бухарест-Ілфов) та Ірландії (Південь та Схід Ірландії). Із 16-ти регіонів з від'ємним приростом ВВП 13 знаходилось в Греції та по одному в Іспанії (Астурія), Італії (Молізе) та Голландії (Гронінген).

11. Одним із найважливіших факторів, що обумовлює здатність регіону до генерування нових хвиль глобалізації (в першу чергу завдяки дифузії інновацій), а також до резистенції таким хвилям та формування системи глокальності, є аспект регіональної креативності. Для аналізу регіональної креативності використано методологічний підхід, в рамках якого виділяють чотири «і» регіональної креативності (надалі «4-і»): інститути; інтелігенція; інспірація (натхнення); інфраструктура. Здійснено оцінку впливу параметрів креативності та поляризованої агломерації населення на показник частки приватних витрат на НДДКР в структурі регіонального ВВП та показник кількості патентних заявок поданих до Європейського патентного офісу на млн. СКС регіонального ВВП. Згідно результатів моделювання приватні витрати на НДДКР є найпотужнішим фактором генерації патентних заявок, дещо меншим за впливовістю але статистично значущим є параметр «Інститутів» як на національному, так і регіональному рівнях. Роль решти трьох параметрів креативності виявилась невеликою та незначущою. Вплив природніх полюсів виявився позитивним, статистично значущим, однак не вирішальним. Хоча, загалом, можна вести мову про наявність ефекту масштабу у креативній та інноваційній діяльності і, відповідно, позитивному впливу природніх полюсів на формування унікальних глокальностей.

12. Для аналізу процесів глокалізації розроблено систему субіндексів глокалізації, які покликані оцінити здатність локації генерувати «хвилю глобалізації», протистояти останній або модифікувати її відповідно до концептуальної метафори рефракції. Субіндекс генерування хвиль глобалізації є композитом нормалізованих (по шкалі від 0 до 1) найбільш проактивних параметрів регіо-

нальної креативності та критеріїв домінування у потоках капіталів, товарів та розподілу прав власності. Субіндекс резистенції хвилям глобалізації (т. зв. «густина» регіону) враховує більш пасивні параметрів креативності («Інститутів» та «Інтелігенції»), державної підтримки НДДКР та індикаторів витіснення імпорту іноземних товарів, капіталів та підприємств за іноземним контролем. Субіндекс трансформації хвиль глобалізації є формальним вираженням здатності регіону видозмінювати властивості вхідних економічних потоків та ставати їх «модифікаторами» чи «підсилювачами».

13. Стратегія формування полюсів зростання/ розвитку відноситься до підтипу програм територіального (включаючи регіонального та міського) розвитку. Варто відмітити, що протягом останніх десятиліть відбувається кардинальне переосмислення ролі, характеру та завдань територіальної економічної політики. Така зміна уявлень суб'єктів регіональної і місцевої політик відбулась насамперед через суттєві структурні зрушення світової економічної системи викликані процесами глобалізації, що привело до переоцінки постулатів традиційної територіальної політики. Практика територіальної (і особливо регіональної) політики залишається доволі консервативною. Особливо це стосується менш розвинутих держав, у яких інтервенції уряду на національному та регіональному рівнях зводяться переважно до стимулювання класичних полюсів зростання в стилістиці уявлень економічних шкіл 1950–60-х рр. Після 2010 р. практики регіональної економіки розділились на два табори відповідно до своїх поглядів: прихильники т. зв. «просторово сліпого» підходу (англ. *«space-blind approach»*), який був рекомендований у звіті Світового банку; прихильники «місцевого підходу» (англ. *«place-based approach»*), за який ратували ОЕСР та Європейська комісія.

14. Сьогодні в ЄС функціонує низка комплексних програм та фондів ЄС, присвячених розбудові територіального устрою, в тому числі із врахуванням аспектів поляризації. Серед них можна окремо виділити: Стратегію «Європа-2020» (комплексна програма розвитку, яка стосується також деяких регіональних аспектів); «Територіальний порядок денний Європейського Союзу до 2020 р.»; національні програми розвитку, які представляють місцевий підхід.

15. Стратегії формування полюсів розвитку виявились доволі популярними у державах Східної Європи. Проте полюси здебільшого не розглядались як самоціль, а радше були окремим аспектом більш комплексних програм територіального розвитку. Країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), а також Болгарія та Румунія (V4+2) виділяють як окремий пріоритет формування і підтримку полюсів та осей розвитку на своїх теренах, заклавши принцип поляризації у національні програми просторового будівницт-

ва. Заради гармонізації національних ініціатив ними була сформована Спільна програма просторового розвитку країн Вишеградської четвірки, Болгарії і Румунії.

16. В Україні сформувались 30 природних полюсів зростання, у чотирьох із яких чисельність населення перевищувала 1 млн. осіб. Більшість природних полюсів є обласними центрами своїх регіонів. Серед усіх обласних центрів лише Ужгород не є природним полюсом зростання із населенням понад 115 тис. осіб. Враховуючи загальнонаціональну тенденцію до депопуляції в Україні, більшість сформованих полюсів зростання протягом двох останніх десятиліть характеризуються абсолютним скороченням чисельності населення. Позитивний приріст популяції спостерігається лише в Києві, Чернівцях, Івано-Франківську, Хмельницьку і Луцьку. Якщо ж порівняти відносні показники частки полюсів у загальнонаціональному населенні за 2001 та 2018 рр., то всі перелічені полюси характеризуються позитивною динамікою зростання. Розвиток урбогенезу в Україні, а відтак і формування полюсів зростання, вирізняється в Україні яскравим циклічним характером і обумовлюється насамперед мірою інтенсивності окремих секторів економіки. Так, протягом 1770–1990-х рр. в економіці України спостерігались чотири яскраво виражені цикли Кондратьєва-Шумпетера, які тісно корелюють із хвилями урбогенезу, котрі припадали на фази підйому або піку довготермінових циклів.

17. Результати кореляції параметрів креативності областей України суттєво відрізняються від результатів отриманих для європейських регіонів. Хоча між більшістю параметрів креативності та результуючими змінними спостерігається доволі суттєвий лінійний зв'язок (окрім «Інститутів» та «Інспірації» з коригуванням на рівень інтелігенції), однак яскраво вираженим є домінування державного сектору в ініціації винаходів та корисних моделей. Аналізуючи результати дослідження, насамперед привертає увагу те, що в Україні відносний обсяг приватних витрат на НДДКР зовсім не впливає на приріст відносної кількості заявок на винаходи та корисні моделі (залежність, навпаки є негативною). Натомість єдиним дійсно ефективним і статистично значущим параметром є «Інтелігенція», а точніше – індикатор якості університетської освіти, що помітно при моделюванні у більш деталізованому вираженні. Другим за величиною впливу (однак статистично незначущим) є параметр інспірації, скорегований на інтелігенцію. Вплив решти параметрів (в тому числі і агломерація) є незначно відмінним від нуля. Отже, можна зробити висновок, що в регіонах України інновації насамперед формуються в університетських спільнотах, роль ж корпоративного сектору залишається незначним (можливим поясненням може бути те, що інновації створені у філіях іноземних ТНК на території України, реєс-

туються у патентних бюро материнських держав розташування центральних офісів корпорацій).

18. Модель зростання конкурентоспроможності територіальних структур України повинно відбуватись відповідно до наступної засадничої моделі поєднання централізованих та децентралізованих векторів зусиль: принцип місцевого підходу до розвитку територій із акцентом на експлуатацію локальних переваг та врахування реалій глокалізованого світу; централізоване стимулюванням розвитку сформованих природних полюсів розвитку та залучення останніх до європейських осей розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман З. Глобалізація. наслідки для людини і суспільства. Київ: видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
2. Глокалізація. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=Глокалізація> (Last accessed: 06.08.2018).
3. Державна служба статистики України. *Статистичний Збірник «Регіони України» у 2-х Частинах*. 2018. URL: database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn2018.pdf.
4. Державна служба статистики України. *Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року*. 2018. URL: database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_chnn2018.pdf.
5. Державна цільова економічна програма розвитку автомобільних доріг загального користування державного значення на 2018-2022 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/derzhavna-cilova-ekonomichna-programa-rozvitku-avtomobilnih-dorig-zagalnogo-koristuvannya-derzhavnogo-znachennya-na-2018-2022-roki>.
6. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.], за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2019. 192 с.
7. Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/map>
8. Економічна активність населення України, 2018. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_EAN_2017.pdf.
9. Жаліло Я. Тіньова економіка як «інституційна пастка» на шляху економічної модернізації. *Економічна теорія*. 2018. № 2. С. 22–40.
10. Закон за регіонального розвитку: от 31.08.2008 г. URL: <http://lex.bg/laws/ldoc/2135589285>.
11. Лизун М. В. Розвиток процесів регіональної економічної інтеграції: валютний аспект. *Галицький економічний вісник*. 2016. № 1 (50). С. 155–163.
12. Лизун М. В. Розвиток світової валютної системи крізь призму її елементів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. Вип. 4. С. 82–94.
13. Лизун М. В. Специфіка процесів інтернаціоналізації валюти. *Економіка і менеджмент 2017: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку*: збірник наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23–24 берез. 2017 р.). Дніпро: Біла К.О., 2017. С. 62–64.

14. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Вплив регіоналізації ринків нафти на динаміку валютних курсів та процеси валютної інтеграції. *Економічний простір*. 2015. № 100. С. 13–23.

15. Лизун М. В. Evolution of regional monetary integration. *Развитуето на Българската икономика – 25 години между очакванията и реалностите*: сборник доклади юбил. междун. научна конф. (м. Свищов, 20–21 ноември 2015 р.). Свищов (България): «Ценов», 2015. С. 54–61.

16. Лизун М. В. The concepts of optimal and common currency areas in the context of regional monetary integration. *Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 14–15 квіт. 2016 р.). Тернопіль: СПД-ФО Шпак В. Б., 2016. С. 81–85.

17. Лизун М. В. Архітектура сучасних процесів регіональної інтеграції. *Економіка та суспільство*. 2017. № 13. С. 102–107. URL: http://economyand.societyin.ua/journal/13_ukr/17.pdf.

18. Лизун М. В. Валютна інтернаціоналізація крізь призму детермінуючих факторів та функцій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 13. Ч. 2. С. 9–12.

19. Лизун М. В. Валютні війни в світовому геомонетарному просторі. *Бізнес-навігатор*. 2017. Вип. 4-1 (43). С. 26–30.

20. Лизун М. В. Валютні союзи: теоретичні підходи до трактування та мотивація створення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Економіка і менеджмент». 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 25–28.

21. Лизун М. В. Вплив інтернаціоналізації валюти на розвиток бізнесу. *Міжнародні відносини*. Серія «Економічні науки». 2017. № 10. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3119/2800.

22. Лизун М. В. Геополітичний підхід до визначення інтернаціоналізації валюти. *Напрями стійкого зростання у світовій економіці*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 20–21 квіт. 2017 р.). Тернопіль: СПД-ФО Шпак В. Б., 2017. С. 37–40.

23. Лизун М. В. Глобальні виклики регіональної валютної інтеграції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2017. 426 с.

24. Лизун М. В. Міжнародні тенденції формування національних моделей економічного зростання. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність і тенденції глобалізації*: збірник тез доповідей п'ятої ювіл. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 21–23 лют. 2008 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2008. С. 56–58.

25. Лизун М. В. Особливості розвитку процесу інтернаціоналізації валюти в рамках геополітичного підходу. *Science of Europe*. 2017. Vol 1. № 17 (17). С. 32–37.
26. Лизун М. В. Переваги та недоліки доларизації економік для країн, що розвиваються. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 3 (09). С. 18–22.
27. Лизун М. В. Регіональна валютна інтеграція країн Східної Європи. *Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна*: колективна монографія / ред.: А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв. Тернопіль: Економічна думка, 2018. С. 189–222.
28. Лизун М. В. Режим валютної ради в рамках монетарної інтеграції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 30–34.
29. Лизун М. В. Розвиток парадигми регіональної валютної інтеграції. *Економічний простір*. 2017. № 125. С. 5–16.
30. Лизун М. В. Розвиток української економіки в умовах світової економічної кризи. *Аналіз криз та прийняття рішень в Україні*: труди міжнар. конф. за результатами проекту за програмою «Темпус» (м. Київ, 2009 р.). Київ: Київський міжнародний університет. 2009. С. 281–284.
31. Лизун М. В. Становлення та регулювання ринку цінних паперів в Україні. *Україна в процесі імплементації угоди про асоціацію з ЄС*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Тернопіль, 23–24 квіт. 2015 р.). Тернопіль: СПД-ФО Шпак В. Б., 2015. С. 65–67.
32. Лизун М. В. Стратегічні орієнтири боргової політики ЄС та Україна. *Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ.-інтернет конференції (м. Тернопіль, 3–4 квіт. 2014 р.). Тернопіль: СПД-ФО Шпак В. Б., 2014. С. 195–198.
33. Лизун М. В. Сучасні тенденції міжнародних інвестиційних процесів. *Міжнародна економіка у XXI столітті*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 28–29 берез. 2013 р.). Тернопіль: СПД-ФО Шпак В. Б., 2013. С. 42–44.
34. Лизун М. В. Сучасні тенденції формування та розвитку валютних союзів. *Вісник Одеського національного університету*. Економіка. 2017. Т. 22. Вип. 2 (55). С. 22–26.
35. Лизун М. В. Тенденції розвитку регіональної валютної інтеграції. *Європейська інтеграція: історичний досвід та економічні перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 3–4 берез. 2017 р.). Одеса: ФОП Головка О. А., 2017. С. 24–26.

36. Лизун М. В. Тенденції розвитку регіональної валютної інтеграції. *Європейська інтеграція: історичний досвід та економічні перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 3–4 берез. 2017 р.). Одеса: ФОП Головка О. А., 2017. С. 24–26.

37. Лизун М. В., Лизун А. В. Особливості формування моделі нового економічного розвитку. *Формування нового світового економічного порядку*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 14–15 трав. 2009 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2009. С. 127–131.

38. Лизун М. В., Лизун А. В. Тенденції розвитку світової економіки в сучасних умовах. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: збірник тез доповідей шостої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 26–27 лют. 2009 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2009. С. 75–76.

39. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. *Наука молода*. 2013. Вип. 20. С. 40–46.

40. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. *Наука молода*. 2013. Вип. 20. С. 40–46.

41. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. *Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України*: монографія / ред.: А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв. Тернопіль: Економічна думка, 2016. С. 303–311. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/686>.

42. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Регулювання ринку цінних паперів в розвинутих країнах світу: досвід для України. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 38 (ч. 2). С. 12–17.

43. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Трансформаційний процес територіального устрою країн Вишеградської четвірки: від доінтеграційного періоду до пан'європейських ініціатив. *The Visegrad Four – Ukrainian dimension. Integration – step by step*: Collective monograph / under the editorship of T. Derkach. Riga, Latvia: Izdevniecība «Baltija Publishing». 2017. Р. 60–77.

44. Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва. *Журнал Європейської Економіки*. 2009. № 8(3). С. 241–264.

45. Ліщинський І. Стратегія формування полюсів зростання в Болгарії. *Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету*. 2016. № 3. С. 61-71.
46. Ліщинський І. О. «Благословенна трійця» регіональної економіки. *Держава Та Регіони*. 2018. №5(104). С. 4-11.
47. Ліщинський І. О. «Перезапуск» концепції полюсів зростання. *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції студентів та молодих вчених*. Тернопіль: ТНЕУ. 2017. С. 40-43.
48. Ліщинський І. О. Агломераційні форми міжнародної та просторової економічної інтеграції України. *Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України*: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2011. С. 591-605.
49. Ліщинський І. О. Агломераційні форми просторової організації виробництва в країнах Європи: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02 / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2011. 247 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/897>.
50. Ліщинський І. О. Агломерація інноваційного виробництва в країнах «Старої Європи». *Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету*. 2009. № 5. С. 145-157.
51. Ліщинський І. О. Аналіз передумов формування полюсів зростання в ЄС. *Проблеми сучасної Європи та України*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 25-26 трав. 2018 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 153-156.
52. Ліщинський І. О. Глокалізація в сучасному концепті глобальних студій. *Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Миколаїв, 9 листопада 2018 р.). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2018. С.32-36.
53. Ліщинський І. О. Глокалізація, фрагмеграція та альтернативні візії внутрішніх гео економічних суперечностей. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету*. 2018. № 22. Ч. 2. С. 77-81.
54. Ліщинський І. О. Еволюція концепції нової економічної географії. *Формування нового світового економічного порядку*: матеріали міжнар. наук. конф. Тернопіль: Економічна думка, 2009. С. 29–32.
55. Ліщинський І. О. Еволюція парадигми полюсів зростання. *Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки*: міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 14-15 квіт. 2016 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 87–90.

56. Ліщинський І. О. Ефективність інноваційної діяльності в Східній Німеччині. *Міжнародна економіка у XXI столітті*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 28-29 берез. 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 39–42.

57. Ліщинський І. О. Засадничі принципи стратегії полюсів зростання. *Інтелект XXI ст.* 2018. № 6. С. 77-81.

58. Ліщинський І. О. Західний вектор експортної орієнтації України в контексті нової теорії торгівлі. *Інтеграція України у світовий економічний простір*: матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених. Тернопіль: Економічна думка, 2008. С. 42–46.

59. Ліщинський І. О. Інноваційні форми агломерації виробництва: кластери та креативні регіони. *Вісник Тернопільського Національного Економічного Університету.* 2010. № 5(1). С. 158-166.

60. Ліщинський І. О. Інституційні передумови формування кластерних агломераційних структур в Україні. *Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми: монографія.* Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2014. С. 644-649.

61. Ліщинський І. О. Кластери як новітні форми агломерації. *Глобальні світоцивілізаційні процеси та економічна політика європейських країн, що розвиваються*: матеріали між-нар. наук. конф. Тернопіль: Економічна думка, 2010. С. 93–95.

62. Ліщинський І. О. Кластерна модель розвитку промисловості як один із можливих шляхів подолання економічної кризи в Україні. *Аналіз криз та прийняття рішень в Україні*: матеріали міжнар. конф. за результатами проекту за програмою ТЕМПУС. Київ: Київський міжнародний університет, 2009. С. 285–292.

63. Ліщинський І. О. Концептуальний мейнстрим регіонального зростання. *Економічний Вісник Запорізької Державної Інженерної Академії.* 2018. №6(18). С. 46-51.

64. Ліщинський І. О. Концептуальні засади локального економічного розвитку. *Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- і мікрорівнях економіки*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м.Дніпро, 9-10 листопада 2018 р.), Дніпро:ПДАБА, 2018.Ч1.С.15-19.

65. Ліщинський І. О. Концепція «нічого» та «чогось» як підхід до розуміння процесу глокалізації. *Сучасні напрями розвитку економіки в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали доповідей Міжнародної науково-

практичної конференції (м. Запоріжжя, 2 листопада 2018 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С.13-19.

66. Ліщинський І. О. Нова географія креативності. *Україна в системі міжнародної економіки*: матеріали міжнар. наук. конф. молодих вчених та студентів. Тернопіль: Економічна думка, 2010. С.60–62.

67. Ліщинський І. О. Новий міський регіоналізм як сучасна парадигма регіональної економіки. *Бізнес-Навігатор*. 2018. №6(49). С. 14-18.

68. Ліщинський І. О. Новітній економічний порядок – чергова утопія чи об'єктивна необхідність. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: матеріали Х Ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч. 1 (Тернопіль, 21-23 лют. 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 72–73.

69. Ліщинський І. О. Онтологічно-концептуальні засади глокалізації. *Причорноморські Економічні Студії*. 2018. № 34. С. 20-24.

70. Ліщинський І. О. Парадигма просторової організації локального економічного розвитку. *Вісник Одеського Національного Університету*. 2018. № 236 (7). С. 13-17.

71. Ліщинський І. О. Причини провалу ранніх стратегій полюсів розвитку. *Бізнес, цифрові інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22 грудня 2018 р.). Львів: ЛЕФ, 2018. Ч.1. С.23-25.

72. Ліщинський І. О. Процеси трансмісії регіонального зростання в трактуванні неокласичної теорії. *Стратегічні напрямки інноваційного розвитку економіки країни: перспективи та ефективність*: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих вчених (м.Київ, 22 грудня 2018 р.). К.: Аналітичний центр «Нова економіка», 2018. С.9-14.

73. Ліщинський І. О. Регіональна структура бідності країн Африки. *Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. студентів та молодих вчених (Тернопіль, 3-4 квіт. 2014 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 40–44.

74. Ліщинський І. О. Ретроспектива становлення природних полюсів зростання в Україні. *Проблеми сталого, креативного, прозорого розвитку: глобальний, український та європейський виміри*: збірник тез доповідей укладено за матеріалами Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції студентів та молодих вчених (Тернопіль, 14-15 берез. 2019 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 62-66.

75. Ліщинський І. О. Світовий досвід імплементації стратегії полюсів зростання. *Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м.Київ, 14-15 грудня 2018 р.). Київ: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. С.9-13

76. Ліщинський І. О. Стратегічні вектори стимулювання полюсів та осей розвитку в Польщі, Словаччині, Болгарії та Україні. *Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна: колективна монографія* / ред.: А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв. Тернопіль: Економічна думка, 2018. С. 223-253.

77. Ліщинський І. О. Сучасна теорія регіонального зростання та розвитку. *Науковий Вісник Міжнародного Гуманітарного Університету*. 2018. № 34. С. 58-66.

78. Ліщинський І. О. Формування агломераційної політики в країнах ЄС. *Посткризовий розвиток світової економіки та Україна: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених* (Тернопіль, 22-23 берез. 2012 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2012. С. 78–80.

79. Ліщинський І. О. Функціональна модель територіальних полюсів розвитку в умовах глобальної економіки. *Науковий Вісник МГУ*. 2017. № 25. Ч.1. С. 29-34.

80. Ліщинський І. О., Куриляк В. Є., Лизун М. В., Комар Н. В. Порівняльний аналіз ролі інноваційних локальних виробничих систем в країнах Східної Європи. *Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна: колективна монографія* / ред.: А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв. Тернопіль: Економічна думка, 2018. С. 355-380.

81. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Методологические подходы к исследованию функциональной и региональной валютной интеграции. *Сборник Международна научна конференция*. Свищов, Бългрия: Ценов, 2018. С. 74-79.

82. Ліщинський І. О., Лизун М. В. Тренди розвитку регіональної та мультilaterальної валютної інтеграції. *Проблеми Системного Підходу В Економіці*. 2019. №1(69). Ч. 1. С. 52-58.

83. Ліщинський І. О., Лизун М. В., Савельєв Є. В., Куриляк В. Є. Концептуальний дискурс вибору режиму валютно-курсової політики України. *Вісник Економічної Науки України*. 2018. №1. С. 133-150.

84. Ліщинський І. О., Лизун М. В., Савельєв Є. В., Куриляк В. Є. Україна в глобальних процесах посилення інтеграції електричного транспорту в систему громадських перевезень. *Журнал Європейської Економіки*. 2018. №1. С. 98-109.

85. Мельничук А, Остапенко П. Децентралізація влади: реформа №1 [Аналітичні Записки]. Київ: ЦОП «Глобус». ФОП Кравченко Я.О., 2016. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved>.

86. Методика визначення рейтингів «Топ-200 Україна». *Євро Освіта*. URL: <http://www.euroosvita.net/?category=33> (Дата звернення: 1.12. 2018).

87. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на початок 2019 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>.

88. Найдавніші міста України. *Wikimedia*. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/03/Ukraine_Oldest_sities.PNG.

89. Наукова та інноваційна діяльність України, 2017. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf.

90. Націонална стратегия за регионално развитие (НСРР) на Република България за периода 2012-2022 гг. URL: www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=2343 (Дата звернення: 29.04. 2019).

91. Оперативна інформація – Державна авіаційна служба України. URL: <https://avia.gov.ua/pro-nas/statistika/operativna-informatsiya> (Дата звернення: 11.12. 2018).

92. Освіта в Україні: Базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. *ДНУ «Інститут освітньої аналітики»*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyuniy-byuleten.pdf>.

93. Підгрушній Г. П. Значення полюсів соціально-економічного розвитку у вдосконаленні територіальної організації суспільства. *Український Географічний Журнал*. 2013. № 4. С. 40-47.

94. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/157-19>. (Дата звернення: 01.05.2019).

95. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: постанова Каб. Міністрів України від 06.08.2014 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/385-2014-%D0%BF> (Дата звернення: 1.12.2018).

96. Про культуру: про внесення змін до Закону України від 19.06.2018 № 2458-VIII щодо визначення поняття «креативні індустрії» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2458-19> (Дата звернення: 14.12. 2018).

97. Промислова власність у цифрах. Показники діяльності міністерства економічного розвитку і торгівлі України та державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за 2017 р. Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності». Київ, 2018. URL: <https://ukrpatent.org/uk>.

98. Регіональна політика Європейського Союзу: підручник / [за ред. В. Чужикова]. К.: КНЕУ, 2016. С. 495.

99. Регіональний людський розвиток. Статистичний Збірник. 2018. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf.

100. Савельєв Є. В., Куриляк В. Є., Лизун М. В., Ліщинський І. О. Концепція «Вишеградська четвірка + Україна»: реальність і перспективи. *Вісник Економічної Науки України*. 2019. №1. С. 115-122.

101. Украинский В. Н. Современная французская пространственная экономика: теория близости и типологизация локализованных экономических систем. *Пространственная Экономика*. 2011. №. 2.

102. Уніят А. В., Ліщинський І. О. Основні індикатори розвитку інноваційної діяльності в Східній Німеччині. *Ефективна Економіка*. 2012. №8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1319>.

103. Ускорение диффузии технологий и последствия. URL: <https://habr.com/post/373271/> (Дата звернення: 06.12. 2018).

104. Федірко О. А. Парадигма локального інноваційного розвитку в економіці ЄС. 2017.

105. Abreu M., Faggian A., Comunian R., McCann P. “Life is short, art is long”: the persistent wage gap between Bohemian and non-Bohemian graduates. *Ann Reg Sci*. 2012. No. 49(2). P. 305-321. DOI:10.1007/s00168-010-0422-4

106. Acs Z. J. *Innovation and the Growth of Cities*. Edward Elgar Publishing, 2003.

107. Acs Z. J., Anselin L., Varga A. Patents and innovation counts as measures of regional production of new knowledge. *Res Policy*. 2002. No. 31(7). P. 1069-1085.

108. Adamčík J. Growth poles, 2002. URL: https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/zobraz_cast.pl?cast=62146.

109. Aghion P., Howitt P. W., Brant-Collett M., García-Peñalosa C. *Endogenous Growth Theory*. MIT press, 1998.

110. Albrow M. *Global Age*. *Wiley-Blackwell Encycl Glob*. 2012.

111. Alchian A. A. Uncertainty, Evolution, and Economic Theory. *J Polit Econ*. 1950. No. 58(3). P. 211-221. DOI:10.1086/256940.

-
112. Alexander J. *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
113. Allen K., MacLennan M. C. Regional problems and policies in Italy and France. *Reg Probl Policies Italy Fr*. 1970.
114. Allmendinger P., Haughton G. Soft spaces, fuzzy boundaries, and metagovernance: the new spatial planning in the Thames Gateway. *Environ Plan A*. 2009. No. 41(3). P. 617-633.
115. Alonso W. The economics of urban size. *Pap Reg Sci*. 1971. No. 26(1). P. 67-83.
116. Alonso W. Urban and regional imbalances in economic development. *Econ Dev Cult Change*. 1968. No. 17(1). P. 1-14.
117. Amin A. Regions unbound: towards a new politics of place. *Geogr Ann Ser B Hum Geogr*. 2004. No. 86(1). P. 33-44.
118. Andersson M., Löf H., Johansson S. Productivity and International Trade: Firm Level Evidence from a Small Open Economy. *Rev World Econ*. 2008. No. 144(4). P. 774-801. DOI:10.1007/s10290-008-0169-5.
119. Anselin L., Varga A., Acs Z. Local geographic spillovers between university research and high technology innovations. *J Urban Econ*. 1997. No. 42(3). P. 422-448.
120. Anselin L., Varga A., Acs Z. J. Geographic and sectoral characteristics of academic knowledge externalities. *Pap Reg Sci*. 2000. No. 79(4). P. 435-443.
121. Arthur W. B. *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. University of Michigan Press, 1994.
122. Aydalot P. Groupe de recherche européen sur les milieux innovateurs Colloque. Paris: Milieux Innovateurs En Europe. Gremi, 1986.
123. Aydalot P. Note sur les économies externes et quelques notions connexes. *Rev Économique*. 1965. No. 16(6). P. 944-973.
124. Bakhshi H., McVittie E. Creative supply-chain linkages and innovation: Do the creative industries stimulate business innovation in the wider economy? *Innovation*. 2009. No. 11(2). P. 169-189.
125. Baldwin R., Forslid R., Martin P., Ottaviano G., Robert-Nicoud F. *Economic Geography and Public Policy*. Princeton University Press, 2011.
126. Bania N., Eberts R. W., Fogarty M. S. Universities and the startup of new companies: can we generalize from route 128 and Silicon valley? *Rev Econ Stat*. 1993. No. 75(4). P. 761-766.
127. Barbosa N., Faria A. P. Innovation across Europe: How important are institutional differences? *Res Policy*. 2011. No. 40(9). P. 1157-1169.

-
128. Barca F. Agenda for a Reformed Cohesion Policy. European Communities, 2009.
129. Barro R. J., Sala-i-Martin X. Technological Diffusion, Convergence, and Growth. National Bureau of Economic Research, 1995.
130. Baumol W. J. Business behavior, value and growth, 1959. URL: <http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=US201300452899>.
131. Becattini G., Bellandi M., De Propris L. A Handbook of Industrial Districts. Edward Elgar Publishing, 2014.
132. Beck U. Cosmopolitan Vision. London: Polity, 2006.
133. Beck U. *What Is Globalization?* London: Polity; 2000.
134. Berry B. J. City size and economic development: conceptual synthesis and policy problems with special reference to South and Southeast Asia, 1971.
135. Berry B. J. L. Growth pole essentials: hierarchical diffusion and spread effects. *Urban Reg Dev.* 1973. P. 127-144.
136. Berry C. R., Glaeser E. L. The divergence of human capital levels across cities. *Pap Reg Sci.* 2005. No. 84(3). P. 407-444. DOI:10.1111/j.1435-5957.2005.00047.x.
137. Beugelsdijk S., Maseland R. Culture in economics. Camb Books. 2014.
138. Blair J. P. Local Economic Development: Analysis and Practice. *Sage.* Vol 16. 1995.
139. Blakely, E. Conceptualizing local economic development: Part 1. *Public Finance and Management*, 2003. No. 3(2). P. 209-216.
140. Böhme K., Doucet P., Komornicki T., Zaucha J., Świątek D. How to strengthen the territorial dimension of 'Europe 2020' and the EU Cohesion Policy. *Rep Based Territ Agenda.* 2011.
141. Boisier S. Growth poles: are they dead? *Unpubl Rep UN Lat Am Inst Econ Soc Plan Santiago.* 1981.
142. Borseková K., Vitálišová K., Lyzun M, Lishchynskyy I. Tourism local production systems in the Central and Eastern European Countries. *Ekon Spoločnosť Vedecký Časopis Ekon. fak. univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.* 2016. No. 17(1). P. 99-113.
143. Borzel T. A., Risse T. The Oxford Handbook of Comparative Regionalism. Oxford University Press: 1st ed, 2016. URL: <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=86bd9468e1f84b31ff824fe8dac0d0d8>.
144. Boschma R., Martin R. The Handbook of Evolutionary Economic Geography. Edward Elgar Publishing, 2010. URL: <https://econpapers.repec.org/bookchap/elgeebook/12864.htm>.

145. Bosker M., Garretsen H. Trade costs in empirical New Economic Geography. *Pap Reg Sci*. 2010. No. 89(3). P. 485-511. DOI: 10.1111/j.1435-5957.2010.00314.x
146. Boudeville JR. Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh: Edinburgh UP, 1966.
147. Böventer E. von. Optimal Spatial Structure and Regional Development. *Kyklos*. 1970. No. 23(4). P. 903-926. DOI:10.1111/j.1467-6435.1970.tb01051.x
148. Breathnach P. The demise of growth centre policy: the case of the Republic of Ireland. *Reg Plan Eur Lond Pion*. 1982.
149. Brenner N., Jessop B., Jones M., Macleod G. State/Space: A Reader. John Wiley & Sons, 2008.
150. Broadband and the Economy, Ministerial Background Report, 2008. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/sti/40781696.pdf>.
151. Brodzicki T. The Role of Openness in Economic Growth of Regions. *The Perspectives of Economic Growth and New Economic Geography Theory and Empirics*. Instytut Rozwoju, Institute for Development, 2018. URL: <https://ideas.repec.org/p/iro/wpaper/1801.html>.
152. Broersma L., Van Dijk J. The effect of congestion and agglomeration on multifactor productivity growth in Dutch regions. *J Econ Geogr*. 2007. No. 8(2). P. 181-209.
153. Bromley R. D., Tallon A. R., Roberts A. J. New populations in the British city centre: Evidence of social change from the census and household surveys. *Geoforum*. 2007. No. 38(1). P. 138-154.
154. Buesa M., Heijs J., Baumert T. The determinants of regional innovation in Europe: A combined factorial and regression knowledge production function approach. *Res Policy*. 2010. No. 39(6). P. 722-735.
155. Bylund E. Growth centre and administrative area problems within the framework of the Swedish location policy. *Growth Poles Growth Cent Reg Plan*. 1972. P. 231-242.
156. Caena F. Comparative Glocal Perspectives on European Teacher Education. *Eur J Teach Educ*. 2014. No. 37(1). P. 106-122.
157. CAF. *Desarrollo Local: Hacia un Nuevo Protagonismo de las Ciudades y Regiones*, 2010. URL: <https://www.caf.com/es/actualidad/noticias/2010/06/desarrollo-local-hacia-un-nuevo-protagonismo-de-las-ciudades-y-regiones/> (Last accessed: 29.10.2018).
158. Calrthorpe PDWF. The Regional City. Island Press, Washington-Covelon-London, 2001.

-
159. Camagni R. *Les Milieux Urbains: Innovation, Systèmes de Production et Ancrage*. EDES, 2000.
160. Cameron G. C. Growth areas, growth centres and regional conversion. *Scott J Polit Econ*. 1970. No. 17(1). P. 19-38.
161. Canclini N. G. *Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.
162. Cantwell J., Iammarino S. Multinational corporations and the location of technological innovation in the UK regions. *Reg Stud*. 2000. No. 34(4). P. 317-332.
163. Capello R. Urban innovation and collective learning: theory and evidence from five metropolitan cities in Europe. *Knowledge, Complexity and Innovation Systems*. Springer, 2001. P. 181-208.
164. Capello R., Nijkamp P. *Regional Growth and Development Theories Revisited. Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar Publishing, 2011.
165. Capineri C., Leinbach T. R., Gips D. Freight Transport, Seamlessness, and Competitive Advantage in the Global Economy. *Eur J Transp Infrastruct Res*. 2006. P. 17.
166. Castells M. *Technopoles of the World: The Making of 21st Century Industrial Complexes*. Routledge, 2014. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/e/9781315832203> (Last accessed: 27.12.2018).
167. Castells M. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Basil Blackwell, 1996. Vol 3.
168. Castells M. *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society, and Culture. Volume I (Information Age Series)*. London: Blackwell, 1996.
169. Caves R. E. *Creative Industries: Contracts Between Art and Commerce*. Harvard University Press, 2000.
170. Charron N., Lapuente V. Quality of Government in EU Regions: Spatial and Temporal Patterns. *QoG Work Pap Ser*. 2018. No. (1). P. 1.
171. Cheng Y., LeGates R. China's hybrid global city region pathway: Evidence from the Yangtze River Delta. *Cities*. 2018. No. 77. P. 81-91.
172. Chew M. M. Delineating the emergent global cultural dynamic of 'lobalization': The case of pass-off menswear in China. *Continuum*. 2010. No. 24(4). P. 559-571.
173. Chinitz B. *City and Suburb*. Prentice-Hall, 1964.
174. Christaller W. *Die Zentralen Orte in Süddeutschland: Eine Ökonomisch-Geographische Untersuchung Über Die Gesetzmässigkeit Der Verbreitung Und*

Entwicklung Der Siedlungen Mit Städtischen Funktionen. University Microfilms, 1933.

175. Clark W. A., van Lierop W. F. Residential mobility and household location modelling. *Handbook of Regional and Urban Economics*. Elsevier, 1987. Vol 1. P. 97-132.

176. Clayman B. P., Holbrook J. A. The survival of university spin-offs and their relevance to regional development. *Vanc Can Found Innov*. 2003. P. 12.

177. Cloke P. Key Settlements in Rural Areas (Routledge Revivals). Routledge, 2013.

178. Cohen R. Creolization and Cultural Globalization: The Soft Sounds of Fugitive Power. *Globalizations*. 2007. No. 4(3). P. 369-384.

179. Combes P.-P., Mayer T., Thisse J.-F. Economic Geography: The Integration of Regions and Nations. Princeton University Press, 2008.

180. Commission A. R. The Urban-Rural Growth Strategy in Appalachia: *a commission staff summary report*. Appalachian Regional Commission, 1970.

181. Common Spatial Development Strategy of the V4+2 Countries. URL: <http://www.v4plus2.eu/en/>. Published 2014. (Last accessed: 15.09.2018).

182. Comunian R., Faggian A., Li Q. C. Unrewarded careers in the creative class: The strange case of bohemian graduates. *Pap Reg Sci*. 2010. No. 89(2). P. 389-410. DOI:10.1111/j.1435-5957.2010.00281.x

183. Conroy M. E. Rejection of growth center strategy in Latin American regional development planning. *Land Econ*. 1973. No. 49(4). P. 371-380.

184. Cooke P. Regional Innovation Systems, Clusters, and the Knowledge Economy. *Ind Corp Change*. 2001. No. 10(4). P. 945-974. DOI:10.1093/icc/10.4.945.

185. Coulibaly S., Deichmann U. K., Freire M. E, et al. World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography. The World Bank, 2008. P. 1-410. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/730971468139804495/World-development-report-2009-reshaping-economic-geography> (Last accessed: 10.11.2018).

186. Crocco M., Santos F., Amaral P. V. The spatial structure of financial development in Brazil. *Spat Econ Anal*. 2010. No. 5(2). P. 181-203.

187. Currid E. New York as a global creative hub: A competitive analysis of four theories on world cities. *Econ Dev Q*. 2006. No. 20(4). P. 330-350.

188. Cyert R., March J. A. behavioral theory of the firm. *Organizational Behavior 2: Essential Theories of Process and Structure*. M.E. Sharpe, 2006.

189. Dalgaard C.-J., Kaarsen N., Olsson O., Selaya P. Roman roads to prosperity: Persistence and non-persistence of public goods provision, 2018.

190. Darwent D. F. Growth poles and growth centers in regional planning – a review. *Environ Plan A*. 1969. No. 1(1). P. 5-31.

-
191. Database. *Eurostat, 2019*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database.y>.
192. De Duve T. The glocal and the singuniversal: Reflections on art and culture in the global world. *Third Text*. 2007. No. 21(6). P. 681-688.
193. De Groot H. L., Nijkamp P., Stough R. *Entrepreneurship and Regional Economic Development: A Spatial Perspective*. Edward Elgar Publishing, 2004.
194. De Groot H. L., Poot J., Smit M. J. *Agglomeration Externalities, Innovation and Regional Growth: Theoretical Perspectives and Meta-Analysis. Handb Reg Growth Dev Theor*. 2009. P. 256.
195. Deas L., Lord A. From a new regionalism to an unusual regionalism? The emergence of non-standard regional spaces and lessons for the territorial reorganisation of the state. *Urban Stud*. 2006. No. 43(10). P. 1847-1877.
196. Delgado M., Porter M. E., Stern S. Clusters and entrepreneurship. *J Econ Geogr*. 2010. No. 10(4). P. 495-518. DOI:10.1093/jeg/lbq010
197. Delivering on the Europe 2020 Strategy. *Handbook for Local and Regional Authorities*. URL: https://www.cor.europa.eu/en/documentation/brochures/Documents/delivering-on-the-europe/delivering-on-the-europe_English.pdf&usg=AOvVaw1KY7XLrttv-i_x3BfJAKwJ.
198. Dijkstra L., Garcilazo E., McCann P. The effects of the global financial crisis on European regions and cities. *J Econ Geogr*. 2015. No. 15(5). P. 935-949.
199. Dixon R., Thirlwall A. P. A model of regional growth-rate differences on Kaldorian lines. *Oxf Econ Pap*. 1975. No. 27(2). P. 201-214.
200. Doloreux D., Shearmur R. Collaboration, information and the geography of innovation in knowledge intensive business services. *J Econ Geogr*. 2012. No. 12(1). P. 79-105. DOI:10.1093/jeg/lbr003.
201. Döring T., Schnellenbach J. What do we know about geographical knowledge spillovers and regional growth?: A survey of the literature. *Reg Stud*. 2006. No. 40(03). P. 375-395.
202. Dowd T. J., Janssen S. Globalization and diversity in cultural fields: Comparative perspectives on television, music, and literature. *Am Behav Sci*. 2011. No. 55(5). P. 519-524.
203. Drewe P. Steps toward action-oriented migration research. *Papers of the Regional Science Association*. 1971. Vol 26. Springer. P. 145-164.
204. Duranton G., Puga D. Micro-foundations of urban agglomeration economies. *Handbook of Regional and Urban Economics*. Elsevier; 2004. Vol 4. P. 2063-2117.
205. Duranton G., Puga D. Nursery cities: Urban diversity, process innovation, and the life cycle of products. *Am Econ Rev*. 2001. No. 91(5). P. 1454-1477.

206. Duranton G., Storper M. Agglomeration and growth: a dialogue between economists and geographers. *J Econ Geogr.* 2006. No. 6(1). P. 1-7. DOI:10.1093/jeg/lbi012.

207. Duranton G., Storper M. Rising trade costs? Agglomeration and trade with endogenous transaction costs. *Can J Econ Can Déconomique.* 2008. No. 41(1). P. 292-319. DOI:10.1111/j.1365-2966.2008.00464.x.

208. Duranton, G., Overman, H. G. Testing for localization using micro-geographic data. *The Review of Economic Studies.* 2005. No 72(4). P. 1077-1106.

209. Economist Intelligence Unit. *A Study of the Prospects for NE Lancashire.* London, 1959.

210. Ederer S., Schiman S. Output and Productivity. Estimates of the Kaldor-Verdoorn Effect in Austrian und EU Industrial Production. *WIFO Monatsberichte Mon Rep.* 2018. No. 91(1). P. 53-61.

211. Edgington D. W., Hayter R. “Glocalization” and regional headquarters: Japanese electronics firms in the ASEAN region. *Ann Assoc Am Geogr.* 2013. No. 103(3). P. 647-668.

212. ESPON Project 3.2. Scenarios on the territorial future of Europe, 2013. URL: <https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/applied-research/et2050-territorial-scenarios-and-visions-europe>.

213. Estall R. Planning in Appalachia: an examination of the Appalachian regional development programme and its implications for the future of the American regional planning commissions. *Trans Inst Br Geogr.* 1982. P. 35-58.

214. Europe 2020 strategy. *European Commission - European Commission.* URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en (Last accessed: 21.10.2018).

215. Europe 2020 Targets. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/targets_en.pdf.

216. European Commission. Regional Innovation Scoreboard. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs - European Commission. July 1, 2016. URL: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/regional_en. (Last accessed: 27.11.2018).

217. European Commission. *The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017.* URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018).

218. Evans A. W. The Determination of the Price of Land. *Urban Stud.* 1983. No. 20(2). P. 119-129. DOI:10.1080/00420988320080271.

-
219. Faggian A., McCann P. Human capital, graduate migration and innovation in British regions. *Cambridge Journal of Economics*. 2008. No. 33. P. 317-333.
220. Faggian A., McCann P. Universities, agglomerations and graduate human capital mobility. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. 2009. No. 100. P. 210-223.
221. Fair T. J. D. A regional approach to economic development in Kenya. *South Afr Geogr J*. 1963. No. 45(1). P. 55-77.
222. Falk R., Bakhshi H., Falk M., et al. Innovation and competitiveness of the creative industries. *WIFO Stud*. 2011.
223. Faludi A. European Spatial Research and Planning. Lincoln Institute of Land Policy Cambridge, MA. 2008.
224. Feldman M. P. The new economics of innovation, spillovers and agglomeration: A review of empirical studies. *Econ Innov New Technol*. 1999. No. 8(1-2). P. 5-25.
225. Feldman M. P., Audretsch D. B. Innovation in cities: Science-based diversity, specialization and localized competition. *Eur Econ Rev*. 1999. No. 43(2). P. 409-429.
226. Fleming J. M. Domestic Financial Policies under Fixed and under Floating Exchange Rates (Politiques financières intérieures avec un système de taux de change fixe et avec un système de taux de change fluctuant) (Política financiera interna bajo sistemas de tipos de cambio fijos o de tipos de cambio fluctuantes). *IMF Staff Pap*. 1962. No. 9(3). P. 369-380.
227. Florida R. The Rise of the Creative Class. Basic books New York, 2002. Vol 9.
228. Florida R. Who's Your City?: How the Creative Economy Is Making Where to Live the Most Important Decision of Your Life. Vintage Canada, 2010.
229. Flusty S. De-Coca-Colonization: Making the Globe from the inside Out. New York: Routledge, 2004.
230. Foreign direct investment (FDI) stocks, 2019. *OECD*. <http://data.oecd.org/fdi/fdi-stocks.htm>.
231. Francois C., ed. International Encyclopedia of Systems and Cybernetics. Munchen: K. G. Saur, 1997.
232. Frenken K., Oort F. V., Verburg T. Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth. *Reg Stud*. 2007. No. 41(5). P. 685-697. DOI:10.1080/00343400601120296.
233. Friedman T. L. The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century. Macmillan, 2005.
234. Friedmann J. A General Theory of Polarized Development, 1967.

235. Friedmann J. Regional development in post-industrial society. *J Am Inst Plann.* 1964. No. 30(2). P. 84-90.
236. Friedmann J. The future of urbanization in Latin America: some observations on the role of the periphery. *Pap Reg Sci.* 1969. No. 23(1). P. 161-176.
237. Friedmann J. R. Locational aspects of economic development. *Land Econ.* 1956. P. 213-227.
238. Friedmann J. R. Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. Cambridge: MIT Press, 1966.
239. Fritsch M. Handbook of Research on Entrepreneurship and Regional Development: National and Regional Perspectives. Edward Elgar Publishing, 2013.
240. Fujita M. The Evolution of Spatial Economics: From Thünen to the New Economic Geography. *Jpn Econ Rev.* 2010. No. 61(1). P. 1-32. DOI:10.1111/j.1468-5876.2009.00504.x.
241. Fujita M., Krugman P. R., Venables A. J. *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade.* MIT Press, 2001.
242. Fujita M., Krugman P., Mori T. On the evolution of hierarchical urban systems. *Eur Econ Rev.* 1999. No. 43(2). P. 209-251. DOI:10.1016/S0014-2921(98)00066-X.
243. Fujita M., Thisse J.-F. Economics of agglomeration. *J Jpn Int Econ.* 1996. No. 10(4). P. 339-378.
244. Fujita M., Thisse J.-F. Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location and Regional Growth. Cambridge University Press, 2002.
245. Fujita M., Thisse J.-F. Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location, and Globalization. Cambridge university press, 2013.
246. Gaile G. L. The spread-backwash concept. *Reg Stud.* 1980. No. 14(1). P. 15-25.
247. Garreau J. Edge city: life on the new frontier. *Am Demogr.* 1991. No. 13(9). P. 24-31.
248. Gaspar J., Glaeser E. L. Information Technology and the Future of Cities. *J Urban Econ.* 1998. No. 43(1). P. 136-156. DOI:10.1006/juec.1996.2031.
249. German-Soto V., Flores L. G. Assessing some determinants of the regional patenting: An essay from the Mexican states. *Technol Invest.* 2013. No. 4(03). P. 1.
250. Gilbert A. The arguments for very large cities reconsidered. *Urban Stud.* 1976. No. 13(1). P. 27-34.
251. Gilbert A. The arguments for very large cities reconsidered: a reply. *Urban Stud.* 1977;14(2) . P. 225-227.

252. Glaeser E. *Triumph of the City: How Urban Spaces Make Us Human*. Pan Macmillan, 2011.
253. Glaeser E. L., Gottlieb J. D. The Economics of Place-Making Policies. *Brook Pap Econ Act*. 2008. No. 39(1 (Spring)). P. 155-253.
254. Glaeser E. L., Gottlieb J. D. The Wealth of Cities: Agglomeration Economies and Spatial Equilibrium in the United States. *J Econ Lit*. 2009. No. 47(4). P. 983-1028. DOI:10.1257/jel.47.4.983.
255. Glaeser E. L., Gottlieb J. D. Urban Resurgence and the Consumer City. *Urban Stud*. 2006. No. 43(8). P. 1275-1299. DOI:10.1080/00420980600775683.
256. Glocalization. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/glocalization> (Last accessed: 05.08.2018).
257. Gobo G. Glocalizing methodology? The encounter between local methodologies. *Int J Soc Res Methodol*. 2011. No. 14(6). P. 417-437.
258. Godlewska-Majkowska H., Komor A., Typa M. Special Economic Zones as Growth and Anti-Growth Poles as Exemplified by Polish Regions. *Entrep Bus Econ Rev*. 2016. No. 4(4). P. 189.
259. Gordon I. R., McCann P. Innovation, agglomeration, and regional development. *J Econ Geogr*. 2005. No. 5(5). P. 523-543.
260. Gore C. *Regions in Question (Routledge Revivals): Space, Development Theory and Regional Policy*. Routledge, 2013.
261. Granovetter M. Problems of Explanation in Economic Sociology. *Netw. Organ. Struct. Form Action*. 1992. P. 25-56.
262. Grindley P. C., Teece D. J. Managing intellectual capital: licensing and cross-licensing in semiconductors and electronics. *Calif Manage Rev*. 1997. No. 39(2). P. 8-41.
263. Groot H. L. de, Nijkamp P., Acs Z. Knowledge spill-overs, innovation and regional development. *Pap Reg Sci*. 2001. No. 80(3). P. 249-253.
264. Gunasekara C. Reframing the Role of Universities in the Development of Regional Innovation Systems. *J Technol Transf*. 2006. No. 31(1). P. 101-113. DOI:10.1007/s10961-005-5016-4.
265. Gupta J., Van Der Leeuw K., De Moel H. Climate change: a 'glocal' problem requiring 'glocal' action. *Environ Sci*. 2007. No. 4(3). P. 139-148.
266. Haase A., Kabisch S., Steinführer A., Bouzarovski S., Hall R., Ogden P. Emergent spaces of reurbanisation: exploring the demographic dimension of inner-city residential change in a European setting. *Popul Space Place*. 2010. No. 16(5). P. 443-463.

267. Hadjimichalis C. Non-economic factors in economic geography and in 'new regionalism': a sympathetic critique. *Int J Urban Reg Res*. 2006. No. 30(3). P. 690-704.
268. Hall P. A., Soskice D. *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. OUP Oxford, 2001.
269. Hall P. G., Pain K. *The Polycentric Metropolis: Learning from Mega-City Regions in Europe*. Routledge, 2006.
270. Hallet M. Regional Specialization and Concentration in the EU. *Economic Papers of the European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs*. 2000. No. 141.
271. Hansen N. M. An evaluation of growth-center theory and practice. *Environ Plan A*. 1975. No. 7(7). P. 821-832.
272. Hansen N. M. Development pole theory in a regional context. *Kyklos*. 1967. No. 20(4). P. 709-727.
273. Hansen N. M. Growth center policy in the United States. *Growth Centers in Regional Economic Development*. New York: The Free Press, 1972.
274. Hansen N. M. *Growth Centers in Regional Economic Development*. New York: The Free Press, 1972.
275. Hansen N. M. Some neglected factors in American regional development policy: the case of Appalachia. *Land Econ*. 1966. No. 42(1). P. 1-9.
276. Harper R. A, Schumde T. H, Thomas F. H. Recreation based economic development and the growth-point concept. *Land Econ*. 1966. No. 42(1). P. 95-101.
277. Harris C. D. The Market as a Factor in the Localization of Industry in the United States. *Ann Assoc Am Geogr*. 1954. No. 44(4). P. 315-348. DOI:10.1080/00045605409352140.
278. Harris C. D., Ullman E. L. The Nature of Cities. *Ann Am Acad Pol Soc Sci*. 1945. No. 242(1). P. 7-17. DOI:10.1177/000271624524200103.
279. Harrison B. *Rural Growth Centers: A Strategy for the Rural Development of Low Income Countries*. Mimeographed, 1967.
280. Harrison J. Configuring the new 'regional world': on being caught between territory and networks. *Reg Stud*. 2013. No. 47(1). P. 55-74.
281. Harrison J. From competitive regions to competitive city-regions: a new orthodoxy, but some old mistakes. *J Econ Geogr*. 2007. No. 7(3). P. 311-332. DOI:10.1093/jeg/lbm005.
282. Harrison J. Re-reading the new regionalism: a sympathetic critique. *Space Polity*. 2006. No. 10(1). P. 21-46.
283. Harrison J. Towards the new 'regional world.' *Polyzentrale Stadtre gionen–Die Reg Als Plan Handl Arbeitsberichte ARL*. 2012. No. 3. P. 10-21.

-
284. Harrison J., Growe A. From places to flows? Planning for the new 'regional world' in Germany. *Eur Urban Reg Stud*. 2014. No. 21(1). P. 21-41.
285. Harvey D. The right to the city: From capital surplus to accumulation by dispossession. *Accumul Dispossession*. 2010. P. 17-32.
286. Hautreux J. Le rôle des métropoles d'équilibre dans l'armature urbaine. *Rev Jurid Sud-Ouest Ser Ec*. 1966.
287. Heeres F. Glocal policing. *Cross-Border Law Enforcement: Regional Law Enforcement Cooperation—European, Australian and Asia-Pacific Perspectives*. Taylor & Francis, 2012. P. 109-124.
288. Hermansen T. Development Poles and Related Theories: A Synoptical Review. UNRISD, 1971.
289. Hermansen T., Allen K. Regional Policy in EFTA: An Examination of the Growth Centre Idea. *Eur Free Trade Assoc Geneva*, 1968.
290. Hess G. D., Wincoop E. van. *Intranational Macroeconomics*. Cambridge University Press, 2000.
291. Hettne B. The New Regionalism Revisited. *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*. International Political Economy Series. Palgrave Macmillan UK, 2003. URL: <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=379a5f1daa1917187f15bd2601445b9b> (Last accessed: 07.11.2017).
292. Higgins B. Growth pole policy in Canada. *Growth Centers in Regional Economic Development*. 1972. P. 204-228.
293. Higgins B. Pôles de croissance et pôles de développement comme concepts opérationnels. *Cah Vilfredo Pareto*. 1971. No. 9(24). P. 89-108.
294. Hill D. Governance, labour and uneven development: The political economy of the port sector in South and South-East Asia. *Trade, Labour and Transformation of Community in Asia*. Springer, 2009. P. 157-181.
295. Hillhorst J. G. M. Development Axes and The Diffusion of Innovation, inaugural paper. *Inst Soc Stud Hague*. 1972.
296. Hinoul M. *Kenniseconomie Europa: Sprong in de Diepte? De Cavalerie*, 2005.
297. Hirschman A. O. *The Strategy of Economic Development*, 1958.
298. Hock D. *Birth of the Chaordic Age*. Berrett-Koehler Publishers, 1999.
299. Hong P. Y. P., Song I. H. Glocalization of Social Work Practice: Global and Local Responses to Globalization. *Int Soc Work*. 2010. No. 53(5). P. 656-670.
300. Hoogenboom M., Bannink D., Trommel W. From local to grobal, and back. *Bus Hist*. 2010. No. 52(6). P. 932-954.
301. Hoover E. M. *Location of Economic Activity*. McGraw-Hill Book Company, Inc., New York, 1948.

302. Hoover E. M. *Location Theory and the Shoe and Leather Industries*. Harvard University Press, Cambridge, 1937.
303. Hoover E. M. Some old and new issues in regional development. *Backward Areas in Advanced Countries*. Springer, 1969. P. 343-357.
304. Hoover E. M., Giarratani F. *An Introduction to Regional Economics*. New York: Alfred A. Knopf, 1971.
305. Hotelling H. Stability in competition. *Econ J*. 1929. No. (39). P. 41-57.
306. How Regions Grow: Trends and Analysis, 2019. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/howregionsgrowtrendsandanalysis.htm>.
307. Hoyler M. External Relations of German Cities Through Intra-firm Networks – A Global Perspective. *Raumforsch Raumordn*. 2011. No. 69(3). P. 147-159. DOI:10.1007/s13147-011-0100-8.
308. Hoyt H. The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities. 1939. URL: <https://trid.trb.org/view/131170>.
309. Hughes J. T., Kozlowski J. Threshold analysis-an economic tool for town and regional planning. *Urban Stud*. 1968. No. 5(2). P. 132-143.
310. Huntington S. P. The clash of civilizations? *Foreign Aff*. 1993. P. 22-49.
311. Industrial districts and local economic regeneration /edited by F. Pyke and W. Sengenberger. Geneva: International Institute for Labour Studies, 1992
312. Ingraham C. How 2,000-year-old roads predict modern-day prosperity. *Washington Post*, August 7, 2018. URL: <https://www.washingtonpost.com/business/2018/08/06/how-year-old-roads-predict-modern-day-prosperity/>.
313. Isard W., Kuenne R. E. The impact of steel upon the greater New York-Philadelphia industrial region. *Rev Econ Stat*. 1953. P. 289-301.
314. Isard W., Schooler E.W., Vietorisz T. *Industrial Complex Analysis and Regional Development: A Case Study of Refinery-Petrochemical-Synthetic-Fiber Complexes and Puerto Rico*. Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology, 1959. Vol 3.
315. Jaffe A. B., Trajtenberg M., Henderson R. Geographic localization of knowledge spillovers as evidenced by patent citations. *Q J Econ*. 1993. No. 108(3). P. 577-598.
316. James, P., Steger, M. B. A Genealogy of ‘Globalization’: The Career of a Concept. *Globalizations*. 2014. Vol. 11, Issue 4. P. 417-434.
317. Jijon I. The glocalization of time and space: Soccer and meaning in Chota valley, Ecuador. *Int Sociol*. 2013. No. 28(4). P. 373-390.
318. Johnson E. A. J. The organization of space in developing countries. *Organ Space Dev Ctries*. 1970.

319. Jonas A. E. G., Ward K. Introduction to a Debate on City-Regions: New Geographies of Governance, Democracy and Social Reproduction. *Int J Urban Reg Res.* 2007. No. 31(1). P. 169-178. DOI:10.1111/j.1468-2427.2007.00711.x.
320. Jones M., Paasi A. *Regional Worlds: Advancing the Geography of Regions.* Routledge, 2017.
321. Kaldor N. Economic Growth and the Verdoorn Law – a comment on Mr Rowthorn’s Article. *Econ J.* 1975. No. 85(340). P. 891-896.
322. Keating M. *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change.* E. Elgar Cheltenham, UK, 1998.
323. Kenney M., Von Burg U. Paths and regions: the creation and growth of Silicon Valley. *Path Depend Creat.* 2001. P. 127-148.
324. Khondker H. H. Globalisation to Glocalisation: A Conceptual Exploration. *Intellect Discourse,* 2005. No. 13(2). URL: <http://journals.iium.edu.my/intdiscourse/index.php/islam/article/view/109> (Last accessed: 07.08.2018).
325. Kickbusch I. Global + local= glocal public health. *J Epidemiol Community Health.* 1999. No. 53(8). P. 451.
326. Kim P. H., Shin H. The Birth of “Rok”: Cultural Imperialism, Nationalism, and the Glocalization of Rock Music in South Korea, 1964–1975. *Positions East Asia Cult Crit.* 2010. No. 18(1). P. 199-230.
327. Klaassen L. H. *Methods of Selecting Industries for Depressed Areas: An Introduction to Feasibility Studies.* Oecd, 1967. Vol 2.
328. Knaap G.-J., Nedovic-Budic Z., Carbonell A. *Planning for States and Nation States.* Lincoln Institute of Land Policy, 2015.
329. Knödler H., Albertshauer U. *Glocalisation, Foreign Direct Investment and Regional Development Perspectives: Empirical Results for West German Regions.* HWWA Discussion Paper, 2001.
330. Kogler D. *Evolutionary Economic Geography: Theoretical and Empirical Progress.* Routledge, 2017.
331. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. URL: <https://www.mr.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/zarzadzanie-rozwojem-kraju/koncepcja-przestrzennego-zagospodarowania-kraju>.
332. Korff R. Local Enclosures of Globalization. The Power of Locality. *Dialect Anthropol.* 2003. No. 27(1). P. 1-18. DOI:10.1023/A:1025466127833.
333. Körner H. Industrielle Entwicklungspole als instrumente der regionalpolitik in entwicklungsändern. *Kyklos.* 1967. No. 20(4). P. 684-708.

334. Korompai A. The Impact of Regional Development Paradigms on Small and Medium Sized Cities, 2016. URL: http://www.mrvt.hu/vandorgyulesek/2016/szekcio/attila_korompai.pdf.
335. Kraidy M. M. Hybridity: or the Cultural Logic of Globalization. Philadelphia, PA: Temple University Press, 2005.
336. Krugman P. Increasing returns and economic geography. *J Polit Econ*. 1991. No. 99(3). P. 483-499.
337. Krugman P. R. Geography and Trade. MIT press, 1993.
338. Krugman P., Venables A. J. Globalization and the Inequality of Nations. *Q J Econ*. 1995. No. 110(4). P. 857-880. DOI:10.2307/2946642.
339. Krumme G. Development Centers and Central Places in West German Regional Planning Schemes, 1972.
340. Kuryliak V., Lishchynskyy I., Lyzun M., Komar N. Benchmarking of local production systems in Eastern Europe and Ukraine. *Manag Gouv*. 2017. No. (17). P. 15-26.
341. Laatto E. Growth centre policy in Finland. *Unitas*. 1969. No. 41. P. 133-139.
342. Lachenmaier S., Wößmann L. Does innovation cause exports? Evidence from exogenous innovation impulses and obstacles using German micro data. *Oxf Econ Pap*. 2006. No. 58(2). P. 317-350.
343. Lam S. S. Global corporate cultural capital'as a drag on glocalization: Disneyland's promotion of the Halloween Festival. *Media Cult Soc*. 2010. No. 32(4). P. 631-648.
344. Lang R. E., LeFurgy J. Edgeless cities: Examining the Noncentered metropolis. *Hous Policy Debate*. 2003. No. 14(3). P. 427-460. DOI:10.1080/10511482.2003.9521482.
345. Lawson C. Towards a competence theory of the region. *Camb J Econ*. 1999. No. 23(2). P. 151-166.
346. Leadbeater C. We-Think: The Power of Mass Creativity. Profile Books Limited, 2008.
347. Leamer E. E. A Flat World, a Level Playing Field, a Small World After All, or None of the Above? A Review of Thomas L. Friedman's. The World is Flat. *J Econ Lit*. 2007. No. 45(1). P. 83-126. DOI:10.1257/jel.45.1.83.
348. Lecocq C., Van Looy B., Zimmermann E. Developing the support infrastructure of technology transfer offices to accommodate the needs of global spinoff companies (outline of a methodology applied within the GlobalStart project). *Int J Glob Small Bus*. 2009. No. 3(2). P. 201-219.

349. Leinbach T. R. Small towns, rural linkages, and employment. *Int Reg Sci Rev.* 1991. No. 14(3). P. 317-323.

350. Lever W. F. Reurbanisation – the policy implications. *Urban Stud.* 1993. No. 30(2). P. 267-284.

351. Limtanakool N., Dijst M., Schwanen T. The influence of socioeconomic characteristics, land use and travel time considerations on mode choice for medium- and longer-distance trips. *J Transp Geogr.* 2006. No. 14(5). P. 327-341. DOI:10.1016/j.jtrangeo.2005.06.004.

352. Lin S., Ke X. Chinese glocalization – a study of intergenerational residence in urban China. *J Consum Mark.* 2010. No. 27(7). P. 638-644.

353. Lindell I. ‘Glocal’ movements: place struggles and transnational organizing by informal workers. *Geogr Ann.* 2009. No. 91(2). P. 123-136.

354. Lipton M. Why Poor People Stay Poor: A Study of Urban Bias in World Development. London: Canberra: Temple Smith; Australian National University Press, 1977.

355. Lischtschynskyy I. Concentration and Specialisation Dimensions in the Context of European Integration of Ukrainian Industry. *Östliches Eur Visionen Paneuropäischer Entwickl Berl.* 2008. P. 199-209.

356. Lischtschynskyy I. Industrielle Ballungsräume durch Agglomeration und Cluster. *Ges Wandel Netzwerke Clust Ukr Eur Union.* 2018. P. 50-64.

357. Lishchynskyy I, Savelyev Y, Lyzun M, et al. *Innovative Strategies of Territorial Development of V4: Experience for Ukraine. Textbook.* Ternopil: Ternograf; 2016.

358. Lishchynskyy I. Agglomerationsformen der Internationalen Wirtschafts- und Raumintegration. In: *The World Economy: Global and Country-Specific Aspects.* Forschungsinstitut der Internationalen Wissenschaftlichen Vereinigung Weltwirtschaft und Weltpolitik eV, Berlin; 2014:190–202. <http://scholar.google.com/scholar?cluster=707921021242759769&hl=en&oi=scholarr>. Accessed April 22, 2017.

359. Lishchynskyy I. Growth Poles and Axes in Visegrad Group Countries. In: Krysovaty A, Savelyev Y, eds. *Economic Problems of Visegrad Group Countries and Ukraine: Collective Monograph.* Ternopil: Osadtsa U.V.; 2018:169-186.

360. Lishchynskyy I. Monotowns in Baltic Rim countries and Ukraine. *Balt Rim Econ. Q. rev. turku sch econ pan-eur inst.* 2015. No. (3). P. 28.

361. Lishchynskyy I. Regional Dissemination of Production in Ukraine. In: *Доклади На Юбилейна Междун. Научна Конф.* г. Свищов, България: Ценов; 2015:45-53.

362. Lishchynskyy I. Spatial concentration of industry and local production systems in Ukraine. *Folia Oeconomica*. 2016;2(320):51-63. doi:10.18778/0208-6018.320.04
363. Lishchynskyy I., Kuryliak V., Lyzun M. Backgrounds for local production systems' forming in Visegrad Group and Ukraine. In: Krysovaty A, Savelyev Y, eds. *Economic Problems of Visegrad Group Countries and Ukraine: Collective Monograph*. Ternopil: Osadtsa U.V.; 2018:105-120.
364. List L. Does Output Influence Productivity? A Meta-Regression Analysis. 2018.
365. Local Economic Development, 2018. *World Bank*. URL: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTURBANDEVELOPMENT/EXTLED/0,,menuPK:341145~pagePK:149018~piPK:149093~theSitePK:341139,00.htm> l (Last accessed: 29.12.2018).
366. Lorentzen A. Innovation in the experience economy. *Vidensbank - Ebst*. 2010.
367. Lösch A. *Economics of Location*. New York, John Wiley, 1967. URL: <http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=US201300602738>. (Last accessed: 20.02.2018).
368. Lucas R. E. On the mechanics of economic development. *J Monet Econ*. 1988. No. 22(1). P. 3-42.
369. Lundvall B-äke, Johnson B. The learning economy. *J Ind Stud*. 1994. No. 1(2). P. 23-42.
370. Lyzun M., Lishchynskyy I. Social Efficiency of European Economic and Monetary Union. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1 (13). С. 184–188. DOI: 10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-184-188.
371. Lyzun M., Lishchynskyy I., Savelyev Y., Kuryliak V., Kurylyak Y. Modeling Evaluation of Dollarization Economic Efficiency. *Conference Proceedings*. Ceske Budejovice, Czech Republic. 2019. P. 366-370.
372. MacLeod G. New regionalism reconsidered: globalization and the remaking of political economic space. *Int J Urban Reg Res*. 2001. No. 25(4). P. 804-829.
373. Maier G., Sedlacek S. Spillovers and innovation, environment and space: an introduction. *Spillovers Innov*. 2005. P. 1-18.
374. Maloney W. F., Valencia Caicedo F. The Persistence of (Subnational) Fortune. *Econ J*. 2016. No. 126(598). P. 2363-2401. DOI:10.1111/eoj.12276.
375. Mameli F., Faggian A., McCann P. Employment growth in Italian local labour systems: Issues of model specification and sectoral aggregation. *Spat Econ Anal*. 2008. No. 3(3). P. 343-360.

376. Markusen A. Urban Development and the Politics of a Creative Class: Evidence from a Study of Artists. *Environ Plan Econ Space*. 2006. No. 38(10). P. 1921-1940. DOI:10.1068/a38179.

377. Markusen A., Schrock G. The artistic dividend: Urban artistic specialisation and economic development implications. *Urban Stud*. 2006. No. 43(10). P. 1661-1686.

378. Marošević K., Bošnjak D. Regional development and glocalisation: Theoretical framework. *Ekon Vjesn Rev Contemp Entrep Bus Econ Issues*. 2018. No. 31(1). P. 201-213.

379. Marret J.-L. Al-Qaeda in Islamic Maghreb: A “Glocal” Organization. *Stud Confl Terror*. 2008. No. 31(6). P. 541-552.

380. Marshall A. Principles of Economics: Unabridged Eighth Edition. Cosimo, Inc., 2009.

381. Maskell P., Malmberg A. Localised learning and industrial competitiveness. *Camb J Econ*. 1999. No. 23(2). P. 167-185.

382. Mathur O. P. The problem of regional disparities: An analysis of Indian policies and programmes. *Habitat Int*. 1977. No. 2(5-6). P. 427-453.

383. Matusitz J. Disneyland Paris: a case analysis demonstrating how glocalization works. *J Strateg Mark*. 2010. No. 18(3). P. 223-237.

384. McCann P. Modern Urban and Regional Economics. Oxford University Press, 2013. URL: <https://ideas.repec.org/b/oxp/obooks/9780199582006.html> (Last accessed: 10.10.2018).

385. McCann P. Transport costs and new economic geography. *J Econ Geogr*. 2005. No. 5(3). P. 305-318.

386. McCann P., Acs Z. J. Globalization: Countries, Cities and Multinationals. *Reg Stud*. 2011. No. 45(1). P. 17-32. DOI:10.1080/00343404.2010.505915.

387. McCombie J., Thirlwall A. P. Economic Growth and the Balance-of-Payments Constraint. Springer, 2016.

388. Merlin P. Les Villes Nouvelles: Urbanisme Régional et Aménagement. Presses universitaires de France, 1969.

389. Metaxas T., Tsavdaridou M. From ‘blue banana’ to ‘red octopus’ and the development of Eastern and Southern European cities: Warsaw and Lisbon. *Reg Sect Econ Stud*. 2013. No. 13(1). P. 15-31.

390. Mills E. S. Studies in the Structure of the Urban Economy. 1972.

391. Ministry for Regional Development of the Czech Republic. *Spatial Development Policy of the Czech Republic, 2008*. URL: <http://www.uur.cz/images/1-uzemni-planovani-a-stavebni-rad/politika-uzemniho-rozvoje-2008/pur-cr-2008-en.pdf>.

392. Ministry of Regional Development of the Czech Republic. *Spatial Development Policy of the Czech Republic, 2015*. Updated Version 1. URL: <http://www.uur.cz/images/1-uzemni-planovani-a-stavebni-rad/politika-uzemniho-rozvoje-aktualizace-1-2015/publikace-apur-cr-2015-en.pdf>.

393. Miyao T. Urban growth and dynamics. *Urban Dynamics and Urban Externalities*. Regional and Urban Economics Section, Harwood Academic Publishers New York, 1987. Vol 11.

394. Mohannak K. Role of the techno parks in clustering of high technology SMEs. 2008.

395. Moore L. Glocal Imaginaries. *Postcolonial Text*. 2011. No. 6(2). URL: <http://postcolonial.org/index.php/pct/issue/view/32/showToc>.

396. Morimoto A. Transportation and land use. *Traffic Saf Sci Interdiscip Wisdom IATSS*, 2015. P. 22-30.

397. Morrill R. L. On the size and spacing of growth centers. *Growth Change*. 1973. No. 4(2). P. 21-24.

398. Moseley M. J. *Growth Centres in Spatial Planning*: Pergamon Urban and Regional Planning. Elsevier, 2013.

399. Moseley M. J. Growth Centres: A Shibboleth? *Area*. 1973. No. (5). P. 143-150.

400. Moses L. N. Location and the Theory of Production. *Q J Econ*. 1958. No. 72(2). P. 259-272. DOI:10.2307/1880599.

401. Mundell R. A. Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates. *Can J Econ Polit Sci*. 1963. No. 29(4). P. 475-485. DOI:10.2307/139336.

402. Myrdal G. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Gerald Duckworth, 1957.

403. Nascimbeni F., Burgos D., Aceto S., Kamtsiou V. Supporting innovation in technology-enhanced learning: a stakeholder-based open approach. *Int J Innov Learn*. 2017. No. 22(2). P. 233-253.

404. National Development and Territorial Development Concept, 2013. URL: <http://www.terport.hu/teruleti-szintek/ketoldal-egyuttmukodesek/bilateral-cooperation/magyarorszag-ausztria/hungary-aus-3>. (Last accessed: 12.06.2018).

405. Nederveen Pieterse J. *Globalization and Culture: Global Mélange*. Rowman & Littlefield, 2015.

406. Nederveen Pieterse J. What is Global Studies? *Globalizations*. 2013. No. 10(4). P. 499-514. DOI:10.1080/14747731.2013.806746.

407. Nemzeti Fejlesztés 2030: Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció. URL: <https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/library/national-development-2030-national-development-and-territorial-development-concept>.
408. Neutze G. M. Economic policy and the size of cities. 1968.
409. New towns in the United Kingdom. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/New_towns_in_the_United_Kingdom (Last accessed: 15.02.2018).
410. Nijkamp P. Ceteris paribus, spatial complexity and spatial equilibrium: An interpretative perspective. *Reg Sci Urban Econ*. 2007. No. 37(4). P. 509-516.
411. Nijkamp P., Abreu M. A. *Regional Development Theory*. Vrije Universiteit, Faculty of Economics and Business Administration, 2009.
412. Niosi J., Bellon B. The absorptive capacity of regions. *Colloque Economie Méditerranée Monde Arabe*. 2002.
413. Norton R. D., Rees J. The product cycle and the spatial decentralization of American manufacturing. *Reg Stud J Reg Stud Assoc*. 1979. No. 13(2). P. 141-151.
414. O'Mara M. P. *Cities of Knowledge: Cold War Science and the Search for the next Silicon Valley*. Princeton University Press, 2015. Vol 111.
415. Observatory on Academic Ranking and Excellence. IREG. URL: <http://ireg-observatory.org/en/> (Last accessed: 28.12.2018).
416. OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies. *OECD Publishing*. Paris, 2016. c. 228.
417. OECD Regions and Cities at a Glance, 2018. *OECD*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-regions-and-cities-at-a-glance-2018_reg_cit_glance-2018-en (Last accessed: 30.12.2018).
418. OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2007. URL: fiordiliji.sourceoecd.org/pdf/sti2007/922007081e1-annex1.pdf
419. Ogden P. E., Hall R. Households, reurbanisation and the rise of living alone in the principal French cities, 1975-90. *Urban Stud*. 2000. No. 37(2). P. 367-390.
420. Ohlin B. International and interregional trade. *Harv Econ Stud Camb MA*. 1933.
421. Ohmae K. *The end of the nation state: the rise of regional economies*. Simon and Schuster, 1995.
422. ÓhUallacháin B., Leslie T.F. Rethinking the regional knowledge production function. *J Econ Geogr*. 2007. No. 7(6). P. 737-752. DOI:10.1093/jeg/lbm027.
423. Olsson O., Hibbs D. A. Biogeography and long-run economic development. *Eur Econ Rev*. 2005. No. 49(4). P. 909-938. DOI:10.1016/j.eurocorev.2003.08.010

424. Ostry J., Berg A. Inequality and unsustainable growth. *Inequal Unsustainable Growth Two Sides Same Coin*. 2011. No. 11(08). P. 1-20.
425. Ostry M. J. D., Berg M. A., Tsangarides M. C. G. Redistribution, Inequality, and Growth. International Monetary Fund, 2014.
426. Paelinck J. La théorie du développement régional polarisé. *Cah L'Institut Sci Économique Appliquée*. 1965. No. 15(159). P. 5-47.
427. Paelinck J. Programming a viable minimal investment industrial complex for a growth center. *Growth Centres in Regional Economic Development*. 1972. P. 139-159.
428. Paganoni M. C. City branding and social inclusion in the glocal city. *Mobilities*. 2012. No. 7(1). P. 13-31.
429. Papastergiadis N. The end of the Global South and the cultures of the South. *Thesis Elev*. 2017. No. 142(1). P. 69-90. DOI:10.1177/0725513617712790.
430. Parent O., LeSage J. P. Spatial dynamic panel data models with random effects. *Reg Sci Urban Econ*. 2012. No. 42(4). P. 727-738. DOI:10.1016/j.regsciurbeco.2012.04.008.
431. Park R. E., Burgess E. W. The City. University of Chicago Press, 2019.
432. Parr J. B. Growth poles, regional development, and central place theory. *Pap Reg Sci*. 1973. No. 31(1). P. 173-212.
433. Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 2. Implementation and Outcome. *Urban Stud*. 1999. No. 36(8). P. 1247-1268. DOI:10.1080/0042098992971.
434. Parr J. B. Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy. *Urban Stud*. 1999. No. 36(7). P. 1195-1215. DOI:10.1080/0042098993187.
435. Parr J. B. Regional competition, growth pole policy and public intervention. *Competition among Small Regions, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, Germany*. 1978. P. 122-135.
436. Parr J. B. The distribution of economic opportunity in a central place system: dynamic aspects and growth poles. *Polarized Dev Ent Reg Policies Tribute Jacques Boudeville*. 1981. P. 59-69.
437. Partridge M. D., Dan S. Rickman, Kamar A. and M. Rose Olfert. Agglomeration Spillovers and Wage and Housing Cost Gradients across the Urban Hierarchy. *Journal of International Economics*. 2009. No. 1. P. 126-40. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2009.02.004>.
438. Pascaru M. Romanian Glocalization. Case Study on the Rosia Montana Gold Corporation Mining Project. *Rev Cercet Si Interv Sociala*. 2013. P. 43:39.

-
439. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications. *Q J Econ.* 1950. No. 64(1). P. 89-104. DOI:10.2307/1881960
440. Perroux F. L'économie du XXe. *Siècle Paris Press Univ Fr.* 1961.
441. Perroux F. La firme motrice dans une region et la region motrice. *Cah ISEA.* 1961.
442. Perroux F. Matériaux pour une analyse de la croissance économique. *Cah L'ISEA.* 1952. No. D(9). P. 132-143.
443. Perroux F. Multinational Investments and the Analysis of Development and Integration Poles. Institut de Science économique appliquée, 1973.
444. Perroux F. Note sur la notion de pôle de croissance. *Econ Appl.* 1955. No. 8.
445. Perroux F. The pole of development's new place in a general theory of economic activity. *Regional Economic Development.* Routledge, 2017. P. 48-76.
446. Porter M. E. Competing across Locations: Enhancing Competitive Advantage through a Global Strategy. Harvard Business School Press, 1998.
447. Porter M. E. Competitive Advantage of Nations: Creating and Sustaining Superior Performance. Simon and Schuster, 2011.
448. Pottier P. Axes de communication et développement économique. *Rev Économique.* 1963. No. 14(1). P. 58-132.
449. Potts J. Why creative industries matter to economic evolution. *Econ Innov New Technol.* 2009. No. 18(7). P. 663-673.
450. Prebisch R. Commercial policy in the underdeveloped countries. *Am Econ Rev.* 1959. No. 49(2). P. 251-273.
451. Purboyo H., Santoso E. B., Sawitri D. The Development of Local Nodes along Transportation Corridors: A Review of Development Axes Theory. *IRSA Intl Conference - Natural Resources, Environment and People's Welfare in Decentralized Indonesia.* 2012. DOI:10.13140/rg.2.2.24163.14889.
452. Putnam R. Bowling alone: The collapse and revival of American community. 2000.
453. Putnam R. D., Leonardi R., Nanetti R. Y. Making Democracy Work: Civic Institutions in Modern Italy. Princeton University Press, Princeton, 1993.
454. Puu T. Nonlinear economic dynamics. *Nonlinear Economic Dynamics.* Springer, 1991. P. 1-7.
455. Radhakrishnan S. Limiting theory: Rethinking approaches to cultures of globalization. *The Routledge International Handbook of Globalization Studies.* Routledge. 2015. P. 44-60.
456. Ramos P. N. Does the trade balance really matter for regions? *Ann Reg Sci.* 2007. No. 41(1). P. 229-243.

457. Ratti R., Bramanti A., Gordon R. *The Dynamics of Innovative Regions: The GREMI Approach*. Ashgate, London, 1997.
458. Redding S. J. The Empirics of New Economic Geography. *J Reg Sci*. 2010. No. 50(1). P. 297-311. DOI:10.1111/j.1467-9787.2009.00646.x.
459. Redding S., Venables A. J. Economic geography and international inequality. *J Int Econ*. 2004. No. 62(1). P. 53-82. DOI:10.1016/j.jinteco.2003.07.001.
460. Reggiani A., Nijkamp P. *The Economics of Complex Spatial Systems*. Elsevier, 1998.
461. *Regions Matter: Economic Recovery, Innovation and Sustainable Growth*, 2009. *OECD*. URL: <http://www.oecd.org/cfe/regional-policy/regionsmattereconomicrecoveryinnovationandsustainablegrowth.htm>.
462. Richardson H. W. Growth centers, rural development and national urban policy: a defense. *Int Reg Sci Rev*. 1978. No. 3(2). P. 133-152.
463. Richardson H. W. National urban development strategies in developing countries. *Urban Stud*. 1981. No. 18(3). P. 267-283.
464. Richardson H. W. Polarization reversal in developing countries. *Pap Reg Sci*. 1980. No. 45(1). P. 67-85.
465. Richardson H. W. *Regional and Urban Economics*. Penguin Books, Limited, 1978.
466. Richardson H. W. *Regional Development Policy and Planning in Spain*. Saxon House, 1975.
467. Richardson H. W. The argument for very large cities reconsidered: a comment. *Urban Stud*. 1976. No. 13(3). P. 307-310.
468. Richardson H. W. Whither national urban policy in developing countries? *Urban Stud*. 1987. No. 24(3). P. 227-244.
469. Richardson H. W., Richardson M. The relevance of growth center strategies to Latin America. *Econ Geogr*. 1975. No. 51(2). P. 163-178.
470. Riemenschneider D. Glocality and its (dis) contents: the future of English language literatures studies. *Z Für Angl Am*. 2005. No. 53(4). P. 385-396.
471. Ritzer G. Rethinking Globalization: Glocalization/Globalization and Something/Nothing. *Sociol Theory*. 2003. No. 21(3). P. 193-209.
472. Ritzer G., Richer Z. Still enamoured of the glocal: A comment on 'From local to grobal, and back.' *Bus Hist*. 2012. No. 54(5). P. 798-804. DOI:10.1080/00076791.2012.692081.
473. Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage, 1992. Vol 16.

474. Robertson R. Glocalization: time–space and homogeneity–heterogeneity. *Global Modernities* / Ed. Robertson R., Featherstone M., Lash S. London: Sage, 1995. P. 25-54.
475. Robertson R. Situating glocalization: A relatively autobiographical intervention. *Global Themes and Local Variations in Organization and Management: Perspectives on Glocalization*. New York: Routledge, 2013. P. 41-52.
476. Robertson R., White K. E. What is globalization? *The Blackwell Companion to Globalization* / Ed. Ritzer G. Oxford: Basil Blackwell, 2007. P. 54-66.
477. Rodríguez-Pose A. Do institutions matter for regional development? *Reg Stud*. 2013. No. 47(7). P. 1034-1047.
478. Rodríguez-Pose A., Crescenzi R. Research and development, spillovers, innovation systems, and the genesis of regional growth in Europe. *Reg Stud*. 2008. No. 42(1). P. 51-67.
479. Romer P. M. Increasing returns and long-run growth. *J Polit Econ*. 1986. No. 94(5). P. 1002-1037.
480. Rondinelli D. A. Developing and Managing Middle-Sized Cities in Less Developed Countries. Office of Urban Development, Science and Technology Bureau, Agency for International Development, 1981.
481. Rosenau J. The governance of fragmentation: Neither a world republic nor a global interstate system. *Stud Dipl*. 2000. No. 53(5). P. 15-40.
482. Rosenfeld S. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development. *European Planning Studies*. 1997. No. 5(1). P. 3-23.
483. Rosenthal S. S., Strange W. C. Evidence on the Nature and Sources of Agglomeration Economies. *Handbook of Regional and Urban Economics* / Ed. Henderson J. V., Thisse J.-F. Cities and Geography. Elsevier, 2004. Vol 4. P. 2119-2171. DOI:10.1016/S1574-0080(04)80006-3.
484. Rostow W. W. The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge university press, 1990.
485. Roudometof V. Glocalization: A Critical Introduction. Routledge, 2016.
486. Roudometof V. The Glocal and Global Studies. *Globalizations*. 2015. No. 12(5). P. 774-787. DOI:10.1080/14747731.2015.1016293
487. Roudometof V. The glocalizations of Eastern Orthodox Christianity. *Eur J Soc Theory*. 2013. No. 16(2). P. 226-245.
488. Roudometof V. Theorizing glocalization: Three interpretations. *Eur J Soc Theory*. 2016. No. 19(3). P. 391-408. DOI:10.1177/1368431015605443.
489. Russell A. W. No academic borders?: Transdisciplinarity in university teaching and research. 2005.

490. Salazar N. B. From Local to Global (and Back): Towards Glocal Ethnographies of Cultural Tourism. *Cultural Tourism Research Methods*. Wallingford: CABI, 2010. P. 188-199.
491. Salih K., Pakkasem P., Prantilla B., Soegijoko S. Decentralization policy, growth pole approach, and resource frontier development: a synthesis of the response in four Southeast Asian countries. *Growth Pole Strategy and Regional Development Policy*. Elsevier, 1978. P. 79-119.
492. Salop S. C. Monopolistic competition with outside goods. *Bell J Econ*. 1979. P. 141-156.
493. Samson I. Territoire et système économique. *Crit Économique*. 2004. No. 14)
494. Sapir A., Aghion P., Bertola G., et al. An Agenda for a Growing Europe: The Sapir Report. *Oxford University Press*, 2004. URL: <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0199271488.001.0001/acprof-9780199271481> (Last accessed: 18.12.2018).
495. Sassen S. Local Actors in Global Politics. *Curr Sociol*. 2004. No. 52(4). P. 649-670.
496. Savelyev Y., Kuryliak V., Lyzun M., Lishchynskyy I. Global Monetary Integration and Determination of Strategic Priorities for the Exchange Rate Policy in Ukraine. *Годишник На СА "Д А Ценов."* 2017. No. (120). P. 177-226. DOI: <http://hdl.handle.net/10610/3425>.
497. Saxenian A. *Regional Advantage*. Harvard University Press, 1996.
498. Scott A. J. Globalization and the rise of city-regions. *Eur Plan Stud*. 2001. No. 9(7). P. 813-826.
499. Scott A. J. *New Industrial Spaces: Flexible Production Organization and Regional Development in North America and Western Europe*. Pion Ltd, 1988. Vol 3.
500. Scott A. J. *Regions and the World Economy*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
501. Scott A. J., Agnew J., Soja E. W., Storper M. *Global City-Regions*. Oxford University Press Oxford, 2001.
502. Seago A. The "Kraftwerk-Effekt": Transatlantic Circulation, Global Networks and Contemporary Pop Music. *Atl Stud*. 2004. No. 1(1). P. 85-106.
503. Searle G. Successes and failures of urban consolidation in Sydney. *Urban Futur J*. 1991. Special issue (1). URL: <https://trid.trb.org/view/1176557> (Last accessed: 01.12.2018).
504. Seltzer E., Carbonell A. *Regional Planning in America: Practice and Prospect*. Lincoln Institute of Land Policy, 2011.

505. Shah S. M. Growth centers as a strategy for rural development: India experience. *Econ Dev Cult Change*. 1974. No. 22(2). P. 215-228.

506. Shapiro J. M. Smart Cities: Quality of Life, Productivity, and the Growth Effects of Human Capital. *The Review of Economics and Statistics*. 2006. No. 2. P. 324–35.

507. Shirky C. Here Comes Everybody: The Power of Organizing without Organizations. Penguin, 2008.

508. Short J. R. Global Dimensions: Space, Place and the Contemporary World. Reaktion Books, 2001.

509. Simmie J. Reasons for the development of 'islands of innovation': evidence from Hertfordshire. *Urban Stud*. 1998. No. 35(8). P. 1261-1289.

510. Simon H. A. A Behavioral Model of Rational Choice. *Q J Econ*. 1955. No. 69(1). P. 99-118. DOI:10.2307/1884852.

511. Sinclair J., Wilken R. Strategic regionalization in marketing campaigns: beyond the standardization/glocalization debate. *Continuum*. 2009. No. 23(2). P. 147-157.

512. Sleuwaegen L., Boiardi P. Creativity and regional innovation: Evidence from EU regions. *Res Policy*. 2014. No. 43(9). P. 1508-1522.

513. Slovak Spatial Development Perspective. URL: <http://www.telecom.gov.sk/index/index.php?ids=172817>.

514. Smith Maguire J., Hu D. Not a simple coffee shop: local, global and glocal dimensions of the consumption of Starbucks in China. *Soc Identities*. 2013. No. 19(5). P. 670-684.

515. Söderbaum F., Shaw T. M. Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader. *Palgrave Macmillan UK*, 2003. URL: <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=379a5f1daa1917187f15bd2601445b9b> (Last accessed: 07.07.2017).

516. Soja E. W. Postmetropolis Critical Studies of Cities and Regions. Oxford: Basil Blackwell, 2000.

517. Sokołowicz M., Lishchynskyy I. Are Poland and Ukraine Gravity Centres for Each Other? Study on the Labour Migration Patterns. *Comp Econ Res*. 2018. No. 21(1). P. 45-65. DOI:10.2478/cer-2018-0003.

518. Solow R. M. A contribution to the theory of economic growth. *Q J Econ*. 1956. No. 70(1). P. 65-94.

519. Sölvell Ö. Clusters – Balancing Evolutionary and Constructive Forces. Ödeshög: Danagårds Graiska, 2009. 140 P. URL: http://www.europe-innova.eu/c/document_library/get_file?folderId=148900&name=DLFE-6110.pdf

520. Steger M. B. It's About Globalization, After All: Four Framings of Global Studies. A Response to Jan Nederveen Pieterse's 'What is Global Studies?' *Globalizations*. 2013. No. 10(6). P. 771-777.

521. Stelder D. Where Do Cities Form? A Geographical Agglomeration Model for Europe. *J Reg Sci*. 2005. No. 45(4). P. 657-679. DOI:10.1111/j.0022-4146.2005.00388.x.

522. Stolarick K., Florida R. Creativity, connections and innovation: a study of linkages in the Montréal Region. *Environ Plan A*. 2006. No. 38(10). P. 1799-1817.

523. Storper M. *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*. Guilford press, 1997.

524. Storper M., Venables A. J. Buzz: face-to-face contact and the urban economy. *J Econ Geogr*. 2004. No. 4(4). P. 351-370. DOI:10.1093/jnlcgc/lbh027.

525. Strang D., Meyer J. W. Institutional conditions for diffusion. *Theory Soc*. 1993. No. 22(4). P. 487-511.

526. Suarez-Villa L., Walrod W. Operational strategy, R&D and intra-metropolitan clustering in a polycentric structure: the advanced electronics industries of the Los Angeles basin. *Urban Stud*. 1997. No. 34(9). P. 1343-1380.

527. Svensson G. "Glocalization" of business activities: a "glocal strategy" approach. *Manag Decis*. 2001. No. 39(1). P. 6-18.

528. Swales K. A. Cost-Benefit Approach to Regional Policy. *Technological Change and Mature Industrial Regions: Firms, Knowledge, and Policy* / Ed. Farshchi M., Janne O. E. M., McCann P. Cheltenham, Edward Elgar, 2009.

529. Swan T. W. Economic growth and capital accumulation. *Econ Rec*. 1956. No. 32(2). P. 334-361.

530. Swyngedouw E. Globalisation or 'glocalisation'? Networks, territories and rescaling. *Camb Rev Int Aff*. 2004. No. 17(1). P. 25-48.

531. Taaffe E. J. *Geography of Transportation*. Morton O'Kelly, 1996.

532. Tai S. H., Wong Y. H. Advertising Decision Making in Asia: "Glocal" versus "Regcal" Approach. *J Manag Issues*. 1998. P. 318-339.

533. Taylor P. J., Derudder B. *World City Network: A Global Urban Analysis*. Routledge, 2015.

534. Taylor P. J., Ni P., Derudder B., Hoyler M., Huang J., Witlox F. *Global Urban Analysis: A Survey of Cities in Globalization*. Routledge, 2012.

535. Tebaldi E., Elmslie B. Do institutions impact innovation? 2008.

536. Tello M. D. From national to local economic development: theoretical issues. *Cepal Rev*. 2010.

537. Territorial Agenda 2020 put in practice - Enhancing the efficiency and effectiveness of Cohesion Policy by a place-based approach. URL:

http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/studies/2015/territorial-agenda-2020-put-in-practice-enhancing-the-efficiency-and-effectiveness-of-cohesion-policy-by-a-place-based-approach.

538. The Global Competitiveness Report 2017-2018. *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018> (Last accessed: 30.12.2018).

539. The World Factbook – Central Intelligence Agency. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2212.html> (Last accessed: 30.12.2018).

540. Therborn G. Globalizations: dimensions, historical waves, regional effects, normative governance. *Int Sociol.* 2000. No. 15(2). P. 151-179.

541. Thomas D., Day G. Rural Wales: problems, policies and prospects. Unpubl Manuser Dep Econ Univ Coll Aberystwyth UK. 1992.

542. Thornton W. H. Mapping the “Glocal” Village: the political limits of “glocalization”. *Contin J Media Cult Stud.* 2000. No. 14(1). P. 79-89.

543. Todaro M. P. A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *Am Econ Rev.* 1969. No. 59(1). P. 138-148.

544. Tong H. K., Cheung L. H. Cultural identity and language: A proposed framework for cultural globalisation and glocalisation. *J Multiling Multicult Dev.* 2011. No. 32(1). P. 55-69.

545. Townroe P. M. Employment decentralisation: Policy instruments for large cities in LDCs. *Prog Plan.* 1979. No. 10. P. 85-154.

546. Townroe P. M., Keen D. Polarization reversal in the state of São Paulo, Brazil. *Reg Stud.* 1984. No. 18(1). P. 45-54.

547. Tullock S., ed. Glocalization. *Oxford Dictionary of New Words*. Oxford: Oxford University Press, 1991. URL: <https://www.britannica.com/topic/glocalization> (Last accessed: 05.08.2018).

548. Turner B. The enclave society: Towards a sociology of immobility. *Eur J Soc Theory.* 2007. No. 10(2). P. 287-304. DOI:10.1177/1368431007077807.

549. United Nations Human Settlements Programme. *State of the World's Cities 2010/2011: Bridging the Urban Divide*. Earthscan, 2010.

550. Urban America: US Cities in the Global Economy. *McKinsey Global Institute, 2012*. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/urbanization/us-cities-in-the-global-econom>

551. Urban World: Mapping the Economic Power of Cities. *McKinsey Global Institute, McKinsey & Company, 2011*. URL: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Urbanization/Urban%20world/MGI_urban_world_mapping_economic_power_of_cities_full_report.ashx.

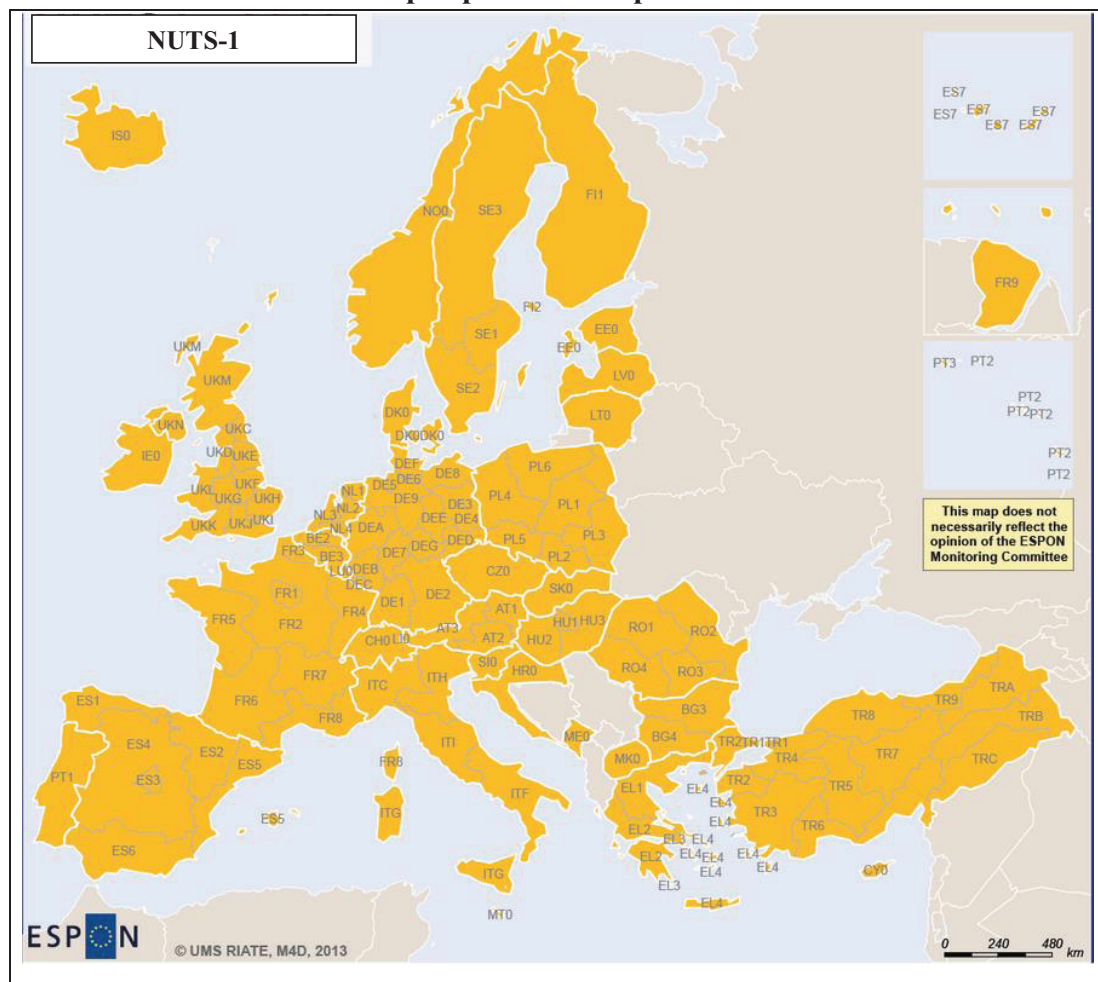
552. Urkidi L. A glocal environmental movement against gold mining: Pascua–Lama in Chile. *Ecol Econ*. 2010. No. 70(2). P. 219-227.
553. Van Lierop W. F., Rima A. Towards an operational disaggregate model of choice for the housing market. *Second Interim Rep Free Univ Amst*. 1982.
554. Van Oort F. G. *Urban Growth and Innovation: Spatially Bounded Externalities in the Netherlands*. Routledge, 2017. DOI:10.4324/9781351143646.
555. Vanclay F. M., Higgins M., Blackshaw A. *Making Sense of Place*. Canberra, 2008.
556. Varga A. *University Research and Regional Innovation: A Spatial Econometric Analysis of Academic Technology Transfers*. Springer Science & Business Media, 1998. Vol 13.
557. Varsakelis N. C. Education, political institutions and innovative activity: A cross-country empirical investigation. *Res Policy*. 2006. No. 35(7). P. 1083-1090. DOI:10.1016/j.respol.2006.06.002.
558. Varsakelis N. C. The impact of patent protection, economy openness and national culture on R&D investment: a cross-country empirical investigation. *Res Policy*. 2001. No. 30(7). P. 1059-1068.
559. Verdoorn P. J. *Fattori che Regolano lo Sviluppo Della Produttività del Lavoro*. Ed. L'industria, 1949.
560. Vernon R. International investment and international trade in the product cycle. *International Business*. Routledge, 2017. P. 99-116.
561. Vernon R. *Metropolis 1985: An Interpretation of the Findings of the New York Metropolitan Region Study*. Doubleday, 1963. Vol 9.
562. Vinciguerra S., Frenken K., Hoekman J., van Oort F. European infrastructure networks and regional innovation in science-based technologies. *Econ Innov New Technol*. 2011. No. 20(5). P. 517-537.
563. Von Thünen JH. *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*. Jena, G. Fischer, 1910. URL: <http://archive.org/details/derisoliertestaa00thuoft> (Last accessed: 24.01.2017).
564. Vystoupil J. *Prognózy a Modely v Regionálním Rozvoji*. Pracovní texty. Brno: ESF MU, 2003.
565. Ward K., Jonas A. E. G. Competitive City-Regionalism as a Politics of Space: A Critical Reinterpretation of the New Regionalism. *Environ Plan Econ Space*. 2004. No. 36(12). P. 2119-2139. DOI:10.1068/a36223.
566. Warf B. Telecommunications and the Changing Geographies of Knowledge Transmission in the Late 20th Century. *Urban Stud*. 1995. No. 32(2). P. 361-378. DOI:10.1080/00420989550013130.
567. Weber A. *Ueber Den Standort Der Industrien*, 1909. Vol 2.

568. What is technology infrastructure? definition and meaning. *BusinessDictionary.com*. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/technology-infrastructure.html> (Last accessed: 30.12.2018).
569. Whebell C. F. J. Corridors: A Theory of Urban Systems. *Ann Assoc Am Geogr*. 1969. No. 59(1). P. 1-26. DOI:10.1111/j.1467-8306.1969.tb00655.x.
570. Widner R. R. Appalachian development after 25 years: An assessment. *Econ Dev Q*. 1990. No. 4(4). P. 291-312.
571. Williamson J. G. Regional inequality and the process of national development: a description of the patterns. *Econ Dev Cult Change*. 1965. No. 13(4, Part 2). P. 1-84.
572. Williamson O. E. Markets and hierarchies. NY. 1975. 2630 p.
573. Wilson T. Policies for Regional Development. Oliver & Boyd, 1964.
574. World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography. *The World Bank*. URL: <https://ictlogy.net/bibliography/reports/projects.php?idp=1211> (Last accessed: 12.12.2018).
575. Wright M., Hmieleski K. M., Siegel D. S., Ensley M. D. The role of human capital in technological entrepreneurship. *Entrep Theory Pract*. 2007. No. 31(6). P. 791-806.
576. Xu C. The fundamental institutions of China's reforms and development. *J Econ Lit*. 2011. No. 49(4). P. 1076-1151.
577. Zahra S. A. A theory of international new ventures: a decade of research. *J Int Bus Stud*. 2005. No. 36(1). P. 20-28.
578. Zhao F. University-industry partnerships in Australia: A strategic perspective. *Pac-Asian Educ*. 2000. No. 12(2). P. 57-66.
579. Zoellick R. B. Why we still need the World Bank: looking beyond aid. *Foreign Aff*. 2012. No. 91. P. 66.

ДОДАТКИ

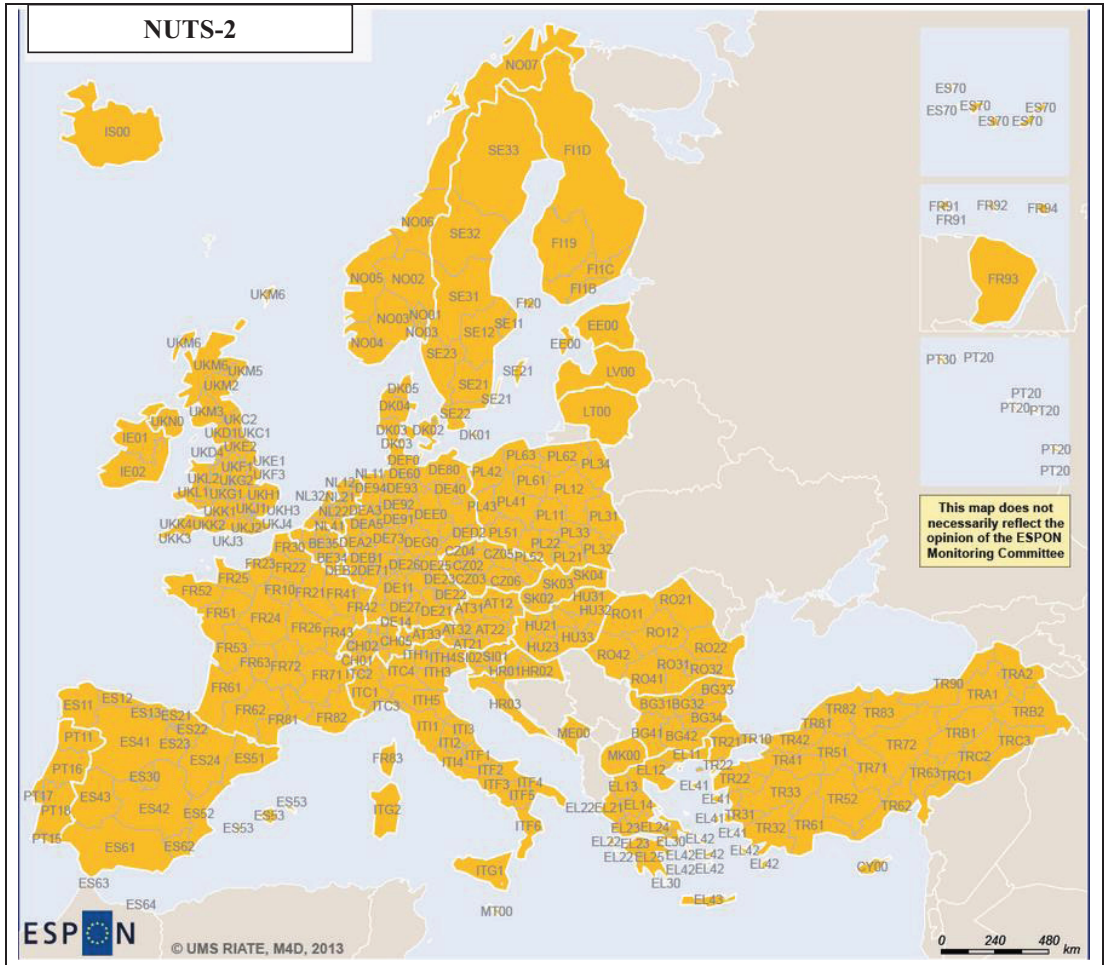
Додаток А

Карта регіонів ЄС рівня NUTS-1

Джерело: http://database.espon.eu/db2/jsf/DicoSpatialUnits/DicoSpatialUnits_html/ch01s01.html

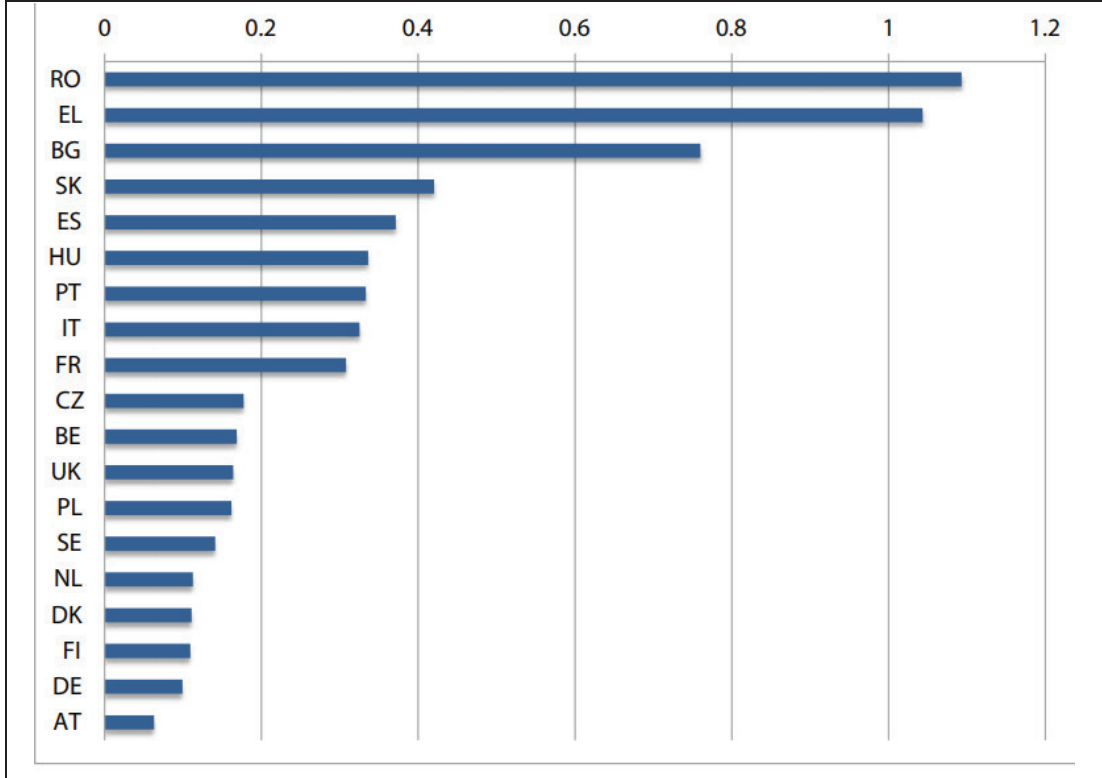
Карта регіонів ЄС рівня NUTS-2

Джерело: http://database.espon.eu/db2/jsf/DicoSpatialUnits/DicoSpatialUnits_html/ch01s01.html

Додаток В

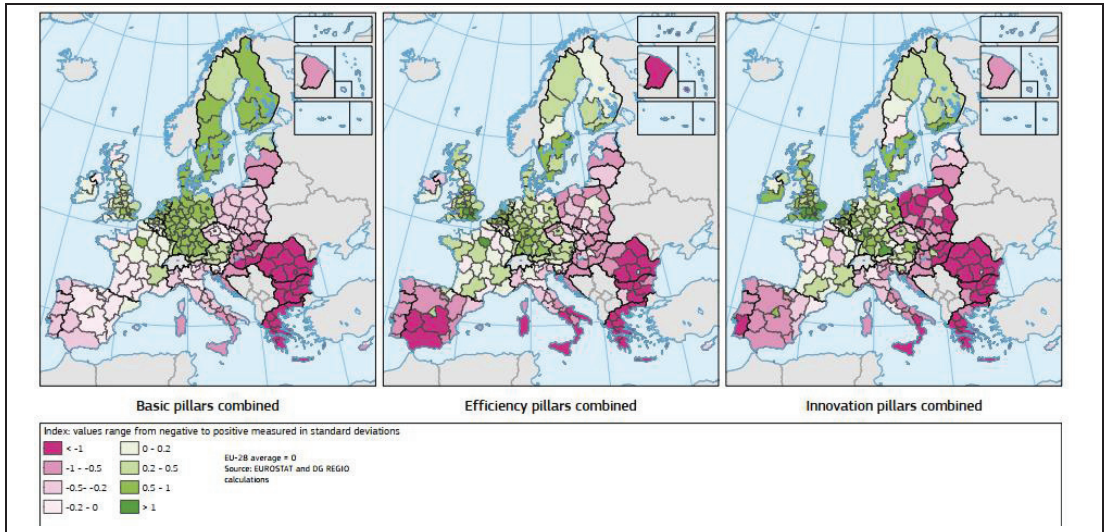
**Коефіцієнт варіації значень індексу регіональної
конкурентоспроможності серед держав ЄС
(держави із 2-ма і менше регіонами не враховувались)**

Джерело: European Commission. The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017.
URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018)

Додаток Г

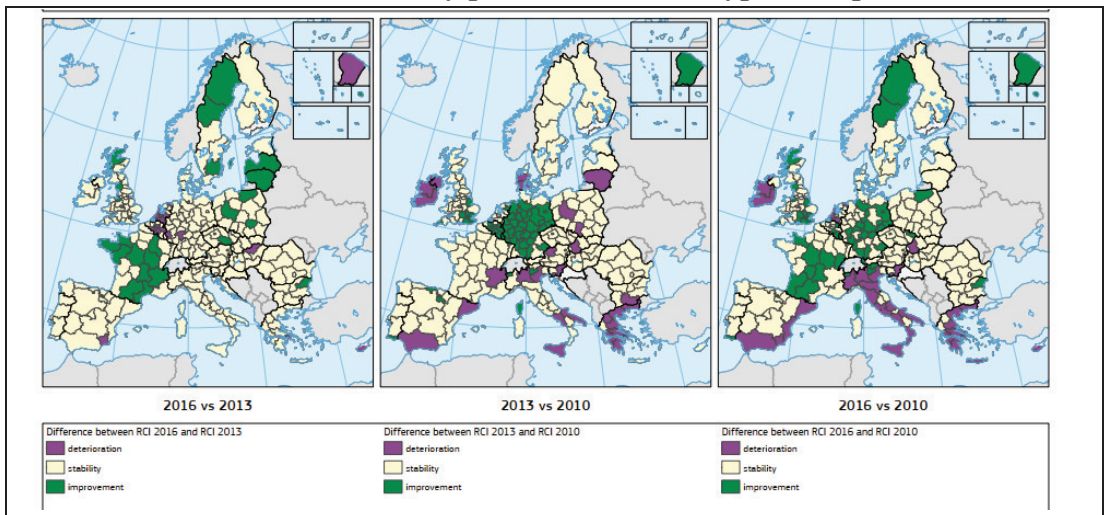
Підгрупи критеріїв індексу регіональної конкурентоспроможності

Джерело: European Commission. The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018)

Додаток Д

Динаміка значень індексу регіональної конкурентоспроможності

Джерело: European Commission. The EU Regional Competitiveness Index 2016-2017. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016 (Last accessed: 28.11.2018)

Наукове видання

Ліщинський І. О.

**ПОЛЮСИ ТА ОСІ РОЗВИТКУ
В КОНТЕКСТІ
ГЛОКАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Монографія

Редактор	<i>Інна Буняк</i>
Дизайн обкладинки	<i>Марії Одобецької</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Ігоря Ліщинського</i>
Комп'ютерний макет	<i>Юрія Хомацького</i>

Підписано до друку 24.01.2019 р.
Формат 70x100¹/₁₆. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Ум. друк. арк. 30,1. Обл.-вид. арк. 18,8.
Зам. № M021-19. Тираж 300 прим.

Видавець
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК №3467 від 23.04.2009 р.

Виготовлено у видавничо-поліграфічному центрі «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua